Historia

ajassa 1

IHMINEN YMPÄRISTÖN JA
YHTEISKUNTIEN MUUTOKSESSA

Ari Höyssä, Anu Lahtinen, Erika Ripatti,
Jouni Similä & Jari Ukkonen

Sanoma Pro Oy
Helsinki

Tiedustelut
Sanoma Pro Oy, Helsinki
puh. 020 391 000
sähköposti: asiakaspalvelu@sanomapro.fi
www.sanomapro.fi

Kustantaja
Sanoma Pro Oy

Tämä aineisto on digitaalinen
rinnakkaisversio tuotteesta
Historia ajassa 1 ISBN 978-952-63-3541-4

6 kk lisenssi 978-952-63-3687-9
48 kk lisenssi 978-952-63-3741-8

Toimitus
Paula Panttila

Kuvatoimitus
Riitta Supperi

Ulkoasu ja kannet
Tommi Leskinen / Agenda Helsinki

Taitto ja kaaviot
Emilia Kaartinen & Tommi Leskinen /
Agenda Helsinki

Kartat
Kauko Kyöstiö / Spatio Oy

© Ari Höyssä, Anu Lahtinen, Erika Ripatti,
Jouni Similä, Jari Ukkonen ja Sanoma Pro Oy

Kopiointiehdot
Tämä teos on digitaalinen oppikirja, joka
on suojattu tekijänoikeuslailla (404/61).

Miten uusi opetussuunnitelma näkyy tässä kirjassa?

Historia ajassa 1 -kirja tarkastelee pitkän ajan historiallisia ilmiöitä ja ihmisten sekä yhteiskunnan välistä vuorovaikutusta globaalissa ympäristössä. Opettajien ja historian asiantuntijoiden suunnittelema sisältö auttaa opiskelijaa ymmärtämään myös nykyajan nopeita muutoksia.

Syventävä aines on eriytetty lisätietolaatikoihin, joissa on seuraavat symbolit:

Aikalainen äänessä antaa puheenvuoron tapahtumien aikaan eläneille tai niissä mukana olleille ihmisille. Sitaattien avulla voi eläytyä aikaan ja tilanteeseen, kuten spartalaisten poikien kasvatukseen sivulla 58.

Historia nykyajassa Historia nykyajassa kuvaa, millaisena historia näyttäytyy tänään. Ne voivat olla nähtävyyksiä, kuten Pompeijin kaupunki sivulla 69. Tai ne voivat näkyä merkkeinä ympäristössä tai oman aikamme tapahtumina.

Historian tulkinta Historian tulkinta kertoo, miten historian tapahtumia tulkitaan ja ymmärretään eri toimijoiden näkökulmista. Historian tulkintaa näkyy esimerkiksi eurooppalaisten tekemien ristiretkien syiden pohdinnassa sivulla 100.

Historiapolitiikka Historiapolitiikassa käytetään menneisyyden eri historian tulkintoja politiikan välineenä. Historiapoliittinen näkökulma korostuu sarjan seuraavissa osissa.

Keskiaika

Rooman hajottua Länsi-Eurooppa hajaantui 400–600-luvuilla pieniin, omavaraisiin paikallisyhteisöihin. Sitä seurannutta ajanjaksoa on kutsuttu pimeäksi keskiajaksi, koska sen on ajateltu olleen takapajuinen vaihe vanhan ja uuden ajan kukoistuksen välissä. "Pimeys" on kuitenkin suhteellista ja koski korkeintaan Länsi-Eurooppaa. Idässä Bysantti kukoisti, ja myös islamin kulttuurialue laajeni etenkin Välimeren eteläosissa. Lännessäkin koittivat paremmat ajat, maatalous ja kaupankäynti elpyivät varhaiskeskiajan lopulla. Sydänkeskiajalla 1100–1300-luvuilla Euroopan valtakunnat kehittyivät maallisen hallitsijan ja kirkon yhteistyöllä, ja kaupungit itsenäistyivät käsityön ja kaupan solmukohdiksi. Vähitellen kehittyi neljä säätyä: aateli, papisto, porvaristo ja talonpojat. Myöhäiskeskiajalla katovuodet ja taudit, erityisesti 1340-luvulla alkanut musta surma, hidastivat Euroopan kehitystä. Kaikesta huolimatta keskiajalla luotiin pohja Euroopan myöhemmälle taloudelliselle nousulle, kun kauppa vilkastui ja pankkitoiminta käynnistyi. Merenkulun ja kaukokaupan vilkastuessa alkoi kehittyä maailmanlaajuinen tiedonkulun ja kaupankäynnin verkosto.

76

Castelnaud-la-Chapelle on keskiaikainen linna ja kylä Lounais-Ranskassa. Keskiajalla linnat olivat tärkeitä valtaa ja puolustuksen keskuksia. Ne tarjosivat turvaa myös lähiseudun asukkaille, jotka toisaalta olivat linnan omistajan määräysvallassa. Ranskalle tyypillisesti Castelnaud-la-Chapelle on linnassa on ympäryysmuren suojaama sisäpiha talousrakennuksineen sekä puolustuksen viimeisenä turvana tornimainen sydänlinna. **Pohdi, miten maisema ja rakennukset kuvaavat vallankäyttöä linnan ja työläisten välillä.**

77

6. Kaikki tiet vievät Roomaan

Markkinapaikasta maailmanmahdiksi

Antiikin roomalaiset väitteivät, että heidän kaupunkinsa perustivat sodanjumala Marsin kaksospojat Romulus ja Remus vuonna 753 eaa. Todellisuudessa Rooman ei koskaan perustettu, vaan se kasvoi pienestä maalaiskylien ryhmästä kaupunkivaltioksi 700–600-lukujen eaa. kuluessa. Rooman sijainti oli kauvalle kauppaväylille ihanteellinen. Se syntyi seitsemälle helposti puolustettavalle kukkulalle Tiber-joen varrelle Keski-Italiaan. Tiber tarjosi kulkureitin merelle, ja Rooman kohdalla oli saari, jonka kautta joki oli helppo ylittää. Yksireittisen ja ylityspaikan ansiosta Roomasta tuli kaupankäynnin solmukohta, jossa Italian halki kulkevat kauppareitit risteävät.

Varhaista Italiaa asuttivat lukuisat kansat. Roman seudun asukkaat olivat latinalaisia ja heidän naapureinaan asui muita italialaisia kansoja. Nimiman entiteesaan oli syntynyt kreikkalaisia siirtokuntia ja pohjoista hallitsivat gallialaiset. Roomalaisten pohjoispuolella sijaitsi **etruskien** kaupunkeja, joilla oli suuri merkitys Rooman kehitykselle. Etruskeilla oli rikkaiden malmiesiintymien ansiosta tiivit kauppasuhteet foinikialaisten, karthagolaisten ja kreikkalaisten kanssa. He olivat myös taitavia rakentajia, joilta roomalaiset omaksuivat mm. hohvinzkemnustaidon.

Roomasta kasvoi kaupunkivaltio, jota hallitsivat etruskitsukset kuninkaat. Vilkas kauppa karsutti kauppias- ja maanomistajaluokujen varakkuutta ja valtaa. Ylänokan edustajat eli patriisit karkottivat viimeisen etruskikuninkaan vuonna 509 eaa.,

Naisten yhteiskunnallinen asema Rooman valtakaudella vaihteli ajanjoksoittain. Kuvan kuvaamien roomalaisnaisten arvoja oli patriisinaisen oli suhteellisen itsenäinen ja hallitsi muun muassa omaa omaisuuttaan. Perheen ajan kuitenkin patriarkaalisia ja oli isän valta perheenjäsenien ja kaikkien nähden oli ehdoton. Roomalaisessa soiskmaailmakessa yhdistettiin yksilön myydään cupidoja, sivukkiöö lapsenhuhmoisia rakkauden nuolia ampuvia jumalia. Avioerot olivat vertaisen yleisiä, joten ehkäpä kuvan naisen kaipaa cupidojen apua uuden suhteen löytymiseksi.

60

Rooman laajentumisen vaiheet

Rooma laajeni muutamassa sadassa vuodessa pienestä kaupunkivaltiosta valtavaksi imperiumiksi.

Rooma pyrki alusta lähtien laajentamaan alueettaan ja tasavallan aikana se nousi Välimeren herraksi. Muut italialaiset kansat ja Etelä-Italian valtsat kreikkalaiset siirtokunnat alistettiin 300-luvulle eaa. mennessä. Rooman laajentuminen johti kilpailuun Välimeren vastaannalla sijaitsevan eniten foinikialaisten siirtokunnan Karthagon kanssa. Karthagoa vastaan käydyt **puunilialaiset** kestivät sata vuotta ja pakottivat Rooman suuntaamaan merelle ja kehittämään laivastoaan. Rooma voitti Karthagon vuonna 146 eaa., jonka jälkeen se hallitsi Välimeren länsiosia. Seuraavan vuosisadan aikana se ulotti valtansa Välimeren itäosien hellenistisiin valtioihin. Ajanlaskun alkuun mennessä Välimeristä oli tullut roomalaisten sisämeri.

Valtakunnan kasvaessa kävi mahdottomaksi hallita sitä kuin kaupunkivaltiota. Menestyneet sotapäälliköt ja poliitikot alkoivat tavoitella johtoasemaa Roomassa. Viimeisellä vuosisadalla ennen ajanlaskun alkua Rooma ajautui moniin sisällissotiin. Ne eivät pysäyttäneet laajenemista, sillä sotapäälliköt hamusivat valloituksia kansansuosion takaamiseksi. Tasavalta koki käytännössä lopunsa, kun Gallian valloittaja Gaius Julius Caesar nousi **diktaattoriksi** vuonna 49 eaa. Hänen seuraajastaan Augustuksesta tuli Rooman ensimmäinen keisari. Keisarit keskittivät kaiken vallan itselleen. Heidän ympärilleen syntyi vahvollinen ja uskollinen keisariluokka, jossa roomalaiset ylkasivat keisariperheen suojeluhengille ja osoittivat näin

jonka jälkeen Roomasta muodostui patriisien johtama tasavalta. Köyhä kansa eli plebeijit oli alun perin vailla oikeuksia, mutta tasavalta tarvitsi heidän rakkaan jatkuvissa sodissa. Plebeijit alkoivat saada poliittisia oikeuksia 400-luvulla eaa. ja seuraavalla vuosisadalla heille avautui mahdollisuus pyrkiä Rooman korkeimpiin virkoihin, senaattiin tai konsuleiksi. Kansalaisryhmien poliittinen tasa-arvo toteutettiin 287 eaa., ja Rooman **kahdentoista taulun laki** rakasi heille tasa-arvon myös lain edessä.

61

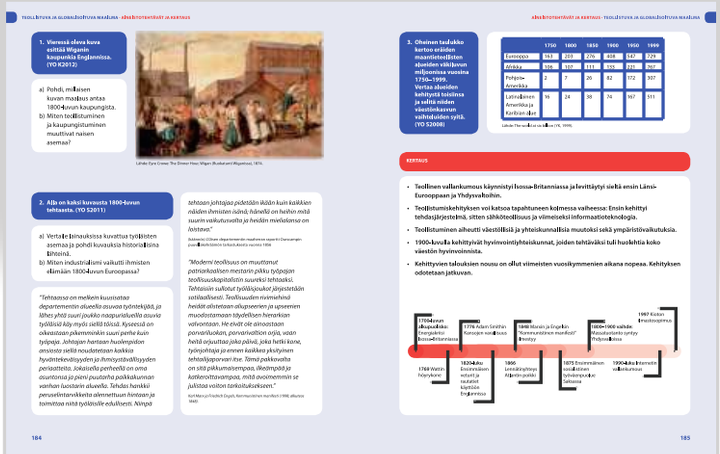

1. **Vuonna 1800 kuva esittää Wiganin kaupunkia Englannissa. (YO 92012)**

a) Pohdi, millaisen kuvan maalaus antaa 1800-luvun kaupungista.
b) Miten teollistuminen ja kaupungistuminen muuttivat naisen asemaa?

Lähde: Eyre Crowe: The Dinner Hour, Wigan. (Rutland and Wiganland, 1874).

2. **Älä ota kaksi kuvausta 1800-luvun tehtaasta. (YO 52011)**

a) Vertaile kuvauksissa kuvattuja työläisten asemaa ja pohdi kuvauksia historiallisina lähteinä.
b) Miten industrialismi vaikutti ihmisten elämään 1800-luvun Euroopassa?

"Tehtaassa on meilein kuusintaa departementin alueella asuvaa työntekijää, ja lähes yhtä suuri joukko naapurialueella asuvia työläisiä käy myös siellä töissä. Kyseessä on oikeastaan pikemminkin suuri perhe kuin työpaja. Johtajan hartaan huolenpidon ansiosta siellä noudatetaan kaikkia hyvinvointivaltioyoiden ja ihmisystävällisyyden periaatteita. Jokaisella perheellä on oma asuintalo ja pieni puutarha paikkakunnan vanhan luostarin alueella. Tehdas hankki perusvientanskkeita alennettuun hintaan ja toimittaa niitä työläisille edullisesti. Niinpä

tehtaan johtajaa pidetään ikään kuin kaikkien näiden ihmisten isänä; hänellä on heihin mitä suurin vaikutusvalta ja heidän mielialansa on loistava."

Robert Owen: Observations on the effect of the manufacturing system. Quoted in Charles Langton (toim.): Selected Annotated Documents. Tauchnitz, Leipzig 1958.

"Moderni teollisuus on muuttanut patriarkaalisen mestarin pikku työpajan teollisuuskapitalistin suurelsi tehtaaksi. Tehtaisiin sullotut työläisjoukot järjestetään sotilaallisesti. Teollisuuden nivmehinä heidät aliotetaan aliupseereiksi ja upseereiksi muodostamaan täydellisen hierarkian valvontaan. He eivät ole ainoastaan porvariluokan, porvarivaltion orjia, vaan heitä orjuuttaa joka päivä, joka hetki kone, työnjohtaja ja ennen kaikkea yksityinen tehtailijaporvari itse. Tämä pakkovalta on sitä pikkumaisempaa, ilkeämpää ja kaitkeinsittavampaa, mitä avoimemmin se julistaa voiton tarkoituksekseen."

Karl Marx ja Friedrich Engels, Kommunistinen manifesti (1998, alkuteos 1848).

184

3. **Oheinen taulukko kertoo eräiden maantieteellisten alueiden väkiluvun miljoonissa vuosina 1750–1999. Vertaa alueiden kehitystä toisiinsa ja selitä niiden väestönkasvun vaihteluiden syitä. (YO 52008)**

	1750	1800	1850	1900	1950	1999
Eurooppa	84	203	430	408	547	726
Aasia	502	597	801	925	1 402	3 700
Pohjois-Amerikka	2	7	26	82	172	307
Latinalainen Amerikka ja Karibian alue	16	24	38	74	167	511

Lähde: The world over two millennia (OECD, 1999).

KERTAUS

- **Teollinen vallankumous käynnistyi Isossa-Britanniassa ja levittäytyi sieltä ensin Länsi-Euroopaan ja Yhdysvaltoihin.**
- **Teollistumiskehityksen voi katsoa tapahtuneen kolmessa vaiheessa: Ensin kehittyi tehdasjärjestelmä, sitten sähköteollisuus ja viimeiseksi informaatioteknologia.**
- **Teollistuminen aiheutti väestöllisiä ja yhteiskunnallisia muutoksi sekä ympäristövaikutuksia.**
- **1900-luvulla kehittyivät hyvinvointiyhteiskunnat, joiden tehtäväksi tuli huolehtia koko väestön hyvinvoinnista.**
- **Kehittyvien talouksien nousu on ollut viimeisten vuosikymmenien aikana nopeaa. Kehityksen odotetaan jatkuvan.**

185

Kunkin jakson **johdanto sisältää** koonnin kyseisen jakson oleellisimmista historiallisista ilmiöistä.

Kuvatekstien kysymysten avulla voi harjoitella esimerkiksi mielipiteiden perustelua historiallisen tiedon avulla.

Selkeä ja johdonmukainen **teksti** auttaa hahmottamaan aikaa, muutosta sekä jatkuvuutta. Sisältö vahvistaa yleissivistystä.

Keskeisten käsitteiden havaitseminen sekä niiden kertaaminen on tehty mahdollisimman helpoksi. Tekstissä lihavoidut käsitteet on selitetty myös kirjan lopussa olevassa käsitehakemistossa.

Harkiten valittu ja sisältöä havainnollistava **kuvitus** tukee oppimista ja auttaa eläytymään menneisyyden henkilöihin sekä tapahtumiin.

Aineistotehtävät syventävät tiedonhankinnan ja kriittisen analysoinnin taitoja. Lisäksi ne ohjaavat jäsentyneeseen tiedon tuottamiseen esimerkiksi ylioppilaskokeessa.

Kertaus helpottaa opiskelijaa kertaamaan kunkin jakson tärkeimmät historialliset ilmiöt.

Aikajanan avulla on helppo hahmottaa keskeisimpien historiallisten ilmiöiden aikasuhteet.

Sisällysluettelo

Historia tieteenalana 6

1. Mitä historia on? 8
- Miksi historia on tärkeää? 8
- Miten historiallinen tieto syntyy? 9
- Miten historiaa tulkitaan? 9
- Miten historiaa jaotellaan osiin? 10
- Aineistotehtävät ja kertaus 12

Kivikaudesta korkeakulttuureihin 14

2. Pyyntikulttuureista maanviljelyyn 16
- Ihmisen alkuperä 16
- Kivikauden ihmiset keräävät ja metsästävät ravintonsa 17
- Ötzi oli kivikauden moniosaaja 19
- Maanviljely saa alkunsa 20
- Työtehtävät eriytyvät ammateiksi 23
- Maanviljely muuttaa ympäristöä ja yhteiskuntaa 24

3. Suurten jokilaaksojen kulttuurit 26
- Kirjoitustaito luo korkeakulttuurit 26
- Mesopotamian valtakunnat 26
- Piirtokirjoituksesta pilvipalveluun 27
- Eriarvoinen yhteiskunta 29
- Egyptin suojainen valtakunta 30
- Yhteiskunnan eri ryhmät 30
- Kirjuri Keti 31
- Jokilaaksojen Intia ja eristynyt Kiina 32
- Korkeakulttuurien varhaiset saavutukset 33
- Kuolemisen taito 35
- Korkeakulttuurien erityispiirteet 36
- Aineistotehtävät ja kertaus 38

Antiikki 40

4. Välimeren kulttuuripiiri 42
- Välimeren kaupan edelläkävijät 42
- Antiikin kulttuurit – Kreikka ja Rooma 43
- Rahatalous kiihdyttää kauppaa 44
- Orjatyö talouden perustana 46
- Naisia holhottiin 50

5. Antiikin kreikkalainen maailma 52
- Kaupunkivaltiot muodostuvat 52
- Kreikkalaiset lähtevät merelle 52
- Luonnonolot pakottavat erikoistumaan 53
- Ateenan suuruuden aika 54
- Sparta – sotilaallisesti hallittu polis 57
- Uudet valloittajat 57
- Pojista kasvatettiin sotilaita 58

6. Kaikki tiet vievät Roomaan 60
- Markkinapaikasta maailmanmahdiksi 60
- Rooman suuruuden perusta 62
- Roomalaiset viljelevät maata 63
- Valtakunnan keskus 65
- Yhtenäinen talousalue 66
- Vesuvius pysäyttää toimeliaan kaupungin 68
- Pompeiji säilöi antiikin arjen 69
- Kehittyikö tekniikka? 70
- Imperiumi romahtaa 71
- Aineistotehtävät ja kertaus 74

Keskiaika 76

7. Keskiajan Eurooppa muotoutuu 78
- Länsi taantuu ja itä kukoistaa 78
- Kolme kulttuuripiiriä 78
- Rooman imperiumin perilliset 79
- Kartanotalous ja maaorjuus 80
- Feodalismi ja läänitykset 81
- Keskiajan perhesuhteet ovat hierarkkisia 83

8. Maatalous kehittyy, kaupungit kasvavat 86
- Maanviljelyn uudet tuulet 86
- Kauppa elpyy ja kaupungit kasvavat 87
- Kaupunkielämän vapaus 89
- Ammattien harjoittamista valvotaan 89
- Euroopan kauppaverkostot muodostuvat 92
- Pankkien ja markkinatalouden alkuvaiheet 93
- Sotien, katovuosien ja ruton tuhot 94
- Rutto aikalaisten silmin 95
- Mustan surman vaikutuksia 96

9. Kauppa yhdistää itää ja länttä 98
- Kehittyvä Eurooppa 98
- Euroopan ja Aasian kauppareitit 99
- Ristiretket ja niiden seuraukset 100
- Amerikan vauraat valtakunnat 102
- Aineistotehtävät ja kertaus 104

Maailmankaupan synty ja länsimaiden nousu 106

10. Löytöretkien aika 108
- Eurooppalaiset suuntaavat valtamerille 108
- Suuret löytöretket 109
- Kauppatavaroita, aarteita ja valtaa 110
- Siirtomaakauden alku 111
- Intiaanikulttuurien tuho 113
- Miksi juuri eurooppalaiset tekivät löytöretkiä? 114

11. Maailmankauppa laajenee 116
Globaali vuorovaikutus alkaa 116
Länsi-Eurooppa purjehtii johtoasemaan 117
Kaupungit ja kaupankäynti kehittyvät 119
Kolonialismi valtaa alaa 120
Orjakauppaa yli Atlantin 122
Ihmiset kauppatavarana 123
Maailmantalouden reuna-alueet 124

12. Kansallisvaltiot voimistuvat 126
Uuden ajan alun ankara arki 126
Vilua ja nälkää 127
Hallitsijoiden asema vahvistuu 127
Valtiojohtoinen talous 129
Tiukan talouskurin arvostelijat 129
Massa-armeijat ja jatkuvat sodat 130
Itsevaltius ja sääty-yhteiskunta horjuvat 131
Aineistotehtävät ja kertaus 134

Teollistuva ja globalisoituva maailma 136

13. Teollisuuden kolme vallankumousta 138
Miksi Eurooppa teollistui ensimmäisenä? 138
Ensimmäinen teollinen vallankumous: höyrykone ja tehdasjärjestelmä 139
Teollinen vallankumous 141
Talouden muutokset vauhdittavat teollistumista 141
Siirtolaisuus vauhdittaa Yhdysvaltojen kehitystä 142
Saksa nousee johtoasemaan Euroopassa 144
Matkustaminen muutoksessa 146
Toinen teollinen vallankumous – sähkötekniikka ja massatuotanto 147
Kolmas teollinen vallankumous: informaatioteknologia 148

14. Teollistuminen muovaa elinympäristöä 150
Väestönkasvu Euroopassa – teollistumisen syy ja seuraus 150
Modernit suurkaupungit syntyvät 152
Ympäristöongelmat kärjistyvät 153
Suuri Löyhkä 155
Kehitysmaat kaupungistuvat 155
Ympäristöongelmat globalisoituvat 157
Siirtolaisuuden uudet virrat 159
Välimeri – kuoleman meri 160

15. Teollistuminen muuttaa yhteiskuntaa 162
Orjuuden loppu 162
Teollinen luokkayhteiskunta syntyy 162
Työväenliike järjestäytyy 164
Naisen ja lapsen asema muutoksessa 165
Naisen asemasta 167
Elintaso kohoaa hitaasti 168

16. Hyvinvointiyhteiskunnat syntyvät 170
Urbanisoituva ihmiskunta 170
Massatuotanto mahdollistaa kulutusyhteiskunnan 171
Teollisesta jälkiteolliseen yhteiskuntaan 173
Hyvinvointiyhteiskunnat syntyvät 174
Erilaisia hyvinvointivaltioita 176

17. Ihmiskunta verkottuu 178
Maailma kutistuu 178
Globalisaatio kiihtyy 178
Kehitysmaiden haasteet 179
Kehittyvät taloudet 181
Missä ovat kasvun rajat? 182
Aineistotehtävät ja kertaus 184

Käsitehakemisto 186
Kuvatiedot 190

Historia tieteenalana

Historialla tarkoitetaan sekä mennyttä aikaa että ihmisen menneisyyttä tutkivaa tieteenalaa. Historian tunteminen on tärkeää niin yksilön omien lähtökohtien kuin nykypäivän tapahtumienkin ymmärtämiseksi. Tutkimuskohteena historia on haastava, sillä menneisyyden tapahtumia pitää arvioida niistä säilyneiden lähteiden kautta. Historiallinen tieto ei ole koskaan täysin varmaa, vaan koostuu tutkijoiden esittämistä tulkinnoista. Historiallisen tiedon ymmärtäminen edellyttääkin historiallisten lähteiden ja tutkimusmenetelmien tuntemusta ja kriittistä suhtautumista erilaisiin tulkintoihin. Historian tutkimuskenttä on hyvin laaja ja vaikeasti hahmotettava. Tutkijat ovat jakaneet historiaa osiin muun muassa kehittämällä erilaisia aikakausijaotteluja. Ne perustuvat yksinkertaistuksiin ja yleistyksiin, mutta helpottavat historian suurten kehityslinjojen ymmärtämistä.

Sekä sana historia että vanhimmat eurooppalaiset historiantutkimukset ovat peräisin antiikin Kreikasta. Historiankirjoitus luettiin Kreikassa taiteiden joukkoon, ja kreikkalaisessa tarustossa sillä oli oma suojelijansa, muusa nimeltä Kleio. Pierre Mignardin 1600-luvulta peräisin olevassa maalauksessa Kleio on kuvattu historiankirjoitusta symboloivien esineiden ympäröimänä. **Pohdi, miten kuvan esineiden on tarkoitus symboloida historiankirjoitusta.**

1.
Mitä historia on?

Miksi historia on tärkeää?

Suomen kielessä sanalla **historia** on kaksi merkitystä. Yhtäältä historia tarkoittaa menneisyyttä, eli kaikkia tähän asti tapahtuneita asioita. Toisaalta historia on tieteenala, joka tutkii ihmisen menneisyyttä. Sama termi tarkoittaa siis sekä tiedettä että sen tutkimuskohdetta.

Miksi historiaa tutkitaan ja opiskellaan? On sanottu, että ihminen, joka ei tunne historiaa, on kuin vieras omassa kodissaan. Ajankohtaisten asioiden ymmärtämiseksi on usein välttämätöntä tutustua niiden taustoihin ja kehitykseen. Sama koskee laajemmassa mittakaavassa koko ympäröivää maailmaa ja ihmisyksilöä. Historian tuntemus auttaa ihmistä ymmärtämään omia lähtökohtiaan, kulttuuriaan ja ajattelutapojaan.

Usein törmää myös väitteeseen, että ihminen joka ei tunne historiaa, on tuomittu toistamaan sitä. Väitteen lähtökohtana on, että ihmiset voisivat ottaa oppia aiempien sukupolvien virheistä ja välttää niiden toistamista. Käänteisesti voitaisiin myös ottaa mallia aiempina aikoina hyväksi havaituista toimintatavoista. Tällaiseen ajatteluun liittyy kuitenkin riskejä. Olosuhteet muuttuvat ajan kuluessa, eikä menneisyydessä onnistuneena pidetty ratkaisu ole välttämättä toimiva nykypäivän maailmassa. Myös arvostukset muuttuvat. Aikanaan arvostettu kansallissankari saatettaisiin nykypäivänä tuomita tekojensa perusteella sotarikollisena tai terroristina.

Historiaa voidaan käyttää nykypäivän ratkaisujen perusteluna. Historiallisia ilmiöitä voi käyttää myös tarkoitushakuisesti ajamaan erilaisia tarkoitusperiä. Pahimmillaan tämä on näyttäytynyt kansanryhmien välisen eripuran ja vihan lietsomisena

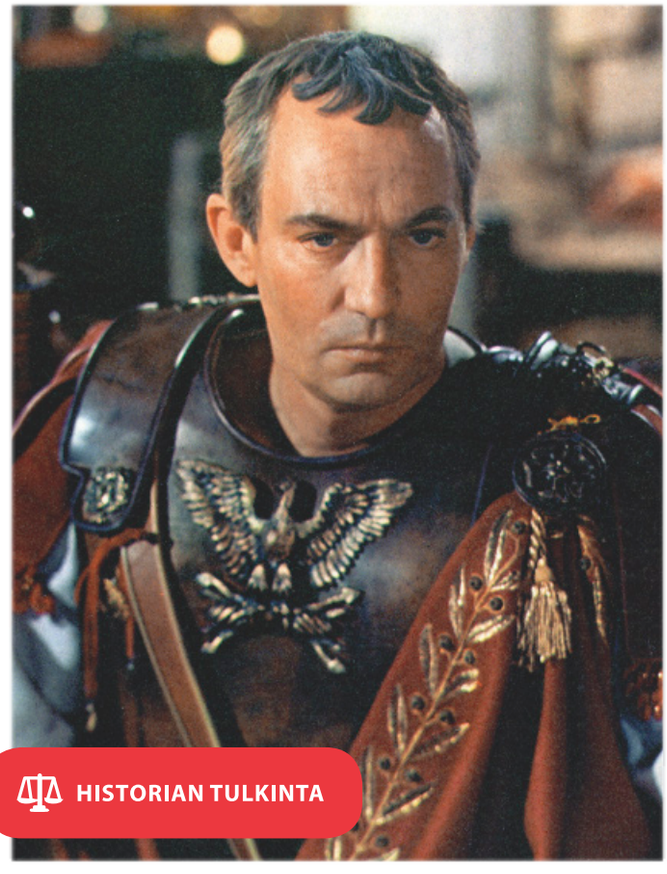

HISTORIAN TULKINTA

Roomalainen valtiomies Gaius Julius Caesar (100–44 eaa.) valloitti naapurimaa Gallian, orjuutti ja tappoi sen asukkaita, kaappasi vallan Roomassa ja hallitsi sitä diktaattorina. Omana aikanaan hän oli kiistelty hahmo, mutta myöhemmin häntä on usein ihailtu suurmiehenä. Hänestä on tullut suosittu hahmo elokuviin, tv-sarjoihin ja sarjakuviin. Peter Finch Caesarin rooliasussa Kleopatra-elokuvan kuvauksissa 1960-luvun alussa.

aivan viime vuosinakin. Historiaa tunteva ihminen osaa asettaa historiaa koskevat väitteet oikeisiin asiayhteyksiinsä ja suhtautua niihin kriittisesti.

Miten historiallinen tieto syntyy?

Historiaa koskeva tieto on tutkimuksen tulosta. Historian tutkimustavat ja tiedon luonne eroavat kuitenkin monista muista tieteistä. Esimerkiksi luonnontieteilijä voi tarkastella tutkimuskohdettaan ja suorittaa sitä koskevia kokeita. Historioitsija ei voi koskaan palata tarkkailemaan menneisyyden tapahtumia eikä saada niitä toistettua. Miten historiasta siis voidaan saada tieteellisen tarkkaa tietoa?

Vaikka menneisyyteen ei voi palata, menneisyyden ihmisten toiminta on jättänyt jälkiä, jotka ovat säilyneet nykypäivään saakka. Kyseessä voi olla esimerkiksi sopimusasiakirja, päiväkirjamerkintä tai lehtiartikkeli, jota tutkija voi lukea arkistossa. Kirjallisten jäänteiden lisäksi menneisyydestä kertovat monenlaiset kuvat, elokuvat tai lähihistorian osalta digitaaliset tallenteet. Historian tapahtumiin osallistuneilta ihmisiltä voidaan kerätä heidän muistissaan säilynyttä tietoa. Kaikkia näitä menneisyydestä jääneitä jälkiä kutsutaan historiantutkimuksessa **lähteiksi**.

Lähteet ovat historiantutkijan varsinainen tutkimuskohde. Tutkija esittää menneisyyden ilmiöitä koskevia kysymyksiä, tarkastelee niihin liittyviä lähteitä ja tekee niiden perusteella johtopäätöksiä siitä, millainen menneisyyden ilmiö on ollut. Kaikki lähteet eivät kuitenkaan ole yhtä luotettavia, ja niiden merkitystä pitää osata arvioida kriittisesti. Lähdekritiikki voi kohdistua lähteen ulkoisiin piirteisiin, kuten sen aitouteen tai sanamuotojen oikeaan käännökseen. Tällöin puhutaan **ulkoisesta lähdekritiikistä**. Lähteen

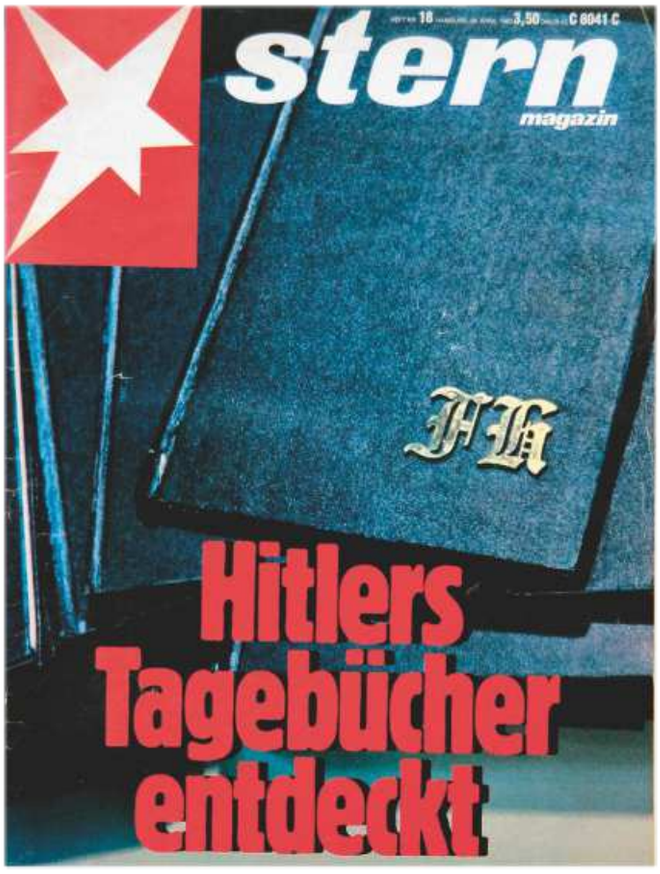

Hitlerin päiväkirjat löydetty. Saksalainen Stern-lehti julkaisi vuonna 1983 katkelmia Adolf Hitlerin päiväkirjoista. Tutkijat osoittivat uudet mullistavat lähteet huijaukseksi sekä sisäisen että ulkoisen lähdekritiikin avulla. Päiväkirjojen paperi ja muste olivat väärältä ajalta ja teksteistä löytyi asiavirheitä.

sisällön uskottavuuden, puolueettomuuden ja näkökulman arviointia puolestaan kutsutaan **sisäiseksi lähdekritiikiksi**.

Miten historiaa tulkitaan?

Tutkija esittää lähteisiin perustuvan **tulkintansa** menneisyyden tapahtumista. Tulkinta ei välttämättä ole ainoa laatuaan, sillä eri tutkijat ovat voineet päätyä samassa asiassa erilaisiin johtopäätöksiin. Tulkintojen erot voivat johtua lähdeaineiston erilaisesta arvioinnista. Yksi tutkija saattaa esimerkiksi pitää uskottavana lähdettä, jonka toinen hylkää väärennöksenä.

Tutkijoiden erilaiset lähtökohdat vaikuttavat tulkintojen eroihin. Tulkinta riippuu paljon siitä,

Historialliset aikakaudet

Kolmen aikakauden sisälle on rakennettu tarkempia jaotteluja. Esimerkiksi vanhan ajan loppuaikoja Välimeren alueella kutsutaan antiikiksi, uuden ajan viimeisimpiä vaiheita puolestaan uusimmaksi ajaksi tai nykyajaksi.

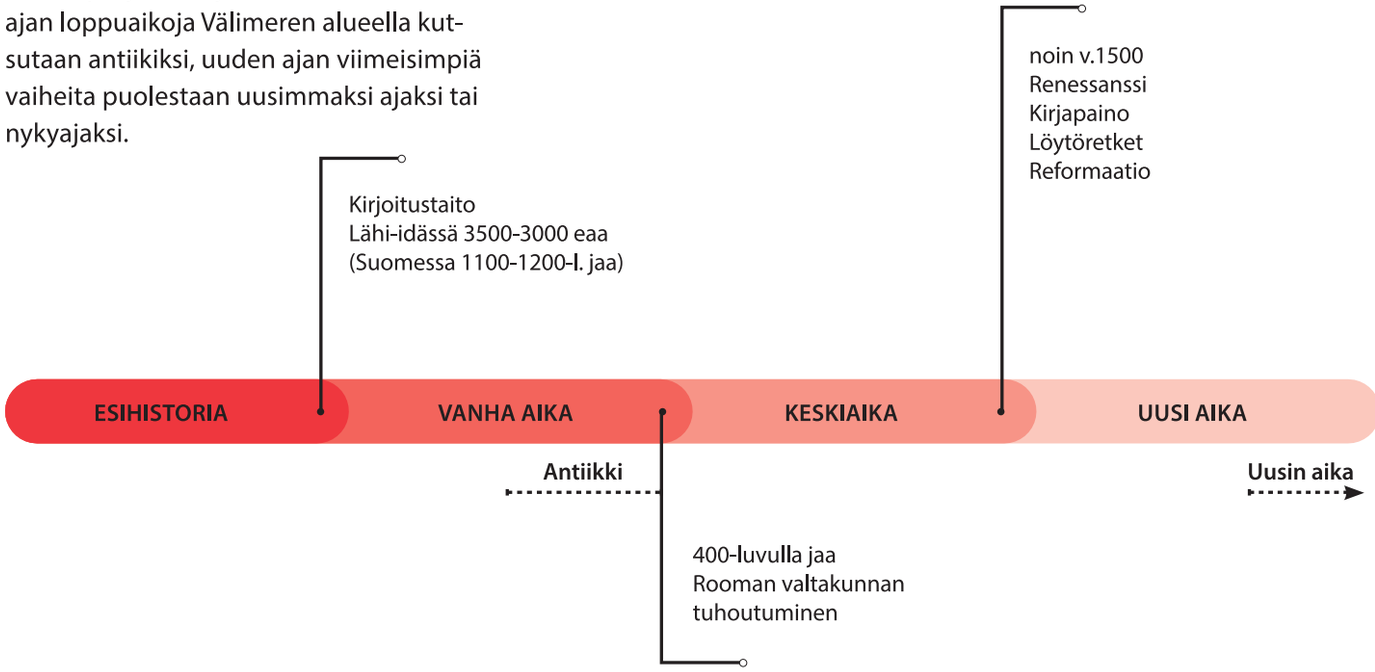

millaisia kysymyksiä tutkija esittää ja millaisen ajattelutavan kautta hän tarkastelee lähteitä. Eri maista, kulttuureista tai aikakausilta olevien tutkijoiden erilaiset lähestymistavat vaikuttavat väistämättä tulkintoihin. Suomalaisella ja venäläisellä tutkijalla voi olla erilainen näkemys toisen maailmansodan tapahtumien merkityksestä. Samoin esimerkiksi taloushistorioitsija saattaa korostaa taloudellisten tekijöiden merkitystä, aatehistorioitsija taas ihmisten ajattelussa tapahtunutta muutosta.

Historiallinen tieto onkin aina sidottu aikaan ja paikkaan, jossa se esitetään. Sanotaan, että jokainen aika kirjoittaa oman historiansa ja että historia seuraa voittajan miekkaa. Ajan kuluessa syntyy uusia tulkintoja, jotka saattavat syrjäyttää aiemmin vallinneet tulkinnat. Tutkimisen lisäksi myös historian opiskelu vaatii kriittisyyttä ja kykyä arvioida esitettyjä tulkintoja.

Miten historiaa jaotellaan osiin?

Ihmisen menneisyyteen kuuluu valtava aiheiden ja aikakausien kirjo, jota kukaan ei voi hallita täydellisesti. Historian hahmottamiseksi tutkijat ovat kehittäneet erilaisia tapoja jakaa historia ymmärrettävämpiin osiin. Alueellisesti historiaa voidaan jakaa esimerkiksi maittain (Suomen historia, Ruotsin historia jne.) tai kulttuuripiireittäin (länsimaiden historia, arabimaiden historia jne.). Historia voidaan myös rajata **temaattisesti** eli tutkimusaiheen mukaisesti. Tällöin tutkija voi keskittyä esimerkiksi sotahistoriaan, taloushistoriaan tai kulttuurihistoriaan. Kaikki jaottelut ovat keinotekoisia, ja ne on tarkoitettu tutkimuksen ja opetuksen apuvälineiksi. Ne voivat myös kaventaa näkökulmaa historiaan, sillä tutkimuskohteen kehitykseen vaikuttavat aina monet ilmiöt valitun teeman tai alueen ulkopuolelta.

Aika ja kehitys ovat historiantutkimukselle tärkeitä ja siksi menneisyyttä on haluttu jakaa erilaisiin aikakausiin. Koko tieteenalaa rajaa jako historiaan ja **esihistoriaan**, joka tarkoittaa aikaa ennen kirjoitustaidon kehittymistä. Ennen kirjoitustaitoa eivät ihmiset voineet jättää jälkeensä lähteitä, jotka selkeästi kertoisivat heidän ajatuksistaan ja tavoitteistaan. Niinpä historiantutkimuksen menetelmiä voidaan käyttää vasta kirjoitustaidon keksimisen jälkeen. Esihistorian ihmisten elämästä jääneitä esinelöytyjä puolestaan tutkii toinen tieteenala, **arkeologia**.

Länsimaissa **historiallinen aika** on jo vuosisatojen ajan jaettu kolmeen kauteen: **vanhaan aikaan**, **keskiaikaan** ja **uuteen aikaan**. Jaottelun perusteena on se, että kullakin aikakaudella on omat yhteiset, tyypilliset ominaisuutensa. Ajoittain ihmisten elämässä tapahtuu niin peruuttamattomia mullistuksia, että koko elämäntavan perustukset järkkyvät. Tällaisessa käännekohdassa aikakauden on katsottu vaihtuvan toiseksi.

Aikakausijaotteluja on kritisoitu paljon ja perustellusti. Ensinnäkin ne perustuvat tutkijoiden jälkikäteiseen arvioon tapahtumien merkityksestä. Aikakausien murrosta elänyt ihminen ei välttämättä ole omana aikanaan tunnistanut muutosta. Aikakausijako antaa helposti liian yksinkertaistetun tai yhdenmukaisen kuvan aikakaudesta. Esimerkiksi keskiaika kesti tuhat vuotta, ja sen sisään mahtuu hyvin monenlaisia ilmiöitä eri Euroopan maissa.

Aikakausien kolmijako on myös hyvin Eurooppa-keskeinen. Se perustuu länsimaiden historian käännekohtiin, eikä sitä voi soveltaa muihin maanosiin tai niiden tapahtumiin. Kiinan, Intian tai Amerikan historialle onkin pyritty luomaan omat jaottelunsa, mutta ne kärsivät aivan vastaavista ongelmista. Kaikkine puutteineenkin aikakausijaottelu tarjoaa tavan hahmottaa ajan kulkua ja ilmiöiden kehitystä.

TEHTÄVÄT

1. **Mitä tarkoittaa sanonta ”Historia seuraa voittajan miekkaa”?**
2. **Mitä eroa on sisäisellä ja ulkoisella lähdekritiikillä?**
3. **Millaisia lähteitä tulevaisuuden historioitsija voisi käyttää tutkiessaan nykypäivän tapahtumia?**
4. **Nimeä jokin historian tapahtuma, josta nykypäivänä saattaa törmätä erilaisiin tulkintoihin.**

1. Lue katkelmat ja tee tehtävät.

a) Selvitä ja määrittele alleviivatut käsitteet.
b) Mitkä tulkinnoista kuvaavat Caesaria myönteisimmin, mitkä kielteisimmin? Perustele vastauksesi.
c) Millaisia erilaisia tulkintoja teksteissä tehdään Caesarin toiminnan motiiveista?
d) Pohdi, mistä tutkijoiden erilaiset käsitykset voivat johtua.

Oheiset katkelmat kuvaavat antiikin Roomassa eläneet valtiomies Gaius Julius Caesarin elämää (100–44 eaa.) ja toimintaa. Kuvaukset liittyvät vaiheeseen, jossa Caesar oli kaapannut vallan Roomassa, joka aiemmin oli ollut senaatin johtama tasavalta. Niissä esiintyy myös historioitsijoiden erilaisia tulkintoja Caesarin luonteesta ja hänen toimintansa motiiveista.

Caesar oli kylläkin selvästi ymmärtänyt, että vanha valtiomuoto oli jo käynyt yli-ikäiseksi ja että vain sotilasmonarkia oli enää mahdollinen Roomassa. --- Luonteenomaisella tarmollaan Caesar nerokkaasti ja johdonmukaisesti ryhtyi laajakantoisiin parannus- ja uudistustoimiin. Mikäli mahdollista oli, säilytti hän tasavaltaiset laitokset ja virkamiehet. Senaattia täydennettiin lukuisilla Caesarille uskollisilla jäsenillä, --- Vaikka Caesar niin menestyksellisesti hoiti kaikkia hallitustoimia, auliisti palkitsi kannattajiaan ja kohteli valtiollisia vihollisiaan lempeästi, jopa ystävällisestikin ja käytti heitä palveluksessaan, kyti vihaa ja tyytymättömyyttä häntä kohtaan vielä monella taholla.

Lähde: K.J Hilden teoksessa Maailman historia, osa II (Tietosanakirja-osakeyhtiö/WSOY 1914).

Caesar hallitsi --- laillistettuna despoottina diktaattorin arvonimellä perimmäisenä tukenaan armeija. Hän oli vaientanut suuren osan oppositiota osoittamalla suurta, joskin oikuttelevaa lempeyttä niitä kohtaan, jotka olivat tehneet hänelle vastarintaa.
--- Hän otti vastaan suuret määrät epätasavaltalaisia kunnianosoituksia, joiden esikuvat oli saatu Aasian osittain itämaistuneista kreikkalaisista valtioista. Hän omaksui mielellään enemmän kuin kuolevaisen olennon asenteen. Hän halvensi senaattia päästämällä siihen joukoittain arvottomia jäseniä ja kohteli sitä ylenkatseellisesti.

Lähde: J.S. Reid ja F.H. Marshall teoksessa Kansakuntien vaiheet, osa 2 (WSOY 1951).

Eniten häntä [Caesaria] miellytti kuitenkin se, että hän sai vastedes pitää päässään jumalallista tunnusta, laakeriseppelettä, joka peitti sopivasti hänen etenevän kaljunsa. Enää ei tarvinnut kammata hiuksia otsalle.
--- Senaatti, joka tulisi kokoontumaan Curia Iuliassa, muutti sekin muotoaan Caesarin toimesta. Hän lisäsi senaattorien määrän kuudestasadasta yhdeksäänsataan ja sai siten tilaisuuden palkita lisää kannattajiaan.
--- Lopulta Caesarille kasatut kunnianosoitukset johtivat hänen jumalaksi julistamisensa valmisteluun.

Lähde: Pekka Tuomisto teoksessa Rooman diktaattorit (Karisto 2003).

2. Tarkastele oheisia lähteitä historiantutkijan näkökulmasta.

Mitkä tekijät lisäävät ja mitkä heikentävät lähteiden uskottavuutta? Ota huomioon sekä sisäinen että ulkoinen lähdekritiikki.

Oheiset tekstikatkelmat kuvaavat tapahtumia Palestiinassa ajanlaskun alkuvuosina, ja niitä on käytetty lähteinä, kun on arvioitu Jeesuksen historiallisuutta. Kumpikin teksti on kirjoitettu vuosikymmeniä itse tapahtumien jälkeen, Luukkaan evankeliumi ilmeisesti 60-luvulla jaa. ja roomalais-juutalaisen Flavius Josefuksen historiateos 90-luvulla jaa.

Siihen aikaan antoi keisari Augustus käskyn, että koko valtakunnassa oli toimitettava verollepano. Tämä verollepano oli ensimmäinen ja tapahtui Quiriniuksen ollessa Syyrian käskynhaltijana. Kaikki menivät kirjoittautumaan veroluetteloon, kukin omaan kaupunkiinsa.
Niin myös Joosef lähti Galileasta, Nasaretin kaupungista ja meni verollepanoa varten Juudeaan, Daavidin kaupunkiin Betlehemiin, sillä hän kuului Daavidin sukuun. Hän lähti sinne yhdessä kihlattunsa Marian kanssa, joka odotti lasta. Heidän siellä ollessaan tuli Marian synnyttämisen aika, ja hän synnytti pojan, esikoisensa. Hän kapaloi lapsen ja pani hänet seimeen, koska heille ei ollut tilaa majapaikassa.
Sillä seudulla oli paimenia yöllä ulkona vartioimassa laumaansa. Yhtäkkiä heidän edessään seisoi Herran enkeli, ja Herran kirkkaus ympäröi heidät. Pelko valtasi paimenet, mutta enkeli sanoi heille: *”Älkää pelätkö! Minä ilmoitan teille ilosanoman, suuren ilon koko kansalle. Tänään on teille Daavidin kaupungissa syntynyt Vapahtaja. Hän on Kristus, Herra. ”*

Luukkaan evankeliumi 2:1–13

Samoihin aikoihin eli Jeesus, viisas ihminen – jos häntä voi edes sanoa ihmiseksi. Hän teki näet aivan uskomattomia tekoja ja opetti kaikkia, jotka ottivat totuuden ilolla vastaan. Hän veti puoleensa paitsi monia juutalaisia myös monia pakanoita. Hän oli Kristus. Vaikka Pilatus johtajiemme syytöksen perusteella tuomitsi hänet ristille, hänet aiemmat kannattajansa eivät luopuneet hänestä, sillä hän ilmestyi heille kolmantena päivänä jälleen elävänä.

Flavius Josefus: Antiquitates XVIII (Uro & Lehtipuu: Nasaretilaisen historia. Kirjapaja, 1997) Osa tutkijoista pitää kyseistä katkelmaa kokonaan tai osittain väärennöksenä, joka myöhemmin lisätty Josefuksen teokseen.

KERTAUS

- **Historia tarkoittaa sekä menneisyyttä että sitä tutkivaa tiedettä.**
- **Historiallinen tieto perustuu menneisyydestä säilyneisiin lähteisiin.**
- **Historioitsijat esittävät lähteiden perusteella tulkintansa menneisyydessä.**
- **Sekä lähteitä että erilaisten tulkintojen merkitystä on arvioitava kriittisesti.**
- **Historiaa voidaan ymmärrettävyyden lisäämiseksi jaotella mm. alueellisesti, temaattisesti ja aikakausien perusteella.**

Kivikaudesta korkeakulttuureihin

Arkeologiset löydöt osoittavat, että ihminen on varhaisista ajoista lähtien pyrkinyt parantamaan elinolojaan eri tavoin. Merkittävä käänne tapahtui yli 10 000 vuotta sitten, kun monet ihmisyhteisöt luopuivat pyynti- ja keräilykulttuureista ja liikkuvasta elämäntavasta. Sen sijaan ne alkoivat turvautua maanviljelyyn ja karjanhoitoon. Uusi elinkeino tuotti vaurautta, synnytti kyläyhteisöjä ja johti erilaisten ammattien syntyyn.

Kirjoitustaidon ansiosta eri puolilla maailmaa syntyi korkeakulttuureita. Varhaiset korkeakulttuurit kukoistivat jokilaaksoissa, jotka olivat hyviä paikkoja maanviljelyn, matkustamisen ja kaupan kannalta. Kulttuurien välille alkoi kehittyä kauppayhteyksiä, vaikka ne olivat vielä melko heikkoja. Lähi-idässä vauraimmat kulttuurit olivat Mesopotamiassa ja Egyptissä. Kauempana Aasiassa Indus-virta ja Kiinan jokilaaksot tarjosivat hyvät mahdollisuudet talouden ja kulttuurin kehittämiseksi. Teknologisilla uudistuksilla oli toisaalta myös haittavaikutuksia, esimerkiksi Mesopotamiassa keinokastelu aiheutti maaperän suolaantumista.

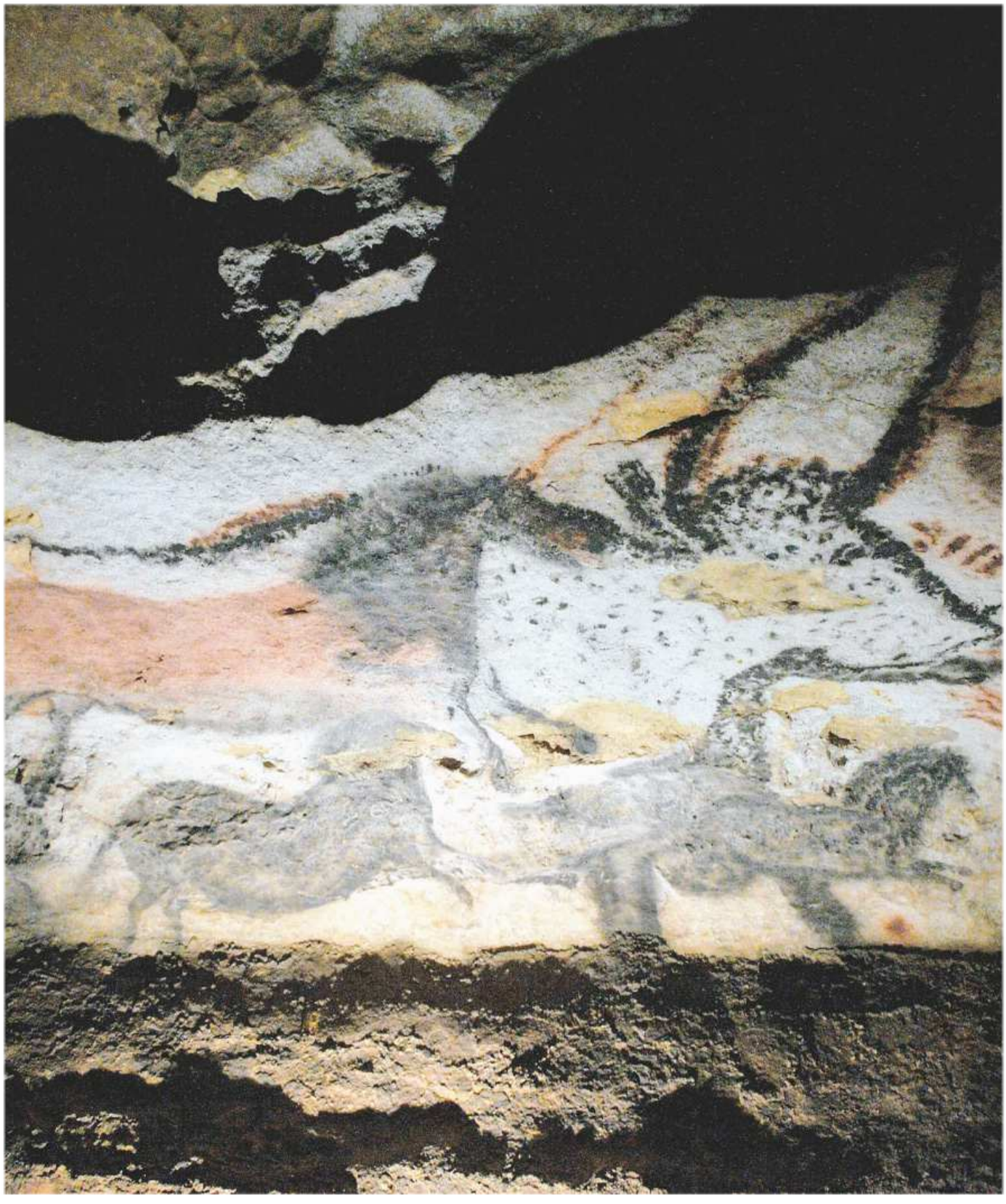

Lascaux'n luolamaalaus. Nykyihmisen ensimmäisenä kulttuuritekona voi pitää kuvataidetta, joka kertoo entisajan arjesta, ajatuksista ja tärkeistä asioista. Ranskassa sijaitsevan Lascaux'n luolaston sadat eläin- ja metsästysaiheiset maalaukset löydettiin sattumalta vuonna 1940. Ne ovat noin 16 000 vuotta vanhoja ja kertovat pyyntikulttuurin ihmisten kyvystä kuvata maailmaansa. Samantapaisia luolamaalauksia on löydetty muualla Ranskassa ja Altamirassa Espanjassa. Kuvattavat kohteet ovat yksityiskohtaisen tarkkoja, käytetyt värit ovat kirkkaita ja kokonaisuudet suunniteltuja. **Pohdi, mikä oli luolamaalausten tarkoitus pyyntikulttuurin aikana.**

2. Pyyntikulttuureista maanviljelyyn

Ihmisen alkuperä

Ihmisen juuret löytyvät 6–8 miljoonan vuoden takaisista ajoista, Afrikan laajoilta ruohotasangoilta. Osa tasangoilla eläneistä kädellisistä sopeutui liikkumaan kahdella jalalla. Pystyasennossa oli helpompi nähdä tasangoilla liikkuvat pedot tai seurata saalista. Samalla kädet vapautuivat käyttämään työvälineitä, kuten kiviä, luita, sarvia ja puunkappaleita. Aikaa ennen metallien käyttöönottoa kutsutaan **kivikaudeksi**.

Paleoliittinen kivikausi eli vanhempi kivikausi ja varsinaisten ihmisten aikakausi lasketaan alkavaksi siitä, kun ihmisyhteisöt alkoivat valmistaa kivestä työkaluja. Varhaiset ihmiset elivät pienissä, noin kolmenkymmenen hengen ryhmissä, jotka keräilivät ruokaa luonnosta, saalistivat itse tai hakivat ravintoa petojen jättämistä haaskoista.

Tulen käyttö oli tärkeä paleoliittisen kivikauden keksintö. Luultavasti ihmiset saivat tulen hallintaansa tulipaloista, joita salamat tai hehkuva laava sytyttivät maastossa. Myöhemmin he oppivat myös iskemään tulta piikivellä. Tuli tarjosi valoa ja lämpöä, ja sen kuumuudessa voitiin kypsentää ruokaa. Liekkien avulla voitiin myös ajaa pedot ja viholliset pakoon tai ansaan, ja maastopalojen avulla voitiin muokata lähiseudun kasvustoa. Aikanaan ihmiset keksivät myös, että tulen avulla saattoi kovettaa keramiikkaa, sulattaa metalleja ja **polttaa kaskea** eli raivata metsää peltomaaksi.

Varhaisista esi-ihmisistä kehittyi **Homo sapiens** eli ”viisas ihminen”. Homo sapiens -ryhmään kuulunut suurikokoinen ja vahvarakenteinen **neandertalinihminen** sopeutui hyvin elämään jääkauden Euroopan viileässä ilmastossa. Hän osasi jo hyödyntää taitavasti kiveä, luuta sekä kasvikuituja valmistaessaan aseita, astioita ja vaatteita.

Noin 40 000 vuotta sitten nykyihminen, **Homo sapiens sapiens**, syrjäytti neandertalinihmisen Euroopassa. Nykyihmisten metsästystekniikka

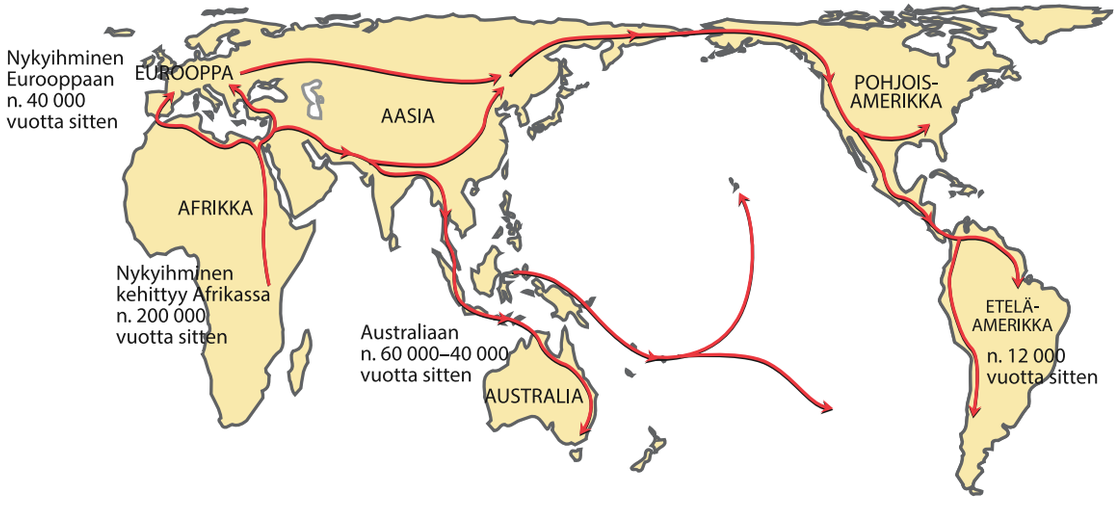

Nykyihmisen levittäytyminen maapallolle

Nykyihmisen edustajat siirtyivät vuosituhansien aikana eri maanosiin ja syrjäyttivät vähitellen aiemmat ihmislajit.

Taitelijan näkemys neandertalinihmisen perheestä. Arkeologiset hautalöydöt kertovat, että vainajien mukaan laitettiin jo varhain erilaisia kauniita ja hyödyllisiä esineitä, myös kukkia. Löydöt kertovat huolenpidosta vainajia kohtaan.

ja työkalujen valmistustaidot olivat paremmat, heidän kulttuurinsa oli monipuolisempi ja he ilmaisivat itseään kehittyneellä kielellä. He jättivät myös jälkeensä ensimmäiset varmat merkit kuvataiteesta. Vaikka varhaisilla nykyihmisillä ei ollut varsinaisia kotieläimiä, koira näyttää kesyyntyneen metsästävän ihmisen seuralaiseksi jo kymmeniätuhansia vuosia sitten.

Kivikauden ihmiset keräävät ja metsästävät ravintonsa

Paleoliittisella aikakaudella koettiin useita jääkausia, joiden aikana jäätiköt peittivät suuren osan Eurooppaa ja Pohjois-Amerikkaa. Tähän aikaan Etelä-Euroopan ja Pohjois-Afrikan laidunmaat tarjosivat ravintoa suurriistalle kuten mammuteille, visenteille, jättiläishirville ja villaville sarvikuonoille. Löytyneet työkalut, metsästysvälineet, käyttöesineet ja luolamaalaukset osoittavat, miten tärkeää suurriista oli aikakauden ihmisille. He osasivat myös valmistaa verkkoja ja muita kalastusvälineitä, ja kalastus tarjosikin toisen tärkeän ravinnonlähteen.

Nykyisiä keräilijäyhteisöjä seuraamalla tutkijat ovat päätelleet, että kivikauden ihmisten ravinnonsaanti oli suhteellisen turvattua ja ravinto monipuolista. Keräilijäyhteisöjen on arveltu myös olleen suhteellisen tasa-arvoisia. Sekä miehet että naiset valmistivat työkaluja ja osallistuivat ravinnon hankkimiseen. On luultavaa, että erityisesti miehet harjaantuivat metsästäjiksi. Naiset puolestaan huolehtivat lapsista ja leiristä sekä keräsi-

Pieni kivikauden naispatsas on nimetty löytöpaikkansa mukaisesti Willendorfin Venukseksi. Venuspatsaan muoto kuvastaa mahdollisesti yltäkylläisyyttä ja hedelmällisyyttä, sillä naisen katsottiin kantavan sisällään uutta elämää. Maan kasvuvoiman hallitseminen ja ihmisen syntyminen olivat kivikauden ihmiselle ihmeitä.

vät muun muassa kasveja, hedelmiä, pähkinöitä, linnunmunia, toukkia ja hunajaa. Suurriistan metsästys tuotti saalista kausiluontoisesti, ja jokapäiväinen ravinnonsaanti turvattiin nimenomaan ruoan keruulla.

Kivikauden ihmisyhteisöissä **työnjako** oli erilaistumätöntä. Ryhmän päällikkö ja uskonnollinen johtaja olivat erityisasemassa. Paikalliset ryhmät saattoivat kokea kuuluvansa yhteen heimoon, jota yhdistivät yhteiset uskomukset ja jotka ehkä kokoontuivat ajoittain metsästämään, tekemään päätöksiä, juhlimaan tai palvomaan yliluonnollisia voimia. Järjestäytyneitä yhteiskuntia ei kuitenkaan vielä syntynyt.

Liikkuvan elämäntavan ja rajallisten hoitokeinojen vuoksi ihmiset eivät voineet huolehtia vakavasti sairaista, vaan esimerkiksi liikuntakyvyttö-

Ihmiskunnan varhaiset aikajaksot

- Paleoliittinen kivikausi on vanhin kivikausi n. 2,5 miljoonaa v. sitten - n. 10 000 eaa.
- Mesoliittinen kivikausi on jääkauden jälkeinen metsästäjien ja keräilijöiden kivikausi n. 20 000 eaa. - 6000 eaa.
- Neoliittinen kivikausi on maatalouden kivikausi n. 10 000 eaa. - 3000 eaa.
- Prossikausi on pronssin käyttöönottokausi n. 3200 eaa. - 1200 eaa.
- Rautakausi on raudan käyttöönottokausi n. 1200 eaa. - 700 jaa.
- Aikakudet vaihtuivat eri alueilla hiukan eri tahdissa.

AIKALAINEN ÄÄNESSÄ

Ötzi oli kivikauden moniosaaja

Esihistoriallisen ajan elämästä kertovat ennen kaikkea esinelöydöt. Alpeilla tehtiin vuonna 1991 huikea löytö, kun jään alta paljastui kivikauden vainajan ruumis. ”Jäämies Ötziksi” kutsutun vainajan vaatteet ja työkalut todistavat kivikauden ihmisen elämästä ja monipuolisista taidoista.

Noin 45-vuotiaana kuollutta Ötziä luultiin ensin nykyajan vuorikiipeilijäksi, mutta pian selvisi, että hän oli kuollut jo lähes 5 300 vuotta aikaisemmin. Jääkerros oli suojannut ruumista vuosituhansien ajan. Ötzin mahalaukun sisältö, ihon tatuoinnit ja hyvin säilyneet vaatteet antoivat paljon tietoja entisajan ihmisistä.

Kivikauden ihmisten oli selviydyttävä vaikeissakin sääoloissa, joten oikeanlaiset varusteet olivat heille elämän ja kuoleman kysymys. He olivatkin usein taitavia hankkimaan ruokaa ja valmistamaan luonnonmateriaaleista itselleen aseita, työkaluja ja säänkestäviä varusteita.

Ötzin vaatteet ja varusteet olivat ihanteelliset ihmiselle, jonka oli vaellettava vuoristoisessa maastossa. Hänellä oli heinistä solmittu viitta, joka suojasi hyvin sateelta. Tuulelta suojaava turkki oli sommiteltu kahden erivärisen nahan paloista.

Ötzillä oli mukanaan jousi, jolla hän saattoi surmata peuran 30 metrin päästä. Hänellä oli myös työkaluja, joilla hän saattoi korjata varusteitaan ja tehdä lisää nuolia. Jokaiseen esineeseen, esimerkiksi aseisiin ja nuoliin, oli valikoitu materiaaleja, joiden kestävyys tai taipuisuus olivat käyttötarkoitukseen mahdollisimman hyvät.

Jäämies Ötziä kutsutaan kivikauden mieheksi, sillä työkalujen ja aseiden terät olivat vielä enimmäkseen kivi- ja luumateriaalia. Hänen varusteisiinsa kuului kuitenkin myös kuparikirves. Ötzi elikin murrosaikaa, jolloin metallin käyttöä jo kokeiltiin. Kivikauden katsotaan päättyneen hiukan myöhemmin, kun ihmiset oppivat yhdistämään kuparin ja tinan kestäväksi seosmetalliksi, pronssiksi, josta työkaluja oli helpompi valmistaa.

Alpeilta löytyneen, Ötziksi kutsutun miehen vaatetus ja varusteet kertovat kivikauden ihmisen käsityötaidoista. **Mitä tekstissä mainittuja työkaluja ja varusteita löydät kuvasta? Mitä kuvassa näkyvät varusteet kertovat Ötzin elämäntavasta?**

Tiedetään, että Ötzin yhteisössä osattiin jo viljellä maata, sillä hän oli syönyt viimeisenä aterianaan lihan lisäksi viljapaistoksia, jotka oli kypsennetty avotulella. Ötzillä oli myös tuohiastiassa hehkuvia hiiliä, joilla hän pystyi sytyttämään nuotion. Hän oli ehkä pakomatkalla vuoristossa, sillä hän näyttää viimeisenä elinvuorokautenaan liikkuneen nopeasti ehtimättä pysähtyä syömään. Lopulta takaa-ajajat saavuttivat hänet. Ötzi haavoittui selkäänsä osuneesta nuolesta ja sai pian kuolettavan, päähän osuneen iskun. Väkivaltaisesta käsirysystä kertoo sekin, että Ötzin varusteista löytyi muiden ihmisten verta.

mät vanhukset ja vakavasti sairaat vastasyntyneet hylättiin. Lapsien hylkäämisellä säädeltiin myös väkilukua, sillä yhteisössä tiedettiin, että ympäristö elätti vain rajallisen määrän ihmisiä. Tämä ei sinänsä merkinnyt välinpitämätöntä suhtautumista lapsiin. Arkeologit ovat löytäneet lasten hautoja, jotka on koristeltu simpukoilla.

Kiven lisäksi kivikauden ihminen valmisti myös luusta, puusta ja kasvimateriaaleista valmistettuja työkaluja, astioita ja asumuksia. Myös yksinkertaista **vaihtotaloutta** esiintyi, sillä ihmiset hankkivat hampaista, norsunluusta ja simpukoista tehtyjä koruja pitkienkin välimatkojen päästä. Yleensä kauppatavarat kulkivat monien välikäsien kautta ryhmältä toiselle, yksittäiset ihmiset eivät siis matkustaneet kovin kauas kauppaa käymään. Eri maanosien asukkaat elivät melko eristyksissä toisistaan.

Viimeinen jääkausi päättyi noin 10 000 eaa., jolloin jäätiköt vetäytyivät kohti napa-alueita. Näihin aikoihin suurriista hävisi. Tutkijat ovat erimielisiä siitä, aiheuttiko ihminen suurten saaliseläinten kuolemisen sukupuuttoon. Kivikauden ihmiset näyttävät kyllä kunnioittaneen tärkeitä riistaeläimiä, mutta eivät ymmärtäneet, että heidän toimintansa saattoi tuhota eläinkantoja. Riistan vähenemistä on kuitenkin selitetty myös ilmastonmuutoksella, sillä sääolojen muuttuessa kasvillisuus muuttui eikä suurriistalle ollut enää ravintoa. Sääolot ja metsästys vaikuttivat yhdessä suurriistan kohtalokkaaseen vähenemiseen.

Kun suurriista hupeni, ihmisyhteisöt kehittivät uusia selviytymiskeinoja. Jotkut yhteisöt jatkoivat liikkuvaa elämäntapaa, metsästystä ja keräilyä. Toiset alkoivat hyödyntää eläin- ja kasvikuntaa entistä tehokkaammin omilla asuinseuduillaan. Muuttuvien elämäntapojen ja elinkeinojen vuoksi aikakautta kutsutaan **mesoliittiseksi kivikaudeksi**. Varhaiset alkeelliset jauhinkivet osoittavat, että ihmiset olivat jo havainneet jyväkasvien arvon ravintona. Noin 10 000 eaa. osa ihmisistä jäi asumaan pysyvästi yhdelle ja samalle seudulle, ja heistä tuli vähitellen maanviljelijöitä ja kotieläinten kasvattajia. Varhaisen maatalouden aikaa kutsutaan **neoliittiseksi** eli uudemmaksi kivikaudeksi.

Maanviljely saa alkunsa

Maanviljely sai alkunsa havainnosta, että tiettyä ravintokasvia tai sen siemeniä voitiin kasvattaa ja hoitaa ja siten saada entistä enemmän syötävää. Viljely saattoi alun perin olla naisten keksintö. Heidän on arveltu keskittyneen kasvien keräämiseen sekä havainnoineen niiden kasvuoloja ja kasvun ehtoja. Varhaisesta maanviljelystä löydetään jatkuvasti uusia todisteita. Vuoden 10 000 eaa. paikkeilla Lähi-idän asukkaat alkoivat kylvää ja kasvattaa ohraa, vehnää ja linssejä. Samaan aikaan he kesyttivät myös ensimmäiset sorkka- ja nautaeläimet, joita olivat lammas, vuohi ja nauta. Myös Kaukoidässä alettiin melkein samoihin aikoihin viljellä paikallisia viljalajeja, kuten riisiä ja hirssiä.

Uudet kesyt eläimet olivat tärkeitä, sillä niistä saatu maito, liha ja munat tarjosivat proteiinipitoista ravintoa. Villa, vuodat ja luut voitiin käyttää vaatteiden ja esineiden valmistukseen, ja eläimet sopeutuivat myös kanto- ja vetojuhdiksi. Kun karjaa alettiin käyttää peltojen kyntämiseen, voitiin muokata yhä suurempia alueita maanviljelyyn.

Varhaiset maanviljelyskulttuurit kukoistivat jokilaaksoissa, joissa joesta saatiin pelloille kasteluvettä ja hedelmällistä maa-ainesta. Joki tarjosi myös väylän, jota pitkin ihmiset saattoivat liikkua,

Egyptiläistä viljasatoa. Varhaiset maanviljelijät valitsivat kylvettäväkseen parhaat jyvät ja jalostivat siten vehnästä monijyväisemmän ja ohutkuorisemman. Maatalous kehitti yhteiskuntaa, jossa alkoi syntyä kaupankäyntiä ja jossa verotus kehittyi entistä tehokkaammaksi.

ja kalastus toi täydennystä ruokavalioon. Niin maataloustuotteet ja käsityöt kuin uutiset ja uudet keksinnötkin kulkeutuivat jokireittejä kulkevien matkustajien mukana. Sopivia jokilaaksoja oli Lähi-idässä ja Egyptissä, Intiassa Indus-joen varrella sekä Kiinan suurten jokien, Keltaisenjoen ja Jangtse-joen, varrella. Amerikan kaksoismantereella ei juuri ollut kotieläimiksi soveltuvia lajeja, mutta sielläkin ryhdyttiin viljelemään maissia ja papuja ja Etelä-Amerikassa alettiin paimentaa laamoja.

Erityisen suotuisat olot vallitsivat Eufrat- ja Tigris-jokien alueella, joiden mukaan aluetta kutsutaan **Kaksoisvirranmaaksi** eli Mesopotamiaksi. Viimeistään 5000-luvulla eaa. Kaksoisvirranmaan asukkaat oppivat rakentamaan **kastelukanavia**, joita pitkin jokien vesi voitiin johtaa pelloille. Kastelujärjestelmä laajensi peltojen viljelyalaa, ja viljelijät saivat yhä runsaampia satoja.

Monilla seuduilla maanviljelys ja karjanhoito omaksuttiin hitaasti. Keski-Euroopan ja pohjoisen Euroopan metsäalueilla ilmasto oli viileä ja maaperä usein karumpaa. Pohjoisten metsäseutujen asukkaat havaitsivat kuitenkin, että he saattoivat lisätä maaperän hedelmällisyyttä kaskeamalla.

HISTORIAN TULKINTA

Miksi maanviljelyyn siirryttiin?

Maatalouteen siirtymistä on kutsuttu **neoliittiseksi vallankumoukseksi**, koska uusi elinkeino omaksuttiin neoliittisella eli nuoremmalla kivikaudella. Maanviljelyn aloittamiselle on esitetty erilaisia selityksiä.

Perinteinen selitys on se, että jääkauden päättyessä tietyt tutut kasvit ja eläimet katosivat, joten ilmaston muuttuessa ihmisten oli pakko keksiä uusia tapoja hankkia ruokaa. Ehkä he turvautuivat viljelyyn voidakseen säilyttää perinteiset ruokakasvinsa, esimerkiksi villivehnän, jota kasvoi runsaasti vuorten rinteillä.

Toisaalta on ajateltu, että maanviljely kehitettiin pikemminkin ratkaisuksi väestökasvuun. Maatalous ratkaisi syntyneen ravintopulan, ja peltoja hoitaakseen ihmiset luopuivat liikkuvasta elämäntavasta.
Tätä tulkintaa on kuitenkin kritisoitu, sillä on mahdollista, että asutus olikin muuttunut pysyväksi jo ennen maanviljelyn alkua.

Kolmannen tulkinnan mukaan jotkut metsästäjä-keräilijät asettuivat pysyvästi asumaan sopivalle seudulle, joka näytti tarjoavan tarpeeksi ravintoa. Kun metsästys ja keräily köyhdyttivät asuinympäristöä, maanviljelystä ja karjanhoidosta löytyi mahdollisuus jatkaa paikallaan asumista.

Maatalouteen ei siirrytty siksi, että se olisi ollut elämäntapana helpompi. Vaikka viljely takasi melko varman ravinnon, se vaati enemmän työtä kuin metsästys ja keräily.

Kaikki eläintenkasvattajat eivät asettuneet aloilleen. Euraasian ja Afrikan ruohotasangoilla ihmiset omaksuivat paimentolaisen elämäntavan. He kasvattivat ja suojelivat suuria eläinlaumoja, esimerkiksi hevosia, ja vaelsivat niiden mukana paikasta toiseen. Paimentolaisten elimistö kehitti kyvyn sulattaa kasvatettujen eläinten tuottamaa maitoa.

Arkeologisissa kaivauksissa löytyneiden eläin- ja kasvijäänteiden perusteella on voitu arvioida, milloin ihmiset alkoivat kesyttää luonnonvaraisia eliöitä omiin tarkoituksiinsa. Maanviljely näyttää keksityn itsenäisesti eri puolilla maailmaa vuosien 10 000–3000 eaa. välisenä aikana, kun ihmiset alkoivat kasvattaa itselleen tärkeitä paikallisia ravintokasveja.

Maatalous muutti ihmiskunnan kehityksen suuntaa. Maanviljelyn ja karjanhoidon ansiosta ravintoa voitiin tuottaa entistä enemmän, ja väestömäärä kasvoi. Vaeltavien metsästäjä- ja keräilijäryhmien sijaan ihmiset elivät nyt pienissä kyläyhteisöissä. Muutoksen kutsuminen vallankumoukseksi on toisaalta harhaanjohtavaa, koska muutos oli hyvin hidas. Kesti vuosituhansia, ennen kuin pienet viljelijäyhteisöt kasvoivat isoiksi kaupungeiksi.

Kun asutuksesta tuli pysyvää, samasta pellosta oli saatava hyvä sato vuosi toisensa jälkeen. Satoa parantaakseen viljelijöiden oli oltava neuvokkaita. He kehittivät kastelu-, säilytys- ja lannoituskeinoja. Ihmiset jalostivat viljaa valitsemalla parhaat siemenet kylvöä varten ja hyödynsivät karjan lantaa peltojen lannoitteena. He oppivat valamaan ja polttamaan saviastioita, joissa sato oli suojassa tuholaisilta. Vähitellen yksi keksintö johti toiseen, ja yhteiskunta muuttui niiden myötä.

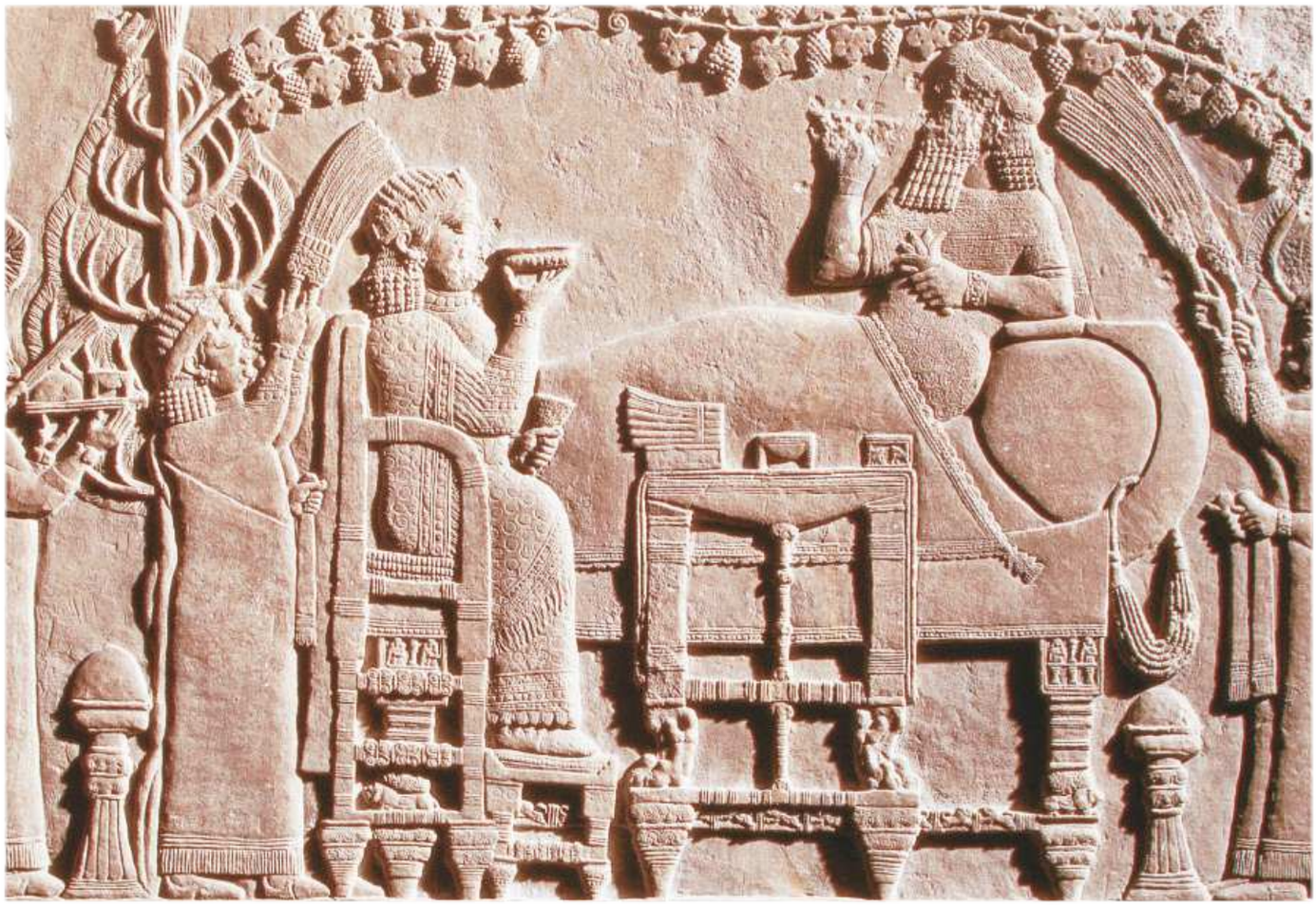

Assyrian kuningas Assurbanipal (669–627 eaa.) ja hänen puolisonsa aterioivat puutarhassa. Varhaisten kulttuurien ylimystö nautti elämästään palatseissa ja niiden vehreissä puutarhoissa, palvelijoiden ja orjien keskellä. **Miten arvelet kasvavan epätasa-arvon ja maanviljelyskulttuurien kehityksen liittyvän yhteen?**

Ihmiset oppivat myös rakentamaan kaivoja maanalaisiin vesisuoniin. Näin he varmistivat veden saannin niin ihmisten, karjan kuin viljelykasvienkin tarpeisiin. Viljakasveista ja kotieläimistä saatiin ravinnon lisäksi erilaisia raaka-aineita, joista voitiin valmistaa astioita, vaatteita, koruja ja muita esineitä.

Työtehtävät eriytyvät ammateiksi

Jokilaaksojen viljelykulttuureissa tehokas viljely ja karjankasvatus tuottivat **ylijäämää**, eli ruokaa jäi varastoitavaksi ja kaupattavaksi. Kaikkien ihmisten työpanosta ei enää tarvittu ruoan tuotantoon. Sen sijaan kaikki hyötyivät siitä, että osa yhteisön jäsenistä keskittyi valmistamaan ja myymään työkaluja, astioita, vaatteita ja muita tuotteita.

Käsityöläiset myivät valmistamiaan tuotteita ja pystyivät siten hankkimaan ruokaa, jonka toiset olivat kasvattaneet. Tällä tavoin yhteiskunnan työnjako muuttui yhä monimutkaisemmaksi. Erilaiset työtehtävät alkoivat eriytyä ammateiksi, erillisiksi elinkeinoiksi. Savenvalajat valmistivat astioita, kutojat kankaita ja puusepät huonekaluja. Ammattitaidon saavuttaminen vaati monen vuoden harjoittelua, ja ammatit periytyivät usein samassa perheessä sukupolvelta toiselle opetettuina taitoina.

Kaksoisvirranmaalainen savimalli sotavaunuista, jotka lisäsivät sotajoukkojen tuhovoimaa. Sodankäynti, ryöstöretket ja pakkoverotus rasittivat yhteisöjen arkea. Uudet keksinnöt, kuten pyörä ja metallit, valjastettiin nopeasti sotilaalliseen käyttöön. Pyörä oli eräs ihmiskunnan tärkeimpiä keksintöjä, jota käytettiin myös rauhanomaisesti, esimerkiksi savenvalannassa.

Kaupankäynti alkoi kehittyä, kun osa ihmisistä myi ja välitti elintarvikkeita ja käsitöitä omassa yhteisössään ja lähiseuduilla. Jotkut kauppiaat hankkivat tai toimittivat ylellisyystuotteita pitkienkin etäisyyksien takaa. Yksinkertainen tavaroiden vaihtokauppa korvattiin vähitellen erityisillä maksuvälineillä, esimerkiksi arvometallin paloilla. Tärkeät käsityön ja kaupankäynnin keskukset kehittyivät kylistä kaupungeiksi.

Maanviljely muuttaa ympäristöä ja yhteiskuntaa

Uudella elämäntavalla oli myös varjopuolensa. Maatalous altisti ihmisiä uusille taudeille, kuten tuberkuloosille, isorokolle ja tuhkarokolle, jotka siirtyivät karjasta ihmiseen. Paikallaan asuessaan ihmiset joutuivat käsittelemään omia jätteitään enemmän kuin vaeltaessaan paikasta toiseen, joten taudit levisivät helpommin.

Riippuvaisuus maataloudesta lisäsi myös kiistoja ja taisteluita siitä, kenellä oli oikeus maaomaisuuteen ja karjaan. Uusi varakkuus ei jakautunut tasaisesti, vaan maanviljely näyttää lisänneen ihmisten eriarvoisuutta. Maatalousyhteiskunnassa maaomaisuus oli vallan ja rikkauden perusta. Se, joka omisti maan, päätti ylijäämän käytöstä, osti tavaroita ja palkkasi muita töihin pelloilleen. Joissakin yhteisöissä köyhät ihmiset tai sotavangit alistettiin **orjiksi**, jotka saivat hoitaa raskaimmat maataloustyöt. Maattomat, vuokraviljelijät ja pakkotyötä tekevät orjat elivät aivan toisenlaisissa olosuhteissa kuin vauraat maanomistajat tai kauppiaat.

Karttuva omaisuus aiheutti valtataisteluita myös yhteisöjen välillä. Naapurikylät ajautuivat riitoihin peltojen ja laidunten rajoista, omaisuudesta ja vallasta. Maanviljelijöiden asutus ja viljavarastot olivat houkuttelevia saaliita paimentolaisille. Jotta omaisuus olisi turvassa, kyläyhteisöt alkoivat kehittää puolustuskeinoja. Kylien ja kaupunkien ympärille rakennettiin aitoja ja muureja, ja osa väestöstä koulutettiin sotilaiksi.

Yhteisön päällikölle kertyi yhä enemmän vastuuta puolustuksen ja hallinnon järjestämisestä. Päälliköt alkoivat valvoa, että osa maanviljelyn ylijäämästä ja kaupankäynnin voitoista koottiin veroina, joita sitten käytettiin erilaisiin yhteishankkeisiin. Verotuloilla kunnostettiin muureja ja kastelukanavia, varustettiin sotajoukkoja sekä rakennettiin temppeleitä ja hallitsijoiden palatseja. Varhaiset maanviljelykulttuurit kehittyivät jyrkän eriarvoisiksi ja harvainvaltaisiksi.

Ihmiset etsivät kuitenkin myös rauhanomaisia keinoja, joiden avulla yhteiskuntaan luotiin järjestystä. Yhteistyön ja työnjaon avulla he onnistuivat ratkomaan ongelmia ja kehittämään maanviljelyä ja kaupankäyntiään. Kylissä ja kaupungeissa laadittiin keskinäisiä sopimuksia ja lakeja, joita kaikkien tuli noudattaa. Riita-asiat annettiin yhteisen oikeusistuimen ratkaistavaksi.

Hallinnon kehittyessä keksittiin myös kirjoitustaito, jonka myötä ihmiskunta siirtyi historialliseen aikaan.

TEHTÄVÄT

1. **Miten suurriistan merkitys näkyy kivikauden ihmisten jättämissä aineellisissa lähteissä, kuten kalliomaalauksissa ja käyttöesineissä?**

2. **Miten kivikauden ihmisen liikkuva elämäntapa vaikutti sukupuolten väliseen tehtäväjakoon ja suhtautumiseen lapsiin ja vanhuksiin?**

3. **Ratkaise.**
a) Miksi ihminen alkoi viljellä maata?
b) Millä perustein maanviljelyyn siirtymistä voi luonnehtia vallankumoukseksi?
c) Miksi varhaiset maanviljelyskulttuurit kukoistivat jokilaaksoissa?
d) Miksi maanviljelyyn siirtymisen sanotaan luoneen eriarvoisuutta ihmisten välille?

4. **Pohdi.**
a) Millaisiin lähteisiin tiedot ihmisen elämästä ja vaiheista ennen kirjoitustaidon kehittymistä perustuvat?
b) Millaisia tulkintaongelmia tällaisten lähteiden käyttöön liittyy?

3. Suurten jokilaaksojen kulttuurit

Kirjoitustaito luo korkeakulttuurit

Puhuttu kieli ja muistin tueksi piirretyt kuvat kehittyivät kirjoitukseksi ensi kertaa Kaksoisvirranmaassa eli Mesopotamiassa muutamia vuosisatoja ennen vuotta 3000 eaa. Ensimmäisenä kirjoitusmerkkejä käyttivät **sumerit**. Kirjoitustaidon katsotaan kehittyneen erikseen viidellä alueella: Sumerissa, Egyptissä, Intian Indus-kulttuurissa, Kiinan Shang-kulttuurissa ja Väli-Amerikassa.

Kirjoitustaito kehittyi talouden ja verotuksen tarpeisiin. Sumerit elivät pienissä kaupunkivaltioissa, joiden paikalliset pappiskuninkaat kokosivat temppeleihinsä verotuotteita. Temppelien virkamiehet eivät voineet muistaa ulkoa, kuka oli maksanut veronsa tai millaisina tuotteina ne oli maksettu. Siksi he alkoivat laatia verotusluetteloita.

Aluksi virkailijat piirsivät tikuilla verotuotteista yksinkertaisia kuvia kosteisiin savitauluihin. Savitaulut olivat kuivuttuaan kestäviä. Yksinkertaisista kuvapiirroksista kehittyi vähitellen monipuolinen tavumerkkijärjestelmä, **nuolenpääkirjoitus**. Verotietojen lisäksi sumerit alkoivat kirjoittaa muistiin myös lakeja, uskonnollisia hymnejä, kuninkaiden sotakronikoita sekä kauppiaiden keskinäisiä sopimuksia.

Vaikka kirjoitustaito oli pitkään harvojen etuoikeus, se muutti hallintoa ja kulttuuria merkittävästi. Kun tieto voitiin kirjata talteen eikä sitä tarvinnut muistaa ulkoa, aikaa ja energiaa voitiin suunnata uusiin tehtäviin. Hallitsijan, papiston, päälliköiden ja virkamiesten käskyjä ja uutisia voitiin välittää kirjallisesti. Tämä loi mahdollisuuden varsinaiselle virkahallinnolle. Kirjoituksen avulla voitiin välittää myös rakennusohjeet, laulut ja rakkaudentunnustukset. Kirjoitustaidon ansiosta jokilaaksojen varhaiset yhteiskunnat kehittyivät muiden edelle, ja siksi niitä kutsutaankin **korkeakulttuureiksi**.

Korkeakulttuurit syntyivät samantapaisiin oloihin eri puolilla, ja niiden kaikkien perustana oli kasteluun perustunut maanviljelys. Paikallisissa luonnonvaroissa, ilmastossa ja kulkuyhteyksissä oli silti omat erityispiirteensä, joten kulttuurit saivat myös omaleimaisia piirteitä.

Mesopotamian valtakunnat

Monet kansat ovat vuorollaan hallinneet Mesopotamian aluetta. Sumerit olivat seudun vanhin sivistyskansa, jonka korkeakulttuuri nousi kukoistukseensa noin 3000 eaa.

Sumerit eivät muodostaneet yhtenäistä valtakuntaa, vaikka heidän pienet kaupunkivaltionsa liittyivät välillä sotilaalliseen yhteistyöhön. Uskonto oli sumerilaisen yhteiskunnan kulmakivi. Uskonnollisilla menoilla koetettiin varmistaa jumalten suopeus, jotta olot pysyisivät rauhallisina ja sadot runsaina. Kaupunkivaltiossa yksinvaltainen hallitsija käytti usein myös uskonnollista valtaa. Savitiilistä rakennetuissa temppeleissä hallittiin politiikkaa, laajoja maaomaisuuksia ja verotuloja.

Mesopotamian alueen maanviljelys perustui keinokasteluun, koska alueen sademäärä oli vähäi-

Piirtokirjoituksesta pilvipalveluun

Länsimainen nykyihminen on tottunut siihen, että tieto voidaan kirjoittaa, äänittää tai kuvata ja säilyttää siten tuleville sukupolville. Voikin olla vaikea kuvitella, millaista elämä oli suullisessa kulttuurissa, joka eli pelkästään puhutun tiedon varassa.

Suullisessa kulttuurissa kaikki tieto oli muistettava ulkoa, ja ikäihmisten elämänsä aikana kartuttamaa muistitietoa arvostettiin. Taidot oli omaksuttava henkilökohtaisessa opettaja-oppilassuhteessa. Muistamista helpotettiin erilaisin keinoin: tieto painettiin mieleen rytmikkäinä sananlaskuina tai sointuvina säepareina.

Sota tai kulkutauti saattoi kuitenkin surmata ne, joille muistitieto oli uskottu. Tällöin vuosikymmenten aikana omaksuttu viisaus pyyhkiytyi olemattomiin. Kirjoitettu tieto säilyi paremmin. Sitä voitiin kuljettaa, kopioida ja koota kirjastoiksi, joissa tiedot olivat lukutaitoisten saatavilla vielä sukupolvia myöhemmin.

Kirjoitustaito muokkasi ihmisten tapaa ajatella. Suullisessa kulttuurissa ei esimerkiksi esiinny sellaisia käsitteellisiä ilmaisuja kuin ”ympyrä” tai ”neliö”. Niiden sijasta käytetään sanoja, jotka viittaavat konkreettisiin muotoihin (esimerkiksi ”kuu”, ”lautanen”, ”ovi”). Tämä näkyy myös varhaisissa kirjallisissa kulttuureissa. Kun sumerilainen halusi kertoa, että huolet painoivat häntä, hän sanoi asian hyvin kouriintuntuvasti ”keuhkoni eivät saa hengittää rauhassa”.

Sumerilainen nuolenpääkirjoitus oli monimutkaista tavukirjoitusta: yksi merkki vastasi yhtä tavua. Nuolenpäämerkkejä oli siis paljon, ja niiden oppiminen vaati vuosien opiskelua. Sama koski egyptiläisiä hieroglyfejä ja kiinalaisia kirjoitusmerkkejä.

HISTORIA NYKYAJASSA

Varhainen esimerkki mesopotamialaisesta savitaulusta, johon on tehty muistiinpanoja. Noin 3200 eaa. saveen painellut merkit muistuttavat kuvakirjoitusta.

Nykyisen kaltainen aakkoskirjoitus kehittyi, kun Välimerta purjehtineet foinikialaiset loivat yksinkertaisen, 22 konsonantin merkkijärjestelmän. Kun foinikialaisten kirjoitusmerkkeihin lisättiin vokaalit, kehittyivät kreikkalaiset ja roomalaiset aakkoset, jotka ovat käytössä vielä tänä päivänä. Yksinkertainen aakkoskirjoitus toi kirjoitus- ja lukutaidon yhä useamman ulottuville. Kesti kuitenkin tuhansia vuosia, ennen kuin kirjapainotaito, teollinen paperintuotanto ja koululaitos tekivät luku- ja kirjoitustaidosta kaikkien oikeuden.

Kirjallisen kulttuurin on arveltu menettävän vähitellen asemaansa, kun kuva- ja äänitallenteet yleistyvät. Tämä ei kuitenkaan merkitse paluuta vanhaan suulliseen kulttuuriin, jossa tieto katosi muistajansa mukana. Päinvastoin, yhä suurempia tietomääriä kootaan arkistoihin, tietokantoihin ja pilvipalveluihin. Yksittäisen ihmisen on mahdoton hallita näitä tietomassoja, joten apuun otetaan hakukoneet ja suuria tietomääriä käsittelevät tietokonejärjestelmät.

Varhaisten jokilaaksojen korkeakulttuurit n. 3000eaa. -1500eaa

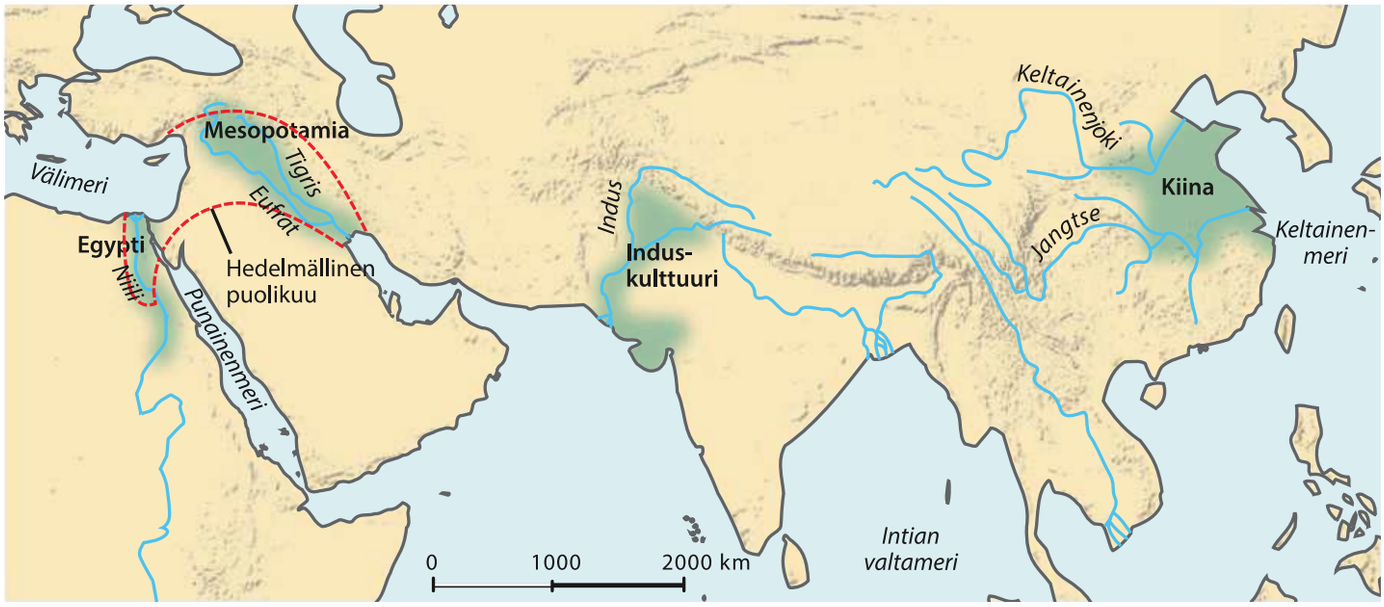

nen. Eufratista ja Tigrisistä johdettiin kastelukanavien kautta vettä, joka toi mukanaan myös irtomaata. Irtomaa oli ravinteikasta, mutta toisaalta se tukki helposti kastelukanavat. Kanavia ja patoja olikin jatkuvasti huollettava.

Väestönkasvu ja valtakuntien laajentumispyrkimykset vaativat tehokasta ja laajenevaa viljantuotantoa. Kasteluun perustuva maanviljelys vastasi tähän tarpeeseen, ja sillä luotiin pohja sekä väestökehitykselle että taloudelliselle ja kulttuuriselle kehitykselle. Tehostuva viljely johti toisaalta varhain myös ympäristöongelmiin. Mesopotamiassa ei kasvanut metsää, joka olisi sitonut maaperää, joten maan muokkaaminen ja keinokastelu kiihdyttivät **eroosiota**.

Keinokastelu aiheutti myös muita ongelmia. Kasteluvesi kertyi vähitellen vesipatjaksi pellon multakerroksen alle. Viljelysmaa muuttui liian kosteaksi, eikä se enää sopinut kasvualustaksi. Kastelu johti myös maaperän suolaantumiseen. Jokivesi itsessään sisältää hieman suolaa, ja toisinaan virtaukset toivat jokiin myös Persianlahden suolaista merivettä. Kuumassa ilmastossa vesi haihtui nopeasti, joten kasteluveden ja viljellyn maan suolapitoisuus kasvoi. Vehnä ei enää kasvanut suolaantuneessa maaperässä, ja lopulta Mesopotamian viljavat pellot muuttuivat nykypäivän aavikoiksi.

Köyhtyvät kaupunkivaltiot joutuivat uusien valloittajien käsiin, mutta uudet hallitsijat joutuivat kamppailemaan samojen viljelyongelmien kanssa. Vuoden 2000 eaa. jälkeen sumerit väistyivät uusien, sotaisien tulokkaiden tieltä. Heidän kulttuuriperintönsä jäi kuitenkin elämään toinen toistaan seuranneiden valloittajien valtakunnissa.

Uudet valloittajat, ensimmäisinä **babylonialaiset**, loivat alueelle entistä yhtenäisempiä valtakuntia, joilla oli kehittynyt keskushallinto virkamiehineen. Sumerien lakien pohjalta syntyi myös yhtenäinen valtakunnanlaki, joka tunnetaan säätäjänsä, kuningas Hammurabin, mukaan **Hammurabin lakeina**.

Sotatalouden varassa eläneet, laajenevat valtakunnat eivät olleet enää riippuvaisia oman valtakunnan sadoista. Mesopotamian aluetta kulloinkin hallitsevat kansat olivat taitavia kauppiaita ja usein myös taitavia sodankävijöitä. Babylonialaisten jälkeen valtaan nousseet **assyrialaiset** olivat

Mesopotamian yhteiskunta

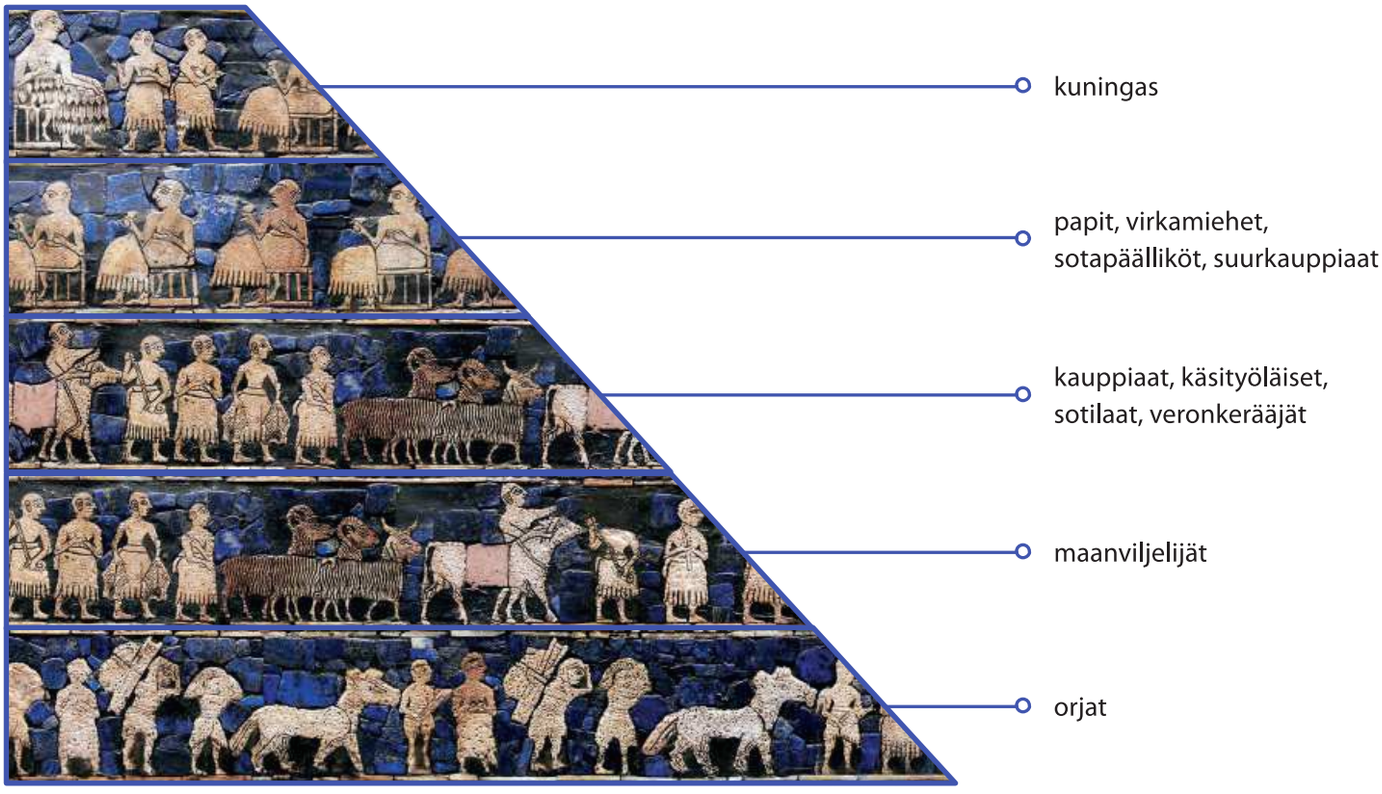

sotainen kulttuuri, joka otti haltuunsa Mesopotamian noin 1300 eaa. Armeijan tuhovoima perustui rautamiekkoihin, metallisiin varusteisiin ja sotavaunuihin. Myös hallinto ja lait perustuivat sotilasvoimaan.

Eriarvoinen yhteiskunta

Mesopotamialaisessa kaupunkikulttuurissa yhteiskuntaluokkien väliset erot olivat suuria. Mesopotamian yhteiskuntaa, kuten monia varhaisia yhteiskuntia, voidaankin luonnehtia sanalla **hierarkkinen** eli arvojärjestykseen perustuva.

Korkeimmassa asemassa olivat kuningas, hänen puolisonsa ja lähisukulaisensa, jotka käyttivät myös uskonnollista valtaa. Hallitsijan lähipiirissä eli pieni yläluokka, johon luettiin ylimmät papit, sotapäälliköt, virkamiehet ja suurkauppiaat perheineen. Tällä ryhmällä oli hallussaan lähes kaikki valta. Keskiluokkaan kuuluivat kauppiaat, käsityöläiset, sotilaat ja veronkerääjät, joiden asema oli suhteellisen turvattu.

Säilyneet lähteet osoittavat, että ylä- ja keskiluokan elämä muistutti myöhemmiltäkin vuosisadoilta tuttua perhe-elämää. Nuorempien oli osoitettava kuuliaisuutta vanhemmilleen ja huolehdittava näistä. Miehet hoitivat useimpia virkoja ja ammatteja, ja he hankkivat suuren osan perheen toimeentulosta. Aviovaimon odotettiin huolehtivan kotitaloudesta miehelleen uskollisena. Usein mies huolehti vaimonsa omaisuudesta ja edusti häntä virallisissa asioissa. Ylä- ja keskiluokassa sekä miehet että naiset saattoivat periä, ostaa ja myydä maaomaisuutta, ja molemmat hyväksyttiin oikeudessa todistajiksi ja takaajiksi. Kaupungeissa naiset työskentelivät esimerkiksi majatalon omistajina ja oluenpanijoina.

Suurin osa väestöstä kuului väheksyttyjen maatyöläisten ja orjien ryhmään. Sotavankeina saadut miesorjat tekivät töitä pelloilla ja rakennuksilla,

Vallitsevien tuuliolosuhteiden ansiosta egyptiläiset saattoivat purjehtia vastavirtaan myötätuulessa. Paluumatkalla laiva soljui alajuoksulle Niilin virtauksen mukana.

naisorjat valmistivat kankaita suurissa kutomoissa. Tällä ihmisryhmällä oli vain niukasti päätösvaltaa omaan elämäänsä ja työhönsä.

Egyptin suojainen valtakunta

Mesopotamian korkeakulttuurin tavoin myös Egyptin valtakunta sijoittui jokilaaksoon. Niili tulvi vuosittain, ja tulvat toivat suistoalueelta mukanaan hedelmällistä lietettä, jonka ansiosta maanviljelys kukoisti lähellä jokirantaa. Niiliä ympäröivä hedelmällinen vyöhyke, ”mustan maan” alue, erottui jyrkästi ympäröivästä autiomaasta, ”punaisesta maasta”. Niili oli myös mainio kulkuväylä.

Kuten Mesopotamiassa, myös Egyptissä maanviljelijät oppivat ohjaamaan joen vuotuiset tulvavedet pelloille. Pengerten avulla viljelysmaat pidettiin veden peitossa, ja hedelmällinen liete ehti laskeutua maahan. Kylvöaikaan ylijäämävesi laskettiin takaisin jokeen. Koska tulvat huuhtelivat säännöllisesti maaperää, se ei suolaantunut samalla tavoin kuin Mesopotamiassa.

Ei ihme, että Egyptiä kuvattiin Niilin lahjaksi, sillä viljely ja ihmisten toimeentulo olivat täysin riippuvaisia tulvien säännöllisyydestä ja tasosta. Maanviljelys tarjosi perustan kukoistavalle kaupalle ja käsityölle. Kaupungit kehittyivät uskonnon ja hallinnon keskuksiksi. Toisinaan liian matalat tulvavedet jättivät pellot vaille vettä ja lietettä, liian korkeat tulvat tuhosivat kyliä ja levittivät kulkutauteja. Autiomaa, Niilin putoukset ja Välimeri suojasivat Egyptiä valloittajia vastaan. Toisin kuin Mesopotamiassa, Egyptissä viholliskansat saavuttivat vain lyhytaikaisia voittoja. Valtataisteluja käytiin lähinnä paikallisten **dynastioiden** eli hallitsijasukujen kesken.

Yhteiskunnan eri ryhmät

Muinaisen Egyptin yhteiskunnan voi kuvailla pyramidiksi. Yhteiskuntaa johti yksinvaltainen hallitsija faarao sukulaisineen. Faarao oli jumala ja ylipappi, joka sääti lait ja suojeli niin yhteiskunnan kuin henkimaailmankin järjestystä. Faaraon ympärillä elivät hovin virkamiehet, ylin papisto ja maataomistava ylimystö.

Kauppiaat, opettajat, kirjurit ja lääkärit kuuluivat keskiluokkaan. Myös työnjohtajat ja käsityöläiset olivat melko hyvässä asemassa. Suurin osa valtakunnan asukkaista kuului alimpiin yhteiskuntaryhmiin, väheksyttyihin talonpoikiin ja orjiin. Faarao omisti maan ja sadon, ja tavallinen

Egyptin yhteiskunta

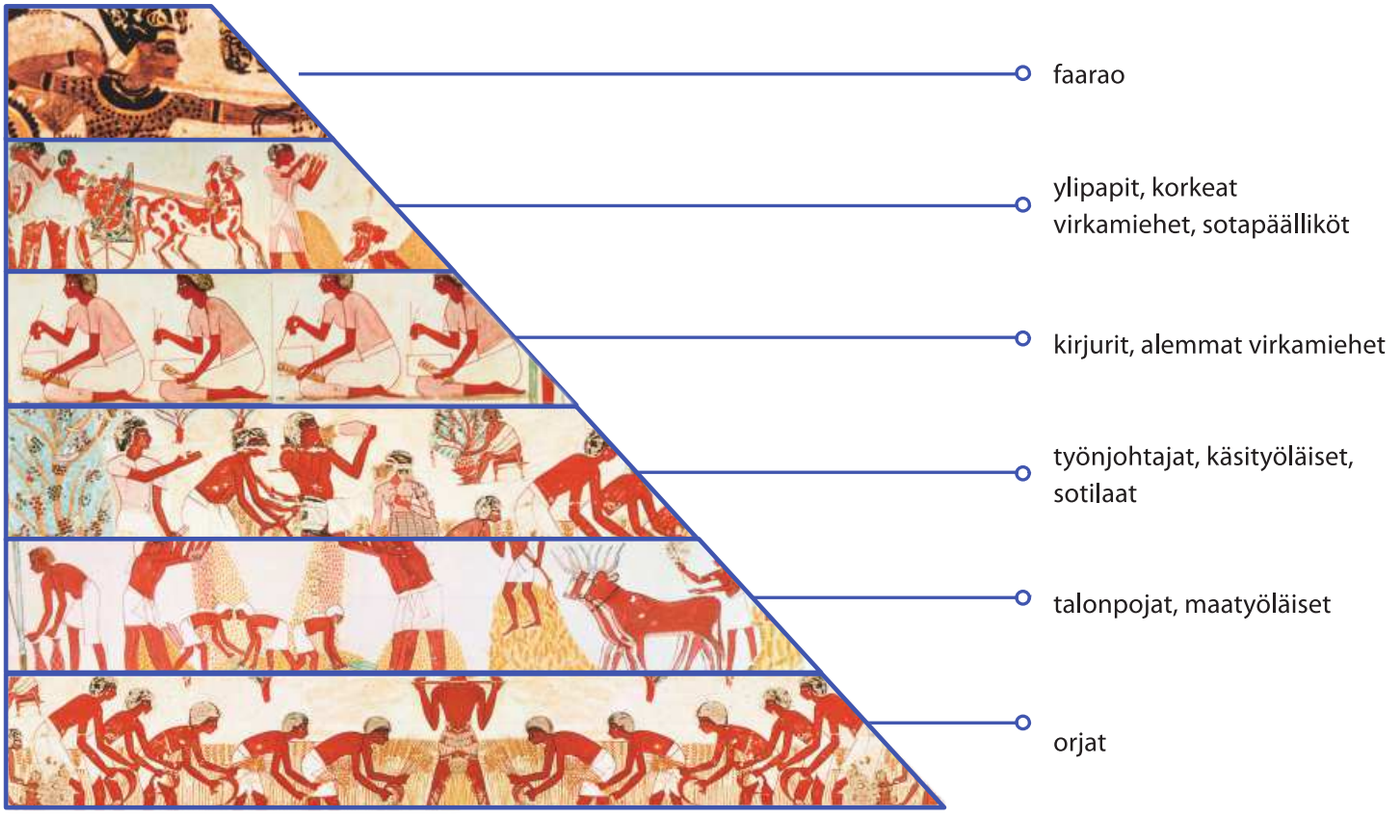

kansa maksoi viljelysoikeudestaan viljaveron. Raskaimmat rakennustyöt teetettiin orjilla, jotka olivat usein sotavankeja.

Muinaisessa Egyptissä arvostettiin perhettä ja yksiavioisuutta. Naisilla ja miehillä oli yhtäläinen perintöoikeus. Toisin kuin Mesopotamiassa, aviopuolisoilla oli yhtäläinen oikeus vaatia avioeroa, eikä nainen tarvinnut holhoojaa huolehtimaan omaisuudestaan. Ammateissa ja viroissa mainitaan lähinnä miehiä, mutta temppeleissä

AIKALAINEN ÄÄNESSÄ

Kirjuri Keti

Egyptiläinen kirjuri Keti kannusti nuoria kirjurin uralle ja pelotteli muiden ammattien raskailla puolilla:

".. palatsin virassa kirjuri ei joudu kärsimään hätää eikä tyytymättömyyttä, sillä hän vain noudattaa toisten määräyksiä... Jokainen meisseliään pitelevä käsityöläinen on maanviljelijää väsyneempi, sillä hänen peltonaan on puu ja hakkunaan meisseli... Kerron sinulle myös muurarista. Tuskallinen on hänen tilansa, sillä hän on ulkona tuulessa ja rakentaa lannevaatteeseen puettuna... Pesijä pesee rannalla naapurinaan krokotiili... Ei ole ammattia, jonka haltijaa ei komenneltaisi. Kirjuri sen sijaan on itsensä komentaja."

Lähde: Rostislav Holthoer, Muinaisen Egyptin kulttuuri 1995.

Keti kirjoitti nämä sanat kannustaakseen laiskoja koululaisia opin tielle. Kaikki käsityöläiset eivät ehkä olisi kuvanneet asemaansa aivan näin surkeaksi. Ainakin käsityöläistaidot kuten kivenhakkuu, laivanrakennus ja tekstiilien kudonta kukoistivat Egyptissä.

oli myös naispuolisia papittaria, muusikoita ja laulajia. Vähitellen naisen toimintapiiriksi rajautui nimenomaan kodin piiri, mutta aviovaimon asemaa ja työtä arvostettiin. Suurissa kotitalouksissa talon rouvaa palvelivat naispuoliset emännöitsijät ja jopa naispuoliset kirjurit.

Sekä Mesopotamiassa että Egyptissä on säilynyt kirjureita kuvaavia patsaita ja veistoksia, jotka kertovat kirjurien nauttimasta arvostuksesta. Kirjurin ammatti edellytti usein vuosien koulutusta, mutta se avasi tien virkamiehen tai papin tehtäviin.

Jokilaaksojen Intia ja eristynyt Kiina

Lähi-idän lisäksi myös Intiassa ja Kiinassa kehittyi korkeakulttuureita. Näilläkin seuduilla suuret joet olivat tärkeitä maanviljelylle ja liikenteelle samoin kuin Mesopotamiassa ja Egyptissä. Induksen jokilaaksoon syntyi noin 2500 eaa. kukoistava kaupunkikulttuuri samaan aikaan, kun Kiinan Keltaisenjoen varrella kehittyi korkeatasoinen maanviljelyskulttuuri. Toisin kuin Lähi-idässä, Keltaisenjoen varrelle syntyneet vauraat kylät eivät sijainneet tulvatasangoilla vaan lössipengermillä, joille joki oli kuljettanut pehmeää, viljelylle otollista maata. Pohjois-Kiinassa, jossa oli kuivempaa, viljeltiin hirssiä, ja etelän kosteammilla seuduilla riisiä.

Indus-kulttuurista ei tiedetä kovin paljoa, koska sen kirjoitusjärjstelmää ei osata tulkita. Kulttuurin pääelinkeinona oli viljanviljely ja vihannesten kasvatus. Indus-kulttuuri kehitti puuvillan viljelyä ja kehräystä, ja puuvilla lieneekin ollut tärkeä vientituote.

Indus-kulttuurin keskuspaikkoja olivat taidokkaasti tiilestä rakennetut Mohenjo-Daron ja Harappan kaupungit, joiden keskusta hallitsi linnoitus. Julkiset rakennukset ja asuintalot oli eroteltu omiin katuverkoston yhdistämiin kortteleihin. Kaupungeissa oli maailman ensimmäinen viemäröintiverkosto. Indus-kulttuurin kukoistus jäi kuitenkin melko lyhyeksi, sillä se katosi jo noin 1700 eaa. Syyksi on arveltu tulvaa tai jotakin vastaavaa luonnonkatastrofia.

Indus-kulttuurin kaupungit kävivät kauppaa Mesopotamiaan saakka. Kiinalainen yhteiskunta ja kulttuuri sen sijaan kehittyivät eristyksissä. Kiinalaiset näyttävät tehneen täysin itsenäisesti kolme tärkeää keksintöä: hirssin ja riisin kasvinjalostuksen, kirjoitusmerkkinsä ja oman metallinvalutekniikkansa.

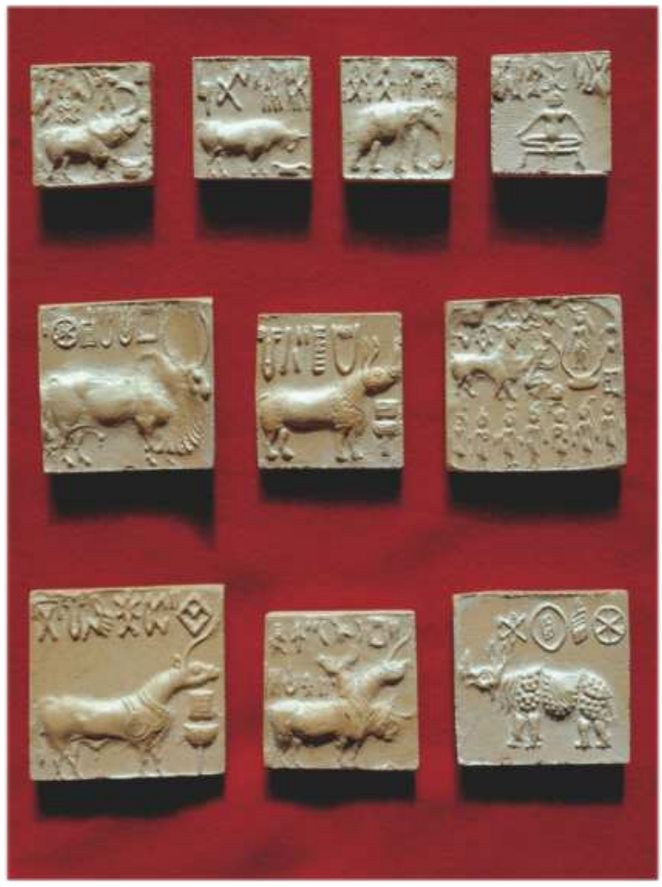

Kuvankaltaisia harappalaisia sinettejä on ilmeisesti käytetty Induksen kulttuurissa amuletteina ja kaupankäynnissä todisteina tavaroiden arvosta tai määrästä. Niitä on löydetty myös Mesopotamiasta, joten ne toimivat todisteina korkeakulttuureiden välisestä kosketuksesta ja kaupankäynnistä. Sinettien kieltä ja kirjoitusmerkkejä ei enää tunneta.

Oraakkeliluut ovat Kiinan vanhimpia kirjoitettuja tekstejä. Niitä käytettiin Shang-dynastian aikakaudella tulevaisuuden ennustamiseen. Kysymys kaiverrettiin kilpikonnan vatsapanssariin tai lehmän lapaluulle. Luunkappaleeseen tehtiin pieniä syvennyksiä, joihin voitiin työntää tulikuuma metallipuikko. Kuumuus sai luun säröilemään ja halkeilemaan. Särökuvioista ja kirjainmerkeistä papit ennustivat hallitsijoille sotaonnea ja tulevia satoja.

Historiallisen ajan katsotaan alkavan Kiinassa n. 1600–1100 eaa. Tuolloin otettiin käyttöön pronssihaarniskat, tehokkaat sotajouset ja taisteluvaunut. Tuolta ajalta ovat peräisin kiinalaisen kulttuurin vanhimmat kirjalliset dokumentit: oraakkeliluut ja pronssiesineihin kaiverretut kirjoitukset. Tekstejä kirjoitettiin myös bambupuikkoihin.

Siinä missä Indus-kulttuuri romahti melko varhain, Kiinan korkeakulttuuria leimasi pysyvyys ja pitkäikäisyys. Kiinan historiassa on ollut useita kukoistuskausia, ja vaikka toisiaan seuranneet dynastiat taistelivat vallasta, ei pitkiä sekasorron kausia koettu. Kiinaa voidaan luonnehtia pysyvyyden keskukseksi ja monia sen kulttuurin piirteitä ikivanhoiksi.

Korkeakulttuurien varhaiset saavutukset

Mesopotamian ja Egyptin korkeakulttuurit, niiden teknologia ja tiede kehittyivät läheisessä vuorovaikutuksessa toistensa kanssa. Myös Intian korkeakulttuurilla oli paljon yhteyksiä Lähi-itään, kun taas Kiinan kulttuuri syntyi erillään muista. Jotkut Lähi-idän keksinnöt, kuten pyörät ja sotavaunut, tavoittivat myös kiinalaiset ja siellä ne otettiin myös tehokkaaseen käyttöön.

Varhaiset korkeakulttuurit kehittivät matematiikkaa ja tähtitiedettä niin kaupan, maanviljelyksen, rakennustaiteen kuin uskonnonharjoituksenkin tarpeisiin. Myös **astrologia**, taivaankappaleista ennustaminen, oli arvossaan. Ennustamisen ja maanviljelyksen tarpeisiin kehitetty kalenteri loi pohjan nykyisille ajanlaskutavoille. Myöhemmin nimenomaan Intiassa otettiin ensimmäisenä käyttöön nolla ja kymmenjärjestelmä, ja tähtitieteessä syntyivät käsitykset maapallon pyöreästä muodosta sekä painovoimasta.

Tekniikan tärkeisiin edistysaskeliin kuuluivat pyörän ja auran sekä metallien käyttöönotto. Sumerit kehittivät pyörän ensin ruukunvalmistusta varten. Savesta valmistettiin pyörivän **dreijan**

Hammurabin laki on hakattu muistiin yhteen valtavaan kivipatsaaseen. Ylimpänä kivessä on kuvattuna kuningas Hammurabi, joka vastaanottaa lait valtaistuimellaan istuvalta auringonjumala Shamashilta. Lakipykälät, kaikkiaan 282 kappaletta, on hakattu nuolenpääkirjoituksella kuvan alle.

avulla ruukkuja, joissa voitiin säilyttää ja valmistaa ruokaa. Myöhemmin pyörä yhdistettiin rattaisiin.

Tärkeimpiä metalleja olivat aluksi kupari ja sitä kestävämpi pronssi, joka syntyi kuparin ja tinan sekoituksesta. Myöhemmin käyttöön otettiin vielä kestävämpi rauta. Metallityökaluilla oli entistä helpompi työstää puuta, luuta, kangasta ja nahkaa. Vaunujen pyörät ja aurankärjet kestivät kauemmin, kun ne vahvistettiin metallilla. Mesopotamiassa ja Kiinassa metallia alettiin käyttää myös maksun välineenä. Egyptiläiset sen sijaan kävivät vaihtokauppaa.

Virkamieshallinto ja **byrokratia** muodostivat jokaisen korkeakulttuurin kulmakiven. Hallitsijan ei tarvinnut olla henkilökohtaisesti paikalla jakamassa määräyksiä, vaan hänen valtaansa käyttivät paikalliset virkamiehet. Yhteiset lait ohjailivat vieraidenkin ihmisten yhteistyötä, mikä teki kanssakäymisestä rauhanomaisempaa. Lakitekstien lisäksi korkeakulttuurien ihmiset laativat myös

AIKALAINEN ÄÄNESSÄ

Kuolemisen taito

Yliluonnolliset voimat ja kuolema askarruttivat kaikkien korkeakulttuurien asukkaita. Kiinalaiset kysyivät neuvoa ja apua esi-isien hengiltä. Sumerien Gilgamesh-eepoksessa kuningas Gilgamesh suree ystävänsä kuolemaa ja matkustaa manalaan ymmärtääkseen kuoleman arvoituksen. Egyptiläiset veivät kuolemisen taidon äärimmilleen: heidän maanpäällinen vaelluksensa oli valmistautumista kuolemanjälkeiseen elämään. Pyramidit, faaraoiden hautamuistomerkit, ovat tästä huikein esimerkki. Gizassa, Kairon eteläpuolella, kohoavat yhä kolmen valtavan pyramidin huiput, joita sfinksin patsas vartioi. Pyramideista suurin, Kheopsin pyramidi, luettiin antiikin Kreikassa yhdeksi maailman seitsemästä ihmeestä.

Tavallisetkin egyptiläiset varautuivat tuonpuoleiseen, kukin asemansa mukaan. Varakkaat virkamiehet säästivät varoja ruumiinsa **palsamoimiseen** eli säilömiseen sekä hautakammionsa loisteliaaseen koristeluun. Tavalliset ihmiset haudattiin kaislamattokääreessä, ja heidän mukaansa laitettiin vain muutamia esineitä. Pojan velvollisuuksiin kuului haudata vanhempansa. Hänen oli myös pidettävä heidän nimensä elävänä säännöllisin muistouhrein.

Ihmisen oli varauduttava myös kuolemanjälkeiseen tuomioon, jossa hyvät ja pahat teot punnittiin. Vainajan sydän laskettiin vaakakuppiin sakaalipäisen Anubis-jumalan ja manalan hallitsijan Osiriksen valvonnassa. Toisessa vaakakupissa oli höyhen. Sydämen paino kertoi, oliko vainaja elänyt hyvää elämää ja kohdellut lähimmäisiään oikeudenmukaisesti.

Jos sydän painoi enemmän kuin höyhen, vainajan sielu joutui kadotukseen. Anteliasta ja hurskasta elämää viettäneen ihmisen sielu pääsi autuaiden asuinpaikkaan, jossa vallitsi yltäkylläisyys. Jotta vainaja välttyisi Osiris-jumalan ajoittaisilta työmääräyksiltä, hänen hautaansa laitettiin pieniä veistoksia, palvelijoita, joiden oli määrä tehdä työt omistajansa puolesta.

Manalassa vainaja joutui tekemisiin muun muassa sakaalinpäisen Anubis-jumalan kanssa. Kuva on maalattu papyrukselle, jota egyptiläiset valmistivat kaislasta.

Egyptiläinen pyramidi auttaa hallitsijaa hänen matkallaan taivaaseen. Pyramidi oli kuin ylös johtava viisto luiska, jonka kärjessä näkyvä maailma kohtaa näkymättömän.

lauluja ja tarinoita, joilla oli usein uskonnollinen ja filosofinen merkitys.

Korkeakulttuurien erityispiirteet

Monet korkeakulttuurien erityispiirteet johtuivat paikallisesta luonnonympäristöstä. Mesopotamiassa valtavat porraspyramidit ja palatsit rakennettiin tiilistä, joita savisesta maasta oli helppo valmistaa. Asiakirjatkin laadittiin savitauluille. Myös Indus-kulttuurissa tiili oli tärkeä rakennusaine. Kiinassa puolestaan bambu oli monikäyttöinen raaka-aine, joka kelpasi niin rakennuksiin kuin kodin esineisiinkin.

Egyptiläiset ottivat pyramideihinsa mallia Mesopotamiasta, mutta käyttivät saven sijasta rakennusmateriaalina kiveä, jota oli helposti saa-

tavilla. Hienommissa töissä kuten kirjoituksessa, köydenpunonnassa, sisustuksessa ja purjeiden valmistuksessa he käyttivät papyruskaislaa, joka kasvoi luonnonvaraisena rehevänä kasvustona Niilin varrella. Suuret temppelit ja **pyramidit**, faraoiden hautamuistomerkit, kertovat korkeatasoisesta tekniikasta. Egyptiläiset olivat kivenhakkaamisen ja laivanrakennuksen mestareita, ja laiva-aihe toistuu myös taiteessa.

Suurten jokilaaksojen kokemat luonnonmullistukset ja osin ihmistoiminnan aiheuttamat ympäristötuhot horjuttivat korkeakulttuurien elämää. Kiinassa toteutettiin onnistuneet pengerrys- ja ojitushankkeet, joiden ansiosta Keltaisenjoen laaja tulvatasanko saatiin kattavasti viljelyyn. Padot ja kanavat loivat myös vesiteiden verkoton, jonka kautta kiinalainen hallinto pystyi valvomaan tehokkaasti alamaisiaan ja kokoamaan verotuotteitaan keisarilliseen hoviin. Kiinan poliittista kehitystä leimasikin poikkeuksellinen vakaus. Mesopotamian kohtaloksi koitui sen sijaan maaperän suolaantuminen. Lähi-idän ja Egyptin ajautuessa vaikeuksiin kulttuurin ja talouden painopiste siirtyi Välimerelle.

TEHTÄVÄT

1. **Perustele väite: Mesopotamian yhteiskunta oli tiukan hierarkinen.**
2. **Miten ympäristöolosuhteet vaikuttivat jokilaaksokulttuurien kehitykseen?**
3. **Millainen oli naisten ja miesten välinen työnjako Mesopotamiassa ja Egyptissä?**
4. **Minkälaisia ympäristötuhoja Mesopotamian ja Egyptin maanviljelykulttuurit aiheuttivat?**
5. **Miten voidaan todistaa väite, että korkeakulttuureiden välillä oli kulttuuri- ja talousvaihtoa? Arvioi, mitkä seikat puhuvat sen puolesta, että kulttuurit kehittyivät erillisinä.**

1. Vertaa vieressä olevaa kuvaa Lascaux´n luolamaalauksista, pääluvun aloituskuvaa sivulla 15 sekä kuvaa sivulla 21.

a) Mitä kaksi ensimmäistä kuvaa kertovat kivikauden elämästä?
b) Miten kuvissa näkyy yhteiskunnan ja elinkeinojen muutos?
c) Vertaa metsästäjä-keräilijöiden ja maanviljelijöiden suhdetta eläimiin ja elinympäristöönsä.

2. Ohessa on katkelmia Hammurabin lakeina tunnetusta lakikokoelmasta.

a) Millaisia erilaisia ihmisryhmiä Babylonian yhteiskuntaan kuului?
b) Millaiset olivat perheenjäsenten väliset suhteet?
c) Arvioi Hammurabin laissa esiintyvien rangaistusten oikeudenmukaisuutta sekä tasa-arvon että kohtuullisuuden kannalta.
d) Pohdi, miksi kirjoitettua kieltä ja lainsäädäntöä voidaan pitää korkeakulttuurin merkkinä.

§ 117 Jos joku on joutunut velalliseksi ja hän on myynyt hopeasta vaimonsa, poikansa tai tyttärensä tai pantannut (heidät), niin tehkööt kolmen vuoden ajan ostajansa tai pantiksi ottajansa talossa työtä. Neljäntenä vuonna toimitettakoon heidän vapauttamisensa.

§ 142 Jos vaimo halveksii miestään ja sanoo: ”Älä koske minuun”, niin tutkittakoon, onko vika naisessa, ja jos hän huolehtii talosta, eikä hänellä ole hairahdusta, mutta hänen miehensä sen sijaan kuljeksii ulkona ja laiminlyö häntä, niin ko. vaimo ei ole syyllinen, ottakoon myötäjäisensä ja palatkoon isänsä taloon.

§ 162 Jos joku on ottanut vaimon, tämä on synnyttänyt lapsia ja sitten mennyt kohtaloonsa, kuollut, niin hänen isällään ei ole vaatimusta hänen myötäjäisiinsä, kuulukoot ne hänen lapsilleen.

§ 168 Jos joku ”kääntää kasvonsa” tehdäkseen poikansa perinnöttömäksi ja sanoo tuomareille: ”Teen poikani perinnöttömäksi”, niin tuomarit tutkikoot hänen asiansa. Ja jos poika ei ole tehnyt raskasta rikkomusta, joka (oikeuttaisi) pojan perinnöttömäksi saattamiseen, niin älköön isä riistäkö pojaltaan perintöpojan oikeutta.

§ 203 Jos joku lyö vertaistaan vapaata miestä poskelle, niin maksakoon 1 minan hopeaa.

§ 205 Jos jonkun omistama orja lyö vapaata miestä, niin leikattakoon häneltä korva.

§ 209 Jos joku on lyönyt vapaan miehen tytärtä ja saanut hänet päästämään sikiönsä, niin maksakoon hänen sikiöstään 10 sikliä hopeaa.

§ 210 Jos kyseessä oleva nainen kuolee, niin surmattakoon lyöjän tytär.

§ 213 Jos hän on lyönyt jonkun orjatarta ja saanut hänet päästämään sikiönsä, niin maksakoon 2 sikliä hopeaa.

§ 214 Jos ko. orjatar kuolee, niin maksakoon 1/3 sikliä hopeaa.

§ 229 Jos rakennusmestari on rakentanut jollekulle talon eikä ole tehnyt työtään vankaksi ja talo, jonka hän on rakentanut, sortuu ja aiheuttaa talon omistajan kuoleman, niin ko. rakennusmestari surmattakoon.

Lähde: Hammurabin lait. Suom. Armas Salonen. WSOY, Helsinki 1951.

KERTAUS

- **Metsästäjien ja keräilijöiden yhteisöt viettivät liikkuvaa elämää.**
- **Jokilaaksojen olosuhteet olivat viljelylle erityisen suotuisat.**
- **Maanviljely tuotti ylijäämää, jonka turvin ihmiset saattoivat erikoistua erilaisiin tehtäviin.**
- **Viljelykulttuureissa syntyi tarve merkitä muistiin tietoja, mikä johti kirjoitustaidon syntyyn.**
- **Varhaiset maataviljelevät yhteiskunnat olivat hierarkkisia.**
- **Mesopotamian viljelymaa tuhoutui, kun maaperä suolaantui liiallisesta keinokastelusta.**
- **Egyptistä tuli Välimeren alueen vilja-aitta, joka kävi vilkasta kauppaa ja loi monipuolisen kulttuurin.**
- **Intialaiset kävivät kauppaa mm. mesopotamialaisten kanssa, mutta kiinalaisten talous ja kulttuuri kehittyivät eristyksessä.**

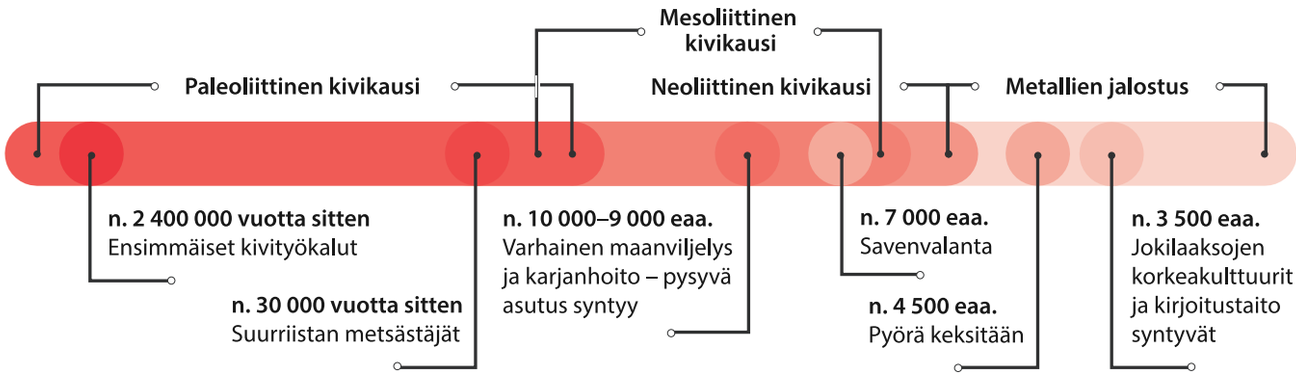

Antiikki

Kulttuurin ja talouden vaurastumisen mahdollisti laaja kauppa ja orjatalous. Antiikin aikana luotiin perusta länsimaiselle demokratialle, tieteelle ja taiteelle sekä rahataloudelle ja eurooppalaiselle oikeuskäsitykselle. Antiikin valtakuntien kielet, kreikka ja latina, elävät edelleen sivistyssanoissa ja esimerkiksi lääketieteen sanastossa. Antiikin ajalla tarkoitetaan Kreikan ja Rooman kulttuurien kukoistusaikaa noin vuosina 800 eaa.–400 jaa. Kreikkalainen kulttuuri syntyi varhaisten maanviljelyskulttuurien, Egyptin ja Mesopotamian, vaikutuspiirissä. Karut luonnonolot pakottivat kreikkalaiset kehittämään Välimeren kauppaa ja erikoistumaan viinin ja oliivin viljelyyn. Kreikan alueelle syntyi monia itsenäisiä kaupunkivaltioita, joista kukoistavin oli Ateena. Roomalaiset omaksuivat ja kehittivät edelleen kreikkalaisten saavutuksia, jotka muodostivat pohjan roomalaisen kulttuurin ja talousjärjestelmän kehitykselle. Rooma onnistui sotilaallisen voimansa turvin luomaan laajan valtakunnan, imperiumin, joka ulottui Skotlannista Mesopotamiaan. Valtakunta kuitenkin tuhoutui talouden ajauduttua taantumaan 300–400-luvuilla jaa.

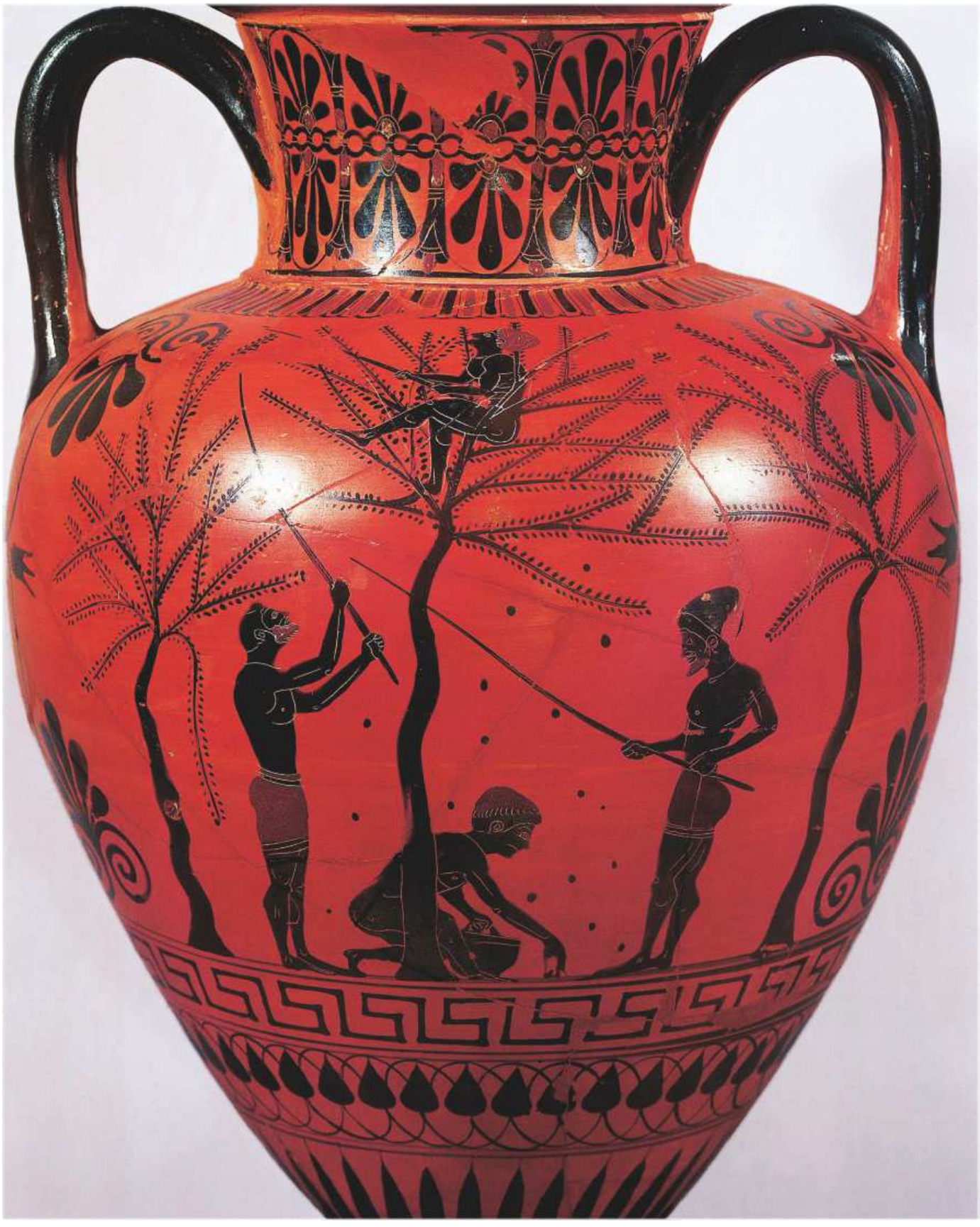

Kreikkalainen maljakkomaalaus 500-luvulta eaa. kuvaa oliivinpoimijoita työssään. Oliivipuut kasvoivat hyvin Kreikan niukkaravinteisessa maaperässä. Niiden sato voitiin joko syödä sellaisenaan, suolata tai valmistaa öljyksi. Oliiviöljy oli tärkeä kauppatavara. Erikoistumalla oliiviöljyn vientiin kreikkalaiset kykenivät ostamaan tuontiviljaa muualta.
Mitä hyötyä tai haittaa oli tällaisesta talousrakenteesta?

4. Välimeren kulttuuripiiri

Välimeren kaupan edelläkävijät

Lähi-idän korkeakulttuurien vaikutteet alkoivat levitä Välimeren alueelle 3000–1000-luvuilla eaa. Mesopotamiassa ja Egyptissä siirryttiin vähitellen pronssikauteen, mikä lisäsi liikennettä ja vaihtokauppaa Välimerellä. Raaka-aineita ja kauppatavaroita haettiin yhä kauempaa. Kulttuurivaikutteet kulkeutuivat usein kauppiaiden mukana alueelta toiselle. Esimerkiksi työkalut ja savi- ja koriste-esineet eri puolilla Välimerta muistuttavat paljon toisiaan, mikä kertoo vilkkaasta kulttuurivaihdosta alueella. Myös viljellyt kasvit ja kasvatetut kotieläimet olivat samoja niin Lähi-idässä kuin Välimerelläkin. Välimeren alueen kansat hyödynsivät myös babylonialaisten kalenteria.

Nykyisen Libanonin ja Syyrian alueella Välimeren itäosissa asuneet **foinikialaiset** toimivat välittäjinä Mesopotamian ja Egyptin välisessä kaupassa. He olivat taitavia purjehtijoita. Se takasi heille etulyöntiaseman Välimeren kaupassa noin vuosien 2000–800 eaa. aikana.

Foinikialaiset kuljettivat laivoissaan erilaisia ylellisyystuotteita, kuten kyproslaista kuparia ja kestävää setripuuta. Näille oli kysyntää erityisesti Egyptissä. Puuta käytettiin paljon rakennusmateriaalina. Jopa faaraoiden hauta-arkut olivat foinikialaista setriä. Egyptiläiset eivät itse purjehtineet Välimerellä, sillä heidän aluksensa sopivat paremmin Niilin jokipurjehduksiin.

Foinikialaiset kauppasivat Välimerellä myös arvokasta purppuraväriä, jota saatiin kotilonkuorista. Sinipunainen väri ja sillä värjätyt kankaat olivat ylhäisön keskuudessa suosittuja, sillä ne kertoivat kantajansa korkeasta yhteiskunnallisesta asemasta ja varakkuudesta. Foinikialaiset tekivät säännöllisiä kauppamatkoja aina Gibraltarille saakka. Heidän tiedetään tehneen retkiä myös kauemmas ja tuoneen meripihkaa Baltiasta ja tinaa Brittein saarilta.

Foinikialaisia lähti alkuperäisiltä asuinsijoiltaan siirtolaisiksi myös muualle Välimeren rannoille. Siirtolaisuus vilkastutti alueen kaupankäyntiä entisestään. Foinikialaisia siirtokuntia nousi varsinkin Pohjois-Afrikkaan ja nykyisen Espanjan alueelle. Afrikan pohjoisrannikolle perustettiin Karthagon kaupunki. Siitä kasvoi vilkas satamakaupunki, ja sillä oli tärkeä rooli Afrikan ja Välimeren pohjoisosien välisessä kaupassa. Kauppaverkoston ja siirtolaisuuden myötä foinikialaiset levittivät Välimeren alueella kirjoitustaitoa ja käyttöönottamansa 22-merkkisen aakkoston.

Samaan aikaan foinikialaisten kanssa kehittyi Kreetan saarelle **minolainen kulttuuri** (noin 3000–1450-l. eaa.). Kreetalla erikoistuttiin kuparikauppaan ja pronssinvalmistukseen. Kreetalle syntyi vilkkaita kaupan keskuksia ja huikeita palatseja, joista tunnetuin on **Knossos**. Minolainen kulttuuri kuitenkin tuhoutui luonnonmullistuksiin ja Manner-Kreikasta tulleen kansan valloituksiin.

Ensimmäinen eurooppalainen korkeakulttuuri syntyi Kreetan saarelle. Knossoksen palatsialue oli vauras ja vilkas kauppapaikka. Arkeologi Evans, Knossoksen löytäjä, nimesi minolaisen kulttuurin Minos-kuninkaan ja Minotauros-härän mukaan. Härkä oli kreetalaisille tärkeä eläin. Uskalikot todistivat urheutensa "ottamalla härkää sarvista" ja tekemällä härkähypyn. Knossoslaisessa (n. 1700-1500-luvulta eaa.) freskossa kuvataan kaikki onnistuneen härkähypyn vaiheet.

Uudet valloittajat olivat sotureina, kauppiaina ja maanviljelijöinä tunnetun **mykeneläisen kulttuurin** (noin 1450–1200 eaa.) edustajia. Mykeneläiset olivat omaksuneet merikaupankäynnin taidon kreetalaisilta ja ottivat tuottoisat Mustanmeren ja Välimeren väliset kauppareitit haltuunsa. Mykeneläisten linnoitetuilta palatsialueilta on löydetty laajoja kirjallisia arkistoja. Kansainvaellukset ja sodat heikensivät vähitellen mykeneläisten mahtia ja autioittivat heidän palatsikaupunkinsa. Kulttuurin romahdusta seurasi Kreikassa **pimeänä aikakautena** (noin 1200–800 eaa.) tunnettu aika, jolta ei ole asiakirjoja tai muita kirjoituksia.

Antiikin kulttuurit – Kreikka ja Rooma

Uusi kulttuurin nousu alkoi Kreikassa 800-luvulla eaa. Rauta oli otettu käyttöön kaksi vuosisataa aiemmin, väkiluku kasvoi, kaupankäynti lisääntyi ja uusia pieniä kaupunkikeskuksia alkoi syntyä.

Kreikkalaiset kehittivät foinikialaisen aakkosten pohjalta oman kirjaimistonsa ja kehittivät omaleimaisen kulttuurinsa. Muinaisia kreikkalaisia yhdistivät kieli ja kulttuuri, mutta yhteistä kreikkalaista valtiota ei antiikin aikana koskaan syntynyt. Kreikkalainen kulttuuri ei myöskään rajoittunut nykyiseen Kreikkaan, vaikka Egeanmeren ympäristö olikin kulttuurin ydinaluetta. Foinikialaisen kulttuurin tapaan kreikkalainenkin kulttuuri levisi laajalle alueelle eri puolille Välimerta 500-luvulle eaa. mennessä, kun kreikkalaiset

Kreikan historian vaiheet

- Minolainen kulttuuri n. 3000–1450-l. eaa.
- Mykeneläinen aika n. 1450–1200-l. eaa.
- Arkaainen aika n. 700–500-l. eaa.
- Klassinen kausi 480–330-l. eaa.
- Hellenistinen aika 323–27 eaa.
- Roomalaisaika 27 eaa.–

Välimeren korkeakulttuureissa tavu- ja kuvakirjoitusmerkit (nuolenpäät ja hieroglyfit) oli korvattu aakkostolla. Kuvassa on varhaisempi, vielä tavukirjoitusta edustava, minolaisten lineaari-A-kirjoituslevy n. 1700-luvulta eaa. Minolaisten käyttämän lineaari-A-tavukirjoituksen salaisuudet ovat vielä selvittämättä.

perustivat rannikoille siirtokuntia ja muuttivat uusille alueille. Antiikin Kreikka oli siis oikeastaan laaja, hajanainen kulttuurialue, ei maa tai valtio.

Samaan aikaan kun kreikkalainen kulttuuri alkoi levitä rannikkoalueilla, tapahtui vastaavaa kulttuuri- ja kaupungistumiskehitystä myös muualla. Välimeren pohjoisrannalla Apenniinien niemimaalla oli lukuisia italialaisten kansojen kehittyviä kauppapaikkoja. Niistä merkittävimmäksi nousi Rooman kaupunki, joka vähitellen laajensi vaikutusvaltaansa ympäröivään Latiumin maakuntaan Keski-Italiassa.

Moni asia yhdisti kreikkalaisten kaupunkeja ja kasvavaa Roomaa. Ne olivat tehokkaasti hallittuja, kehittyneitä yhteiskuntia, jotka kasvoivat kaupan ja lisääntyvän vaihdon ansiosta ja pyrkivät huolehtimaan tärkeiden kauppareittien hallinnasta. Kaupungeista tuli paitsi kaupan, myös kulttuurin ja uskonnon keskuksia. Vaikka sekä kreikkalaisten että roomalaisten enemmistö sai yhä elantonsa maataloudesta, molemmat olivat leimallisesti kaupunkikulttuureja.

Roomalainen kulttuuri sai paljon vaikutteita kreikkalaisilta, alun perin kaupankäynnin ja liittolaissuhteiden kautta. Kun Rooma alisti valtaansa Etelä-Italiassa sijaitsevia kreikkalaisia kaupunkeja 200-luvulla eaa., kulttuurivaihto kiihtyi. Ennen ajanlaskun alkua Roomasta oli kasvanut mahtava yhtenäinen **imperiumi**, joka hallitsi laajaa aluetta Euroopassa, Aasiassa ja Afrikassa. Se sulautti itseensä myös kreikkalaisen kulttuurin ydinalueet, ja samalla roomalainen kulttuuri kreikkalaistui voimakkaasti. Roomalaiset omaksuivat Kreikan taiteen tyylipiirteet ja monet taidemuodot, kuten teatterin. Roomalainen ja kreikkalainen uskonto sulautuivat lähes täysin yhteen.

Kreikan ja Rooman kulttuurien aikaa Välimeren alueella kutsutaan yhteisnimityksellä **antiikki**. Vaikka kulttuurien välillä oli huomattavia eroja, niissä oli paljon yhteistä. Yhtäläisyydet johtuivat osittain niiden välisestä vuorovaikutuksesta ja osittain samanlaisista ympäristöolosuhteista ja teknologian tasosta. Molemmissa kehittyi korkea kirjallinen sivistys, ja ne ovat ensimmäisiä Euroopan alueella vaikuttaneita kulttuureja, joilta on säilynyt runsas kirjallinen lähteistö. Niinpä kaikkein vanhimmat tunnetut eurooppalaiset taiteelliset, tieteelliset ja uskonnolliset tekstit ovat peräisin Kreikasta ja Roomasta. Antiikkia pidetäänkin usein nykyisen länsimaisen kulttuurin perustana.

Rahatalous kiihdyttää kauppaa

Foinikialaiset ja kreikkalaiset muovasivat Välimeren kauppajärjestelmän. Syntyi pitkiä kauppatavaroiden vaihtoketjuja. Laivojen lastit vaihtoivat omistajaa moneen otteeseen ennen päätymistään määränpäähän. Tätä tuottoisaa Välimeren kaup-

Kreikkalaisten ja foinikialaisten vaikutusalueet noin 500 eaa.

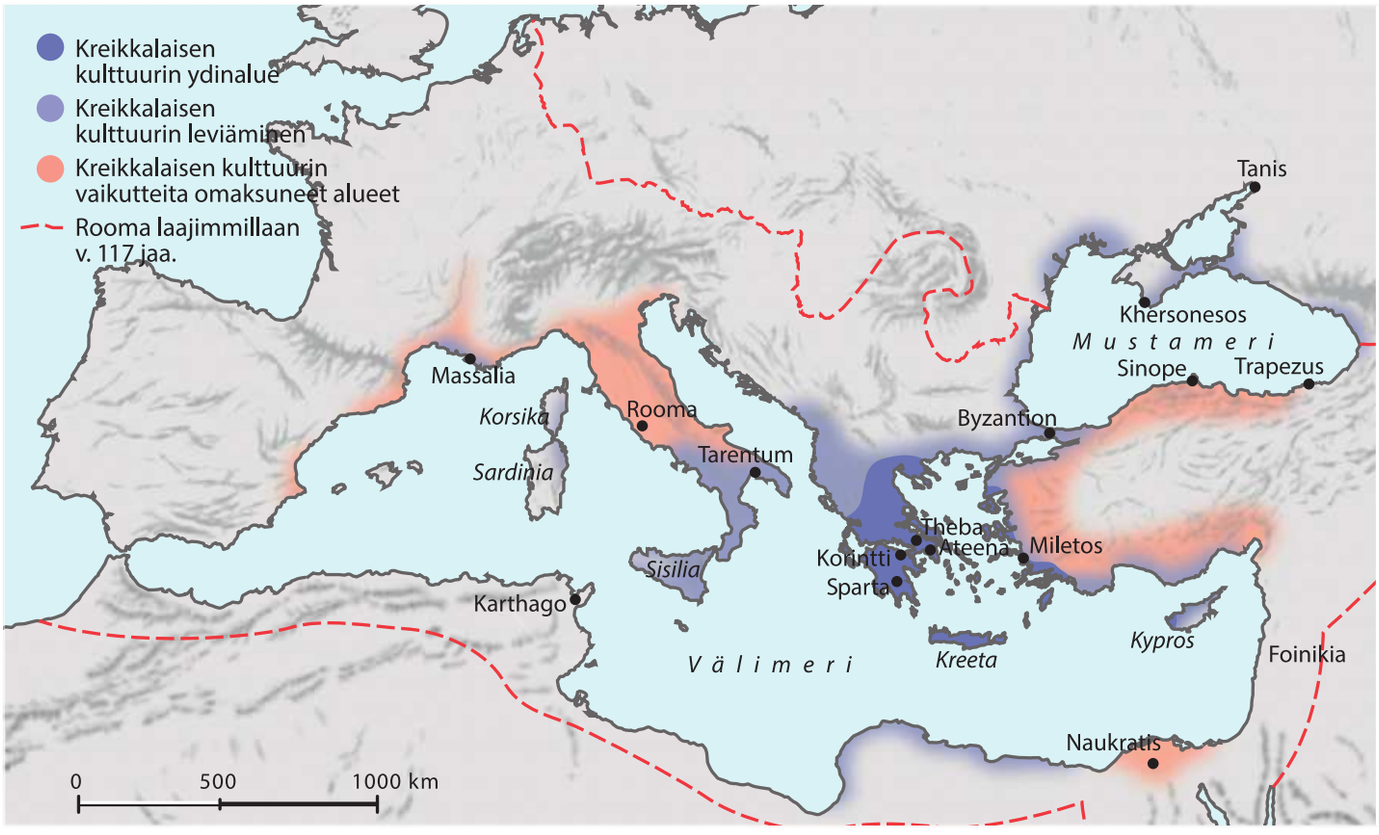

Kreikkalaiset oppivat merenkulun taidon itäisen Välimeren foinikialais-kansalta ja ottivat merikaupan haltuunsa. Kreikkalaiset perustivat siirtokuntia viljelysmaan ja elintarvikkeiden saamiseksi. Siirtokunnista kuljetettiin viljaa, orjia, puutavaraa ja metalleja ydinalueille. Ydinalueilta puolestaan kuljetettiin siirtokuntiin jalostettuja tuotteita. Meri oli tärkeä kaupankäynnin väylä, mutta se myös yhdisti kreikankieliset alueet yhdeksi kulttuurialueeksi. Myös 700-luvulla syntynyt Rooman kaupunki ja sen lähialueet saivat kreikkalaisvaikutteita.

paa oli pyöritetty vaihdantataloudella satoja vuosia. Esineiden vaihtaminen toisiin esineisiin kävi kuitenkin epäkäytännölliseksi talouden ja yhteiskuntien kehittyessä ja kaupan lisääntyessä.

Vaihtokaupasta siirryttiin Välimeren alueella rahatalouteen, kun vaihdon välineenä viimeistään 600-luvulla eaa. alettiin käyttää lyötyä metallirahaa. Tuottajien ja kauppiaiden aikaa ei enää tuhlaantunut vaihtokaupan kiemuroiden selvittelyyn. Kun kaupanteko helpottui, yhä useampi henkilö osallistui kaupankäyntiin. Rahan lyömisestä tuli valtion yksinoikeus eli **monopoli**. Rahaan lyöty hallitsijan kuva tai kaupunkivaltion tunnus oli tae metallin puhtaudesta. Rahan lyöjä ja liikkeellelaskija sai kolikoista myös lisää arvovaltaa ja ima-

Ensimmäiset metallirahat lyötiin 600-luvulla Vähässä-Aasiassa. Kolikon keksijäksi on ehdotettu niin Fryygian kuningas Midasta kuin Lyydian Kroisostakin. Metallina varhaisimmissa kolikoissa oli elektron, kullan ja hopean seos. Kuvassa on ateenalainen drakhman hopeakolikko. Pöllö on Pallas Athenen, Ateenan suojelijan, tunnus. Se kuvastaa viisautta ja tieteitä. Oliivipuunoksa puolestaan symboloi vaurautta ja hyvinvointia. Pallas Athenen uskottiin lahjoittaneen sen Ateenalle. Kuva-aihe on lainattu nykypäivän eurokolikkoon.

Meri oli tärkeässä roolissa elinkeinon antajana niin antiikin aikaan kuin tänä päivänäkin. Kuvassa antiikin kalastajia ja matkailijoiden suosiman Kreetan Iraklionin satama. Kalastus oli tärkeä elinkeino, mutta tuottavampaa oli kuljettaa tuotteita ja käydä kauppaa.

gohyötyä. Tärkein rahametalli oli hopea, mutta rahoja tehtiin myös kullasta ja kuparista.

Sekä Kreikan että Rooman kulttuurin kukoistus perustui suurelta osalta juuri vilkkaaseen kaupankäyntiin, jonka valtasuonena toimi Välimeri. Kreikkalaiset kaupungit kävivät aktiivista kauppaa keskenään ja välittivät muiden maiden ja kansojen tuotteita laivoillaan. Rooman valtakunnan laajentuessa koko Välimeren ympäristöön sen alueelle syntyi vakiintunut kauppaverkosto, jossa valtakunnan eri osat tuottivat erilaisia tuotteita. Rooman laivasto suojeli Välimeren kauppaa, jonka keskipisteenä toimi Rooman kaupunki.

Laaja kaupankäynti mahdollisti suurten kaupunkien kasvun kaupan solmukohtiin. Kreikassa Ateenan ja Korintin kaltaisten kaukokaupan keskusten asukasluku saattoi kasvaa satoihin tuhansiin. Vauraista kaupungeista tuli myös poliittisia voimatekijöitä ja kulttuurin keskuksia. Roomalaisaikana kaupungistuminen jatkui kaikkialla Välimeren alueella. Rooman kaupunki kasvoi miljoonan asukkaan **metropoliksi**, jonka asukkaiden elättäminen olisi ollut mahdotonta ilman jatkuvaa tuontitavaroiden ja elintarvikkeiden virtaa. Sekä Ateenan satama Pireus että Rooman satamakaupunki Ostia olivat tärkeitä kaupan solmukohtia.

Orjatyö talouden perustana

Antiikin eri väestönosilla oli erilainen yhteiskunnallinen asema, ja epätasa-arvo vallitsi. Kreikassa jakolinja vedettiin usein kaupunkivaltion vapaiden täysivaltaisten kansalaisten ja ylenkatsottujen oikeudettomien asukkaiden väliin. Oikeuksia vailla saattoivat eri kaupungeissa olla valloitettujen alueiden asukkaat, köyhät maanviljelijät tai muista kaupungeista kotoisin olleet muukalaiset. Roomassa vauraiden mahtisukujen edustajat ja suurmaanomistajat muodostivat yläluokan. Heitä kutsuttiin **patriiseiksi**. Alaluokan jäsenet, tavalliset ihmiset ja työläiset – eli ylivoimainen enemmistö roomalaisista – olivat **plebeijejä**.

Nuori orja kantaa astiaa. Marmoripatsas on 200-luvulta. Antiikissa orjuus kesti koko eliniän ellei orja pystynyt ostamaan itseään vapaaksi tai omistaja päättänyt vapauttaa tätä. Rooman valtakunnassa keisariaikana orjien vapauttaminen esimerkiksi määräämällä näin testamentissa oli melko yleistä. Vapautetuista orjista tuli Rooman kansalaisia, mutta heillä oli rajoitetut kansalaisoikeudet. Mutta orjien asema ja mahdollisuudet vapauteen vaihtelivat antiikin aikaan alueittain, aikakausittain ja työtehtävien mukaan. **Millaista orjuutta tai siihen verrattavissa olevaa työnteon muotoa esiintyy vielä tämän päivän maailmassa?**

Kolmannen merkittävän yhteiskuntaryhmän muodostivat sekä Kreikassa että Roomassa **orjat**. Orjia omistivat sekä varakkaat yksityishenkilöt että valtiot. Orjat olivat isäntänsä omaisuutta, ja heitä kohdeltiin irtaimistona, puhuvina työkaluina. Isäntä saattoi vapaasti myydä, kuohita tai murhata omistamansa orjan.

Ihminen saattoi päätyä orjaksi eri tavoilla. Alun perin orjat saattoivat olla valloitettujen alueiden asukkaita, joille ei myönnetty samoja oikeuksia ja vapauksia kuin valloittajayhteisön jäsenille. He saivat harjoittaa ammattiaan, kuten maanviljelyä, mutta työn tulos eli sato päätyikin valloittajien hyväksi. Vapaa kansalainen saattoi päätyä orjaksi maksamattomien velkojen vuoksi. Yhteiskuntien ja talouden kehittyessä orjien tarve lisääntyi. Lisää orjia saatiin sodissa valloitetuilta alueilta tai ostamalla ulkomailta tuotuja orjia orjamarkkinoilta. Rikollisista ja vanhempiensa hylkäämistä lapsista saattoi tulla orjia. Orjuus myös periytyi, eli orjien lapsista tuli orjia.

Niin kreikkalaisten **kaupunkivaltioiden** kuin Rooman valtakunnankin talous nojasi vahvasti orjien tekemään työpanokseen. Ruumiillinen työ ei ollut vapaan kansalaisen tai patriisin arvolle sopivaa. Orjat tekivät suuren osan työstä viljelmillä, käsityölaitoksissa, laivoissa, kivilouhimoissa ja kaivoksissa. Halpaa työvoimaa oli antiikissa tarjolla yllin kyllin. On arvioitu, että 10–15 prosenttia Rooman valtakunnan asukkaista eli orjuudessa, ja orjia saattoi olla lähes puolet väestöstä alueilla, joilla oli paljon yläluokan omistamia suurtiloja eli **latifundioita**. Kreikassa orjuus ei ollut aivan yhtä yleistä, mutta orjat kuuluivat olennaisena osana ainakin vauraiden kaupunkilaisten kotitalouksiin. Heidän asemansa oli lisäksi alistetumpi kuin Rooman valtakunnassa. Ateenassa orjuus oli yleisempää kuin muualla, ja joidenkin tutkijoiden arvioiden mukaan orjia olisi ollut kymmeniä tuhansia eli jopa noin kolmasosa kaupunkivaltion asukkaista.

Spartacuksen kaltaiset **gladiaattorit** olivat näytöstaistelijoita antiikin Roomassa. Taistelunäytökset tarjosivat väkivaltaviihdettä kansalle ja valtaapitäville mahdollisuuden suosion kalasteluun ja oman näkyvyyden lisäämiseen politiikassa. Gladiaattorit olivat yleensä orjia tai sotavankeja. Heitä koulutettiin erityisissä gladiaattorikouluissa, joista suurin oli 2 000 gladiaattorin harjoituskeskus Ludus Magnus. Osasta gladiaattoreista tuli kouluttajia tai peräti oman aikansa palvottuja supertähtiä, joita naiset ihailivat ja miehet ja lapset kunnioittivat. Useimmat kuitenkin osallistuivat elämänsä aikana alle 10 otteluun ja kuolivat alle 30-vuotiaina. Yksityiskohta 200-luvun mosaiikista Kyproksen Kourionista.

Orjat eivät muodostaneet yhtenäistä ihmisryhmää, sillä heidän asemansa ja kohtelunsa riippui asuinpaikan lisäksi myös siitä, millaisissa tehtävissä he toimivat. Kotiorjia tuskin erotti perheenjäsenistä, mutta kaivoksissa työskentelevien orjien kohtelu saattoi olla hyvinkin raakaa ja epäinhimillistä. Usein orjien käyttötarkoitus muotoutui sen mukaan, mistä orjat tuotiin. Rooman valtakunnassa afrikkalaisista tuli ruumiillisen työn tekijöitä, kun taas kreikkalaiset orjat toimivat esimerkiksi opettajina, lääkäreinä ja käsityöläisinä. Hispaniasta eli nykyisestä Espanjasta tuodut orjat määrättiin usein karjapaimeniksi.

Kotitalouden orjilla oli eniten etuja. Roomassa taitava työntekijä saattoi ottaa sivutöitä tai jopa muuttaa asumaan omilleen ja maksaa isännälleen osuuden tuloistaan. Jotkut kotiorjat saivat mahdollisuuden ostaa itsensä vapaiksi rahaa kerättyään. Laupeimmat orjanomistajat jopa vapauttivat orjansa, kun heille ei enää ollut käyttöä. Joskus ammattinsa osaavista entisistä orjista tuli vapaina arvostettuja liikemiehiä.

Heron Aleksandrialaista (n. 100-luvulla eaa.) pidetään yhtenä suurista kreikkalaisista keksijöistä ja tiedemiehistä. Hän tutki mm. painekojeita ja ratkaisi matemaattisia yhtälöitä. 1900-luvun alun kirjakuvituksessa esitellään, miten höyry saa yllä olevan pallon pyörimään. Tätä ideaa sovellettiin mm. automaattisiin temppelinoven avaajiin. Höyryvoimaa ei kuitenkaan ikinä laajemmin hyödynnetty antiikissa. **Millaisena antiikin tiedemies on haluttu kuvassa esittää?**

Orjien suuri määrä tarkoitti heikkoja aikoja työläisille, sillä palkat laskivat orjien tehdessä saman työn halvemmalla. Orjat eivät tosin olleet ilmaisia, sillä orjan omistajan oli maksettava orjan täysi ylläpito, kuten asunto, vaatteet ja ruoka. Orjat eivät aina alistuneet kohtaloonsa tai kovaan kohteluun. Orjat muodostivat uhkatekijän, koska orjanomistajat joutuivat elämään jatkuvassa orjakapinoiden pelossa. Kaikki orjien väliset sosiaaliset suhteet pyrittiin pitämään mahdollisimman vähäisinä kapinoiden estämiseksi. Esimerkiksi naisorjat saatettiin pakottaa prostituoiduiksi, jotta orjapariskuntien syntyminen jäisi mahdollisimman vähäiseksi. Kapinoivat orjat saattoivat Ateenassa joutua rangaistuksena pahamaineiseen Laureionin hopeakaivokseen töihin.

Vuonna 73 eaa. Spartacus-niminen gladiaattori-orja tappoi Roomassa gladiaattorikoulun vartijat, karkasi ja johti lähes 100 000 orjaa kapinaan. Orjat saivat joksikin aikaa hallintaansa lähes koko Etelä-Italian ja taistelivat voitokkaasti Rooman armeijan legioonia vastaan. Kapina saatiin kukistettua vasta kahden vuoden kuluttua. Varoitukseksi vastaavista hankkeista haaveileville ja niskuroiville orjille viranomaiset ristiinnaulitsivat noin 6 000 orjaa Via Appia -tien varrelle.

Toinen tapa ehkäistä kapinoita oli inhimillisempi. Filosofi Seneca (n. 4 eaa - 65 jaa.) kehotti orjanomistajia kohtelemaan omaisuuttaan hyvin: ”He eivät ole vihollisiamme meille tullessaan, me teemme heistä sellaisia.” Senecan mukaan paras tapa ehkäistä orjien kapinat olisi siis kohdella orjia hyvin: ”Kohtele alaisia samalla lailla kuin toivoisit itseäsi ylempien kohtelevan sinua”, hän kirjoitti.

Orjataloutta on myös esitetty selitykseksi sille, että antiikin aikana tehtiin suhteellisen vähän käytännöllisiä teknisiä keksintöjä. Kreikkalaisilla ja roomalaisilla oli paljon tietoa mekaniikasta ja erilaisista luonnonilmiöistä, mutta tietoa ja teknistä osaamista ei kuitenkaan valjastettu käytännön tarpeisiin. Orjat tekivät vaivalloisen ruumiillisen työn, eikä vapaiden kansalaisten tarvinnut näin ollen kehitellä työtä helpottavia koneita tai laitteita. Antiikin keksinnöt olivat pääosin sotilaallisia. Toisaalta teknistä taitoa ja insinöörimäistä tarkkaa laskentaa tarvittiin antiikin aikaisissa lukuisissa rakennushankkeissa, jotka edelleen häikäisevät taidokkuudellaan.

AIKALAINEN ÄÄNESSÄ

Naisia holhottiin

Miehet hoitivat antiikissa politiikan ja julkisten asioiden hoitamisen. Naisilla ei ollut äänioikeutta tai asiaa viralliseen päätöksentekoon. Kreikassa naiset olivat aina isän, aviomiehen tai miespuolisten sukulaisten holhouksen alaisia, vaikka olisivat syntyneet vapaan kansalaisen perheeseen. Itsenäisyyttä rajoittivat myös tapa- ja kulttuurisäännöt, joiden nojalla naiset eivät saaneet liikkua yksin ilman saattajaa julkisilla paikoilla. Naiset eivät saaneet osallistua antiikin suosittuihin urheilumittelöihin eli Olympian kisoihin edes katsojina.

Ajan ajattelutapaa kuvaa hyvin Aristoteleen teksti Politiikka-teoksessa: *”Aviomies hallitsee sekä vaimoa että lapsia siten kuin vapaita hallitaan, mutta ei kuitenkaan samalla tavalla, vaan vaimoa valtiomiehen ja lapsia kuninkaan tavoin. Miespuolinen on luonnostaan naispuolista sopivampi hallitsemaan, aivan kuten vanhempi ja varttuneempi on nuorta ja kypsymätöntä sopivampi, ellei nyt jossakin esiinny aivan luonnonvastaista suhdetta.”*

Naisen tärkein tehtävä oli elää avioliitossa ja synnyttää lapsia, vapaita kansalaisia. Näihin tehtäviin tyttöjä opastettiin jo pienestä pitäen. Poikia ja tyttöjä koulutettiin erikseen. Tytöt saivat tarvitsemansa koulutuksen kotonaan. Tärkeitä taitoja olivat kodinhoitoon liittyvät tehtävät, kuten kankaankudonta ja kehrääminen, mutta myös luku- ja kirjoitustaito.

Tytärten avioliitot olivat perheille tärkeitä taloudellisia tapahtumia sopimuksineen ja myötäjäisineen. Usein avioitumisikä oli varsin alhainen ja aviopuolisoiden välillä saattoi olla suurikin ikäero. Avioitumisen jälkeen perheen kotitalouden hoito oli naisten vastuulla. Tässä suhteessa he saattoivat käyttää valtaa, olivathan monet kotitaloudet kuin pieniä yrityksiä. Talouteen kuuluivat maaomaisuus, perhe, orjat ja eläimet sekä kaikki näihin liittyvät työt. Naiset suunnittelivat ja organisoivat työnjaon sekä valvoivat omaisuutta.

Monet sivistyneet ja lahjakkaat antiikin naiset saattoivat käyttää kuitenkin valtaa miestensä kautta. Esimerkiksi ateenalaisen valtiomiehen Perikleen puolison Aspasian tiedetään olleen yksi oman aikansa vaikuttajanaisista, jonka mielipiteitä kunnioitettiin ja puheenlahjoja ihailtiin. Samoin Rooman ensimmäisen keisarin, Augustuksen, puoliso Livia nousi merkittäväksi taustavaikuttajaksi yhteiskunnassa.

Antiikissa naisilla oli merkittävä rooli myös uskonnollisessa elämässä. Papittaria kunnioitettiin suuresti. Jos perheen tytär valittiin papittaren tehtävään, oli se suuri kunnia koko perheelle ja suvulle. Arvostetuimmat asemat olivat Delfoin oraakkelilla eli Pythia-papittarella ja Rooman Vestan temppelin neitsytpapittarilla.

Vaikka naisen asema oli antiikin aikana aina alistettu, alueelliset ja ajalliset erot olivat merkittäviä. Ateenassa naiset oli suljettu täysin kodin piiriin, mutta monissa muissa kaupungeissa olot olivat hieman vapaammat. Roomassa naisten vapaudet puolestaan lisääntyivät ajan kuluessa. Heillä oli taloudellisesti turvatumpi asema, sillä he

saattoivat hallita itsenäisesti omaisuuttaan, periä vanhempansa ja testamentilla määrätä omistustensa kohtalosta. Myös avioero oli mahdollinen. Roomassa oli liikenaisia esimerkiksi tiilitehtaiden omistajien joukossa. Tiilien valmistus oli tärkeä osa kasvavan imperiumin talouselämää, joten voidaan olettaa näiden naisten olleen hyvinkin rikkaita ja vaikutusvaltaisia. Ajanlaskun alun tienoilla Rooman keisari Augustus oli huolissaan roomalaisnaisten muuttuneesta roolista ja moraalista, joten hän sääti lakeja, joilla velvoitettiin naisia avioitumaan, synnyttämään kansalaisia ja omistautumaan perheelle. Hänen mukaansa naiset olivat unohtamassa oikean tehtävänsä ja lipsumassa miehisille aloille, kuten politiikkaan ja talouteen, ja toisaalta huvitusten ja ylellisyyksien pariin. Keisari yritti jopa määrätä roomalaisnaiset käyttämään vaatimattomampia villavaatteita ylellisen silkin sijaan, mutta epäonnistui hankkeessaan: naiset pukeutuivat kuten tahtoivat.

Mustakuvioinen ateenalainen ruukku 500-luvulta eaa. kuvaa naisia kaivolla. Vaikka naiset eivät kreikkalaisessa yhteiskunnassa osallistuneet kaupunkivaltioiden asioiden julkiseen hoitamiseen, oli heillä yksityisesti tärkeä asema kotitalouden vallankäyttäjinä. Kaivot olivat erityisesti naisille tärkeitä kaupunkielämän keskuksia.

TEHTÄVÄT

1. **Mikä merkitys foinikialaisilla oli Välimeren kauppajärjestelmän luomisessa?**
2. **Mitkä tekijät kiihdyttivät kaupankäyntiä Välimeren alueella?**
3. **Mitkä seikat yhdistivät kreikkalaisia kaupunkivaltioita ja Roomaa?**
4. **Ota kantaa väitteeseen: Antiikin taloudellinen kukoistus perustui orjatalouteen.**

5. Antiikin kreikkalainen maailma

Kaupunkivaltiot muodostuvat

Antiikin Kreikan kulttuurin ydinalue on maantieteellisesti erittäin pirstaleinen. Manner-Kreikkaa hallitsevat korkeat vuoristot, jotka estävät nopeiden kulkuyhteyksien rakentamisen. Viljelykelpoinen maa on hajallaan vuorten toisistaan erottamissa laaksoissa ja sadoilla pienillä saarilla. Maayhteyksien sijaan meri yhdisti kreikkalaisia. Egeanmeren saarilta ja nykyisen Turkin rannikolta oli jo ennen antiikin aikaa hyvät kauppayhteydet Manner-Kreikkaan ja muualle Välimeren alueelle.

Maantieteellisestä hajanaisuudesta johtuen kreikkalaiset eivät muodostaneet yhtenäistä valtiota. Kreikkalainen maailma jakaantui useisiin kaupunkivaltioihin eli **poliksiin**. Ne olivat linnoitettuja kaupunkeja, jotka tarjosivat suojaa ympäristön maata viljeleville talonpojille ja kalastajille. Kaupunkien keskeisimmät paikat olivat yleensä linnavuori eli **akropolis** ja tori eli **agora**. Valtaosa kreikkalaisista kaupunkivaltioista oli kylämäisen pieniä. Yli 10 000 asukkaan keskittymät olivat harvinaisia.

Kaupunkivaltioiden muodostuminen alkoi 800-luvun lopulla eaa. Niistä kehittyi hallintokeskuksen lisäksi myös kaupan ja kulttuurin keskuksia. Kaupungeille muodostui omat hallintomuotonsa ja elämäntapansa. Monissa kaupungeissa valta keskittyi maata omistavan yläluokan eli **aristokraattien** käsiin. Toisissa valta taas keskittyi yksittäiselle hallitsijalle eli **tyrannille** tai yhdelle suvulle. Kaupunkivaltiot kilpailivat jatkuvasti keskenään kauppareiteistä ja aluevalloituksista, ja polisten väliset sodat olivat yleisiä.

Nahistelevia valtioita yhdisti kuitenkin kulttuuri, johon kuuluivat yhteinen kieli, uskonnolliset myytit ja yhteiset perinteet, kuten Olympian kisat. Toisinaan yhteistyöhön pakotti myös vahva vihollinen, kuten Persian valtakunta. Poliittisesta hajanaisuudestaan huolimatta kreikkalaiset kokivat voimakkaasti kuuluvansa samaan kansaan. He kutsuivat itseään **helleeneiksi** ja tekivät selvän eron muihin kansoihin, joita kutsuttiin **barbaareiksi**. Nimitys ei välttämättä viitannut sivistymättömyyteen vaan siihen, että muut kielet kuulostivat kreikkalaisten korviin barbar-mongerrukselta.

Kreikkalaiset lähtevät merelle

Kun varsinainen kreikkalainen kulttuuri alkoi muotoutua minolais-mykeneläisen ajan ja pimeän aikakauden jälkeen, väkiluku manner-Kreikassa kasvoi. Uutta viljelymaata otettiin käyttöön niin paljon kuin mahdollista ja metsiä hakattiin surutta viljelysmaaksi ja rakennuspuuksi. Tämän seurauksena eroosio heikensi elinoloja Manner-Kreikassa niin voimakkaasti, että monet muuttivat asumaan Egeanmeren saarille ja nykyisen Turkin rannikolle. Muuttoa vuosien 1050–800 eaa. aikana on kutsuttu kreikkalaisten kansojen **ensimmäiseksi siirtolaisaalloksi**.

Kaupankäynti vilkastui varsinkin Peloponnesoksen niemimaalla ja manner-Kreikassa. Vau-

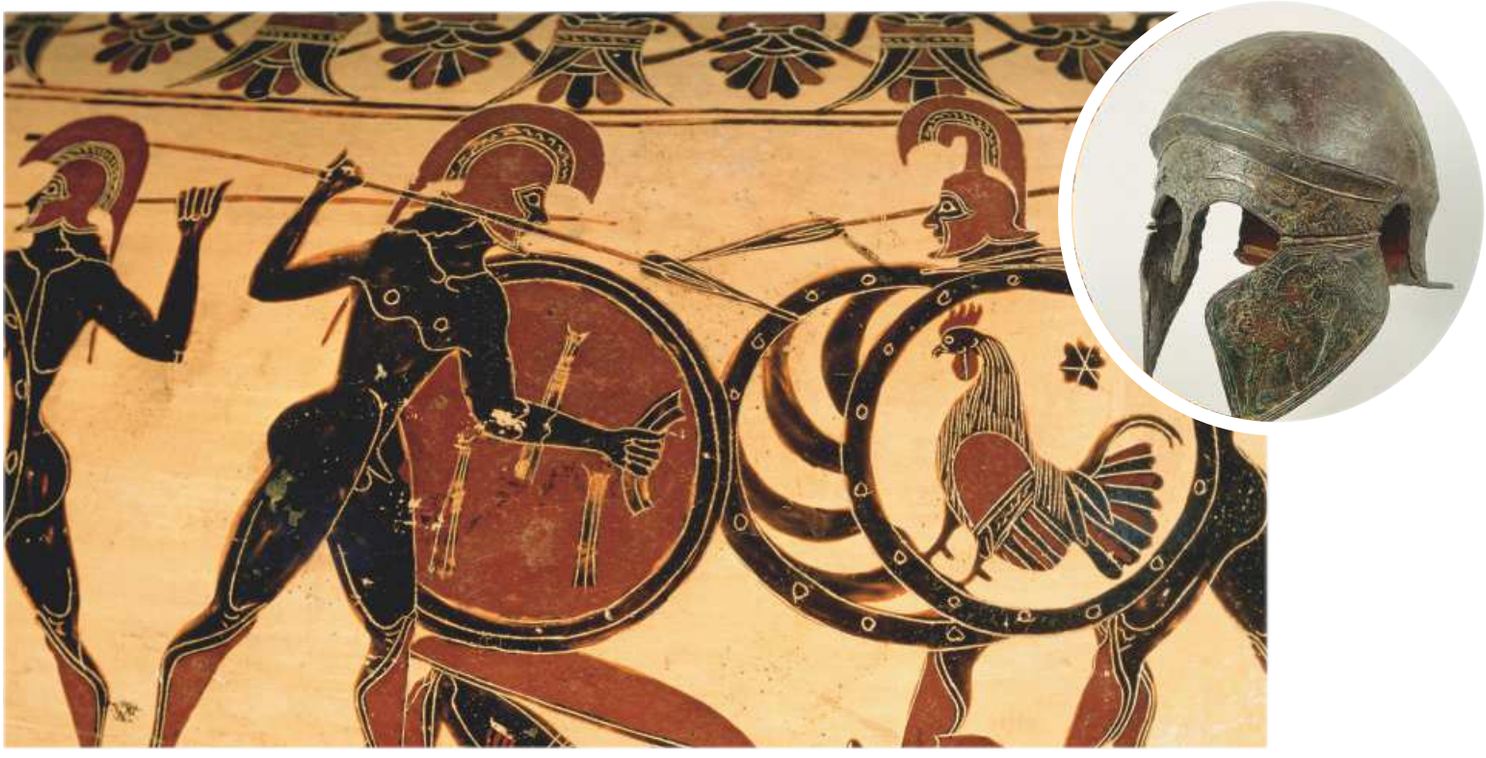

Kreikkalaisten kansojen valta perustui tehokkaaseen armeijaan ja sodankäyntitaitoon. Raskasaseisen jalkaväkisoturin eli **hopliitin** vakiovarusteisiin kuuluivat kypärä, miekka, keihäs ja kilpi. Hopliitin varusteet painoivat jopa yli kaksikymmentä kiloa. Taiteessa, kuten tässä ruukkumaalauksessa, kreikkalaissotilaat esitettiin yleensä alasti.

rastuminen ja talouskasvu johtivat lisääntyvään väestönkasvuun, jolloin kyläryhmät kasvoivat kaupunkivaltioiksi. Kaikille ei enää riittänyt maata viljeltäväksi, sillä maatilat pirstoutuivat perinnönjaoissa liian pieniksi ja kannattamattomiksi. Kasvavaa väestöä ei enää pystytty ruokkimaan. Väestöpaine ylitti luonnon sietokyvyn ja pakotti kreikkalaiset hakeutumaan jälleen uusille alueille. 700-luvulla eaa. alkoi järjestelmällinen ja massiivinen siirtokuntien perustaminen ympäri Välimeren pohjoista rannikkoa ja Mustaamerta. Tätä kutsutaan **toiseksi siirtolaisaalloksi** (750–550 eaa.).

Siirtolaisuuden myötä kreikkalaisen kulttuurin vaikutuspiiri laajeni alueella, joka ulottui nykyisestä Espanjasta Ukrainaan ja Egyptiin asti. Muun muassa Marseillen kaupunki (Massilia) Ranskassa ja Italian Napoli ovat perua tuolta ajalta. Etelä-Italiaa ja Sisilian saarta kutsuttiin Suur-Kreikaksi, Magna Graeciaksi, sillä siellä oli paljon kreikkalaisia kaupunkeja. Uusissa siirtokunnissa noudatettiin kreikkalaisten polisten perinteitä, ja ne saivat yleensä itsenäisen aseman. Kauppa- ja sukusiteiden johdosta ne olivat kuitenkin Kreikan vaikutuspiirissä, ja liikenne Kreikan ydinalueen ja siirtokuntien välillä pysyi vilkkaana.

Luonnonolot pakottavat erikoistumaan

Kreikan ilmasto ei suosinut viljanviljelyä, sillä sadetta saatiin vain talvella ja kesällä kuumuus kuivatti maan. Kastelujärjestelmien rakentaminen ei ollut kannattavaa. Maasto oli vuoristoista ja hedelmällinen maakerros kulutettiin pian loppuun liikaviljelyllä ja ylenpalttisella puunhakkuulla. Rakennuspuuta tarvittiin ennen kaikkea kauppa- ja sotalaivastojen rakentamiseen ja meren herruuden tavoitteluun. Myös metallien sulattaminen ja työstäminen nieli paljon polttopuuta.

Puuston hakkaus ja maaperän muokkaus viljan viljelyyn soveltuvaksi johtivat mittaviin ympäristökatastrofeihin. Metsät hakattiin puuttomiksi. Laiduntavat lammas- ja vuohilaumat pahensivat tuulen kuluttavaa vaikutusta ja lisäsivät **eroosiota**. Karu maaperä ja vuoristoisuus pakottivat Kreikan alueen asukkaat etsimään uusia keinoja elättää itsensä. Siinä missä Mesopotamian alueella paikalliset ympäristöongelmat johtivat alueiden autioitumiseen, kreikkalaiset sopeutuivat muutoksiin vaihtamalla viljelykasveja ja erikoistumalla tiettyjen tuotteiden tuotantoon.

Viiniköynnös ja oliivipuu menestyivät köyhässä ja kuivassa maaperässä. Oliiveista valmistettiin öljyä, jota käytettiin muun muassa ruoanlaitossa, kauneudenhoidossa ja lamppuöljynä. Myös sitrushedelmiä ja muita puolitrooppisia hedelmiä viljeltiin menestyksekkäästi. Mehiläistenhoito oli kreikkalaisille tärkeä elinkeino. Hunaja oli tärkeä kauppatavara, olihan se ainoa tunnettu makeutusaine tuohon aikaan. Monien elintarvikkeiden, kuten kalan, säilömiseen tarvittiin suolaa. Rannikon hiekkaiset joensuistot soveltuivat suola-altaiden rakentamiseen. Mataliin altaisiin johdettu merivesi haihtui kesähelteillä, ja altaan pohjalle laskeutunut suola voitiin koota talteen. Merisuolan kaupalla oli taloudessa merkittävä rooli.

Kreikkalaisen kulttuurin sijainti Välimeren äärellä tarjosi elintärkeän kulkureitin kauppiaille ja heidän tavaroilleen. Siirtolaisuuden seurauksena syntyneet uudet kaupungit sijaitsivat usein viljelyn kannalta edullisissa paikoissa. Siirtokunnista vietiin maataloustuotteita Kreikan ydinalueille. Vastaavasti jalostettuja tuotteita, kuten viiniä, oliiviöljyä, metallituotteita ja ruukkuja, vietiin Kreikan ydinalueilta siirtokuntiin. Kauppa hyödytti Kreikan ydinalueita ja poliksia, sillä jalostetuista tuotteista myyjä sai aina suuremman voiton kuin raaka-aineista.

Tuotannon ylijäämä kaupattiin muille Välimeren ja sen lähialueiden kansoille. Välimerellä pystyttiin purjehtimaan suotuisissa oloissa puolen vuoden ajan maaliskuusta marraskuuhun. Kreikkalaiset olivat eteviä merenkulkijoita. He tunsivat tuulet, virtaukset ja suojapaikat sekä osasivat navigoida jopa öiseen aikaan. Silti kreikkalaisetkin purjehtivat mieluiten rannikon tuntumassa. Rikkonaisesta rannikosta oli etua, sillä rannikon monet hyvät luonnonsatamat helpottivat päivämatkoja. Välimerta pitkin kreikkalaiset saivat hankittua tärkeimmät hyödykkeensä ja tutustuivat eri kansoihin ja kulttuureihin, vaikka pitivätkin muita kansoja vähempiarvoisina.

Välimeri tarjosi kreikkalaisille myös ravintoa ja kalastajille elinkeinon. Välimeri ei ollut antiikin aikanakaan kovin kalaisa meri, mutta sieltä saalistetut sardiinit, äyriäiset, mustekalat ja tonnikalat olivat tärkeä ravinnonlisä asukkaille. Meren antimia myös kaupattiin laajalti eteenpäin. Kaupasta, jalostetuista tuotteista ja erikoistumisesta tuli kreikkalaisten kaupunkivaltioiden vaurastumisen avain. Kaikkien kreikkalaisten ei enää tarvinnut raataa viljelmillään aamusta iltaan, vaan heillä oli aikaa kehittää kulttuuriaan ja osallistua yhteiskuntansa kehittämiseen.

Ateenan suuruuden aika

Kreikkalaisen kulttuurin **klassisella kaudella** merkittävimmäksi kaupunkivaltioksi nousi Ateena. Väestönkasvusta huolimatta ateenalaisten ei tarvinnut lähteä siirtolaisiksi. Kaupunkivaltiota ympäröivälle maaseudulle Attikan niemimaalle perustettiin paljon pientiloja, jotka elättivät suuren joukon pienviljelijöitä. Laajan alueen

ja väkiluvun ohella Ateenan mahtavuutta lisäsi läheinen Laureionin hopea- ja lyijykaivos. Ateenan hopeadrakma oli 400-luvulla eaa. merkittävin rahayksikkö Välimeren ympäristössä.

Hopeatuotoilla rakennettiin Ateenan mahtavat kolmisoutulaivat eli **trieerit**, jotka takasivat Ateenalle etulyöntiaseman merisodankäynnissä. Laureionin hopealla rahoitettiin myös mittavat Akropolis-kukkulan rakennushankkeet. Ateenan laivasto oli keskeisessä roolissa, kun kreikkalaiset torjuivat idän suurvallan Persian hyökkäykset 400-luvun alussa eaa. Ateenasta tuli Egeanmeren poliittinen ja taloudellinen suurvalta, joka hallitsi kauppaa ja merenkulkua.

Seitsemän kilometrin päässä Ateenasta sijaitsi satamakaupunki Pireus, joka oli kauppa- ja sota-alusten tukikohta ja laajan ulkomaankaupan keskus. Tuloja Ateenalle toivat myös merikuljetusten hoito ja rahoituspalvelut. Monet liiketoimet ja kauppa olivat **metoikkien** eli muualta tulleiden kreikkalaisten käsissä. Suurkaupungin oma elintarviketuotanto ei riittänyt kasvavan suurkaupungin asukkaita. Kaksi kolmasosaa kaupunkilaisten käyttämästä viljasta tuotiin kreikkalaisista siirtokunnista, Egyptistä ja Mustanmeren ympäristöstä.

Ateenan valtteihin kuului myös korkeatasoinen käsityöteollisuus. Kerameikoksen kylä aivan kaupungin muurien tuntumassa oli ruukkuteollisuuden keskus. Savenvalajien valmistamat astiat olivat haluttua kauppatavaraa ympäri Välimerta. Niitä tarvittiin niin ruoanlaittoon, säilytykseen

Meri tarjosi kreikkalaisille kulkuväylän ja tuottavan kauppareitin. Kalastajien lisäksi elinkeinonsa merten antimista saivat sukeltajat, jotka tavoittelivat pohjasta helmiä ja pesusieniä ja kävivät niillä kauppaa. Antiikin sukeltajilla oli käytössään alkeellisia sukelluskelloja, joiden avulla he saavuttivat jopa 30 metrin syvyyden. Harvinainen kreikkalainen freskomaalaus on noin vuodelta 480 eaa.

Ateena kehittyi merkittäväksi kaupunkivaltioksi ja kulttuurikeskukseksi hopeakaivoksensa tuottaman vaurauden, orjatalouden, sotavoimiensa ja erikoistumisen avulla. Sen linnoituskukkula Akropolis temppeleineen oli hallinnollinen ja uskonnollinen keskus. Kaupungin johdossa pitkään toiminut Perikles käynnisti temppeleiden ja hallintorakennusten suunnittelu- ja rakennustyöt, kun vanha keskusta oli tuhoutunut persialaissodissa. Persialaissotien voittajakaupungin tuli myös näyttää alueen mahtivimmalta voimakeskukselta. Perikleen aikaa (n. 460 – 430 eaa.) pidetään Ateenan demokratian kultakautena, sillä silloin lisättiin kansankokouksen ja kansantuomioistuimen vaikutusvaltaa.

kuin kuljetuksiinkin. Aseteollisuuskin oli käsityötä. Ateenassa valmistettiin laadukkaita kilpiä, kypäriä, miekkoja ja muita aseita. Kankaankudonta voidaan laskea osaksi aseteollisuutta, sillä kestäviä purjekankaita tarvittiin kauppalaivojen lisäksi myös sota-aluksiin.

Ateena ei kokonsa puolesta ollut tyypillinen kreikkalainen polis vaan suurkaupunki, jonka alueella on arvioitu asuneen jopa 300 000 henkeä. Vaurastumisen myötä siitä kehittyi kreikkalaisen kulttuurin ja taiteen keskus, jonka olot ja yhteiskunta tunnetaan nykyään muita poliksia paremmin. Ateenan merkittävimpiä vaikutuksia jälkimaailmalle on ollut sen hallintomalli. Ateenassa kehitettiin **demokratia**, jossa valtaa käyttivät kaikki vapaat miehet yhdessä. Kansanvaltaa toteutettiin keskustelemalla ja äänestämällä yhteisistä asioista. Ateenan mahti ja valtapyrkimykset herättivät epäluuloja muissa poliksissa. 400-luvun lopussa mahtava kilpailija Sparta löi Ateenan ja teki lopun sen poliittisesta vallasta. Kulttuurin keskuksena Ateenan asema säilyi pidempään.

Sparta – sotilaallisesti hallittu polis

Suurin osa Kreikan poliksista oli pieniä, eikä niiden asioista tiedetä paljoakaan. Suurimpien keskusten, kuten Korintin, Theban ja Syrakusan historia tunnetaan, mutta myöhempien aikojen ihmisten käsityksiin antiikin Kreikasta ovat vaikuttaneet eniten Ateena ja Sparta. Nämä kaupungit olivat paitsi suuria, myös pitkäaikaisia kilpailijoita ja vihollisia. Kaiken lisäksi niiden olot ja yhteiskunnat erosivat toisistaan kuin yö ja päivä. Ateena oli merikaupan ja kulttuurin keskus, jota hallittiin demokraattisesti. Sparta taas oli sotilaseliitin hallitsema harvainvaltainen **oligarkia** ja sisämaavaltio, jossa korkeakulttuuria halveksittiin.

Spartan hallitsevaa luokkaa kutsuttiin **spartiaateiksi**, ja he olivat alistaneet ympäröivien alueiden maanviljelijät eli **perioikit** ja maaorjat eli **helootit** valtaansa. Spartiaatit pelkäsivät orjuutettujen alamaistensa kapinoita ja pitivät siksi jatkuvasti yllä sotilaallista valmiutta.

Spartan armeijaa pidettiin kurinalaisuutensa takia lähes voittamattomana. Spartalaiset saavuttivatkin menestystä persialaissodissa (499–448 eaa.), valtasivat laajoja alueita Etelä-Kreikassa ja saivat estettyä Ateenan nousun kreikkalaisen maailman johtoon.

Spartalaisten voittamattomuudella oli silti rajansa. Sparta koki 300-luvulla kirvelevän tappion Theballe ja menetti lopullisesti itsenäisyytensä roomalaisten valloittaessa Kreikan. Myöhemmin länsimaissa on vuoroin ihailtu, vuoroin kauhisteltu spartalaista kulttuuria, jossa yksilöt alistettiin valtion palvelukseen ja tiukkaan sotilaskuriin.

Uudet valloittajat

Kreikkalaisten polisten väliset jatkuvat sodat heikensivät niiden taloutta ja pitivät maan hajanaisena. Makedonian valtakunta Kreikan pohjoispuolella sen sijaan vahvistui ja omaksui kreikkalaisen kulttuurin ja sodankäynnin piirteitä. Kuin varkain makedonialaiset ulottivat vaikutusvaltansa Kreik-

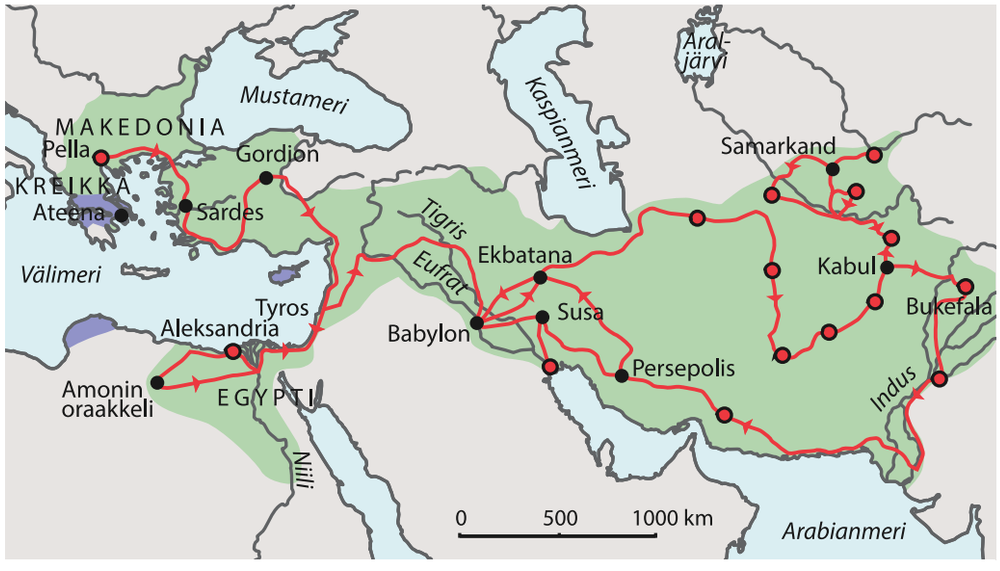

Hellenistinen maailma

Makedonialaishallitsija Aleksanteri Suuri (336-323 eaa.) valloitti sotaretkillään Vähän-Aasian, Egyptin ja Persian. Hänen lyhytaikainen valtakuntansa ulottui aina Intiaan saakka. Aleksanterin perustamat kaupungit on merkitty karttaan punaisella. Ne olivat merkittäviä sotilastukikohtia mutta myös kulttuurinkeskuksia. Ne oli lähes aina nimetty perustajansa mukaan Aleksandrioiksi.

AIKALAINEN ÄÄNESSÄ

Antiikki on kiinnostanut kirjailijoita, sarjakuvapiirtäjiä ja elokuvantekijöitä kautta aikojen. Esimerkiksi spartalaisten kuolemaa halveksiva viivytystaistelu persialaisia vastaan Thermopylain solassa on innoittanut useita enemmän tai vähemmän historian tapahtumille uskollisia kuvauksia yli 2000 vuotta myöhemmin. Kuva on elokuvasta 300 vuodelta 2006. **Pohdi, miksi antiikin aika kiehtoo myös nykyihmisiä?**

Pojista kasvatettiin sotilaita

”Poikani, sotilas, palaa kotiin kilpesi kanssa tai sen päällä”, kuului spartalaisen isän ohje pojalleen tämän lähtiessä sotaan. Spartalaiset miehet kasvatettiin lapsesta saakka sotilaiksi ja heidät opetettiin kestämään nälkää, kylmää ja kipua. Aikuiset miehet viettivät sotilaselämää, johon kuului parakkiasuminen, aseharjoitukset ja toistuvat sotaretket. Naisten asema sen sijaan oli Spartassa vapaampi kuin muissa poliksissa. Heistä kasvatettiin ennen kaikkea vahvoja synnyttäjiä uusille sotilaille, mutta miesten keskittyessä sotaretkiin naiset vastasivat kodista ja taloudesta varsin itsenäisesti. Kreikkalainen filosofi Plutarkhos (46–120 jaa.) kuvaa spartalaisten naisten valtaa seuraavasti: ”Spartan naisten sanotaan olevan liian korskeita ja miehekkäitä jopa aviomiehiään kohtaan, niin että heillä on täydellinen valta kotitalouksissa, ja valtiollisissa asioissa he osallisuvat päätöksentekoon ja käyttävät puheoikeutta hyvinkin tärkeissä kysymyksissä.” (Plutarkhos; Numa ja Lykurgos)

kaan ja onnistuivat valloittamaan suuren osan manner-Kreikasta 300-luvulla eaa.

Merkittävin Makedonian hallitsijoista oli Aleksanteri Suuri, joka johti kreikkalais-makedonialaisen armeijan Persian suurvaltaa vastaan. Hän valloitti Kreikasta Egyptiin ja Intiaan saakka ulottuneen alueen ja loi uuden valtakunnan. Aleksanteri kuitenkin kuoli vain 32 vuoden iässä vuonna 323 eaa. Mahtava valtakunta hajosi välittömästi, kun Aleksanterin kenraalit kaappasivat kukin osansa valloitetuista maista.

Aleksanteri Suuren jälkeistä jälkeistä aikakautta kreikkalaisessa kulttuurissa kutsutaan **hellenistiseksi ajaksi** (323–31 eaa.). Aleksanterin entisen valtakunnan alueelle syntyi valtioita, joissa valtaa piti pieni kreikkalais-makedonialainen yläluokka. Kreikkalainen kulttuuri levisi Lähi-idän alueelle, mutta samalla siihen sekoittui paljon vaikutteita

Pompeijista löydetty suuri mosaiikki, jonka uskotaan esittävän Aleksanteri Suurta. Aleksanterin kunnianhimoinen tavoite oli yhdistää idän ja lännen kulttuurit valtakunnassaan. Hän esittäytyi valloitetuille kansoille vapauttajana ja kunnioitti heidän tapojaan, vaikka halusi levittää kreikkalaista sivistystä itään. Hän halusi kreikkalaisten ja makedonialaisten puolestaan omaksuvan itämaisia ajatuksia – esimerkiksi tavan hallitsijan palvonnasta. Pitkän sotaretken aikana Aleksanterin ote kotimaan asioihin kuitenkin herpaantui ja oma armeijakin alkoi asettua vastahankaan. **Pohdi, oliko Aleksanteri Suuri lisänimensä arvoinen.**

Egyptin ja Mesopotamian vanhoista korkeakulttuureista. Kulttuurien sekoittuessa syntyi uusia ajatuksia ja keksintöjä. Egyptin hellenistisestä pääkaupungista Aleksandriasta tuli aikakauden tieteen ja oppineisuuden keskus.

Hellenistiset valtiot olivat riitaisia ja niiden väliset sodat ja sisäiset vallanperimyskiistat pitivät Välimeren itäiset osat hajanaisuuden tilassa. Samanaikaisesti voimistuva yhtenäinen Rooman imperiumi laajensi valtaansa Välimeren länsiosissa ja liitti sekä Kreikan että hellenistiset alueet itseensä 30-luvulle mennessä eaa. Välimeren talouden ja kulttuurin keskus siirtyi nykyisen Italian alueelle.

TEHTÄVÄT

1. **Miksi kreikkalaiset alueet eivät muodostaneet yhtenäistä valtiota?**
2. **Luettele Välimeren alueen tärkeimmät elinkeinot antiikin Kreikan aikana.**
3. **Mihin Kreikan ja erityisesti Ateenan vauraus perustui?**
4. **Vertaile Spartan ja Ateenan kaupunkivaltioita. Mitä yhteistä ja erilaista havaitset?**
5. **Kreikkalainen filosofi Aristoteles on todennut *”Jotta saataisiin leipää, pitää olla hyvää viljaa ja jauhoja, siksi Ateena tarvitsee sekä kansalaisia että metoikkeja.”* Tulkitse, mitä Aristoteles tällä tarkoitti.**

6.
Kaikki tiet vievät Roomaan

Markkinapaikasta maailmanmahdiksi

Antiikin roomalaiset väittivät, että heidän kaupunkinsa perustivat sodanjumala Marsin kaksospojat Romulus ja Remus vuonna 753 eaa. Todellisuudessa Roomaa ei koskaan perustettu, vaan se kasvoi pienestä maalaiskylien rykelmästä kaupunkivaltioksi 700– 600-lukujen eaa. kuluessa. Rooman sijainti oli kasvavalle kaupungille ihanteellinen. Se syntyi seitsemälle helposti puolustettavalle kukkulalle Tiber-joen varrelle Keski-Italiaan. Tiber tarjosi kulkureitin merelle, ja Rooman kohdalla oli saari, jonka kautta joki oli helppo ylittää. Vesireittien ja ylityspaikan ansiosta Roomasta tuli kaupankäynnin solmukohta, jossa Italian halki kulkevat kauppareitit ristesivät.

Varhaista Italiaa asuttivat lukuisat kansat. Rooman seudun asukkaat olivat latinalaisia ja heidän naapureinaan asui muita italialaisia kansoja. Niemimaan eteläosaan oli syntynyt kreikkalaisia siirtokuntia ja pohjoista hallitsivat gallialaiset. Roomalaisten pohjoispuolella sijaitsi **etruskien** kaupunkeja, joilla oli suuri merkitys Rooman kehitykselle. Etruskeilla oli rikkaiden malmiesiintymien ansiosta tiiviit kauppasuhteet foinikialaisten, karthagolaisten ja kreikkalaisten kanssa. He olivat myös taitavia rakentajia, joilta roomalaiset omaksuivat mm. holvinrakennustaidon.

Roomasta kasvoi kaupunkivaltio, jota hallitsivat etruskisukuiset kuninkaat. Vilkas kauppa kasvatti kauppias- ja maanomistajasukujen varakkuutta ja valtaa. Yläluokan edustajat eli patriisit karkottivat viimeisen etruskikuninkaan vuonna 509 eaa.,

Naisten yhteiskunnallinen asema Rooman valtakunnassa vaihteli syntyperän mukaan. Kuvan kaltainen roomalainen ylimys eli patriisinainen oli suhteellisen itsenäinen ja hallitsi muun muassa omaa omaisuuttaan. Perheet olivat kuitenkin patriarkaalisia eli isän valta perheasioihin ja lapsiin nähden oli ehdoton. Roomalaisessa seinämaalauksessa ylhäisönaiselle myydään cupidoja, siivekkäitä lapsenhahmoisia rakkauden nuolia ampuvia jumalia. Avioerot olivat verrattain yleisiä, joten ehkäpä kuvan nainen kaipasi cupidojen apua uuden suhteen löytymisessä.

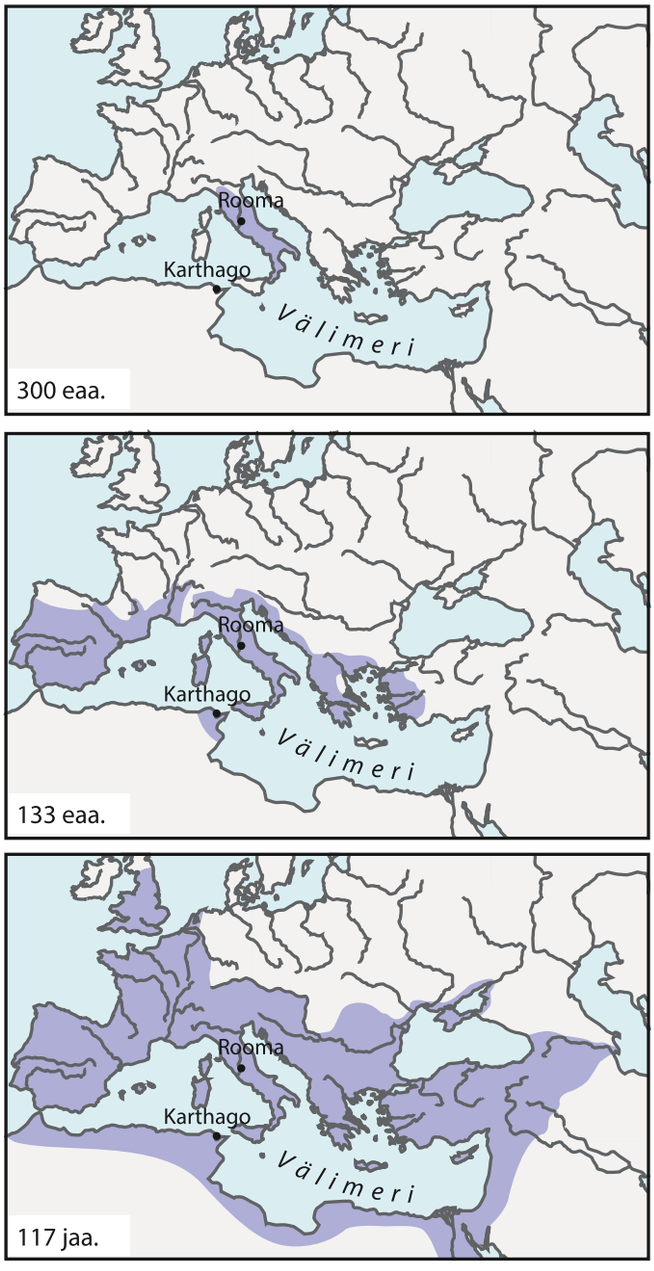

Rooman laajentumisen vaiheet

Rooma laajeni muutamassa sadassa vuodessa pienestä kaupunkivaltiosta valtavaksi imperiumiksi.

jonka jälkeen Roomasta muodostui patriisien johtama tasavalta. Köyhä kansa eli plebeijit oli alun perin vailla oikeuksia, mutta tasavalta tarvitsi heidän tukeaan jatkuvissa sodissa. Plebeijit alkoivat saada poliittisia oikeuksia 400-luvulla eaa. ja seuraavalla vuosisadalla heille avautui mahdollisuus pyrkiä Rooman korkeimpiin virkoihin, senaattiin tai konsuleiksi. Kansalaisryhmien poliittinen tasa-arvo toteutettiin 287 eaa., ja Rooman **kahdentoista taulun laki** takasi heille tasa-arvon myös lain edessä.

Rooma pyrki alusta lähtien laajentamaan aluettaan ja tasavallan aikana se nousi Välimeren herraksi. Muut italialaiset kansat ja Etelä-Italian vahvat kreikkalaiset siirtokunnat alistettiin 300-luvulle eaa. mennessä. Rooman laajentuminen johti kilpailuun Välimeren vastarannalla sijaitsevan entisen foinikialaisten siirtokunnan Karthagon kanssa. Karthagoa vastaan käydyt **puunilaissodat** kestivät sata vuotta ja pakottivat Rooman suuntamaan merelle ja kehittämään laivastoaan. Rooma voitti Karthagon vuonna 146 eaa., jonka jälkeen se hallitsi Välimeren länsiosia. Seuraavan vuosisadan aikana se ulotti valtansa Välimeren itäosien hellenistisiin valtioihin. Ajanlaskun alkuun mennessä Välimerestä oli tullut roomalaisten sisämeri.

Valtakunnan kasvaessa kävi mahdottomaksi hallita sitä kuin kaupunkivaltiota. Menestyneet sotapäälliköt ja poliitikot alkoivat tavoitella johtoasemaa Roomassa. Viimeisellä vuosisadalla ennen ajanlaskun alkua Rooma ajautui moniin sisällissotiin. Ne eivät pysäyttäneet laajenemista, sillä sotapäälliköt hamusivat valloituksia kansansuosion takaamiseksi. Tasavalta koki käytännössä loppunsa, kun Gallian valloittaja Gaius Julius Caesar nousi **diktaattoriksi** vuonna 49 eaa. Hänen seuraajastaan Augustuksesta tuli Rooman ensimmäinen keisari. Keisarit keskittivät kaiken vallan itselleen. Heidän ympärilleen syntyi valtiollinen ja uskonnollinen keisarikultti, jossa roomalaiset uhrasivat keisariperheen suojelushengille ja osoittivat näin

uskollisuuttaan keisarille ja valtakunnalle. Valloitukset jatkuivat, kunnes Rooma saavutti suurimman laajuutensa keisari Trajanuksen aikana 117 jaa.

Rooman suuruuden perusta

Rooman lähtemistä valloitusten tielle on selitetty muun muassa turvattomuuden tunteella, viljelysmaan hankinnalla ja Rooman yläluokan vallanhalulla. Rooma käytti alistamiensa kansojen kurissa pitämiseen **hajota ja hallitse -politiikkaa**. Valloitettuja kansoja kohdeltiin eriarvoisesti, mikä esti niiden liittymisen yhteen vastustamaan Rooman mahtia. Monille italialaisille kansoille annettiin Rooman kansalaisoikeudet ja ne sulautettiin osaksi roomalaista yhteiskuntaa. Toiset kansat taas saatettiin alistaa oikeudettomaan asemaan tai suoranaiseen orjuuteen. Pelko kapinoinnista johti myös uusiin valloituksiin, kun haluttiin estää Rooman alistamien kansojen liittoutuminen valtakunnan rajojen ulkopuolisten kansojen kanssa. Roomalainen sanonta ”jos tahdot rauhaa, valmistaudu sotaan”, kuvaa hyvin Rooman ennaltaehkäiseviin hyökkäyksiin kannustavaa taktiikkaa.

Rooman historian vaiheet

- Rautakausi 1000-l.
- Kuningasaika n. 753–509 eaa.
- Tasavallan aika 509–27 eaa.
- Keisariaika 27 eaa.–476 jaa.
- Valtakunnan jako Länsi- ja Itä-Roomaan v. 395

Uudet valloitukset tarjosivat roomalaisille mahdollisuuden hankkia rikkauksia. Armeija pyrki estämään sotilaiden yksityisen ryöstelyn ja keräämään rikkaudet koko sotajoukon ja valtion hyväksi. Tärkeää saalista olivat orjat, joita orjatyövoiman varaan rakentunut talous tarvitsi jatkuvasti lisää. Eniten valloituksista hyötyi Rooman yläluokka; sotapäälliköt keräsivät ryöstösaalista ja suurmaanomistajat laajensivat tiluksiaan ja saivat uusia orjia.

Valloitusten tekeminen houkutti myös köyhää kansaa, sillä roomalaiset arvostivat suuresti maaomaisuutta. Monet roomalaiset unelmoivat omasta maatilasta lähellä imperiumin sydänalueita. Sotilaita houkuteltiin mukaan armeijaan tarjoamalla heille maata palkkioksi asepalveluksesta. Tämä lisäsi entisestään tarvetta hankkia uutta viljelyskelpoista maata.

Rooman vallan laajeneminen perustui väkivaltaiseen sotilaalliseen valloitukseen. Sen takeena olivat kurinalaisten ja tehokkaasti toimivien sotajoukot eli **legioonat**. Ne perustuivat alun perin Rooman kansalaisten asevelvollisuuteen, mutta valtakunnan kasvaessa niistä tuli palkka-armeija, jonka yksiköitä sijoitettiin pysyvästi kaikille Rooman rajaseuduille. Roomalaisten arvot olivat hyvin sotaisia. Miesten tuli näyttää miehuutensa taistelukentällä. Heidän oletettiin toteuttavan esimiehensä määräyksiä kyselemättä. Miehisiä hyveitä olivat itsehillintä, tunteettomuus ja rationaalisuus. Paitsi kuriin ja järjestykseen, legioonien menestys perustui insinööritaitoon, joka ilmeni sotakoneiden ja linnoitusten rakentamisessa.

Kurinalaiset legioonalaiset herättivät pelkoa ja kunnioitusta muiden eurooppalaisten kansojen parissa. Heillä oli ylivertaiset varusteet ja koulutus vihollisiin verrattuna. Legioonalaiset marssivat yllätyshyökkäysten varalta täydessä taisteluvarustuksessa, johon kuului kypärä, nahkahaarniska, miekka tai keihäs ja kilpi.

HISTORIA NYKYAJASSA

Huippuaikanaan Rooman sotavoimat olivat lähes voittamattomat. Jopa 300 000 miehen armeija teki sotaretkiä, puolusti valtakuntaa sekä rakensi teitä ja linnoituksia. Myöhemmin valtakunnan kasvaessa resurssipula iski myös sotavoimiin. Miehistöpulassa miehiä värvättiin valloitettujen alueiden asukkaista, jolloin valtakunnan edun puolesta taisteleminen ei välttämättä ollut legioonalaisille yhtä tärkeää. Kunniakkaiden sotilaiden lähes myyttinen maine jäi kuitenkin eloon. **Mikä legioonalaisissa kiehtoo? Miksi arvelet nykypäivän matkailijoiden haluavan nähdä kuvan kaltaisia legioonalaiskopioita?**

Vaikka Rooman valloitusten lähtökohdat olivat kaikkea muuta kuin rauhanomaisia, vahva ja keskittynyt valtio takasi Välimeren alueelle lähes keskeytymättömän rauhantilan noin 200 vuodeksi ajanlaskun alussa. Tämä ”Rooman rauha”, **Pax Romana**, mahdollisti ennennäkemättömän vaurauden ja talouskasvun. Legioonien suojellessa valtakunnan rajoja sen sisäisistä asioista huolehti laaja ja tehokas virkakoneisto, jota hallittiin pääkaupungista käsin. Vaikka valtakunnan rajoilla oli jatkuvia sotia ja sen sisällä monenlaista epätasa-arvoa, Rooma oli Välimeren alueella yhteiskunnan järjestystä ja kehitystä ylläpitävä koneisto.

Roomalaiset viljelevät maata

Roomalaiset olivat alkujaan maataviljelevää kansaa. Maataloutta ja maaomaisuutta arvostettiin myöhempinäkin aikoina. Tasavallan ajan loppupuolen suuri valtiomies, filosofi ja puhuja Cicero muotoili asian seuraavasti: ”kaikista niistä tavoista, joilla toimeentuloa voidaan hankkia ei mikään ole maanviljelyä parempaa, antoisampaa ja viehättävämpää, ei myöskään enemmän vapaasyntyisen miehen arvon mukaista.”

Arviolta 90 prosenttia valtakunnan asukkaista sai toimeentulonsa maataloudesta. Suurin osa oli

perinteisiä pienviljelijöitä. He viljelivät viljaa, oliiveja, viiniä ja vihanneksia ja asuivat maaseudulla lähellä viljelyksiään pienissä maaseutuhuviloissa eli **villoissa**. Pientilat eivät tuottaneet kovin paljoa enempää kuin niissä työskentelevien elättäminen vaati. Väestön ja tilojen määrän kasvaessa pienistäkin maatalouden ylijäämistä kertyi kuitenkin suuri kokonaistuotto. Maatalouden tuotolla ruokittiin kaupunkien asukkaat ja viljelijöiltä kerätyillä veroilla pidettiin yllä legioonia ja valtakunnan virkamieskoneistoa.

Itsenäisiä tiloja olivat myös kaupunkilaisylimystön omistamat suurtilat, latifundiat. Niiden käyttövoimana olivat orjat. Ylimysten suurtilat oli vapautettu veroista. Pientilojen kaatuessa velkataakan alla suurtilat lisääntyivät ja niiden koko kasvoi. Pientilalliset eivät voineet pian enää kilpailla hinnoilla suurtilallisten halpojen tuotteiden kanssa. Samanaikaisesti verotusta kiristettiin valtion kassavarojen käydessä vähiin.

Viininviljely kukoisti Italian alueella, sillä maaperä oli ihanteellinen rypäleiden kasvattamiseen. Syyskuu oli sadonkorjuun ja viinin valmistamisen aikaa. Orjat polkevat viinisammiossa rypäleistä mehua. Mosaiikki Rooman Santa Costanzan kirkosta 300-luvun puolivälistä.

Valtiolla oli viljakaupassa monopoliasema. Valtakunnan laajentuessa ja väestön lisääntyessä viljan kulutus kasvoi. Tasavallan ajan lopulla poliitikot aloittivat ilmaisen viljan jakelun Rooman kansalaisille kalastellakseen köyhän kansan suosiota. Roomalaisille tarjottiin myöhemminkin ilmaiseksi ”leipää ja sirkushuveja”, eli viljaa ja erilaisia huvituksia kuten gladiaattoritaisteluja. Rahapulassa halpaa viljaa laivattiin yhä enemmän Egyptistä ja Espanjasta Roomaan, eivätkä paikalliset viljelijät pystyneet vastaamaan kilpailuun. Osa viljelijöistä yritti vaihtaa viljelykasveja ja siirtyi muun muassa viinintuottajaksi, mutta monet pienet tilat lopettivat viljelyn kokonaan, ja niiden asukkaat siirtyivät kaupunkeihin ilmaisen viljan jakelun pariin.

Lisääntynyt viljely ja luonnon hyväksikäyttö aiheuttivat antiikin aikana ympäristöongelmia, joista suurin oli eroosio. Metsiä hakattiin rakennustarpeiksi ja metallien sulatusta varten. Kun puiden juuret eivät enää sitoneet maa-ainesta, sitä valui sateen mukana jokiin ja kastelukanaviin, jotka täyttyivät lietteestä. Tulvat olivat yleisiä. Rantaviiva siirtyi jokisuistoissa yhä kauemmas merelle ja monet entisen rannikon alueet jäivät kuivalle maalle. Jokien lisäksi myös kastelukanavat täyttyivät maa-aineksesta ja liikakastelu aiheutti maaperän soistumista.

Rooma tarvitsi paljon metalleja sekä tarve-esineiden että rahan käytön lisääntyessä. Uusia kaivoksia avattiin eri puolille valtakuntaa. Niiden päästöt huononsivat elinoloja ja hengitysilmaa, erityisen haitallisia olivat sulattojen lyijypäästöt.

Terveyttä ja hyvää fyysistä kuntoa ihannoitiin antiikissa. Harvinainen mosaiikkikuva urheilevista naisista.

Valtakunnan keskus

Rooman kaupunki oli valtakunnan itseoikeutettu keskus. Roomalaiset käyttivät siitä yksinkertaisesti latinankielistä nimitystä Urbs, ”Kaupunki”. Rooma kasvoi jatkuvasti, kun maaseudulta virtasi väestöä sinne viljanviljelyn muututtua kannattamattomaksi. 200-luvun lopulla jaa. Roomassa oli asukkaita jo yli miljoona. Kaupungin keskus oli **forum** eli tori, jonka ympärille rakennettiin tärkeimmät julkiset rakennukset ja temppelit.

Antiikin suurkaupunkia vaivasivat samat ongelmat kuin nykyajan suurkaupunkejakin. Väkeä kaupungissa oli enemmän kuin sinne kohtuudella olisi mahtunut, joten melu ja ahtaus olivat jokapäiväisiä. Kapeat kiemurtelevat kadut olivat päiväsaikaan täynnä ihmisiä. Tavaransa katukäytäville levittäneet kauppiaat ja kaduille pystytetyt myyntikojut katkaisivat jo ennestään tungeksivan liikenteen. Avoimista kaupoista ja pajoista kantautui jatkuva takomisen, vasaroinnin ja sahaamisen ääni, jota säesti ihmisten kovaääninen huuto.

Katuja ei valaistu öiseen aikaan, joten pimeys tarjosi sivukatujen rosvojoukkioille hyvän mahdollisuuden käydä yksinäisen kulkijan kimppuun. Vain varakas väki uskalsi liikkua pääkatujen ulkopuolella öiseen aikaan, sillä heillä oli varaa palkata vartijajoukko soihtuineen turvaksi rosvojoukkoja vastaan. Hiljaisia kadut eivät öiseen aikaan silti olleet. Päinvastoin kaduilla soljui jatkuva liikenne, sillä jo Julius Caesar kielsi tavarakuljetukset päiväsaikaan liikenneruuhkien estämiseksi. Pimeiltä kaduilta kaikuikin öisin jatkuva kärryjen pyörien kolina ja kitinä, mikä teki nukkumisen vaikeaksi.

Vauras väestö asui yksityistaloissa eli **domuksissa**. Ne oli rakennettu siten, että rakennuksen sisälle jäi suojaisa sisäpiha. Roomalaisten enemmistö asui **insuloissa**, jotka olivat halvasti rakennettuja kerrostaloja. Useimmat insulat olivat slummimaisia asuntokortteleita, jotka olivat täpötäynnä köyhiä ihmisiä.

Tulipalot olivat Roomassa yleisiä, koska ruoka keitettiin avoliesillä, lämmitykseen käytettiin puuhiiltä ja valaistukseen öljylamppuja. Vain domukset ja insuloiden alimmat kerrokset oli kytketty vesijohtoverkkoon. Paloturvallisuuden lisäämiseksi annettiin määräys pitää jatkuvasti vettä saaveissa myös insuloiden ylimmissä kerroksissa, mutta veden raahaaminen alhaalta oli työlästä, eikä määräystä noudatettu.

Roomalaisia rahoja olivat muun muassa kulta-aureus, hopeadenaari ja pronssinen 1/4 denaari eli sestertius. Kuvassa on tasavalta-ajan hopeadenaari, jonka hopeapitoisuus oli suuri. Se oli kuvitettu virallisilla arvosta kertovilla merkinnöillä ja Rooman suojelijajumalten kuvilla: Voiton jumala ajaa hevosnelivaljakkoa. Kolikot tarjosivat myös keisariajan hallitsijoille imagohyötyä ja oivan mainospaikan omille urotöille, mutta talousvaikeudet pakottivat valtion alentamaan rahojen jalometallipitoisuuksia.

Suurkaupungeissa huolehdittiin asukkaiden tarpeista ja jätevesien käsittelystä. Rooman satamakaupungissa Ostiassa julkinen käymälä sijaitsi kylpylän yhteydessä. Roomalaiset suosivat sosiaalisuutta yksityisyyden kustannuksella. Käymälöissä keskusteltiin ja vaihdettiin kuulumisia. Siisteydestä pitivät orjat huolta.

Yhtenäinen talousalue

Rooman valtakunnan vauraus perustui maatalouden lisäksi kauppaan. Valtakunta muodosti yhtenäisen talousalueen, jonka sisällä ei tarvinnut maksaa tulleja. Välimeri oli Rooman laivaston suojaama sisämeri, jossa kauppalaivat saivat liikkua suhteellisen turvallisesti. Aiemmin jatkuvat sodat olivat haitanneet talouden kehitystä Välimeren alueella, mutta Rooman mahti piti valtakunnan ydinosat pitkään rauhallisina.

Koko valtavalla alueella oli käytössä yhtenäiset lait, tavat ja rahat. Yhteinen rahayksikkö helpotti vaihdantaa, varallisuuden siirtämistä ja sijoitusten tekemistä valtakunnan eri osien välillä. Rooman talousalueen kauppiailla oli käytössään myös eräänlainen Rooman passi, matkustusasiakirja, joka oikeutti liikkumaan valtakunnan alueella, kuljettamaan tavaraa ja kauppaamaan sitä ilman eri maksuja. Kauppa vilkastui siten kaikkialla Välimeren piirissä.

Keskeistä oli kaupankäynti pääkaupungin ja valloitettujen alueiden eli **provinssien** välillä. Provinssien tärkeäksi tehtäväksi tuli pääkaupungin tarpeiden tyydyttäminen. Miljoonakaupunki Rooma ja monet muut suurkaupungit tarvitsivat asukkailleen paljon tuotteita, ennen kaikkea elintarvikkeita. Ostian satamakaupungissa suurten laivojen lasti purettiin pienempiin aluksiin, jotka pystyivät kulkemaan Tiberiä pitkin pääkaupungin

Rooman satamakaupunki Ostia muodostui merkittäväksi viennin ja tuonnin keskukseksi. Ostialainen marmorireliefi kuvaa kaupantekoa torikojussa. **Mitä tuotteita markkinoilla kuvan mukaan myytiin?**

sydämeen. Lastina laivoissa oli viljaa, öljyä ja muita elintarvikkeita sekä ylellisyystavaroita valtakunnan eri osista. Kaukomailta tuotiin myös tuotteita, esimerkiksi Kiinasta Silkkitietä pitkin silkkiä, Pohjolasta turkiksia ja Baltiasta meripihkaa.

Pysyvät kauppareitit mahdollistivat alueiden erikoistumisen tiettyihin tuotteisiin. Esimerkiksi itäiset provinssit tuottivat paljon viljaa, Kreikka viinejä ja Britannia, Gallia ja Hispania metalleja. Provinssitkin vaurastuivat ja tulivat riippuvaiseksi valtakunnan muista osista. Provinsseihin syntyi kauppakaupunkeja, joista monet ovat säilyttäneet merkityksensä nykypäivään asti. Esimerkiksi Lontoon (Londinium), Pariisin (Lutetia) ja Wienin (Vindobona) historia ulottuu roomalaisaikaan asti. Provinssikaupungeissa jäljiteltiin Rooman arkkitehtuuria, kulttuuria ja tapoja. Vaikka valtakunnassa puhuttiin lukuisia kieliä, yleiskielinä olivat latina ja kreikka, joiden varassa pystyi kommunikoimaan ainakin kaupungeissa. Talous siis yhdisti Rooman valtakuntaa sekä keskinäisen riippuvuuden että kulttuurisen yhdenmukaistumisen kautta.

Legioonilla oli tärkeä rooli myös taloudessa ja kaupungistumisessa. Sotilasleirien ympärille kasvoi satojen asukkaiden varuskuntakaupunkeja, joiden asukkaat tarvitsivat monia tuotteita ja palveluja. Näin leirit kiihdyttivät ympäröivän seudun kauppaa ja tuotantoa. Myös legioonalaisten rakentamat tiet olivat tärkeitä kaupan kannalta, vaikka tuotteiden kuljettaminen oli edullisempaa ja kätevämpää meriteitse.

Rooman valtakunnan tärkeimmät tiet ja merireitit sekä kauppatavarat

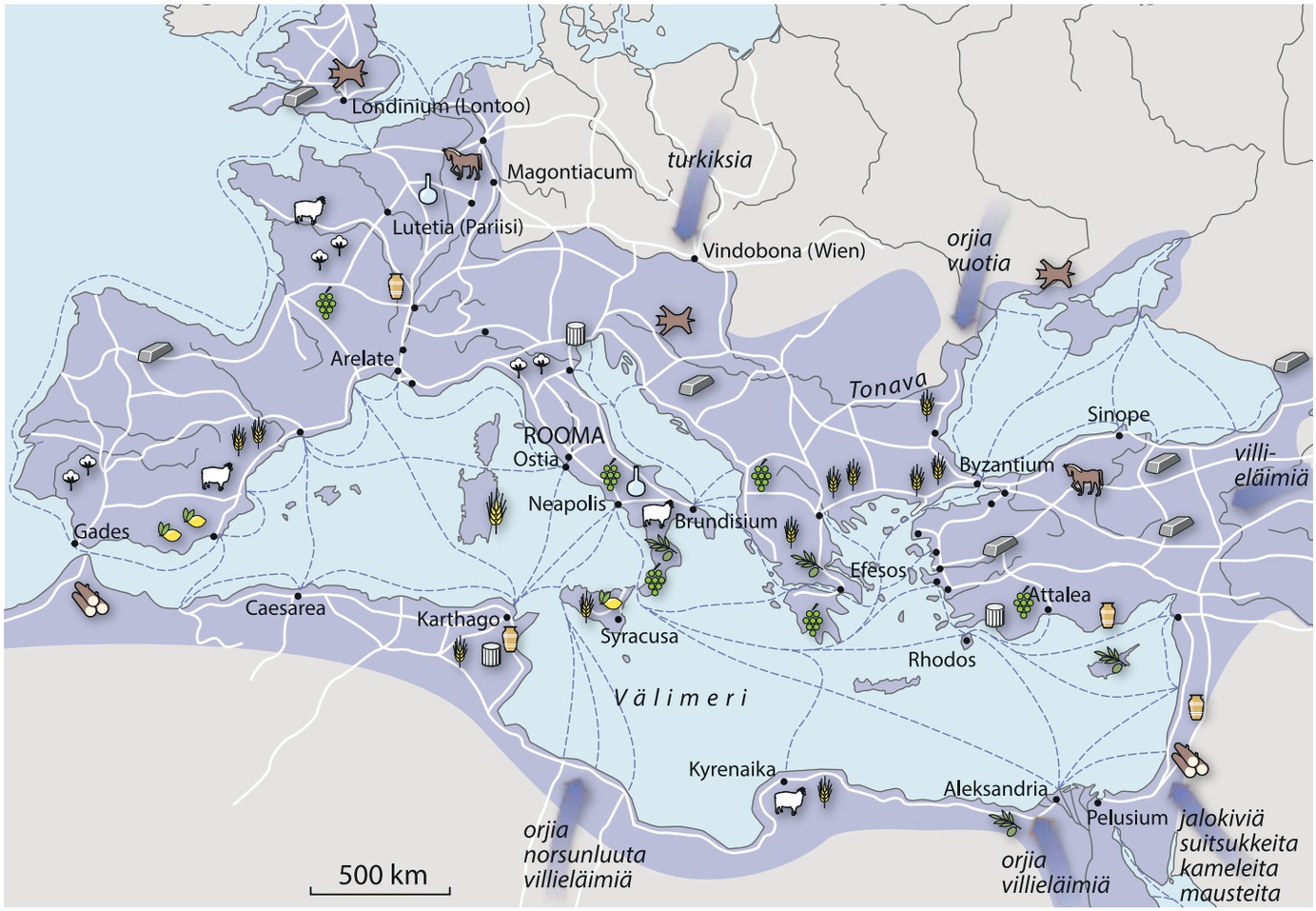

Rooman valtakunnalla oli laaja kauppaverkosto. Se oli yksi imperiumia koossa pitävistä voimista.

Vesuvius pysäyttää toimeliaan kaupungin

Napolinlahden rannalla sijainnut Pompeiji oli menestyvä kauppa- ja satamakaupunki. Pompeijin loistokautta oli toinen vuosisata eaa., jolloin kaupungissa ja sen ympäristössä asui noin 30 000–35 000 ihmistä. Silloin rakennettiin kaupungin yllisimmät yksityistalot ja kylpylät, komeimmat temppelit ja teatterit. Kaupunki sijaitsi Roomaan johtavalla kauppareitillä. Siellä tuotettiin mm. oliiviöljyä, tekstiilejä, viiniä ja garamia, suosittua mädäntyneestä kalasta valmistettua kastiketta.

Villanvanuttaminen oli myös tärkeä tuotannonala. Vanuttajat valmistivat villakangasta ja vaatteita polkemalla ja hakkaamalla villaa. He käyttivät työssään potaskan ja saven sekoitusta sekä virtsaa liuottimena. Vanuttamoiden ja pesuloiden ulko-

Viimeiset tuskanhetket ovat piirtyneet vainajan olemukseen. Hahmo on muodostunut laava ja tuhkakerrokseen maa-aineksen jäähtyessä ja kovettuessa sekä ruumiin mädäntyessä aikojen saatossa. Ihmishahmo on saatu esiin kaatamalla muodostuneeseen onkaloon laastia ja kaivamalla maa-aines ympäriltä pois.

puolelle oli sijoitettu ruukkuja, joihin ohikulkijat lahjoittivat yritysten tarvitsemaa nestettä. Kaupungissa oli myös lukuisia leipomoita, kylpylöitä, keramiikkayrityksiä, ylellisyystavarapuoteja, ravintoloita ja katubaareja.

Toimelias kaupunkielämä pysähtyi kuitenkin yllättäen ja äkillisesti vuonna 79 jaa., kun Vesuvius heräsi unestaan. Purkaus alkoi maantärinällä. Asukkaat olivat luonnonilmiöstä ihmeissään, sillä moista ei ollut koettu miesmuistiin. Suurin osa pakeni pian kaupungin muurien ulkopuolelle, mutta ainakin parituhatta asukasta jäi loukkuun. Hohkakivisade, mutavyöryt, vulkaaninen tuhka ja laava peittivät kaupungin ja sen asukkaat.

HISTORIA NYKYAJASSA

Pompeiji säilöi antiikin arjen

Pompeiji löydettiin sattumalta vuonna 1748. Kaivaukset aloitettiin, ja löydöt aiheuttivat Euroopassa laajan antiikki-innostuksen ja empirenä tunnetun muoti-ilmiön.

Suuri osa kaupungista on kaivettu esiin. Näkyvillä on aito roomalainen kaupunki katuineen, toreineen ja taloineen. Patsaat, seinämaalaukset, mosaiikit ja piirtokirjoitukset auttavat meitä päättelemään, miten tuon ajan ihmiset elivät, mitä he söivät ja joivat, miten pukeutuivat, viettivät vapaa-aikaa, ajattelivat ja rakastelivat. Osa esimerkiksi ilotaloista löydetyistä seinämaalauksista ja mosaiikeista oli niin rohkeita, että siveyssyistä ne piilotettiin museon salatulle osastolle. Nykyisin kaupunkia käy ihailemassa kymmeniä miljoonia matkailijoita vuosittain.

Osana suurta kansainvälistä hanketta suomalaiset tutkijat ovat perehtyneet taloon, jonka omisti Marsin pappi ja Pompeijin kaupunginvaltuuston jäsen Marcus Lucretius. Tutkimusmenetelmät ovat kehittyneet huomattavasti 1800-luvun puolivälistä, jolloin Marcus Lucretiuksen talo kaivettiin ensi kertaa esiin. Perinteinen antiikin ja arkeologian tutkimus yhdistetään nyt luonnontieteisiin ja teknologiaan. Esimerkiksi laserkeilaimella saadaan rakennettua tietokoneen avulla millintarkkoja 3D-mallinnoksia rakennuksista ja pihapiireistä.

Kehittyikö tekniikka?

On väitetty, ettei tekniikka kehittynyt antiikin aikana, koska orjataloudessa ei ollut tarvetta kehitellä työtä säästäviä laitteita. Väite on osittain totta, sillä esimerkiksi maataloudessa teknistä kehitystä ei juuri tapahtunut, koska orjatyövoimaa oli saatavilla maataloustöihin. Myöskään palkkatyön halpa hinta ei kannustanut panostamaan teknisiin keksintöihin.

Sen sijaan Roomassa kehitettiin käytännöllisiä taitoja, kuten arkkitehtuuria ja teiden rakentamista. Roomalaiset saavat kiittää monissa aikaansaannoksissaan etruskeja ja kreikkalaisia, joiden keksintöjä roomalaiset kehittivät edelleen ja ottivat hyötykäyttöön.

Roomalaiset kunnostautuivat erityisesti rakentajina. He olivat oppineet holvimuuraustekniikan etruskeilta. Se mahdollisti kerrostalojen, siltojen ja muiden suurten rakennelmien rakentamisen. Sementin keksiminen teki rakennelmista kestäviä. Monia roomalaisia monumentteja on säilynyt nykypäiviin saakka.

Kattava tieverkko rakennettiin helpottamaan legioonien liikkumista, kaupankäyntiä, postinkulkua ja matkustamista. Teiden, siltojen, meriteiden, kanavien, majatalojen ja tavernojen muodostama verkosto mahdollisti nopean tiedonkulun ja rajojen puolustamisen. Tiheä verkosto myös edisti kauppaa ja toi maakunnat hyödylliseen yhteyteen pääkaupungin kanssa. Rooman valtakunnan alueella oli yli 10 000 kilometriä teitä. Tiet raken-

Taisteluareena Colosseum oli valmistuessaan vuonna 80 huikea osoitus roomalaisten rakennustaidosta. Nimensä se sai viereisestä keisari Neron jättimäisestä patsaasta, joka on sittemmin tuhoutunut. Aikalaiset tunsivat areenan nimellä Flaviusten teatteri. Areenan paikalla oli aikaisemmin järvi, joka rakennustöitä varten kuivattiin ja täytettiin. Insinööritaidolle oli kysyntää myös Colosseumin rakennustöissä, kun areenan lattian alla olevat hissijärjestelmät ja areenan yläpuolinen aurinkokatos piti saada toimimaan moitteettomasti.

nettiin niin taidokkaasti ja huolellisesti, että osa niistä on liikennöintikuntoisia vielä tänä päivänäkin. Matkaetäisyydet mitattiin tarkasti ja roomalaisten teiden varsilla oli etäisyyksistä kertovia pylväitä. Kaikki etäisyydet valtakunnassa mitattiin Forumin kultaisesta pylväästä. Rooman kaupunki oli koko imperiumin keskus ja kaikki tiet veivät Roomaan.

Kaupungit tarvitsivat jatkuvasti puhdasta vettä. Vesihuollon varmistivat teknisesti edistykselliset vesijohtojärjestelmät eli **akveduktit**. Nämä rakennelmat johtivat veden kaupunkeihin kymmenien kilometrien päästä raikkaista vuoripuroista. Sen lisäksi että holvikaarin varustetut vesisillat olivat kauniita katsella, olivat ne elintärkeitä kaupunkien hyvinvoinnin. Esimerkiksi Rooman kaupunkiin vietiin noin miljoona litraa vettä päivittäin.

Imperiumi romahtaa

Rooma oli laajimmillaan noin vuonna 117 jaa. Trajanuksen ollessa Rooman keisarina. Seuraava keisari Hadrianus lopetti valloitussotien aikakauden. Taustalla olivat taloudelliset syyt. Uusien seutujen valloittaminen ja laajan imperiumin koossapitäminen nieli rahaa. Idässä jopa luovutettiin alueita, jotta valtakunnan puolustusta voitiin vahvistaa. Brittein saarille rakennettiin pohjoinen linnoitusketju ja Germanian rajaa vahvistettiin. Rajaseutujen pitäminen vartioituna oli yhä hankalampaa ympäröivien kansojen, kuten germaanien, vahvistuessa.

Rooman talous joutui ongelmiin laajentumisen päätyttyä. Monet Rooman talousjärjestelmän tukipilarit alkoivat pettää, kun valtakunta ei enää laajentunut. Orjien saanti tyrehtyi, kun uusia valloitusretkiä ei tehty. Tämä aiheutti työvoimapulaa, joka nosti palkkoja ja hintoja. Valtion menot olivat jatkuvasti tuloja suuremmat. Saadakseen varat riittämään Rooman valtio alensi kolikoiden jalometallipitoisuutta. Seurauksena oli rahan ostovoiman heikkeneminen eli **inflaatio**.

Antiikin aikaan kaikkien teiden sanottiin vievän Roomaan. Huolella rakennetut tiet olivat kestäviä. Osa teistä on liikennöitävässä kunnossa vielä tänäänkin. Kuvassa on yksi antiikin pääväylistä, Via Appia, joka vei Roomasta Brundisiumiin eli nykyiseen Brindisiin.

Ankara verotus kurjisti talonpoikien asemaa samalla kun kasvavalle joukolle suurtiloja oli myönnetty verovapaus. Talonpojat yritettiin silti pitää viljelemässä kannattamattomia tilojaan säätämällä muuttokielto. Käytännössä tämä tarkoitti talonpoikien suistumista puolittaiseen orjuuteen. Talonpojilta alettiin kerätä verot maataloustuotteina, koska raha oli menettämässä arvonsa. Tuotannon teho laski, kun muuttokielto sitoi talonpojat maahan.

Roomaa kohtasivat taloudellisten haasteiden lisäksi monet poliittiset kriisit ja kapinat. Myös aika ajoin toistuneet kulkutaudit laskivat väkilukua. Antoninuksen ruttona tunnettu tauti levisi legioonalaisten mukana ja tappoi arviolta 10–20 prosenttia valtakunnan väestöstä vuosina 160–185 jaa. Rutto oli yleinen nimitys kaikille vaarallisille

Valtakunnan pohjoisen rajan turvaksi barbaareja, kelttejä, vastaan rakennettiin Hadrianuksen valli Britannian pohjoisosaan 120-luvulla. Se ulottui rannikolta toiselle ja oli 117 kilometriä pitkä, 6 metriä korkea ja 3 metriä leveä. Siinä oli yli 300 varustettua vartiotornia ja 80 tiukasti vartioitua porttia. Sen rakentamiseen oli tarvittu noin 18 miljoonaa yksitellen työstettyä kivilohkaretta. Puolustuksen lisäksi muurin rakentamisella oli symbolinen merkitys: sen tuli osoittaa Rooman mahtia.

tarttuville taudeille. Tämäkin **pandemia** eli hyvin laajalle alueelle levinnyt tartuntatautiepidemia oli ilmeisesti isorokko- tai tuhkarokkoepidemia.

Germaanit onnistuivat valtakunnan loppuaikoina tunkeutumaan puolustuslinjan lävitse hävittämään roomalaisia kaupunkeja. Tämän seurauksena turvattomiksi muuttuneet kaupungit autioituivat. Varsinkin varakas väki siirtyi kaupungeista maaseudun suurtiloille turvaan, joten kaupunkien kauppa ja ostovoima heikkenivät. Rooman yhtenäisyyden perustana ollut kaupunkikulttuuri ja kaupunkeihin perustunut kauppaverkosto alkoi rapistua. Keisari Konstantinus Suuri rakennutti uuden pääkaupungin turvallisempaan paikkaan Bosporin salmen suulle kreikkalaisen Byzantionin kaupungin paikalle. Kaupunki sai perustajansa mukaan uuden nimen Konstantinopoli. Rooman kaupungin rooli valtakuntaa yhdistävänä keskuksena oli ohi.

300-luvulle tultaessa Euroopassa elettiin levotonta ja vaarallista aikaa. **Kansainvaellusten** aika alkoi, kun Keski- ja Itä-Euroopassa asuneet goottit joutuivat pakenemaan asuinsijoiltaan Aasian aroilta rynnistäneen valloittajakansan, hunnien, tieltä. Rooman raja ei enää pidätellyt maahantunkeutujia, kun gootit etenivät Tonavan yli ja löivät Rooman sotajoukon vuonna 378 jaa. Gootteja seurasivat monet muut germaanikansat seuraavan sadan vuoden kuluessa.

Valtakunnan yhtenäisyys oli heikentynyt, kun kauppa, liikenne ja viestintä olivat vaikeutuneet. Valtakunnan itäiset ja läntiset osat alkoivat kehittyä eri suuntiin. Rooman viimeiseksi yhteiseksi keisariksi jäi Theosidius. Hän teki kristinuskosta Rooman ainoan sallitun uskonnon vuonna 380 jaa., sillä kristinuskossa nähtiin mahdollisuus yhdistää hajoava valtakunta. Tässä ei kuitenkaan onnistuttu. Theodosiuksen kuolinvuonna 395 Rooman keisarikunta hajosi lopullisesti. Silloin valtakunnan jako Länsi- ja Itä-Roomaan virallistettiin.

Lännessä kulttuuri ja kauppa kuihtuivat epävakaissa oloissa. Vuonna 410 länsigootit etenivät Rooman kaupunkiin ryöstäen ja tuhoten sen perusteellisesti. Läntisen Rooman viimeinen keisari, vain 14-vuotias Romulus Augustus pantiin viralta vuonna 476. Tätä pidetään Länsi-Rooman tuhoutumisvuotena, mutta tapahtumalla oli lähinnä symbolista merkitystä. Eri germaaniheimot ja paikalliset mahtimiehet olivat käytännössä ottaneet vallan käsiinsä valtakunnan eri osissa jo vuosia aiemmin, eikä keisarilla ollut enää lainkaan valtaa. Itä-Rooma eli **Bysantti** sen sijaan selvisi kansainvaelluksista ja jatkoi kristinuskon ja roomalaisen oikeuden perinteitä vielä tuhannen vuoden ajan. Idässä latina korvattiin toisella antiikin sivistyksen kielellä eli kreikalla, jota tosin oli käytetty valtakunnan itäisissä osissa koko antiikin ajan.

Rooman jakautuminen 395 ja kansainvaellukset n. 370–480

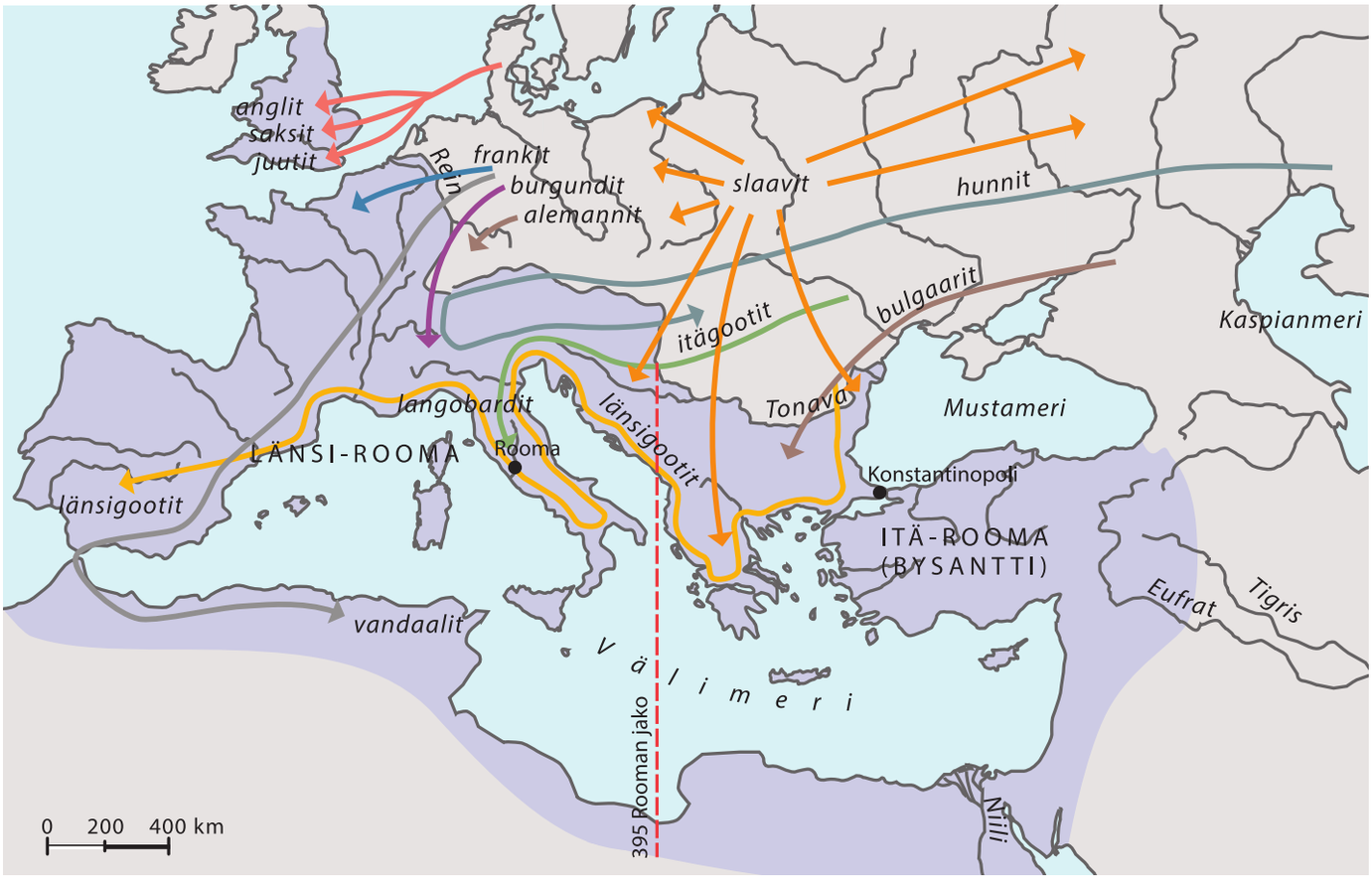

Ajanjaksoa joka alkoi Rooman jakautumisesta ja hunnien hyökkäyksistä Eurooppaan, kutsutaan kansainvaellusten ajaksi. Silloin entisille roomalaisten hallitsemille alueille kohdistettiin hyökkäyksiä. Monet kansat sotapäälliköidensä johdolla valloittivat uusia alueita. **Mitkä kansat asettuivat minnekin? Millaiset syyt nykyään aiheuttavat laajojen muuttovirtojen synnyn?**

TEHTÄVÄT

1. **Katso karttaa sivulla 68. Minkä nykyisten valtioiden alueille Rooma laajimmillaan ulottui ja miksi sen laajeneminen lopulta pysähtyi?**

2. **Millainen merkitys maataloudella ja kaupalla oli Rooman taloudessa?**

3. **Millaisia ympäristöongelmia antiikin Roomassa oli?**

4. **Lue tarina Pompeijin tuhosta kirjan sivulta 69. Pohdi, miksi Pompeijin löytyminen ja tutkimus ovat olleet merkittäviä historiallisen tiedon kannalta.**

5. **Miksi Rooma hajosi? Erittele hajoamiseen vaikuttaneita:**
a) sisäisiä syitä **b)** ulkoisia syitä.

1. Alla on kaksi lainausta antiikin Kreikan kirjallisuudesta. (YO S2014)

a) Millaisista elinympäristön muutoksista lainaukset kertovat?
b) Mitä vaikutuksia muutoksilla oli antiikin ihmisille?

”Hän [nymfi Kalypso] antoi miehelle [Odysseus] suuren kirveen, käteen käyvän pronssisen työkalun, jonka molemmat terät oli hiottu teräviksi ja tukeva öljypuinen varsi oli lujasti kiinni, ja kiiltelevän karsimapuukon. Hän vei Odysseuksen saaren kaukaisimpaan ääreen, missä kasvoi korkeita puita, leppiä ja poppeleita ja taivasta tavoittelevia hopeakuusia, kauan sitten kuolleita rutikuivia keloja, jotka pysyisivät hyvin pinnalla.”

Homeros, Odysseia. Suom. Pentti Saarikoski. Helsinki: Otava 1985.

”Vuorilla kasvoi runsaasti metsää, mistä vieläkin on jälkiä näkyvissä. Nyt on joitakin vuoria, jotka kykenevät ruokkimaan vain mehiläisiä, mutta ei kovin kauan aikaa sitten saattoi nähdä noilla samoilla vuorilla kaadettuja rakennusten kattohirsiä, jotka olivat kyllin pitkiä suurimpiinkin rakennuksiin. Oli myös korkeaksi kasvatettuja istutettuja puita, ja vuoret tuottivat karjalle yltäkyllin ravintoa. Joka vuosi Zeus antoi maan ylle langeta hedelmöittävän sateen, joka ei valunut mereen pitkin paljasta maata ja mennyt hukkaan niin kuin nyt,– –.”

Platon, Kritias. Suom. A. M. Anttila. Teokset 5. Helsinki: Otava 1982.

2. Kreikkalainen filosofi Aristoteles (384–322 eaa.) kuvasi orjan asemaa seuraavassa lainauksessa. (YO S1998)

a) Miten Aristoteles perustelee ihmisten käyttämistä orjina?
b) Miten Aristoteleen kuvaus vastaa orjien asemaa antiikin Kreikassa ja Roomassa?

”Luonnostaan orja on se, joka voi kuulua toiselle ja on siksi toisen oma ja joka on sen verran osallinen järjestä, että kykenee havaitsemaan, mikä on järkevää, vaikka hänellä ei omaa järkeä olekaan. (…) Käyttönsä osalta orjat eivät juuri eroa kotieläimistä. Molemmat auttavat ruumiillisella työllään välttämättömien tarpeidemme tyydyttämisessä. Luonto on halunnut tehdä vapaat ja orjat ruumiiltaan erilaisiksi Orjat ovat rotevia, jotta he soveltuisivat välttämättömiin tehtäviinsä. Vapaat taas ovat ryhdikkäitä ja soveltumattomia mainitun kaltaisiin askareisiin.”

Aristoteles, Politiikka

3. Vieressä olevassa kartassa näkyvät Rooman valtakunnan rajat keisari Trajanuksen kuollessa vuonna 117 jaa., jolloin valtakunta oli laajimmillaan. (YO-K2010)

Mitkä tekijät mahdollistivat Rooman valtakunnan laajuuden?

KERTAUS

- **Foinikialaiset loivat Välimeren tiiviit kauppayhteydet.**
- **Kreikan ja Rooman taloudellinen kukoistus perustui orjatyövoiman käyttöön.**
- **Kreikkalaiset asuivat kaupunkivaltioissa, koska yhtenäisen valtion muodostuminen vuoristoisessa ja merellisessä ympäristössä oli vaikeaa.**
- **Karu ympäristö pakotti kreikkalaiset erikoistumaan oliivin ja hedelmien viljelyyn sekä kauppaan.**
- **Rooman kaupunki oli valtakunnan talouden ja hallinnon keskipiste.**
- **Rooman vauraus perustui yhtenäisen valtakunnan sisällä tapahtuneeseen alueelliseen erikoistumiseen ja kaupankäyntiin.**
- **Rooman hajoaminen oli pitkä prosessi, jonka taustalla oli taloudellisia, yhteiskunnallisia ja sotilaallisia syitä.**

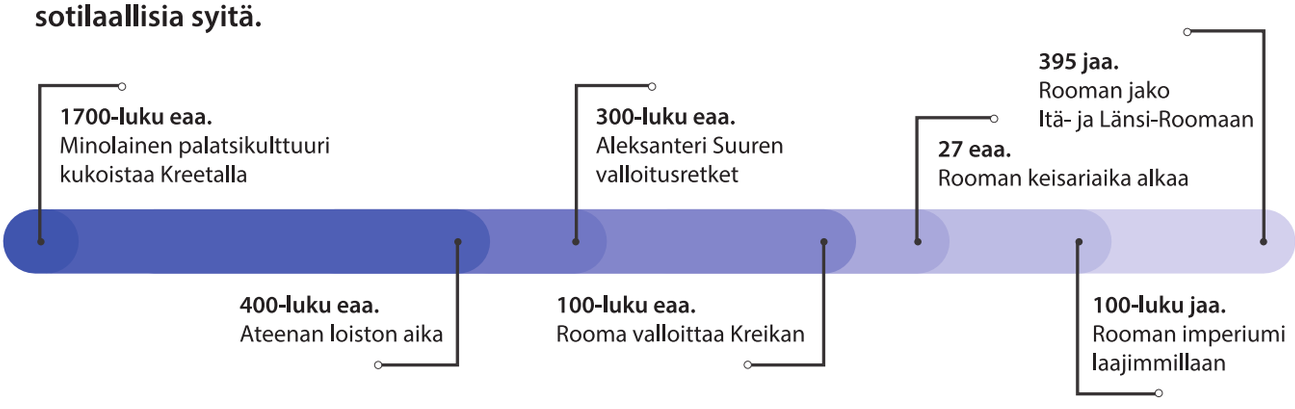

Keskiaika

Rooman hajottua Länsi-Eurooppa hajaantui 400–600-luvuilla pieniin, omavaraisiin paikallisyhteisöihin. Sitä seurannutta ajanjaksoa on kutsuttu pimeäksi keskiajaksi, koska sen on ajateltu olleen takapajuinen vaihe vanhan ja uuden ajan kukoistuksen välissä. “Pimeys” on kuitenkin suhteellista ja koski korkeintaan Länsi-Eurooppaa. Idässä Bysantti kukoisti, ja myös islamin kulttuurialue laajeni etenkin Välimeren eteläosissa. Lännessäkin koittivat paremmat ajat, maatalous ja kaupankäynti elpyivät varhaiskeskiajan lopulla. Sydänkeskiajalla 100–1300-luvuilla Euroopan valtakunnat kehittyivät maallisen hallitsijan ja kirkon yhteistyöllä, ja kaupungit itsenäistyivät käsityön ja kaupan solmukohdiksi. Vähitellen kehittyi neljä säätyä: aateli, papisto, porvaristo ja talonpojat. Myöhäiskeskiajalla katovuodet ja taudit, erityisesti 1340-luvulla alkanut musta surma, hidastivat Euroopan kehitystä. Kaikesta huolimatta keskiajalla luotiin pohja Euroopan myöhemmälle taloudelliselle nousulle, kun kauppa vilkastui ja pankkitoiminta käynnistyi. Merenkulun ja kaukokaupan vilkastuessa alkoi kehittyä maailmanlaajuinen tiedonkulun ja kaupankäynnin verkosto.

Castelnaud-la-Chapellen keskiaikainen linna ja kylä Lounais-Ranskassa. Keskiajalla linnat olivat tärkeitä vallan ja puolustuksen keskuksia. Ne tarjosivat turvaa myös lähiseudun asukkaille, jotka toisaalta olivat linnan omistajan määräysvallassa. Keskiajalle tyypillisesti Castelnaud-la-Chapellen linnassa on ympärysmuurien suojaama sisäpiha talousrakennuksineen sekä puolustuksen viimeisenä turvana tornimainen sydänlinna. **Pohdi, miten maisema ja rakennukset kuvaavat valtasuhteita linnan ja kyläläisten välillä.**

7. Keskiajan Eurooppa muotoutuu

Länsi taantuu ja itä kukoistaa

Antiikin ajan kaoottisten loppuvaiheiden jälkeen Euroopassa seurasi noin tuhannen vuoden mittainen ajanjakso, jota kutsutaan **keskiajaksi**. Tätä aikaa on usein kutsuttu pimeäksi, koska monet antiikin kukoistusajan taidot ja tiedot unohtuivat. Varsinkin Länsi-Euroopan kulttuuripiiri voi varhaiskeskiajalla näyttää takapajuiselta.

Rooman imperiumi oli lännessä hajonnut pieniksi valtakunniksi, joiden keskinäiset sodat tekivät maanviljelysyhteisöjen elämästä levotonta. Kaupan taantuessa kauppakaupungit olivat rappeutuneet kyliksi, ja rahataloudesta oli palattu omavarais- ja vaihtotalouteen. Rooman valtakunnan aikaiset maantiet ja linnoitukset ruohottuivat ja murenivat olemattomiin. Väestömäärä kääntyi laskuun.

Taantuminen oli kuitenkin suhteellista ja paikallista, sillä Euroopan ja Välimeren alueella oli koko ajan myös kukoistavia valtakuntia. Alue voidaan jakaa kolmeen eri kulttuuripiiriin: Bysantin, islamin ja Länsi-Euroopan alueisiin, jotka kokivat vuorollaan talouden ja kulttuurin nousukauden.

Kolme kulttuuripiiriä

Kun varhaiskeskiajan Länsi-Euroopassa kärsittiin taisteluista ja paikallisyhteisöt kääntyivät sisäänpäin, **Bysantti** eli Itä-Rooma nautti vauraudesta ja loistosta. 600-luvulta lähtien islam puolestaan muodosti kukoistavan valtapiirin Lähi-itään, Pohjois-Afrikkaan ja Pyreneiden niemimaalle. Uuden uskonnon luojan, Muhammedin, onnistui yhdistää Arabian niemimaan hajanaiset paimentolaisyhteisöt. Islam sai nopeasti uusia kannattajia, ja 700-luvun lopulla arabit olivat laajentaneet valtansa lännessä nykyisen Espanjan alueelle ja idässä Intiaan, Indusjoelle asti. Bysantissa ja islamin vaikutuspiirissä kauppa, tiede ja taide kukoistivat edelleen ja antiikin perintö siirtyi eteenpäin, vaikka vauraus olikin jakautunut epätasaisesti eri yhteiskuntaryhmien kesken.

Lännessäkään antiikin perintö ei jäänyt täysin unohduksiin. Keskiajan ihmiset säilyttivät kristinuskon, joka tavoitti vähitellen myös Keski-Euroopan ja Itämeren alueen yhteisöt. Kristikuntaa yhdistänyt kirkko otti haltuunsa monia tehtäviä, joista Rooman maallinen hallinto oli aiemmin huolehtinut. Maalliset ylimykset eivät juuri hallinneet kirjasivistystä, mutta kirkko vaali pappiskoulutuksessa luku- ja kirjoitustaitoa. Virkamieskoulutuksen puuttuessa kirjoitustaitoiset papit toimivat myös hovikirjureina ja merkitsivät muistiin historiallisia tapahtumia ja laativat oikeudellisia asiakirjoja kuten testamentteja ja kauppakirjoja. Luostareissa järjestettiin opetusta sekä huolehdittiin sairaista ja vanhuksista.

Kun Roomassa ei ollut enää keisaria, Rooman piispa eli **paavi** nousi myös maalliseksi johtajaksi. Kun kirkon valta laajeni pohjoiseen, paavi julistautui uusien seurakuntien ylimmäksi johtajaksi. Tärkeät päätökset ja tärkeimpien pappien nimitykset

Eurooppa noin vuonna 1100

- Roomalais-katolisia v. 1100
- Vuoden 800 jälkeen kääntyneet alueet
- Ortodokseja v. 1100
- Vuoden 800 jälkeen kääntyneet alueet
- Islamilaiset alueet

oli annettava paavin hyväksyttäviksi, ja paavi saattoi antaa määräyksiä koko kristikunnalle. Vuoden 1000 jälkeen Itä-Rooman kirkko kuitenkin irtautui paavin määräysvallasta.

Keskiaika

- Varhaiskeskiaika n. 400–1000
- Sydänkeskiaika n. 1000–1300
- Myöhäiskeskiaika n. 1300–1500

Rooman imperiumin perilliset

Jo varhaiskeskiajan lopulla Länsi-Eurooppa alkoi vähitellen toipua vaikeista ajoista. Olot tasaantuivat, kun suurimmat kuningaskunnat onnistuivat vakiinnuttamaan asemansa ja rajansa. Näistä valtakunnista vaikutusvaltaisin oli frankkien valtakunta, joka sijaitsi nykyisen Ranskan alueella.

Frankkien hallitsija, Kaarle Suuri, yhdisti voimansa katolisen kirkon kanssa. Paavi kruunasi hänet keisariksi Roomassa vuonna 800. Kruunajaisilla Kaarle Suuri halusi osoittaa, että hän edusti uudestisyntynyttä Rooman keisarikuntaa. Kirkollinen siunaus vahvisti hänen asemaansa maallisena hallitsijana.

Kaarle Suuren valtakunta jäi vielä takapajuiseksi verrattuna saman ajan Bysanttiin. Itä-Rooman valtakunnan keskuksena oli satojentuhansien asukkaiden Konstantinopoli, joka sijaitsi vanhojen kauppareittien risteyksessä. Tämä kaupan,

Feodaalinen yhteiskunta

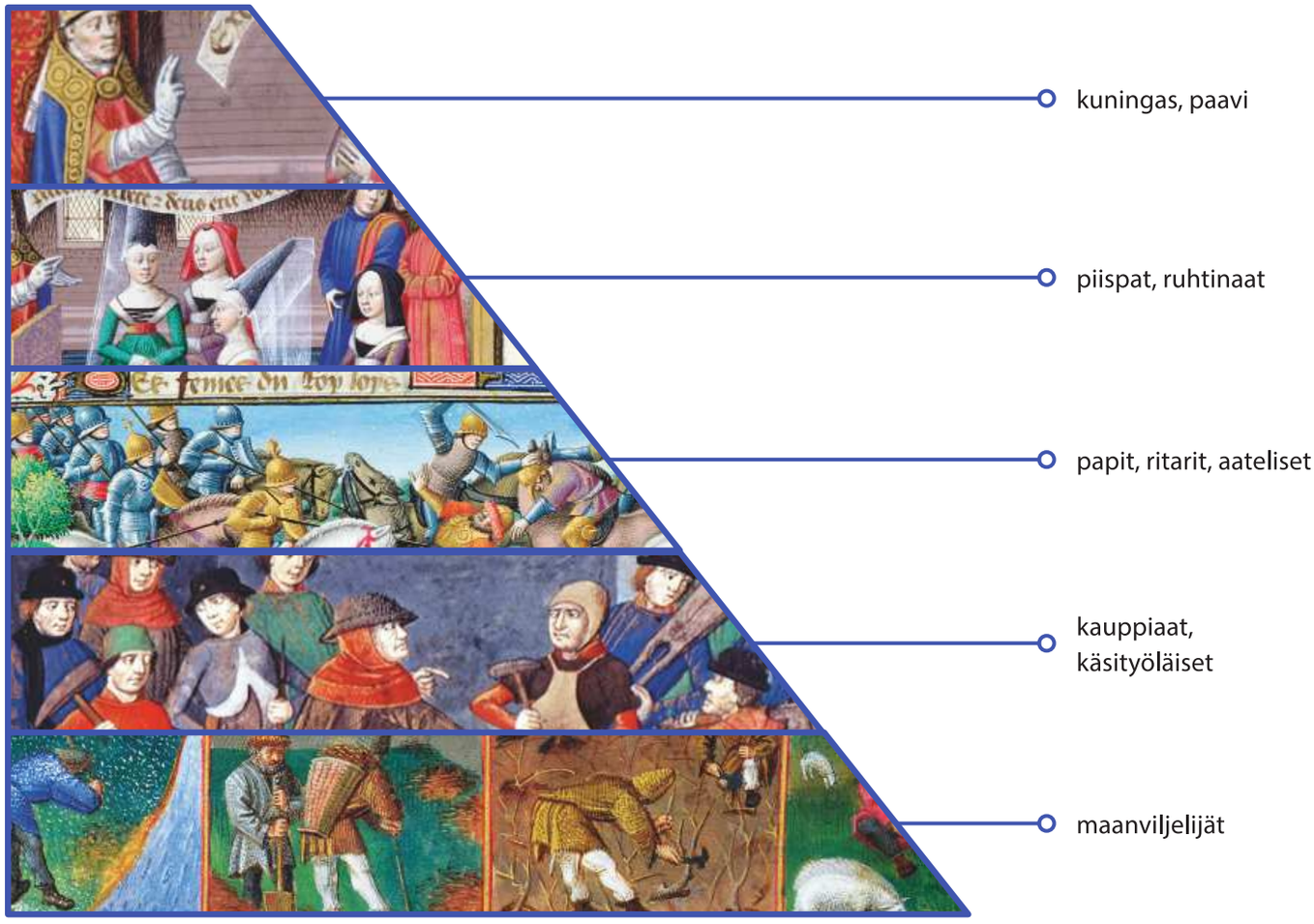

käsityön ja hengellisen elämän keskus muodosti vilkkaan vastakohdan raunioituneelle Rooman kaupungille.

Sydänkeskiajalla sisäiset ristiriidat ja sodat alkoivat heikentää Bysantin valtakuntaa. Keskiajan lopulla, vuonna 1453, Konstantinopoli joutui turkkilaisten haltuun. Pitkien taistelujen jälkeen syntyi ottomaanien valtakunta. Konstantinopolista tuli tämän islamilaisen imperiumin pääkaupunki, ja sitä alettiin kutsua nimellä Istanbul. Tämän jälkeen Venäjän hallitsijat julistautuivat Bysantin perillisiksi ja alkoivat käyttää nimikettä tsaari (tsar, lat. caesar). Sekä Länsi- että Itä-Euroopan hallitsijat esiintyivät siis Rooman keisarivallan perillisinä.

Kartanotalous ja maaorjuus

Varhaiskeskiajalla länsieurooppalainen yhteiskunta eli **omavaraistaloudessa**, eikä rahaa juuri käytetty maksun välineenä. Suurin osa eurooppalaisista asui maaseudulla, joko suurten kartanoiden alustalaisina tai itsenäisinä viljelijöinä. Tavarat tuotettiin itse tai hankittiin paikallisilta käsityöläisiltä. Tarvittaessa arvotuotteilla kuten kankailla ja viljalla voitiin käydä vaihtokauppaa. Länsi-Euroopan maaseutuyhteisöissä oli usein vallalla **kartanotalous**. Tämä tarkoitti sitä, että maanviljely ja paikallisyhteisö toimivat kartanon tai linnan alaisuudessa, sen haltijan valvonnassa ja suojeluksessa. Kartanon alustalaiset maksoivat

kartanon hallitsijalle veroa päivätöinä tai maataloustuotteina.

Varhaiskeskiajan levottomina vuosina osa tavallisista, maata omistavista viljelijöistä oli luopunut vapaudestaan saadakseen suojelua suurtilojen omistajilta. Heitä on siksi kutsuttu **maaorjiksi**. Joissakin tapauksissa paikallinen ylimys pakotti paikalliset viljelijät maaorjuuteen. Maaorjan sanottiin olevan ”turpeeseen sidottu” – hänen kohtalonaan oli maapalsta, jota hän perheineen viljeli. Maaorjaksi syntynyt nainen tai mies ei saanut muuttaa pois tai solmia avioliittoa ilman kartanonisännän lupaa. Kun maapalsta myytiin tai alue annettiin uudelle omistajalle, vaihtoi maaorjakin samalla omistajaa.

Raja itsenäisen maanviljelijäperheen, vuokraviljelijän tai maaorjan välillä oli kuitenkin häilyvä, ja kaikkialla Euroopassa oli myös vapaita viljelijöitä. Ylimysten valta jäi erityisen heikoksi harvaan asutuilla tai vaikeakulkuisilla seuduilla, esimerkiksi Sveitsin vuoristoissa tai harvaanasutussa Pohjolassa.

Maaseutuyhteisöt muodostivat usein tiiviitä kyliä, joissa paikallinen kyläyhteisö ja seurakunta tarjosivat tukea ja turvaa jokapäiväisessä elämässä. Kylän ympärillä levittäytyivät pellot, jotka jaettiin **sarkajaon** mukaan. Sarkajaossa pellot aidattiin yhteisiksi kylänvainioiksi. Yhteisen aitauksen suojaamat pellot jaettiin tankomitalla kapeisiin sarkoihin. Jokainen sai talonsa vaurauden mukaisen osuuden niin hyvistä kuin huonoistakin peltomaista.

Sarkajaosta oli maanviljelykselle käytännön etua, sillä aitoja tarvittiin vähemmän, kun yhteiset vainiot ja niityt varustettiin ympärysaidalla. Toisaalta seurauksena oli **vainiopakko**: viljelijäperheiden oli hoidettava pellon kyntö-, kylvö- ja sadonkorjuutyöt yhdessä. Viljelijöiden oli otettava toisensa huomioon kaikessa maankäytössä ja laiduntamisen suunnittelussa. Tämä sitoi paikalliset viljelijät toisiinsa. Yksittäisen viljelijän mahdollisuudet esimerkiksi kokeilla uusia teknisiä ratkaisuja olivat rajalliset.

Maatalousyhteisöissä ihmiset elivät muutenkin hyvin tiiviisti toistensa kanssa. Työt ja juhlat, ilot ja surut jaettiin kyläläisten kesken. Työtehtävät olivat yleensä melko eriytymättömät, ja sekä naiset että miehet tekivät raskaita töitä kotona ja pelloilla. Myös lapset kasvoivat pienestä pitäen auttamaan maatalouden töissä, vaikka keskiaikaiset kertomukset ja maalaukset osoittavat, että heillä oli välillä aikaa myös leikkiin ja hauskanpitoon. Katolisen kirkon monet juhlamenot ja -pyhät niihin liittyvine kulkueineen ja näytelmineen kokosivat niin aikuiset kuin lapsetkin usein yhteisiin juhliin, jotka toivat hetken lepotauon työn täyttämään elämään.

Feodalismi ja läänitykset

Kun paikallinen hallitsija halusi ylimyksistä liittolaisiaan tai palkkasi näitä sotapäälliköikseen, hän antoi näille **ritareilleen** maa-alueita hallittavaksi. Luovutettuja maa-alueita kutsuttiin **läänityksiksi**. Läänitysjärjestelmän perustana oli ajatus, että maaomaisuus kuului hallitsijalle. Läänityksen saaneesta ritarista tuli hallitsijan **vasalli**, joka vannoi uskollisuudenvalan. Vasallit palvelivat hallitsijansa ratsujoukoissa tai varustivat taistelijoita näihin joukkoihin.

Koska rahapalkkoja ei tunnettu, vasalli sai palkkionaan hallita ja verottaa läänitystensä asukkaita. Vasallilla oli valta päättää läänityksensä puolustuk-

Talvinen maisema keskiaikaisen linnan ympäristöstä. Taustalla tavalliset maalaiset liikkuvat puuhissaan, kun etualan aateliset keskittyvät lumisotaan. Keskiajan yhteiskunnassa yksilön elämänkulku ja toimintamahdollisuudet riippuivat paljon siitä, mihin perheeseen hän sattui syntymään.

sesta, oikeudesta ja hallinnosta. Hänellä oli oikeus alueella asuviin ihmisiin, maihin ja rakennuksiin. Hänellä oli myös yksinoikeus rakentaa esimerkiksi myllyjä, joiden käytöstä talonpoikien oli maksettava. Jotta vasalli kykenisi huolehtimaan tehtävistään ja voisi puolustaa omaa aluettaan, hän jakoi omaa läänitystään vasalleilleen, jotka puolestaan suorittivat hänelle ratsupalvelusta.

Tällaista läänityksiin, omavaraistalouteen ja vastavuoroisiin palveluksiin perustuvaa hallintotapaa kutsutaan **feodalismiksi** ja aikakauden yhteiskuntaa feodaaliseksi. Feodaalisissa yhteiskunnissa kuninkaan valta oli yleensä heikko, koska valta hajaantui paikallisille vasalleille, joiden läänitykset saattoivat sijaita kaukana valtakunnan keskuksista. Läänitys- ja uskollisuussuhteet olivat usein monimutkaisia. Esimerkiksi 1100-luvulla Englannin valloittaja ja hallitsija Vilhelm I oli itse Ranskan kuninkaan vasalli.

Myös kirkolla oli paljon läänityksiä, ja kirkko antoi hyväksyntänsä feodaaliselle yhteiskuntajärjestykselle. Kirkko opetti, että maailmassa vallitseva ihmisten ja säätyjen eriarvoisuus oli seurausta syntiinlankeemuksesta. Paratiisista karkotettujen

Voimakkaan jalkajousen nuoli pystyi lävistämään ritarin haarniskan jopa 200 metrin päästä ammuttuna. Keskiajan kuluessa ratsuväen merkitys alkoi vähetä. Kuva kertoo Agincourtin taistelusta vuonna 1415, jossa englantilaiset jousimiehet päihittivät ranskalaiset ritarit. Kun tuliaseet yleistyivät, aseistettu jalkaväki muuttui ritareita tärkeämmäksi.

syntisten ihmisten oli oltava kuuliaisia vallanpitäjilleen, jotka olivat saaneet valtansa Jumalalta. Kristillinen kuningas oli siis itsekin taivaallisen kuninkaan palvelija. Käytännössä johtavien kuningaskuntien hallitsijat ja paavit ajautuivat keskiajalla taisteluun siitä, kumman hallussa oli korkein valta maan päällä.

Alun perin läänitykset eivät olleet perinnöllisiä, vaan läänitys palautui antajalle, kun vasalli kuoli. Uskollisesti palvelleen vasallin poika seurasi kuitenkin usein isäänsä, ja näin läänitykset muuttuivat vähitellen perintöomaisuudeksi. Keskiajalla kehittyikin vahva käytäntö, jonka mukaisesti kukin ihminen kuului siihen yhteiskunnalliseen asemaan eli **säätyyn**, johon sattui syntymään. Verovapauksista ja läänityksistä nauttinut soturiylimystö muodosti vähitellen **aateliston**. Kirkon palvelijat kuuluivat **papistoon** ja veroja maksavat maanviljelijät **talonpoikiin**. Säätyjen työnjakoa kuvattiin sanonnalla ”maan päällä joku rukoilee, joku taistelee ja joku tekee työtä”. Sydänkeskiajalla, kun kaupungit elpyivät, myös **porvaristo** alettiin mieltää omaksi, neljänneksi säädykseen.

Myöhäiskeskiajalla Euroopassa elettiinkin **säätyyhteiskunnassa**. Säätyasema periytyi sukupolvelta toiselle. Yhteiskunnan ihanteena oli pysyvä järjestys, jossa jokainen tiesi paikkansa ja täytti velvollisuudet, joita syntyperä häneltä vaati. **Säätykierto** eli siirtyminen säädystä toiseen oli vähäistä; vain pappissäädyn oli otettava jäseniä muista säädyistä, koska katolisia pappeja kosketti selibaattimääräys.

Myös tavallisen kansan ja hallitsijan suhteessa oli feodaalisen vastavuoroisuuden piirteitä. Ajatuksena oli, että hallitsija tai paikallinen lääninherra suojeli alamaisiaan tai alustalaisiaan. Näiden oli puolestaan palveltava hallitsijaansa uskollisesti, maksettava vaaditut verot ja tehtävä päivätyötä lääninhallitsijan kartanolla tai linnassa. Keskiajan maisemamaalauksia hallitseekin usein muhkea paikallinen linna tai kartano, joka oli ympäröivän maaseudun keskus ja josta asukkaat hakivat turvaa vaikeina aikoina.

Keskiajan perhesuhteet ovat hierarkkisia

Keskiaikaisessa ajattelussa myös perheenjäsenten välillä vallitsi arvohierarkia. Naisen ja miehen välinen suhde nähtiin eriarvoisena, ja eriarvoisuutta perusteltiin muun muassa luomis- ja syntiinlankeemuskertomuksella. Tytär oli isänsä ja vaimo miehensä määräysvallan alainen, joten naiselle

Aiemmin on ajateltu, etteivät keskiajan vaikeissa oloissa eläneet ihmiset osanneet välittää lapsista. Lähteet kertovat kuitenkin rakastavista vanhemmista ja lapsista. Kuvassa on Pieter Bruegelin maalaus n. vuodelta 1560. **Mitä tuttuja leikkejä kyläläiset leikkivät yhdessä kuvassa?**

oli erityisen suuri merkitys sillä, millaisen miehen hän sai. Aviovaimon oli osoitettava kuuliaisuutta ja uskollisuutta aviomiehelleen, jonka puolestaan tuli suojella ja opastaa vaimoaan. Lasten oli puolestaan toteltava sekä isäänsä että äitiään vielä aikuisiälläkin. Erilaiset säätyyn, sukupuoleen ja ikään liittyvät hierarkiat vaikuttivat kuitenkin yhdessä ihmisen asemaan, sillä keskiaikainen aatelisrouva oli asemaltaan ja määräysvallaltaan korkea-arvoisempi kuin tavallinen talonpoika.

Kirkko korosti, että rakkaus, seksi ja perhe kuuluivat avioliittoon. Yleensä ihmiset avioituivat omaan säätyynsä kuuluvien kanssa. Varsinkin aatelispiireissä avioliitot loivat tärkeitä taloudellisia ja poliittisia yhteyksiä vaikutusvaltaisten perheiden kesken. Keskiajalla oli tavallista, että mies

oli huomattavasti vaimoaan iäkkäämpi. Miehen oletettiin elättävän perheensä, ylläpitävän taloa ja mahdollisesti palvelusväkeä. Tätä varten hänen oli koottava itselleen varallisuutta ja vakiinnutettava asemansa ennen kuin solmi avioliiton. Itä-Euroopassa ja Välimeren alueella tytöt naitettiin usein nuorina. Länsi-Euroopassa ja Pohjolassa oli sen sijaan tavallisempaa, että nuoret miehet ja naiset menivät palvelustyöhön ja kokosivat omaisuutta ja varallisuutta ennen naimisiinmenoa.

Lapsikuolleisuus oli korkealla tasolla keskiajalla ja siksi ihmisten keskimääräinen elinikä oli kymmeniä vuosia alhaisempi kuin 2000-luvun Euroopassa. Koska hajanainen feodaalinen yhteiskunta ei juuri tarjonnut turvaa, perheenjäsenet tarvitsivat toisiaan sairauden tai vanhuudenpäivien turvaksi. Taiteilijat esittivät eloisia tuokiokuvia lapsista leikeissään, ja kirkon ihmetarinoissa kerrottiin, miten vanhemmat rukoilivat pyhimyksiä pelastamaan sairaat pienokaiset.

Vanhemmat päättivät usein lastensa tulevaisuudesta ja poikien ammateista, hyväksyivät puolisoehdokkaat, tai päättivät lapsen sijoittamisesta luostariin. Länsi-Euroopassa vanhin poika peri usein perheen maaomaisuuden. Tyttäret saivat avioliittoon mennessään myötäjäisrahoja, joilla kuitattiin heidän perintönsä. Nuoremmat veljet joutuivat ansaitsemaan elantonsa esimerkiksi asepalveluksessa ja kouluttautumalla ritareiksi. Heidän mahdollisuutensa avioliittoon olivat heikommat kuin esikoisella. Nuorempia tyttäriä ja poikia voitiin lähettää luostariin ja kirkolliselle uralle, jolloin selibaattimääräykset estivät heitä perustamasta perhettä. Näin perillisten ja perinnön jakajien määrää rajoitettiin. Paikalliset erot olivat silti suuria: Pohjolassa laki määräsi sekä pojille että tyttärille osuuden vanhempiensa maista ja irtaimistosta, eikä vanhinta poikaa suosittu yhtä selvästi.

TEHTÄVÄT

1. **Vertaile kuninkaiden ja paavin valtaa keskiajalla. Mitä eroja huomaat?**

2. **Selitä omin sanoin mitä tarkoitettiin, kun maaorjan sanottiin olevan ”turpeeseen sidottu”?**

3. **Määrittele seuraavat keskiajan talouteen liittyvät käsitteet:**
   a) sarkajako **b)** vainiopakko
   c) feodalismi **d)** kartanotalous

4. **Luettele keskiajan säädyt ylimmästä alimpaan. Millaisia oikeuksia ja velvollisuuksia kullakin säädyllä oli?**

8.
Maatalous kehittyy, kaupungit kasvavat

Maanviljelyn uudet tuulet

Sydänkeskiajalla järjestäytyneet olot, ilmastoltaan suotuisa ajanjakso ja uudet viljelytekniikat muuttivat Euroopan talouselämää uuteen suuntaan. Maanviljely alkoi tuottaa entistä paremmin, kun maanviljelijät muuttivat viljelytapojaan ja ottivat käyttöön 1000-luvulta alkaen uuden, tehokkaan kääntöauran. Pyörillä kulkeva kääntöaura käänsi maan tehokkaasti ympäri. Peltoja voitiin siis muokata entistä nopeammin, rikkaruohot pysyivät paremmin kurissa ja lanta oli helpompi muokata maan sekaan.

Keskiajan ihmiset omaksuivat keksintöjä, joiden ansiosta he saattoivat valjastaa hevosvoimat maanviljelyn avuksi. Aiemmin vetojuhtina oli käytetty härkiä, joiden valjastyyppi, ies, ei sopinut hevoselle, vaan uhkasi tukehduttaa sen. Hevosten valjaat, pehmustetut länget, jotka lepäsivät lapaluiden päällä, olivat suuri edistysaskel. Tämä keksintö omaksuttiin Aasiasta, samoin kuin hevosten kengittäminen metallisin hevosenkengin.

Maanviljelijät omaksuivat myös uuden viljelyrytmin, jonka ansiosta tuotanto kasvoi. Aiemmin he olivat kylväneet viljaa puoleen osaan omistamastaan maasta. Toinen puoli oli jätetty **kesannolle**, viljelemättä, jottei maaperä köyhtyisi ja sato heikkenisi. Tämä **kaksivuoroviljely** korvattiin nyt **kolmivuoroviljelyllä**. Kolmivuoroviljelyn periaate oli, että kunkin peltopalstan käyttöä vaihdeltiin kolmessa vaiheessa. Näin viljaa saatiin aiempaa enemmän, kun vuosittain vain kolmasosa peltoalasta lepäsi kesantona aiemman puolikkaan pellon sijaan.

Runsaammat sadot johtivat väestönkasvuun, jolloin tarvittiin yhä lisää ravintoa. Oli raivattava lisää maata pelloiksi. Sydänkeskiajalla Länsi-Euroopasta, esimerkiksi nykyisen Saksan alueelta, muutti uudisraivaajia Keski-Eurooppaan. Metsät väistyivät uudisviljelmien tieltä, kaupankäynti lisääntyi ja pienten markkinapaikkojen ympärille kehittyi uusia kaupunkeja.

Keskiaikainen maanviljelijä auraa peltoa pyörällisellä kääntöauralla, jonka ansiosta entistä raskaampaa savimaata voitiin muokata pelloksi.

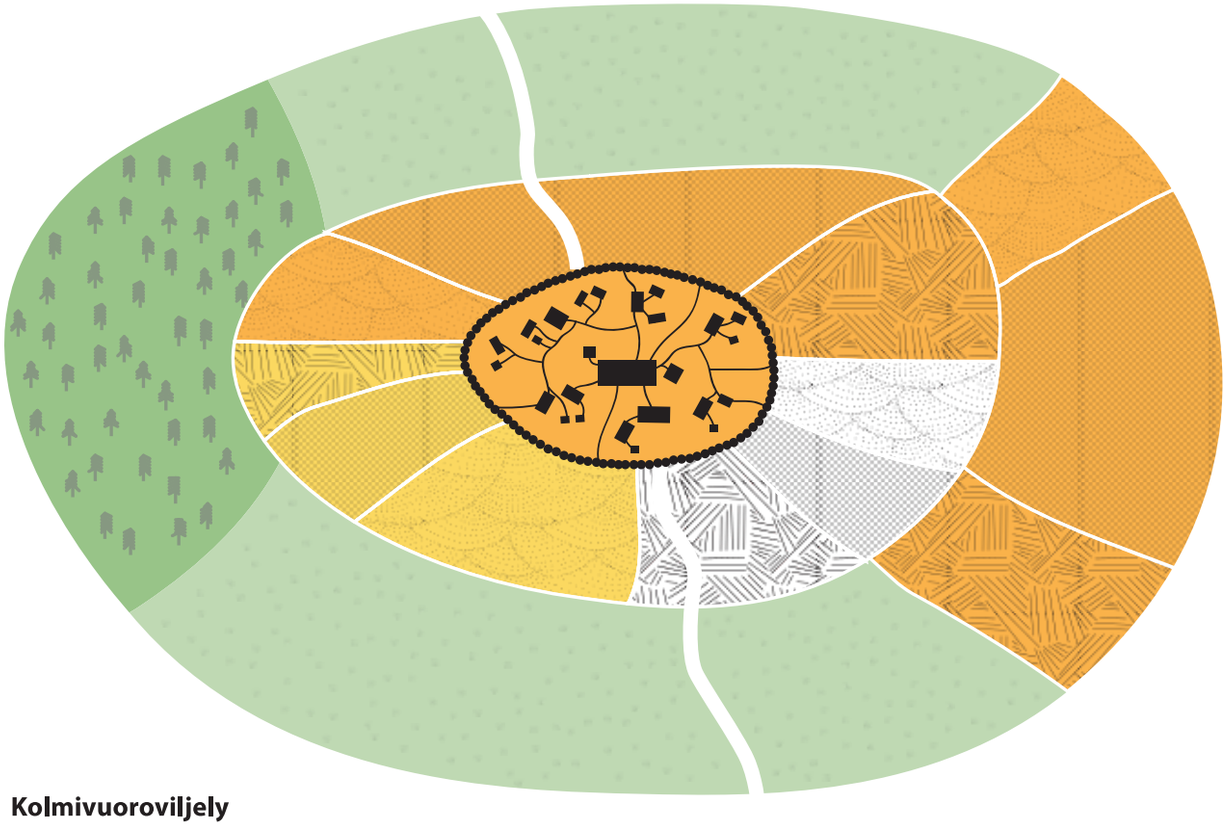

Kolmivuoroviljely

Kolmivuoroviljelyssä yhteen vainioon kylvettiin syysviljaa, esimerkiksi ruista. Toiseen kylvettiin kevätviljaa, kuten ohraa. Kolmas vainio oli kesantona. Kukin vainio oli aidattu, jotta kesannolla laiduntava karja ei päässyt viljapeltoon.

Kauppa elpyy ja kaupungit kasvavat

Varhaiskeskiajalla kaupankäynti oli ollut vähäistä. Bysantin asukkaat ja islamin alueen arabit käyttivät kaupassaan metallirahaa, mutta Länsi-Euroopassa antiikin ajan rahatalous oli taantunut vaihto- ja omavaraistaloudeksi. Vain Pohjois-Italiassa kaupungit, kuten Genova, Milano ja Venetsia, pysyivät merkittävinä kaupan ja vallan keskuksina. Muualla linnat, kirkot ja luostarit olivat tärkeämpiä vallan ja vaurauden solmukohtia.

Kirkko suhtautui voiton tavoitteluun kielteisesti, joten koron periminen kiellettiin kristittyjen kesken. Kieltoa tosin kierrettiin siten, että lainojen anto keskittyi juutalaisille, joita kielto ei koskenut ja joilta monet muut ammatit kuten maanviljely oli kielletty. Juutalaisia haukuttiin usein ”koronkiskureiksi”, ja siitä huolimatta, että heidän taloudellinen tukensa oli välttämätöntä, heitä myös vainottiin eräänlaisina yhteisön syntipukkeina. Myöhemmin paavi kumosi koronottokiellon, ja myös kristityt alkoivat perustaa Eurooppaan pankkeja.

Sydänkeskiajalla taloudelliset olot muuttuivat. Kun ilmasto parani ja maanviljely tehostui, maataloustuotteista syntyi enemmän ylijäämää, jota voitiin kaupata ja vaihtaa muihin tuotteisiin. Vilkastunut tavaranvaihto elvytti kaupankäynnin. Kun erilaisten tuotteiden ostaminen muuttui jokapäiväiseksi, metallirahallekin alkoi taas olla käyttöä. Kaupungit ja hallitsijat alkoivat lyödä omia metallikolikoitaan, joita käytettiin paikallisesti

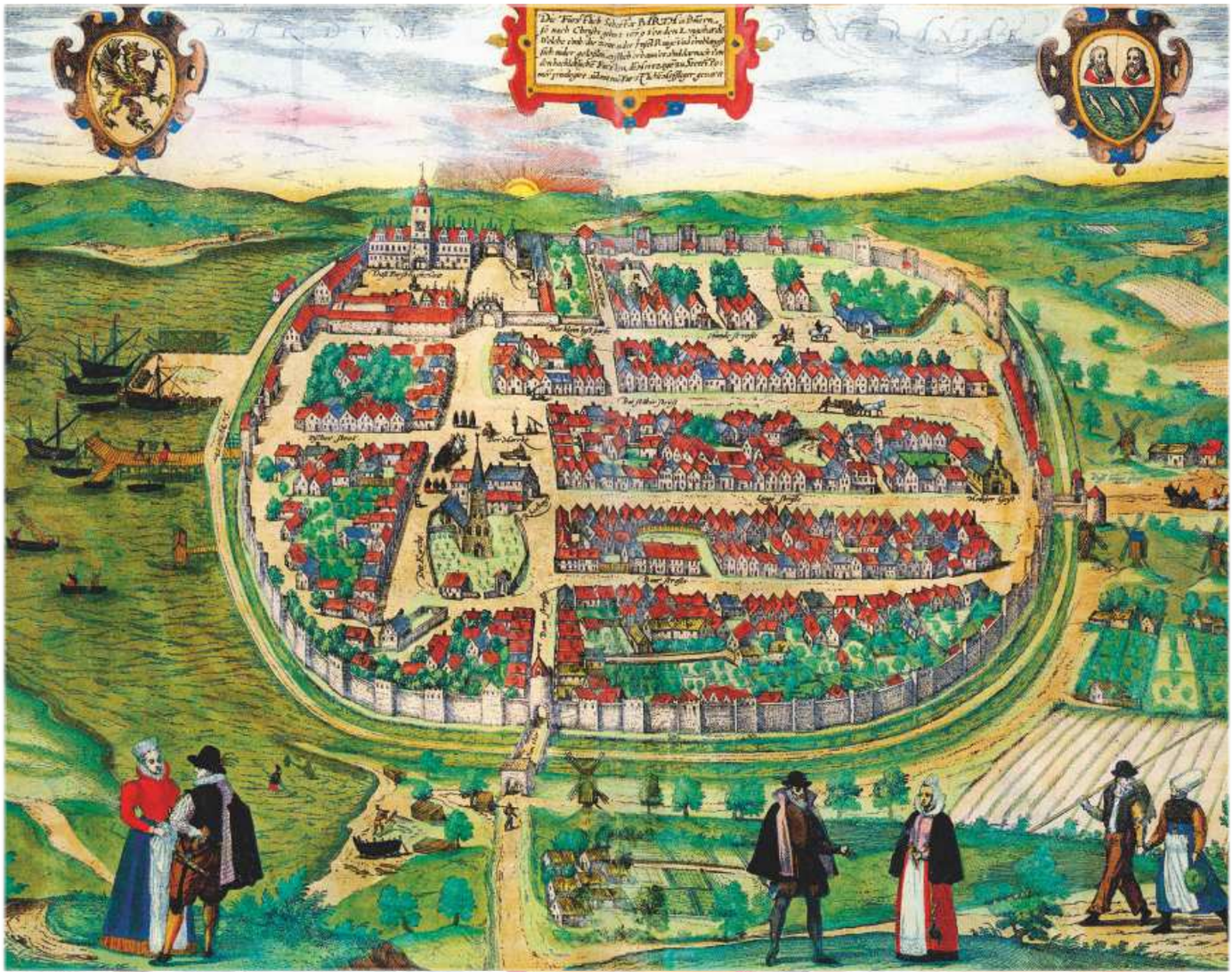

Kuvassa on Barthin kaupunki 1500-luvun lopulla. Kaupunkirakenteessa näkyy keskiajalla muodostuneita piirteitä kuten kaupunkia ympäröivät muurit, jotka suojelivat asukkaita ja korostivat kaupunkilaisten itsehallintoa. Kaupungeilla oli usein omat lakinsa ja oikeutensa, jotka erosivat maaseudun lainsäädännöstä. 1400-luvulla väkiluvultaan suurimmat kaupungit Euroopassa olivat Pariisi (noin 250 000 asukasta), Venetsia (noin 100 000 asukasta) ja Lontoo (noin 40 000 asukasta). Suomen suurimmat kaupungit olivat Turku ja Viipuri, joissa asui muutama tuhat kaupunkilaista.

vaihdon välineinä. Hallitsijat keräsivät mielellään veronsa metallirahana, jota oli helpompi kerätä ja kuljettaa kuin maataloustuotteita. Myös palkkoja alettiin maksaa rahana. Ratsumiehinä palvelevien vasallien sijasta hallitsijat palkkasivat jalkaväkijoukkoja, jotka taistelivat tuliasein. Keskiajan lopulla kuningasvalta vahvistikin asemaansa suhteessa aatelistoon ja feodaalinen yhteiskuntajärjestelmä ja kartanotalous alkoivat menettää merkitystään.

Sydänkeskiaika olikin rahatalouden kehittymisen ja kaupungistumisen aikaa. Tuolloin syntyi kaupunkiverkosto, joka muuttui merkittävästi vasta vuosisatoja myöhemmin, teollisen vallankumouksen aikaan. Kaupan kehitys vaikutti myös maaseudun elinkeinoihin, sillä maanviljelijät alkoivat kalastaa, metsästää sekä kasvattaa tuotteita yli oman tarpeen, myytäväksi kaupunkien asukkaille ja käsityötuotantoon. Kaupunkien ja

ympäröivän maaseudun välinen vilkas yhteistyö oli sydänkeskiajan taloudelle ominainen piirre.

Kaupunkielämän vapaus

Useimmat Länsi-Euroopan kaupungit olivat pieniä, muutaman sadan ihmisen yhteisöjä. Yli 20 000 asukkaan kaupunkia pidettiin jo suurkaupunkina. Tavallisesta kylästä kaupungit erosivat siten, että niillä oli hallitsijan myöntämä itsehallinto ja yksinoikeus pitää markkinoita. Kaupankäynti maaseudulla oli yleensä kiellettyä, joten kaupunkien markkinoilla oli maaseutuväelle suuri merkitys.

Keskiaikaisen kaupungin ympärillä oli usein muuri, joka rajasi sen erilleen maaseudusta ja korosti kaupungin itsemääräämisoikeutta ja toisaalta sen vaikutuspiirin rajoja. Muurista oli hyötyä puolustuksessa sekä tullimaksujen ja kaupankäynnin valvonnassa. Muurien sisäpuolella pienet kaupungit säilyttivät kuitenkin usein maalaisen luonteensa puutarhapalstoineen ja kotieläimineen. Kaupungin keskustaa hallitsivat usein kirkko, tori ja raatihuone, joiden tuntumassa ratkottiin keskeiset talouden, tiedonkulun ja hallinnon kysymykset.

Hallitsijat perustivat mielellään kauppapaikkoja ja myönsivät niille erioikeuksia, koska he saivat puolestaan kerätä kaupungeilta veroja ja tullimaksuja. Myös käsityötuotanto keskittyi kaupunkeihin. Porvaristo säätynä vahvisti asemaansa sydän- ja myöhäiskeskiajalla.

Ympäröivän maaseudun asukkaat olivat usein maaorjan asemassa, mutta keskiaikaisen kaupungin asukkaat eivät olleet sidottuja maahan. Maaorja, joka onnistui pakenemaan kaupunkiin ja oleskelemaan sen muurien suojissa vuoden ja yhden päivän, oli vapaa. Tähän liittyy keskiaikainen saksalainen sanonta ”kaupunki-ilma tekee vapaaksi”.

Keskiajan porvaristo liittoutui usein hallitsijan kanssa. Kaupungit tukivatkin myöhäiskeskiajalla kuningasvaltaa, kun se kasvatti valtaansa suhteessa aatelistoon. Kuningas puolestaan tuki kaupan ja rahatalouden kehittymistä.

Kaupunki ei ollut demokraattinen, vaan pikemminkin harvainvaltainen yhteisö, jossa rikkaat kauppiaat pitivät valtaa hallussaan. Kaupunkia johtavat raatimiehet ja pormestarit valittiin näiden varakkaiden henkilöiden joukosta. He päättivät kaupungin taloudesta ja hallinnosta ja jakoivat myös oikeutta kaupunkilaisten kesken. Erilaisten valtaryhmien sekä kauppiaiden ja käsityöläisten välille syntyi usein ristiriitoja ja valtataisteluita.

Ammattien harjoittamista valvotaan

Kaupungin asukkaista arvostetuimpia olivat kauppiaat ja heidän jälkeensä käsityöläiset. Arvostettujen ammattien harjoittamista valvottiin kaupungeissa tarkkaan. Käsityöläiset eivät halunneet, että liikatuotanto alentaisi tuotteiden hintoja tai laatua. Kukin käsityöläisryhmä, niin leipurit, kultasepät, kutojat kuin suutaritkin, muodostivat oman **ammattikuntansa**, joka valvoi jäsentensä etuja. Ammattikunnan johdossa olivat mestarit, joilla oli yksinoikeus ylläpitää verstasta. Jokaisen, joka tahtoi päästä alan mestarien joukkoon ja saada luvan ammatinharjoittamiseen, oli saavutettava ammattikunnan hyväksyntä. Tämä edellytti yleensä vuosikausien koulutusta.

Ammattikunnan hyväksymät mestarit ottivat palvelukseensa ja koulutettavakseen oppipoikia, jotka taitojen karttuessa pääsivät kisällin asemaan. **Kisälli** saattoi puolestaan hakea mestarin asemaa, jolloin hän sai perustaa oman verstaan. Ammatti-

Silkin ja kuvakudosten myynnillä vaurastunut kauppias ja hänen vaimonsa turkisvuoratuissa asuissaan. Lattialla olevia puisia patinus-kenkiä käytettiin kaupungin kuraisilla kaduilla. Vaimon puku edustaa aikakauden muotia, jossa tavoiteltiin raskaana olevan naisen muotoja. Runsaasti kuvasymboliikkaa sisältävän maalauksen peilistä heijastuu taiteilijan, alankomaalaisen Jan van Eyckin, oma kuva.

kunta rajoitti kuitenkin mestarien määrää, jottei alalla syntyisi liian ankaraa kilpailua ja jotteivät hinnat laskisi. Usein kisälli saattoi nousta mestariksi vain siten, että hän avioitui edellisen mestarin lesken tai tyttären kanssa. Tällöin mestarinoikeudet ja verstas siirtyivät uuden miehen haltuun. Joskus käsityöläismiehen leski jäi itse johtamaan verstasta, mutta useimmiten hänen odotettiin avioituvan uudestaan.

Usein tietyt ammattikunnan jäsenet kuuluivat samaan **kiltaan**, joka valvoi heidän etujaan. Varsinkin kauppiaiden kiltayhteisöt olivat vauraita ja niillä oli paljon päätösvaltaa kaupungin asioihin. Kilta saattoi huolehtia vanhoista ja sairaista jäsenistään tai näiden perheistä. Kilta oli usein myös uskonnollinen yhteisö, jolla oli oma suojeluspyhimyksensä. Esimerkiksi Pyhä Gertrud oli kauppiaiden suosiossa. Muiden uskontokuntien edustajia, esimerkiksi juutalaisia, näihin yhteisöihin ei hyväksytty. Keskiajalla oli monia sellaisiakin kiltoja, jotka eivät liittyneet tiettyyn ammattikuntaan vaan keskittyivät palvomaan tiettyä pyhimystä. Vauraimmat kiltatalot olivat eliitin tapaamispaikkoja, joissa järjestettiin kokouksia

Lyypekki oli keskiajalla tärkeä keskus, jonne hansakaupunkien edustajat kokoontuivat tekemään yhteisiä päätöksiä kaupasta ja politiikasta. Hansa rahoitti lainoilla myös sodankäyntiä.

ja juhlia killan nimikkopyhimyksen kunniaksi. Joihinkin kiltoihin otettiin jäseniksi myös naisia.

Merkittävintä käsityöteollisuutta edusti keskiajalla tekstiilien valmistus. Villakangasta tuotettiin erityisesti Flanderissa, Alankomaiden alueella, ja Pohjois-Italiassa. Myöhäiskeskiajalla myös Englanti alkoi kilpailla näiden tuotantokeskusten kanssa. Erikoistuneet työntekijät huolehtivat tekstiilin valmistamisen eri vaiheista, karstauksesta, kehräämisestä ja kutomisesta vanutukseen ja värjäykseen. Uusia tärkeitä laitteita olivat vaakatasossa kudottavat kangaspuut, rukki ja vesivoimalla toimiva vanutuskone. Ne nopeuttivat kankaanvalmistusta.

Kaupungit olivat vilkkaita elinkeinojen ja kaupankäynnin solmukohtia, jotka tarjosivat mahdollisuuksia myös palkatulle palvelusväelle ja erilaisten säätelemättömien ammattien harjoittajille, esimerkiksi kaupustelijoille, keittäjille tai korjausompelijoille. Ammattikunnat ja killat olivat usein miesvaltaisia, koska ammattikoulutusta annettiin ennen kaikkea miehille. Naisilla oli kuitenkin usein pienimuotoisempaa kauppa- ja käsityötoimintaa, jolla he elättivät itseään ja perhettään.

Kaupunkiympäristöllä oli myös nurja puolensa. Käsityöammattien työvaiheet, esimerkiksi kankaiden värjääminen ja nahkaverstaiden toiminta, saastuttivat maaperää ja vesistöä paikallisesti. Metsät hakattiin lähiseudulta polttopuiksi ja rakennuspuiksi, kunnes puuta oli tuotava kalliisti kaukaa. Tämä rajoitti kaupunkien kehittymismahdollisuuksia. Ahtaassa kaupunkiympäristössä jätteet kasautuivat kaduille ja takapihoille, ja loiset ja taudinaiheuttajat levisivät nopeasti.

Tautien syntymekanismeja ja hygienian merkitystä ei tunnettu, vaikka ihmiset huomasivat, että jotkin taudit tarttuivat helposti, ja koettivat eristää

Keskiajan kauppareitit

Keskiajan kukoistavimmat kaupungit sijaitsivat hyvien vesireittien varrella. Pohjois-Italiassa ja Alankomaissa maaseudun kankaantuotanto tuki kaupunkien kehitystä.

- kankaita
- turkiksia
- suolaa
- viljaa
- kalaa
- mausteita
- rautaa
- Flanderin vaikutuspiiri
- Hansan vaikutuspiiri
- Genovan vaikutuspiiri
- Venetsian vaikutuspiiri

sairastuneet. Kulkutautien raivotessa, nälänhädän uhatessa tai sotajoukkojen lähestyessä varakkaat kaupunkilaiset pakenivat maaseudulle. Köyhä väki oli suurimmassa vaarassa jäädä katastrofien uhriksi.

Euroopan kauppaverkostot muodostuvat

Vilkastuva talouselämä kasvatti sekä ruoan että arvotavaroiden kysyntää erityisesti Länsi-Euroopan keskuksissa. Paastopäivinä kristityt söivät lihan sijasta kuivattua kalaa, jota laivattiin Länsi-Eurooppaan aina Pohjoismaista ja jopa Grönlannista asti. Vilkastuva kauppa linkitti Euroopan eri osat entistä kiinteämmin yhteen, ja samalla uusi kaupallinen kiinnostus heräsi niiden luonnonvaroja kohtaan.

Vaurauden kasvaessa ylellisyystuotteidenkin kysyntä alkoi kasvaa. Yhä useampi aatelinen tai kauppias halusi pukeutua pohjoisen tuuheisiin turkiksiin tai karavaanien tuomiin silkkikankaisiin – ja pystyi maksamaan tällaiset hankinnat. Turkiskauppa kukoisti ensin Itämeren alueella, kunnes paikalliset saaliit ehtyivät. Silloin kauppiaat ja metsästäjät siirtyivät yhä kauemmas itään ja pohjoiseen tuuheaturkkisten eläinten kauppaa käymään.

Keskiajan Euroopassa oli kaksi kaupankäynnin kannalta tärkeää sisämerta, Välimeri ja Itämeri. Välimeren kauppaa hallitsivat italialaiset kauppiaat. Mahtavimmat merenkulkukaupungit olivat Venetsia ja Genova. Venetsia keskittyi Bysantin alueen kaukokauppaan, Genova puolestaan hallitsi Atlanttia ja pohjoisia kauppayhteyksiä. Ylellisyystuotteiden kaukokaupan lisäksi nämä kaupungit olivat myös käsityötuotannon keskuksia, joissa valmistettiin hienoja pellava- ja villakankaita ja kallisarvoisia lasiesineitä.

Pohjanmeren ja Itämeren kauppaa hallitsi saksalaisten kauppiaiden muodostama **hansaliitto**. 1100-luvulta lähtien Pohjois-Saksan kauppiaat

Mustan surman aika muutti myös kirkkotaidetta. Ruhtinaallisen Kristuksen sijasta patsaat ja maalaukset alkoivat kuvata ristin kärsimyksiä. Kirkkomaalauksissa yleistyi kuolemantanssi, jossa armoton viikatemies vie mukanaan jokaisen, niin ylhäisen kuin alhaisenkin. Kuvassa on Italialainen fresko 1530-luvulta.

perustivat keskinäisiä liittoja, joilla he turvasivat jäseniään kaupankäynnin riskeiltä. Vähitellen liittolaisuussuhteet kasvoivat kaupunkien väliseksi hansaliitoksi, jonka keskuspaikkana oli pohjoissaksalainen Lyypekin kaupunki.

Hansalla oli vapaa kulkuoikeus Tanskan salmissa, ja se valvoi Skandinavian maiden ulkomaankauppaa. Enimmillään Hansaan kuului lähes 200 jäsenkaupunkia. Vaurastuessaan Hansasta tuli myös poliittinen vaikuttaja. Se lainasi rahaa muun muassa Ruotsille ja sai tätä kautta vaikutusvaltaa Ruotsin sisäpolitiikassa. Hansan mahti Itämeren kaupassa alkoi heiketä uuden ajan sarastaessa 1500-luvulla, kun vahvistuvat kuningaskunnat ja uudet kauppahuoneet haastoivat sen vallan.

Pankkien ja markkinatalouden alkuvaiheet

Euroopan keskiaikaisissa kaupungeissa kehittyivät monet modernin **markkinatalouden** piirteet. Pankki- ja vakuutuslaitokset syntyivät, ja lainatusta rahasta voitiin periä korkoa. Ihmiset alkoivat ajatella rahaa ja vaurautta uudella tavalla. Rahaa ei enää nähty vain maksuvälineenä, vaan myös pääomana ja tuottavana sijoittamisen välineenä. Keskiajan kaupungeissa kehittyi myös vapaata yritystoimintaa. Pankkitoiminta sai alkunsa Italiasta, ja monet yhä käytössä olevat alan termit ovat peräisin keskiajalta. Esimerkiksi italian kielen sana ”banca” tarkoitti alun perin penkkiä, jonka ääressä rahanvaihtaja hoiti liiketoimiaan.

Italiassa kauppiaat kehittivät yhteisrahoituksen muotoja, joiden turvin he saattoivat tasata kaukokaupan aiheuttamia riskejä. Keskinäisistä takauksista kehittyi vähitellen vakuutuslaitos. Pohjois-Italian suurten kaupunkien pankkiirit alkoivat 1200-luvulta lähtien myös antaa lainoja korkoa vastaan; näin he uhmasivat kirkon koronottokieltoa. Katolinen kirkkokin kiinnostui taloudellisista voitoista ja muutti vähitellen näkemystään kauppa-

Aikalaiskuvaus ruton piinaamasta kaupungista. Rutto pyyhkäisi 1300-luvun puolivälissä yli Euroopan aiheuttaen ennennäkemätöntä tuhoa. **Miten ruton leviämistä yritettiin torjua?**

toiminnan ja voitontavoittelun turmiollisuudesta. Kirkon kannalta keskeinen moraalinen kysymys koski oikeudenmukaista hintaa.

Sotien, katovuosien ja ruton tuhot

Myöhäiskeskiajalla Euroopan asukkaat kohtasivat monia vaikeuksia. 1200-luvulla Itä-Eurooppa joutui kohtaamaan sotaisten paimentolaisten, mongolien, hyökkäyksen. Mongolivaltakunnan ja sen seuraajien on katsottu vakiinnuttaneen Itä-Euroopan yksinvaltaisen hallitsemistavan. Seuraavalla vuosisadalla ilmasto alkoi vähitellen kylmetä, ja katovuosia sattui yhä useammin. Hedelmälliset pellot oli jo raivattu, eikä uutta hyvää maata enää ollut viljeltäväksi.

Aikakauden suurin katastrofi oli kuitenkin **musta surma** eli rutto. Sairautta levittivät ilmeisesti mustarotan mukanaan kuljettamat kirput. Kehittynyt kauppaverkosto osoitti nurjat puolensa, sillä rutto saapui Aasiasta kauppalaivojen mukana. Vuonna 1347 Mustaltamereltä purjehti Välimerelle laivoja, joiden matkustajat sairastivat tautia. Välimereltä rutto pyyhkäisi yli Länsi-Euroopan ja tavoitti Pohjoismaat jo muutaman vuoden päästä. Tuolloin Norjan rannikolle ajautui laiva, jonka matkustajat olivat menehtyneet ruttoon,

AIKALAINEN ÄÄNESSÄ

Rutto aikalaisten silmin

Ruton rajut oireet ja tappavuus aiheuttivat suurta kauhua, eikä sen leviämisen syytä tiedetty. Sen uskottiin kulkeutuvan ilman välityksellä talosta ja ihmisestä toiseen. Vitsauksen syitä etsittiin niin planeettojen liikkeistä kuin ihmisten syntisyydestäkin.

Koska kulkutaudin arveltiin osoittavan Jumalan vihaa, syntyi kansanliikkeitä, joissa kokoonnuttiin julkisille paikoille katumusharjoituksiin. Itsensä ruoskijat eli **flagellantit** kiersivät katuja ruoskien paljasta ylävartaloaan verille ja laulaen hartaita veisuja. Kärsimyksen toivottiin lepyttävän Jumalan vihan ja lopettavan ruton. Ruoskijakulkueista kehittyi vähitellen rosvousretkiä ja puolialastomien mies- ja naiskulkueiden siveellisyyttäkin alettiin epäillä. Paavi kielsi ruoskimiskulkueet vuonna 1349.

Italialainen kirjailija Giovanni Boccaccio kuvasi romaanissaan Decamerone (1351) Firenzestä pakenevia naisia ja miehiä. Omana aikanaan kirja aiheutti kohun sen sisältämien eroottisten kohtausten takia. Boccaccio kuvaili ruttoa seuraavasti:

”Jumalan pojan ihmiseksi tulosta oli 1348 vuotta kulunut, kun ihanassa Firenzen kaupungissa, joka kauneudessa voittaa kaikki muut Italian kaupungit, puhkesi se murhaava rutto, jonka joko aiheutti korkeampien taivaankappaleiden vaikutus tai jonka Jumala lähetti pyhässä vihassaan vitsaukseksi pahuutemme tähden. Jo muutamia vuosia aikaisemmin rutto oli alkanut vaivata itämailla, missä se tempasi mukaansa lukemattoman määrän ihmisiä...

Firenzessä oli tehty kaikki, mikä ihmisten vallassa oli tuhon estämiseksi. Oli nimitetty erityisiä virkamiehiä huolehtimaan siitä, että siisteys kaupungissa oli tyydyttävä ja että kaikki mikä saattoi levittää tartuntaa, poistettiin. Kukaan sairas ei saanut tulla kaupunkiin, sekä julkisesti että yksityisesti rukoiltiin hartaasti ja monia uskonnollisia kulkueita järjestettiin. Kuitenkin alkoi keväällä 1348 näkyä selviä merkkejä siitä, että rutto oli tulossa.

Rutto paljasti karulla tavalla Euroopassa vallinneen heikon kaupunkihygienian ja alkeellisen lääketieteen tason. Ruttolääkärit yrittivät yrteillä varustetuilla nokkamaisilla naamareillaan kestää sietämätöntä kuoleman löyhkää. Rutto pakotti kiinnittämään huomiota kaupunkirakentamiseen ja siisteyteen.

Oireet eivät olleet samat kuin itämailla, missä kuoleman tulon varmin merkki oli verenvuoto nenästä. Meillä sen sijaan ilmaantui ensin paiseita nivusiin tai kainaloon ja ne saattoivat paisua munan tai jopa omenankin kokoisiksi. Paiseet levisivät nopeasti joka taholle ruumista ja kotvan kuluttua ilmaantui aivan mustia käsivarsiin ja reisiin...

Sekä paiseet että läikät olivat varmoja merkkejä kuoleman lähestymisestä. Taudit olivat niin hirvittäviä, etteivät lääkärit tienneet mitä tehdä, eivätkä mitkään lääkkeet auttaneet. Kaupungissa oli tosin joukko taitava lääkäreitä, mutta monet miehet ja naiset harjoittivat lääkärin tointa, vaikka eivät koskaan olleet opiskelleet lääketiedettä.

Äärimmäisen harvat ihmiset parantuivat, useimmat kuolivat kolmen päivän kuluessa oireiden ilmaantumisesta...

Rutto riehui kaupungissa kuin pahin tulipalo, mikä ei ole lainkaan merkillistä kun ajattelee, miten helposti sairas saattoi tartuttaa terveen, heitä kun ei eristetty toisistaan. Riitti, jos kosketti sairaan vaatetta tai muuta hänen käyttämiään esineitä.”

Lähde: Giovanni Boccaccio teoksessa Decamerone (Tammi 1973).

ja sairaus kylvi pian kuolemaa. Erityisesti Norja autioitui, ja valtakunta ajautui vaikeuksiin, jotka ajoivat sen Tanskan hallitsijan alaisuuteen vuosisadoiksi.

Mustan surman vaikutuksia

Kulkutauti surmasi ihmisiä varsinkin tiheästi asutuissa kaupungeissa, jotka sijaitsivat vilkkaiden liikenneyhteyksien varrella. Vaikka Euroopassa oli suuria alueellisia eroja, on arvioitu, että keskimäärin noin kolmasosa väestöstä kuoli tautiin. Loput pakenivat maaseudulle kauhun vallassa. Tauti autioitti myös maaseutua ja levisi Pohjolaan asti. Arviolta jopa kolmannes Ruotsin väestöstä menehtyi ruttoon. Norjan viljelysalueet eivät vuosisatoihin toipuneet kulkutaudin aiheuttamasta katastrofista. Harvaan asutussa Suomessa ruton ei kuitenkaan tiedetä levinneen yhtä tuhoisasti. Myös pitkät kylmät talvet hidastivat ruton leviämistä Suomessa.

Vaikka muutkin kulkutaudit vaivasivat entisajan ihmisiä, ruttoepidemiat kuuluivat pelätyimpiin ja tappavimpiin. Paiseruttobakteeri aiheutti sairastuneille imurauhasten turpoamista ja märkimistä sekä verenpurkaumia, keuhkoruttoon sairastuneet saivat keuhko-oireita. Tauti johti lähes varmaan kuolemaan muutamassa päivässä. Ensimmäisen tuhoisan iskunsa jälkeen rutto palasi toistuvina epidemioina aina 1700-luvulle asti, jolloin se jostakin syystä katosi Euroopasta. Tuolloin pelätyimmäksi taudiksi nousi isorokko.

Ruttoa yritettiin taltuttaa polttamalla taloja ja kokonaisia kyliä, eristämällä ihmisiä ja saartamalla laivat satamissa karanteeniin. Kun taudin leviämisen syitä ei tunnettu, ihmiset syyttivät tautien levittämisestä yhteisönsä väheksytyimpiä jäseniä. Ruttoepidemioiden seurauksena juutalaisia vainottiin monissa Euroopan maissa, koska heidän epäiltiin saastuttaneen kaivoja ja levittäneen siten ruttoa. Strasbourgissa Ranskassa juutalaiset eristettiin omaan kaupunginosaansa, minkä jälkeen heidät tuomittiin poltettavaksi elävältä. Kiihtyneet kansanjoukot eivät tulleet ajatelleeksi sitä tosiasiaa, että rutto tappoi juutalaisia siinä missä kristittyjäkin. Juutalaisia siirtyi Keski-Euroopasta vainoja pakoon Itä-Eurooppaan, jonne kehittyivät Euroopan suurimmat juutalaisen asutuksen keskukset nykyisen Puolan, Baltian ja Venäjän alueelle.

1300-luvun ruttoepidemialla oli merkittäviä yhteiskunnallisia seurauksia. Tauti verotti työikäistä väestöä armotta, joten käsityöammatit ja maanviljelys kärsivät työvoimapulasta. Kun viljelijöitä ja käsityöläisiä oli aiempaa vähemmän, tuotanto väheni. Varsinkin pienten läänitysten haltijat joutuivat vaikeuksiin, kun ruton harventama väestö ei enää pystynyt maksamaan veroja. Vaikeuksiin joutuneet viljelijät nousivatkin keskiajan lopulla talonpoikaiskapinoihin paikallisia linnanherroja vastaan.

Ruttoepidemian seurauksia Länsi-Euroopassa

- Pelko kanavoitiin syntipukkien etsimiseen.
- Suuri kuolleisuus johti työvoimapulaan.
- Työvoimapulan vuoksi ammattilaiset saattoivat vaatia korkeampia palkkoja.
- Viljelijäperheet onnistuivat parantamaan asemaansa.

Itä-Euroopassa, jossa rutto aiheutti vähemmän tuhoa, paikallisten kartanonomistajien ote viljelijöistä tiukkeni, ja näiden asema maaorjina muuttui yhä alistetummaksi. Länsi-Euroopassa talonpojat saattoivat työvoimapulan vuoksi vaatia suurempia etuoikeuksia, laajempia viljelymaita ja parempia palkkoja. Myöhäiskeskiajan kehittynyt talouselämä ei sallinut hintojen tai palkkojen polkemista, koska ihmiset tarjosivat tuotteitaan tai työtään eniten maksavalle.

Osittain työvoimapula ja tilojen autioituminen siis paransi hengissä selvinneiden tavallisten ihmisten asemaa. Viljelijäperheet onnistuivat vapautumaan maaorjan asemastaan. Heistä tuli vuokraviljelijöitä tai itsenäisiä talollisia. Esimerkiksi Englannissa maaorjista tuli vapaita maatyöläisiä ruton seurauksena, kun maassa vallitsi ankara työvoimapula. Työvoimapula saattoi lisätä myös naisten mahdollisuuksia toimia arvostetummissa ja paremmin palkatuissa tehtävissä, esimerkiksi oluentuotannossa. Työläiset vaatimat paremmat palkat johtivat kuitenkin yleisesti hintojen nousuun eli inflaatioon.

TEHTÄVÄT

1. Millä tavoin kääntöaura ja kolmivuoroviljely vaikuttivat maatalouteen keskiajalla?

2. Miksi sydänkeskiaika merkitsi siirtymistä rahatalouteen?

3. Selvitä.

a) Mihin Hansan vaikutusvalta keskiajalla perustui?

b) Millaisilla tuotteilla Hansa kävi kauppaa Itämerellä?

4. Lue Boccaccion kuvaus mustasta surmasta sivulla 95 ja pohdi.

a) Kuinka luotettavan kuvan Boccaccio antaa ruton syistä ja seurauksista?

b) Millaisella tasolla lääketiede oli keskiajan Euroopassa verrattuna arabien ja Kiinan lääketieteeseen?

c) Miten keskiajan kaupunkirakentaminen ja elämäntapa vaikuttivat ruton ja muiden sairauksien leviämiseen?

9. Kauppa yhdistää itää ja länttä

Kehittyvä Eurooppa

Kun talous elpyi sydänkeskiajan Länsi-Euroopassa, kiinnostus muita maanosia kohtaan kasvoi. Karavaanikauppa tarjosi tärkeän yhteyden Aasiaan. Arabit olivat taitavia ja vauraita kauppiaita, jotka välittivät Aasiasta ja Kiinasta ylellisyystuotteita, esimerkiksi silkkiä. Kauppakaravaanien mukana Lähi-itään ja Eurooppaan kulkeutui myös tietoja Aasian korkeakulttuurien taidoista ja keksinnöistä. Islamin kulttuuripiirissä oli vaalittu ja kehitetty myös antiikin perintöä, tiedettä ja tekniikkaa, joka oli lännessä jäänyt unohduksiin. Kun länsieurooppalaisten kauppasuhteet ja sotaretket ulottuivat arabien alueille, unohtuneita tietoja ja taitoja välittyi jälleen myös Länsi-Eurooppaan.

Keskiajan Euroopassa käyttöön otettuja aasialaisia keksintöjä

- **Ruuti** otettiin käyttöön yhä tehokkaammissa tuliaseissa. Liikuteltavat piiritystykit, joita voitiin asentaa myös laivoihin, olivat tuhoisia keskiajan aatelislinnoille.
- **Kompassi** auttoi purjehtijoita navigoimaan yhä varmemmin.
- **Paperi** korvasi kalliin, nahasta valmistetun pergamentin.
- **Kirjapainotaito** mullisti tiedonvälityksen, kun teksti voitiin nopeasti painaa, eikä tarvittu hidasta käsin kopioimista.

Keskiajan eurooppalaiset omaksuivat ja kehittivät omiin tarpeisiinsa monia keksintöjä, jotka mullistivat kaupan, sodan ja tiedonkulun keinoja. Näistä keksinnöistä monet olivat alkujaan kulkeutuneet arabien välityksellä Aasiasta, jopa Kiinasta asti.

Keskiajan Euroopassa omaksuttiin ja otettiin laajempaan käyttöön monia keksintöjä, jotka tehostivat ja koneistivat yhteiskuntaa. Aiemmin käytetty käsimylly, jossa jyvät jauhetaan käsivoimin, oli vaatinut paljon työvoimaa. Vesi- ja tuulimyllyjen käyttö yleistyi, ja niitä käytettiin moniin muihinkin tehtäviin kuin viljan jauhamiseen. Vesi- ja tuulivoimaa voitiin hyödyntää monin tavoin: sahoilla ja verstailla, lumpun jauhamisessa paperinvalmistusta varten, kangaskutomoissa sekä veden pumppaamisessa viljavilta mailta.

Uusia voimanlähteitä hyödynnettiin myös kaivostyössä, joka kehittyi keskiajalla. Myllynrattaiden energialla voitiin nostaa malmia kaivoksista tai liikuttaa raskaita pajavasaroita. Keskiajalla ryhdyttiin myös mittaamaan aikaa mekaanisella kellokoneistolla. Raatihuoneisiin ja kirkkoihin rakennettiin taidokkaita kelloja, jotka näyttivät paitsi kellonajan, myös vuodenajan sekä kuun, auringon ja tähtien asennon. Tarkempi ajanlaskutaito antoi ihmisille mahdollisuuden järjestää toimintansa entistä tehokkaammin ja täsmällisemmin.

On jopa väitetty, että keskiajan tekniset muutokset edustivat eräänlaista ensimmäistä teollista vallankumousta, neoliittisen ja teollisen vallankumouksen kaltaista käännekohtaa. Myös ihmisen

Maalaisia peltotöissään. Keskiajan ihminen alkoi muokata ympäristöään yhä tehokkaammin, ja paranevat sadot ja tuotot lisäsivät myös tulevaisuudenuskoa.

suhde luontoon muuttui. Vaikka keskiajan kirkko ei hyväksynyt ihmisen oikeutta rajattomaan luonnon hyväksikäyttöön, alettiin ajatella, että Jumala oli antanut maan ihmisten hallittavaksi ja muokattavaksi. Uudet yhteydet, tiedot ja teknologiset ratkaisut suuntasivat eurooppalaisia laajentamaan vaikutuspiiriään.

Euroopan ja Aasian kauppareitit

Keskiajan loppuun mennessä suuri osa Euroopan ja Aasian valtakunnista oli jo yhteydessä toisiinsa erityisesti kauppaverkostojen kautta. Aasiassa oli useita kukoistavia valtakuntia, joista merkittävimpiä olivat Intia ja Kiina. Harva kauppias, lähetyssaarnaaja tai soturi matkusti koko matkaa Kiinasta Tyynenmeren rannikolta Eurooppaan asti, vaan tiedot ja kauppatavarat siirtyivät monien välikäsien kautta. Islamilaisella maailmalla oli tärkeä rooli kaupan välittäjinä, ja karavaanikauppa kukoisti Lähi-idän ja Aasian kaukaisimpien kolkkien välillä.

Arabit hallitsivat Aasiasta ja Afrikasta maitse kulkevia kauppareittejä, mauste- ja silkkiteitä, ja keräsivät kalliilla tuotteilla suuria voittoja. Pohjois-Kiinasta kulki Aasian halki karavaanireitti, **silkkitie**, jota pitkin vaeltavat kauppiaat saivat kosketuksen myös uusiin keksintöihin ja ajattelutapoihin.

HISTORIAN TULKINTA

Ristiretket ja niiden seuraukset

Sydänkeskiajalta lähtien Lähi-idässä ja Välimeren piirissä toteutettiin useita aseistettuja ristiretkiä. Ristiretket olivat alun perin eräänlaisia aseistettuja pyhiinvaelluksia, joilla oli kirkon siunaus ja joiden tavoitteena oli suojella kristittyjä ja heidän etujaan Lähi-idässä.

Jerusalem oli jo 600-luvulla joutunut islaminuskoisten arabien haltuun, mutta kristityt pyhiinvaeltajat olivat saaneet matkustaa sinne esteettä. Kun kristittyjen asema kävi 1070-luvulla uhatuksi, Bysantin keisari pyysi lännen kristityiltä apua. Vaikka läntinen ja itäinen kirkko olivatkin ajautuneet erilleen, paavi vastasi pyyntöön ja kannusti vuonna 1095 Länsi-Euroopan asukkaita lähtemään Bysantin tueksi. Hän lupasi synninpäästön kaikille matkaanlähtijöille.

Sadat aatelismiehet ja sotilaat lähtivät matkaan, ja vuonna 1099 Jerusalem päätyi ristiretkeläisarmeijan haltuun. Ristiretkeläiset ottivat haltuunsa Lähi-idän rannikkoalueet, joihin perustettiin läänitysvaltioita. Ristiretki-innostus valtasi myös tavallisten ihmisten mielet. Ristiretkien hengellinen tavoite kuitenkin hämärtyi, ja retket muuttuivat osin valloitus- ja ryöstöretkiksi.

Toisille ristiretket olivat tuottoisia: nuoremmat pojat, joilla ei ollut toivoa perinnöstä kotiseuduillaan, saavuttivat Pyhällä maalla vaurautta ja vaikutusvaltaa. Ristiretkeläisten voitot olivat kuitenkin lyhytaikaisia, ja pian he ajautuivat jatkuviin taisteluihin muslimien kanssa. 1200-luvun loppuun mennessä ristiretkien voitot olivat historiaa ja Jerusalem joutui uudelleen arabien hallintaan.

Ristiretkillä oli merkittäviä taloudellisia ja kulttuurisia seurauksia. Lähi-idän asukkaiden mielestä eurooppalaiset ristiretkeläiset olivat raakoja ja sivistymättömiä, mutta ristiretkeläiset itse oppivat paljon valloittamiltaan seuduilta. Ristiretkeläisten kautta länsieurooppalaiset tutustuivat entistä paremmin Bysantin ja islamin kulttuuripiiriin. He omaksuivat uusia keksintöjä ja vahvistivat yhteyksiä idän kauppareiteille.

Eurooppaan tuotiin Lähi-idästä sokeria, mausteita, silkkiä ja puuvillaa. Itään vietiin puolestaan villaa, viljaa, metalleja ja turkiksia. Eniten kauppa hyödytti Italian alueen kauppamahteja, Venetsiaa, Genovaa ja Pisaa. Yhteyksien ansiosta Eurooppa sai entistä paremmin tietoja muiden kansojen ja valtakuntien elämästä ja uusista keksinnöistä. Myös antiikin ajan tiede ja taide, joita arabit olivat kehittäneet eteenpäin, tavoittivat jälleen eurooppalaiset.

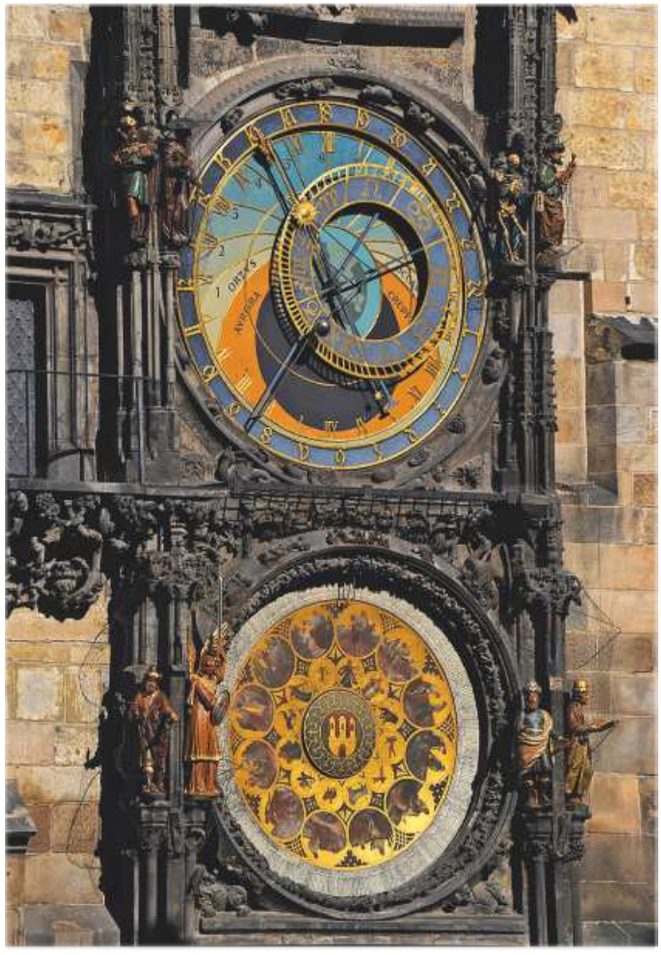

Prahan astronominen kello ilmoittaa päivän ja kellonajan sekä auringon, kuun ja tähtikuvioiden asennon. Kuolemaa esittävä patsas lyö kelloa tasatunnein. Kello kahdeltatoista esiin tulevat apostoleja esittävät patsaat. Kellojen yleistyminen kertoo elämäntavan muutoksesta. Aiemmin oli eletty auringon kierron mukaan: oli herätty auringon noustessa ja menty nukkumaan pimeän tultua.

Karavaanit saattoivat kuljettaa vain rajallisen määrän tavaroita, ja pitkät kuljetusmatkat nostivat ylellisyystuotteiden hintoja. Monet vaarat, kulkutaudit, levottomuudet ja sotatoimet uhkasivat kauppareittien toimintaa. Hallitsijat tukivat kuitenkin karavaanien toimintaa lahjoituksin. Tehokas majataloverkosto huolehti kauppasaattueiden ylläpidosta pitkillä matkoilla.

Intia sijaitsi tärkeiden kauppareittien varrella. Suotuisten monsuunituulien myötä sinne purjehdittiin niin Koreasta, Kiinasta kuin Japanistakin, ja yhtä lailla kauppalaivoja liikkui myös Intian sekä Persianlahden ja Punaisenmeren väliä. Myös Intian valtamerireitillä kauppatavarat vaihtoivat laivaa ja omistajaa monien välietappien kautta.

Kaupankäynti oli vaivalloista ja vaarallista, ja silkkitie kärsi myös levottomista ajoista. Erityisen levottomia aikoja koettiin 1200-luvulla, kun Keski-Aasian paimentolaiset, mongolit, yhdistyivät yhden hallitsijan alle. Temudzinin eli Tsingis Khanin johtamat ratsastajat herättivät kauhua niin Euroopassa kuin Kiinassakin, ja mongolit muodostivat laajemman valtakunnan kuin mikään aikaisempi valloittaja. Vuonna 1278 mongolit nousivat myös Kiinan valtakunnan hallitsevaksi ryhmäksi, mutta syntynyt Yuan-dynastia jäi lyhytaikaiseksi. Kaukokauppaa tehnyt italialainen Marco Polo ikuisti kuitenkin dynastian kuuluisissa matkakertomuksissaan.

Kiinan keisarikunta saavutti 1400-luvulla vakaan aseman. Suuri väestö, rauhalliset olot ja taidokas käsityöperinne takasivat valtakunnalle sisäisen tasapainon. Kiinan keisarilla oli laivasto, joka saattoi purjehtia Intian valtamerelle. Laivat ja purjehtijoiden navigointitaidot olivat yhtä hyvät kuin tuon ajan eurooppalaisilla.

1400-luvun kuluessa Kiina kuitenkin keskittyi vartioimaan pohjoisia aronpuoleisia rajojaan ja hylkäsi merenkulun. Keisarikunnalla ei ollut tarvetta ryhtyä merentakaisiin valloituksiin, koska oma vauras valtakunta toi tarpeeksi verotuloja. Kiinalaiset tuotteet kiinnostivat muita kansoja, mutta kiinalaiset eivät olleet erityisen kiinnostuneita muiden tuotteista. Valtava valtakunta tuotti kaiken tarpeellisen itse. Lähinnä kiinalaisia kiinnosti eurooppalaisten kaupasta saatu kulta.

Euroopassa taas kauppa laajeni, eivätkä sisämeret ja rannikot luonnonvaroineen enää riittäneet

HISTORIAN TULKINTA

Kaukokauppias Marco Polo ja Aasian ihmeet

Marco Polo syntyi Venetsiassa vuonna 1254. Hänen isänsä ja setänsä olivat jo aiemmin tehneet matkoja Aasiaan ja päässeet mongolihallitsijan suosioon. 17-vuotiaana Marco Polo lähti heidän kanssaan vuosikymmeniä kestäneelle matkalle silkkitietä pitkin. Matkalaisilla oli mukanaan paavin kirjeitä ja mongolihallitsijalle osoitettuja lahjoja.

Harva eurooppalainen oli keskiajalla itse matkustanut Kaukoidän maille. Venetsialaissyntyisen Marco Polon matkakertomus on ensimmäinen laaja kirjallinen tarina eurooppalaisesta, joka matkusti koko Aasian halki. Matkakertomuksen todenperäisyyttä on tosin toisinaan epäilty.

Vaarallinen matka Intian ja Gobin erämaan kautta Kiinaan, mongolien Kublai-kaanin luo kesti monta vuotta. Polo kuvasi tarinassaan pääsyään suurkaanin palvelukseen. Melkein kahden vuosikymmenen palveluksen jälkeen Marco Polo sai tehtäväkseen purjehtia Kaukoidästä Persiaan, kun suurkaanin tytär piti lähettää puolisoksi Persian hallitsijalle.

Jos kertomus pitää paikkansa, Polo seuralaisineen oli ensimmäinen eurooppalainen, joka paluupurjehduksellaan näki Borneon ja Sumatran. Persiasta matka jatkui Konstantinopolin kautta Venetsiaan. Marco Polo kuvasi matkoilla näkemiään myskihärkiä, sarvikuonoja ja elefanttiarmeijoita, loisteliaita juhlia ja vilkkaita kaupunkeja.

Marco Polon kuvaukset kiinalaisten hallinnosta ovat tarkkoja ja uskottavia. Toisaalta muistelmia on keskiajalta lähtien epäilty väärennökseksi. Jos Polo todella matkusti Kiinaan asti, on outoa, ettei hän mainitse lainkaan esimerkiksi teenjuontia ja Kiinan muuria. Onkin epäilty, että muistelmissa on osittain käytetty muiden kertomaa tietoa. Todennäköisesti muistelmat ainakin liioittelevat Marco Polon asemaa suurkaanin hovissa.

tuottamaan raaka-aineita. Samaan aikaan kun maanviljelijät raivasivat ja asuttivat uusia seutuja Euroopassa, purjehtijoiden katseet suuntautuivat yhä kaukaisemmille merireiteille. Portugalilaiset alkoivat jo 1400-luvulla perustaa kauppapaikkoja pitkin Afrikan länsirannikkoa. Atlantin valtameri oli vielä ylittämätön eurooppalaisille, mutta vähitellen he alkoivat haaveilla yhä kauemmas ulottuvasta kaupasta ja uusista aluevaltauksista.

Amerikan vauraat valtakunnat

Aasian lisäksi myös Amerikassa oli monia kehittyneitä korkeakulttuureja jo silloin, kun eurooppalaiset vasta alkoivat perehtyä arabien välittämiin tietoihin ja taitoihin. Amerikka oli muusta maailmasta täysin eristyksissä, mistä kertoo muun muassa se, ettei Amerikassa käytetty pyörää ennen löytöretkiä.

Muokattavaksi sopivien metallien ja kotieläimiksi kesytettävien eläinten vähäisyys vaikutti siihen, miten maanosa kehittyi. Kulta- ja hopeametalleja käytettiin koruihin ja koristeluun. Veto- ja kuormaeläinten puuttuessa matkaa tehtiin mahdollisuuksien mukaan meriteitse.

Suuressa osassa Amerikan mannerta ei ollut yhtenäisiä valtakuntia. Nykyisten Meksikon ja Väli-Amerikan alueita hallitsivat kuitenkin atsteekit ja mayat. Molemmilla oli oma kirjoitusjärjestelmänsä ja kehittynyt ajanlaskutaitonsa. Viljelyä varten pengerrettiin peltoja ja myös kastelukanavia osattiin rakentaa.

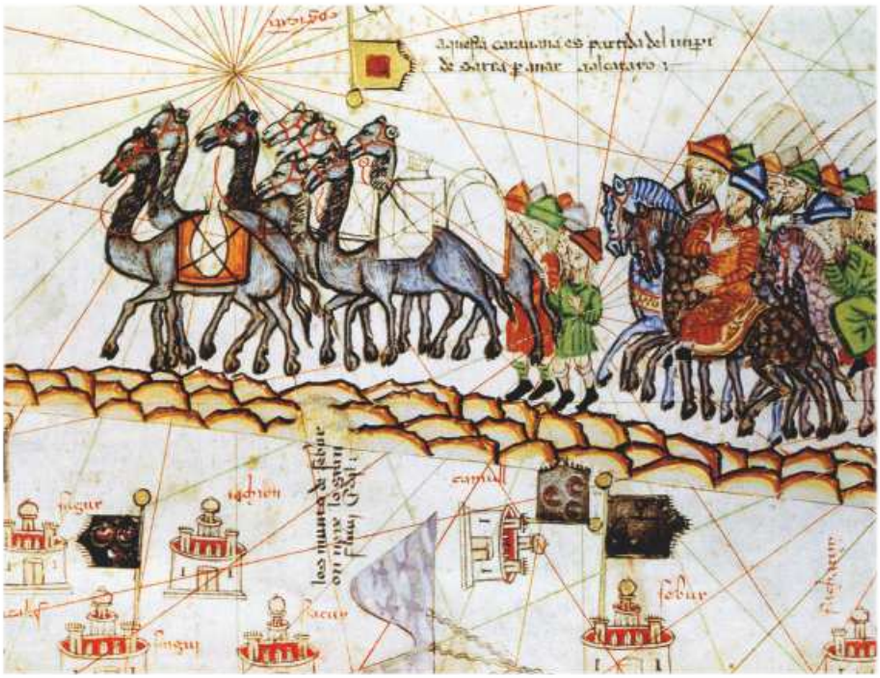

Kamelit kuljettavat arvoesineitä kohti uutta määränpäätä. Silkkitie ja muut kaukokaupan reitit olivat vaivalloisia ja vaarallisia. Kuljetuskustannukset nostivat myyntitavaroiden kuten silkin hintaa.

Atsteekkien pääkaupunki, satojentuhansien asukkaiden Tenochtitlan, oli eräs aikakautensa suurimmista kaupungeista koko maailmassa. Se oli tärkeä keskus kauppaverkoissa, joiden reitit kulkivat niin rannikkoa ja jokia kuin maitakin pitkin.

Perussa inkojen vuoristovaltakunnan asukkaat viljelivät maata ja hoitivat karjaa Andien rinteillä. Inkavaltakunnan johdossa oli jumalakuningas, jota palvottiin auringon poikana. Keskusjohtoisen valtion tukena oli tehokas tieverkosto, johon kuului kymmeniätuhansia kilometrejä rakennettuja teitä. Ne korvasivat puuttuvia jokireittejä.

TEHTÄVÄT

1. Miten seuraavat tekniset uutuudet vaikuttivat keskiajan ihmisen elämään ja elinkeinoihin:

a) tuulimylly **b)** kello
c) ruuti **d)** kirjapainotaito

2. Perehdy ristiretkiin.

a) Miksi Euroopasta alettiin tehdä ristiretkiä erityisesti Pyhälle maalle?
b) Arvioi ristiretkien uskonnollisia, taloudellisia ja kulttuurillisia vaikutuksia.

3. Tutustu Marco Polon matkoihin (s. 102 ja s. 111).

a) Millaisen kuvan Marco Polo antoi päiväkirjoissaan Kiinasta?
b) Miksi osa historiantutkijoista on epäillyt Marco Polon matkakertomusta huijaukseksi?

4. Tutustu Kiinan kulttuurin kehittymiseen.

a) Mihin Kiinan kulttuurin kukoistus keskiajalla perustui?
b) Miksi Kiina alkoi eristäytyä 1400-luvulta alkaen?

1. Tutki oheisia keskiajan väestön kehityksestä sekä keskilämpötilasta kertovia kuvaajia.

a) Mitä kuvaajat esittävät?
b) Miten kuvaajat liittyvät toisiinsa?
c) Mitä seurauksia kuvaajissa näkyvillä muutoksilla oli?

Euroopan väestön kehitys keskiajalla

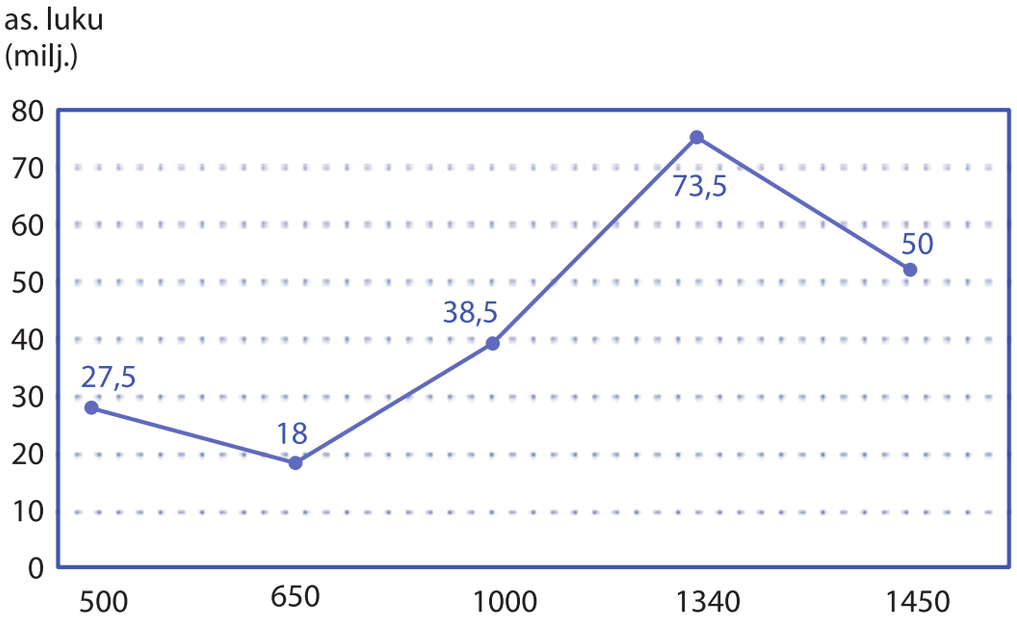

Lähde: The Fontana Economic History of Europe. The Middle Ages. Ed. Carlo M. Cipolla.

Keskimääräisten lämpötilojen vaihtelut

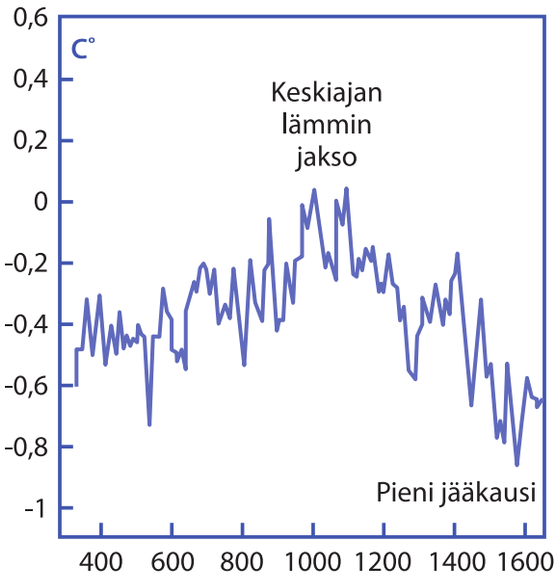

2. Tutki sivun 92 karttaa.

a) Missä sijaitsivat keskiajan tärkeimmät kaupungit?
b) Mitkä olivat keskiajajan kaupan solmukohtia?
c) Mitkä markkinatalouden piirteet syntyivät keskiajalla?

KERTAUS

- **Siirtyminen rahataloudesta luontaistalouteen johti Länsi-Euroopassa feodaalisen yhteiskunnan syntyyn.**
- **Sääty-yhteiskunta muotoutui 1000-luvulle tultaessa. Papisto ja aateli olivat etuoikeutettuja säätyjä, suurin osa väestöstä kuului työtätekevään talonpoikaissäätyyn.**
- **Keskiaikana maataloutta kehitettiin ottamalla käyttöön uusia viljelymenetelmiä ja koneita. Hevosvoiman käyttö tehosti monia työvaiheita.**
- **Tehostunut maatalous johti kaupan kasvuun ja kaupunkien elpymiseen.**
- **Kaukokauppa kulki Euroopasta Lähi-idän kautta aina Kiinaan asti.**
- **Kaupan ja kaupunkien kasvaessa syntyi porvarissääty, jonka tehtäviin kuului kaupankäynti.**
- **Musta surma surmasi miljoonia eurooppalaisia ja autioitti kaupunkeja. Ruttoaalto vaikutti talouteen ja yhteiskunnan rakenteisiin.**

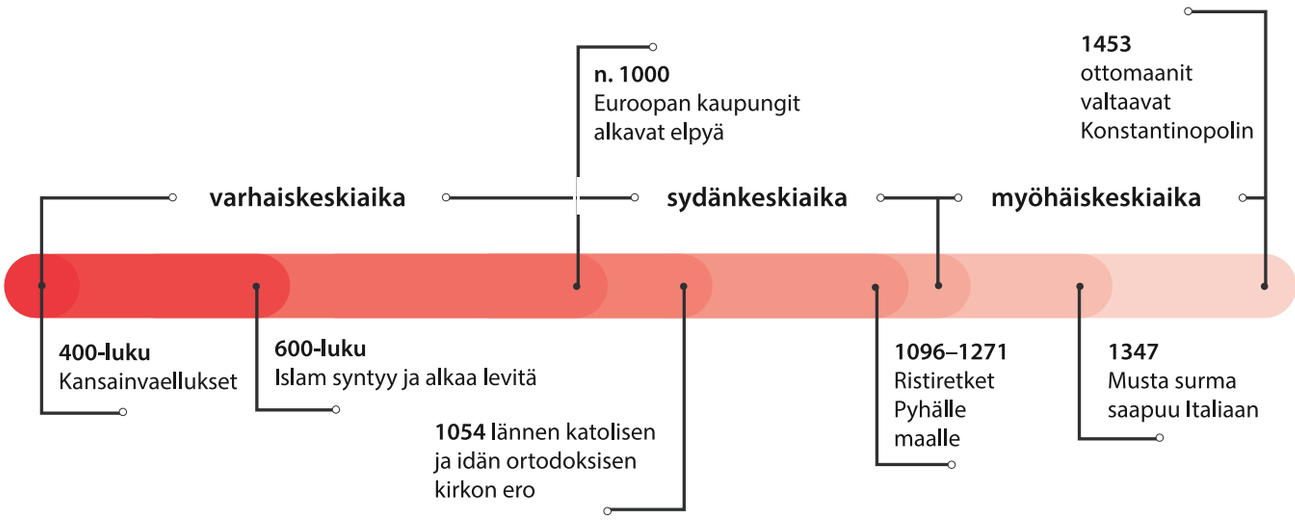

Maailmankaupan synty ja länsimaiden nousu

Löytöretkien ajalla 1450–1550-luvuilla eurooppalaiset löysivät merireitit, jotka toivat vähitellen koko maailman yhteisen talouden ja kulttuurivaihdon piiriin. Aikakautta voidaan pitää **globalisaation** eli maailmanlaajuisen vuorovaikutuksen lähtölaukauksena. Kauppatavarat ja siirtolaiset liikkuivat uusia merireittejä pitkin maanosasta toiseen, samoin monet kasvi- ja eläinlajit. Eurooppalaisten hallitsijoiden ja kauppiaiden taloudellinen ja poliittinen valta levisi kaikille mantereille. Niiden asukkaat ja luonnonvarat liitettiin uuteen maailmankaupan järjestelmään, joka hyödytti lähinnä eurooppalaista eliittiä. Seuraavina vuosisatoina länsimaiden talous, tiede ja teknologia kehittyivät osin valloitusten ansiosta. Kehitys ei kuitenkaan tuonut vaurautta kaikille eurooppalaisille, sillä ilmaston viileneminen eli pieni jääkausi ja lukuisat sodat varjostivat tavallisten ihmisten elämää. Talouden ja yhteiskunnan muuttuminen herätti 1700-luvulla tyytymättömyyttä perinteistä sääty-yhteiskunta kohtaan, mikä johti vallankumouksiin Yhdysvalloissa ja Ranskassa.

Löytöretkeilijä Amerigo Vespucci kartoitti Etelä-Amerikan rannikoita 1400–1500-lukujen vaihteessa. Uusi manner nimettiin hänen mukaansa, vaikkei hän ollutkaan ensimmäinen Amerikkaan löytänyt eurooppalainen. Yli 80 vuotta myöhemmässä kaiverruksessa löytöretkeilijän saapuminen Amerikkaan esitetään vertauskuvana Euroopan ja Amerikan kohtaamiselle. **Millaisena Vespuccin ja Amerikkaa edustavan intiaanikuningattaren kohtaaminen on haluttu esittää?**

10. Löytöretkien aika

Eurooppalaiset suuntaavat valtamerille

Vuosia 1450–1550 on kutsuttu suurten **löytöretkien** ajaksi, sillä tuolloin eurooppalaiset merenkävijät kartoittivat suuren osan aiemmin tuntemattomista meristä ja rannikoista. Eri mantereiden asukkaat joutuivat entistä tiiviimpään yhteistyöhön toistensa kanssa, ja kaupankäynti sai maailmanlaajuiset mittasuhteet. Keskiajan ja uuden ajan taitteeseen sijoittuvia löytöretkiä on myös pidetty ensimmäisenä askeleena länsimaiden nousulle maailmantalouden ja teknologisen kehityksen kärkeen keskiajan taantuman jälkeen.

Löytöretkien edellytykset ja syyt liittyvät Euroopassa myöhäiskeskiajalla tapahtuneeseen kehitykseen. Vaurastuminen ja väestönkasvu olivat mahdollistaneet kaupunkien kasvun ja kauppareittien vahvistumisen. Kaupungeissa vauras porvarissääty keräsi pääomia ja oli valmis sijoittamaan niitä suurempien voittojen toivossa.

Myöhäiskeskiajalla monissa Euroopan maissa feodalismin aiheuttama hajaannus oli jonkin verran vähentynyt. Esimerkiksi Portugalissa, Espanjassa, Ranskassa ja Englannissa valtaan oli noussut vahvoja hallitsijasukuja. Ne halusivat laajentaa valtakuntiaan ja lisätä omaa vaurauttaan. Hallitsijoiden tavoitteet olivat sekä taloudellisia että poliittisia. Uskonnon merkitystä löytöretkien taustalla ei myöskään pidä väheksyä. Kristinuskoa haluttiin levittää sekä lähetystyön että ristiretkien hengessä uusille seuduille.

Löytöretkille kannustivat siis monenlaiset tekijät. Purjehtijat ja heidän rahoittajansa haaveilivat rikkauksista ja valtapiirinsä laajentamisesta eri tavoin. Keskeinen motiivi varsinkin löytöretkien alkuvaiheessa oli kaupankäynti. Eurooppalaiset etsivät laivareittejä, joiden avulla he voisivat päästä suoraan mukaan Intian ja Kaukoidän kauppaan. Aasian suurvallat kajastelivat eurooppalaisten mielissä satumaisen rikkaina mausteiden, silkin ja ylellisyystuotteiden lähteinä.

Keskiajalla suurimmat voitot olivat kertyneet arabeille, jotka hallitsivat Aasian ja Euroopan välistä maareittiä. Kun Konstantinopoli joutui vuonna 1453 islaminuskoisten ottomaanien valtaan, kauppayhteydet itään vaikeutuivat entisestään. Tämä pakotti eurooppalaiset etsimään vaihtoehtoisia, edullisempia merireittejä Intiaan ja Kiinaan.

Tekniikan kehitys antoi merenkulkijoille uusia mahdollisuuksia toteuttaa unelmansa. Keskiajan Euroopan merenkulkijat olivat omaksuneet tärkeitä keksintöjä arabeilta. Arabit olivat välittäneet Eurooppaan tiedon kiinalaisten keksimästä kompassista, joka helpotti suunnistamista avomerellä. Purjehtijat ottivat myös yleiseen käyttöön astrolabin, jonka avulla oli mahdollista määritellä leveysaste. Näiden navigointilaitteiden avulla purjehtijat saattoivat määritellä sijaintinsa ja kulkureittinsä entistä tarkemmin.

Myös eurooppalainen kartanteko- ja laivanrakennustaito kehittyivät, joten valtameripurjehdus oli entistä turvallisempaa. Portugalissa kehitettiin uudenlainen alustyyppi, karaveli, joka soveltui

Vakaammat valtamerialukset eli karavelit, kaukoputket, jaakobinsauvat ja astrolabit mahdollistivat yhä pidemmät purjehdukset kohti tuntematonta. Puupiirros purjehtijoista on vuodelta 1556. Arabien käyttämä taidokas pronssinen astrolabi on löydetty Espanjan Toledosta ja se on peräisin vuodelta 1029. Astrolabi auttoi paikantamaan laivan sijainnin yöllä ja jaakobinsauva päivisin. Kompassi tunnettiin jo 1100-luvulla, mutta varsinainen laivakompassi kehitettiin kiinalaisen mallin pohjalta 1300-luvulla.

pitkiin valtameripurjehduksiin. Se liikkui yksinomaan purjeiden avulla ja vaati suhteellisen pienen miehistön suhteessa rahtitilaan. Vähitellen eurooppalaiset merenkulkijat tutustuivat Atlantin tuuliin ja merivirtoihin, ja 1400-luvulla he uskaltautuivat yhä kauemmas kotirannikoiltaan.

Suuret löytöretket

Löytöretkeilijät olivat kotoisin monista maista, mutta ensimmäiset retket lähtivät Portugalista ja Espanjasta, jotka rahoittivat purjehtijoiden matkoja. Portugalilaiset lähtivät etsimään meritietä Intiaan etelän suunnasta. 1400-luvun alusta lähtien he purjehtivat pitkin Afrikan rannikkoa, loivat kauppayhteyksiä nykyisen Kongon ja Guinean alueelle, tuottivat sieltä kultaa ja orjia ja käännyttivät paikallista väestöä kristinuskoon.

Meritien Intiaan saavutti ensimmäisenä portugalilainen Vasco da Gama, joka purjehti Afrikan eteläkärjen kautta Intiaan vuonna 1498. Matkan loppuvaiheessa hän sai apua paikallisilta oppailta, joista yksi saattoi olla maineikas islamilainen merenkävijä Ibn Majid. Portugalilaiset saivat neuvotelluksi itselleen valta-aseman Intian mausteKaupassa, joka oli aiemmin kulkenut arabikauppiaiden valvonnassa Lähi-idän ja Venetsian kautta.

Merenkävijät pohtivat myös mahdollisuutta matkustaa Aasiaan suoraan Atlantin yli. Eräs näistä visionääreistä oli genovalainen Christoforo Colombo eli Kristoffer Kolumbus, joka taivutteli vuonna 1492 Espanjan hallitsijat rahoittamaan Atlantin-purjehdustaan. Kolumbus arvioi maapallon ympärysmitan karkeasti väärin ja saapui Intian sijasta uuteen maanosaan, Amerikkaan.

Keskiajalla tunnettu maailmankartta, jossa pohjoinen on sijoitettu alalaitaan. Kartan on laatinut Sisilian kuninkaan hovissa elänyt arabimaantieteilijä Al-Idrisi vuonna 1154.

Löytöretkien myötä tietämys uusista alueista lisääntyi. Kartoittajat tekivät mittauksia ja piirsivät yksityiskohtaisia karttoja alueista. Amerikkojen kartta on vuodelta 1596.

Portugalilainen Fernão de Magalhães täydensi löytöretkien historiaa 1519–1522, kun hänen laivansa purjehti maailman ympäri. Magalhãesin laivastoon kuului 5 laivaa ja 270 miestä, joista vain yksi laiva ja 18 miestä palasi Eurooppaan. Magalhães itse kuoli taistelussa Filippiinien alkuasukkaita vastaan.

Moni retkikunta jäi kokonaan palaamatta. Väkivaltaisten yhteenottojen lisäksi tappioita aiheuttivat tuntemattomat tuulet, merivirrat ja karikot sekä erilaiset taudit. Mahdolliset voitot olivat kuitenkin riskejä suurempia. Muut Atlantin rannikon maat seurasivat 1500-luvulle tultaessa innolla Espanjan ja Portugalin esimerkkiä. Englannin ja Ranskan kustantamat laivastot kartoittivat varsinkin Pohjois-Amerikan rannikkoa.

Kauppatavaroita, aarteita ja valtaa

Amerikkaan saapuneet löytöretkeilijät kohtasivat vauraita korkeakulttuureja, jotka kuitenkin olivat teknisessä kehityksessä Eurooppaa jäljessä. Niiden kulta-aarteet houkuttelivat espanjalaisvalloittajia eli **konkistadoreja**, jotka olivat usein köyhtyneitä aatelisia. He tunkeutuivat 1500-luvun alussa Amerikan mantereen sisäosiin ja valloittivat nopeassa tahdissa atsteekkien ja inkojen valtakunnat. Niiden aarteet ryöstettiin ja asukkaat alistettiin ja käännytettiin kristinuskoon.

Amerikasta tuotu kulta ja hopea rikastuttivat varsinkin Espanjaa, ja 1500-luvulla se oli Euroopan johtava valtio. Ensimmäiset suuret kultamäärät olivat ryöstösaalista, mutta espanjalaiset perustivat myös kaivoksia, joiden tuotto piti yllä valtakunnan loistoa 1600-luvun alkupuoliskolle asti. Espanja ei kuitenkaan kyennyt käyttämään saamaansa vaurautta viisaasti, vaan sen hallitsijat sortuivat tuhlailevaan hovielämään sekä pitkällisiin ja kalliisiin sotiin Euroopassa. Jalometallien määrä aiheutti

Suuret löytöretket

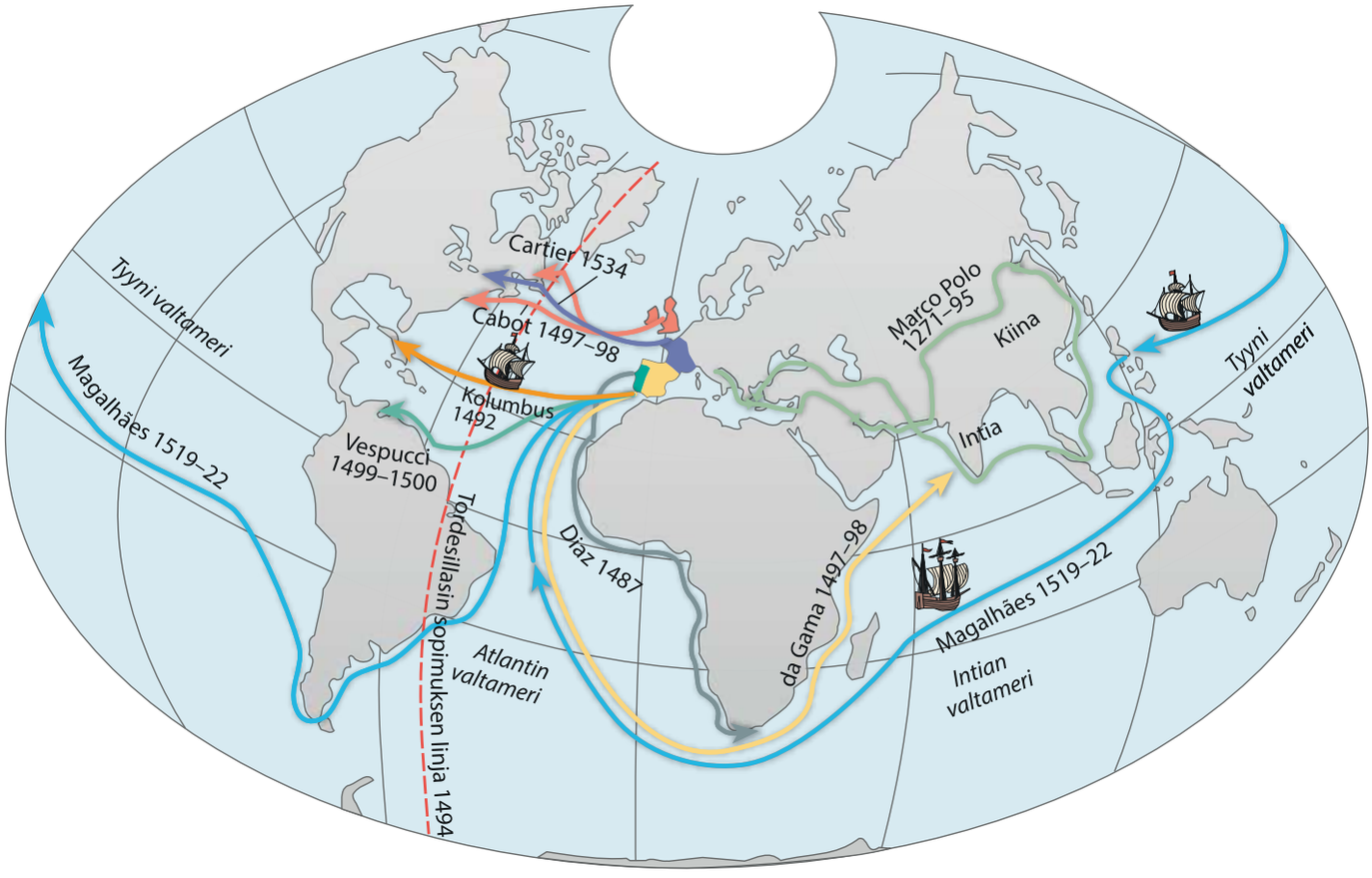

Löytöretkien myötä eurooppalaiset purjehtijat ulottivat matkansa kaikille valtamerille. Portugalista lähteneet laivastot kartoittivat Afrikan ja Intian valtameren rannikoita. Espanjalaiset saapuivat ensimmäisinä Amerikkaan ja keskittivät valloituksensa uudelle mantereelle. Englantilaiset ja ranskalaiset keskittyivät aluksi Pohjois-Amerikkaan.

myös ongelmia eurooppalaisille rahajärjestelmille. Kullan ja hopean hinnan laskiessa monissa maissa koettiin hallitsematon inflaatio eli rahan ostovoiman lasku.

Euroopan vaurastuminen ei perustunut yksin ryöstöön. Uusien mantereitten ja merireittien löytämisen jälkeen kaupankäynti vilkastui maapallon eri osissa. Kauppa hyödytti varsinkin Euroopan maita, joiden aluksissa tavarat liikkuivat mantereelta toiselle. Toisaalta myös Intiassa ja Kiinassa hyödyttiin aluksi kaupankäynnistä vaurastuneen Euroopan kanssa. Osa Amerikasta haalituista rikkauksista päätyi Kiinan keisarien ja Intian ruhtinaiden aarrekammioihin maksuksi eurooppalaisten havittelemista tuotteista.

Kun kauppa siirtyi maareiteiltä merille, kaukokaupan taloudellisesti merkittävimmäksi merialueeksi tuli Atlantti. Euroopassa aiemmin merkittävän Välimeren seutu alkoi hitaasti taantua, kun Pohjois-Italian kaupunkivaltiot ja vanhat kauppareitit menettivät merkitystään. Menestys kaukokaupassa edellytti vahvaa laivastoa ja kehittynyttä taloutta. Espanjan ja Portugalin jälkeen johtoasema siirtyi vähitellen Hollannille, Englannille ja Ranskalle.

Siirtomaakauden alku

Löytöretket toimivat lähtölaukauksena **kolonialismille**, millä tarkoitetaan siirtomaa-alueiden hankintaa ja taloudellista hyväksikäyttöä.

Pian rauhanomaisten ensikohtaamisten jälkeen väkivaltaiset yhteenotot yleistyivät. Intiaanit kaatavat sulaa kultaa espanjalaisten suihin tyydyttääkseen heidän kullanhimonsa. Vuonna 1594 julkaistun kuparipiirroksen tapaisia kuvauksia intiaaneista julkaistiin Euroopassa paljon. **Pohdi, millaista viestiä niillä haluttiin välittää Amerikasta ja amerikkalaisista.**

Merkittäviä löytöretkiä ja tutkimusmatkoja 1200–1700-luvuilla

Ajankohta*	Retken johtaja	Kohteet
1271–1295	Marco Polo	Kiina
1405–1433	Zheng He	Intian valtamerl, Afrikan itäosat
1487–1489	Bartholomeu Diaz	Afrikan eteläkärki
1492–1504	Kristoffer Kolumbus	Karibian meri, Etelä- ja Väli-Amerikka
1497–1504	Amerigo Vespucci	Etelä- ja Väli-Amerikka
1497–1498	Vasco da Gama	Meritie Intiaan
1497–1498	John Cabot	Pohjois-Amerikan rannikko
1519–1522	Fernão de Magalhães	Maailmanympäri-purjehdus
1534–1542	Jacques Cartier	Kanada
1605–1606	Willem Janszoon	Australian pohjoisrannikko
1725–1741	Vitus Bering	Alaska, Beringinsalmi
1768–1779	James Cook	Tyynen valtameren alue

* Jos löytöretkeilijä johti useita retkiä, ajanjakso kattaa merkittävimmät.

Siirtomaavalloitusten ensi vaiheessa espanjalaiset ja portugalilaiset sopivat maailman jaosta keskenään. Portugali sai etuoikeuden Afrikkaan ja Intiaan. Espanjalle puolestaan luvattiin koko uusi manner lukuun ottamatta nykyisen Brasilian aluetta. Valloitetuille alueille perustettiin tukikohtia ja siirtokuntia eurooppalaisten tulokkaiden tarpeisiin. Muut suurvallat eivät kunnioittaneet jakoa vaan alkoivat kilvan perustaa omia siirtokuntiaan.

Amerikassa siirtomaavalloitus eteni nopeimmin. Alkuperäisväestö alistettiin kaivoksien ja suurtilojen työvoimaksi. Eurooppalaisten mukanaan tuomat taudit, esimerkiksi isorokko, tuhkarokko ja pilkkukuume, kylvivät kuolemaa pakkotyöhön nääntyvien intiaanien keskuudessa. On arvioitu, että Meksikon alueen ja Andien intiaanien lukumäärä romahti sadassa vuodessa kymmenistä miljoonista muutamaan miljoonaan. Nopea väestökato ja voimakas katolinen lähetystyö rapauttivat intiaanikulttuurien perustuksia. Vaikka intiaaniväestön perillisiä asuu vielä runsaasti Keski- ja Etelä-Amerikassa, alueen valtakulttuuri on eurooppalaista perua.

Saadakseen riittävästi työvoimaa eurooppalaiset alkoivat 1500-luvun puolivälissä tuoda Amerik-

AIKALAINEN ÄÄNESSÄ

Isorokko tappoi tuhansia atsteekkeja. Intiaaneilla ei ollut immuniteettia eurooppalaisten levittämiä sairauksia vastaan ja taudit tappoivat heitä vielä enemmän kuin valloittajien aseet.

Intiaanikulttuurien tuho

Amerikan suurten ja hyvin organisoituneiden intiaanivaltakuntien äkillinen tuhoutuminen pian löytöretkien jälkeen on ihmiskunnan historian rajuimpia mullistuksia. Meksikoon 1519 rantautunut konkistadori Hernán Cortés valloitti atsteekkivaltion vain 500-miehisen espanjalaisjoukon turvin. Inkavaltakuntaan hyökänneen Francisco Pizarron sotajoukossa oli alle 200 miestä. Kumpikin suurvalta luhistui muutamassa vuodessa ja niiden kehittynyt kulttuuri hävisi lähes kokonaan.

Vanhemmassa historiankirjoituksessa on joskus väitetty, että eurooppalaiset otettiin vastaan jumalina, joita vastaan ei kannattanut taistella. Tällaiset kuvaukset ovat kuitenkin valloittajan laatimia ja epäilemättä liioiteltuja. Konkistadorien aseet ja varsinkin hevoset kyllä yllättivät intiaanit, kuten ilmenee atsteekkihallitsijalle esitystä kuvauksesta: ”*…tuliaseet toimivat heidän käskystään; kun ne toimivat, kuuluu niin kuin ukkosen jyrinä; ihminen herpaantuu täysin, korvamme menevät lukkoon. Ja kun ase toimii, sen tulta syöksevästä ja kipinöitä sinkoavasta mahasta tulee ikään kuin kivikuula; ja sen savu haisee vahvasti, se lemuaa rikiltä, niin että päätä alkaa pyöryttää. --- Heidän sotavarusteensa ovat kauttaaltaan rautaa; he pukeutuvat rautaan; raudalla he peittävät päänsä, raudasta ovat heidän miekkansa, raudasta heidän jousensa, raudasta heidän kilpensä, raudasta heidän keihäänsä. Ja heidän ”kauriinsa” kantavat heitä selässään, niin että sillä tavalla heistä tulee ikään kuin talon korkuisia.*”

Atsteekit ja inkat eivät silti heittäytyneet valloittajien armoille. He koettivat parhaansa mukaan puolustautua hyökkääjiä vastaan. Toisaalta monet intiaanit asettuivat valloittajien puolelle. Alkuperäisasukkaat koettivat hyötyä valloittajista keskinäisissä valtataisteluissaan ja usein eurooppalaisilla oli tukenaan suuri intiaaniliittolaisten armeija.

Eurooppalaisten aseita tuhoisammiksi osoittautuivat heidän mukanaan levinneet kulkutaudit. Ne aiheuttivat valtavan väestökatastrofin, sillä Amerikan asukkaille ei ollut kehittynyt vastustuskykyä taudeille. Kuolonuhrien määrää on vaikea arvioida, mutta esimerkiksi Meksikon alueella tauteihin menehtyi arviolta 80 prosenttia asukkaista heti espanjalaisvalloituksen jälkeen. Vuonna 1565 inkoja kohdannutta isorokkoepidemiaa kuvattiin seuraavasti: ”*Kylät autioituivat asukkaista. Heitä kuoli kymmenittäin ja sadoittain --- Ruumiita oli ympäriinsä pelloilla tai kasoittain taloissa tai majoissa. --- Peltoja ei ollut viljelty, laumat olivat hoitamatta, --- He pakenivat kamalan taudin kynsistä, mutta kuolivat lopulta nälkään*”.

HISTORIAN TULKINTA

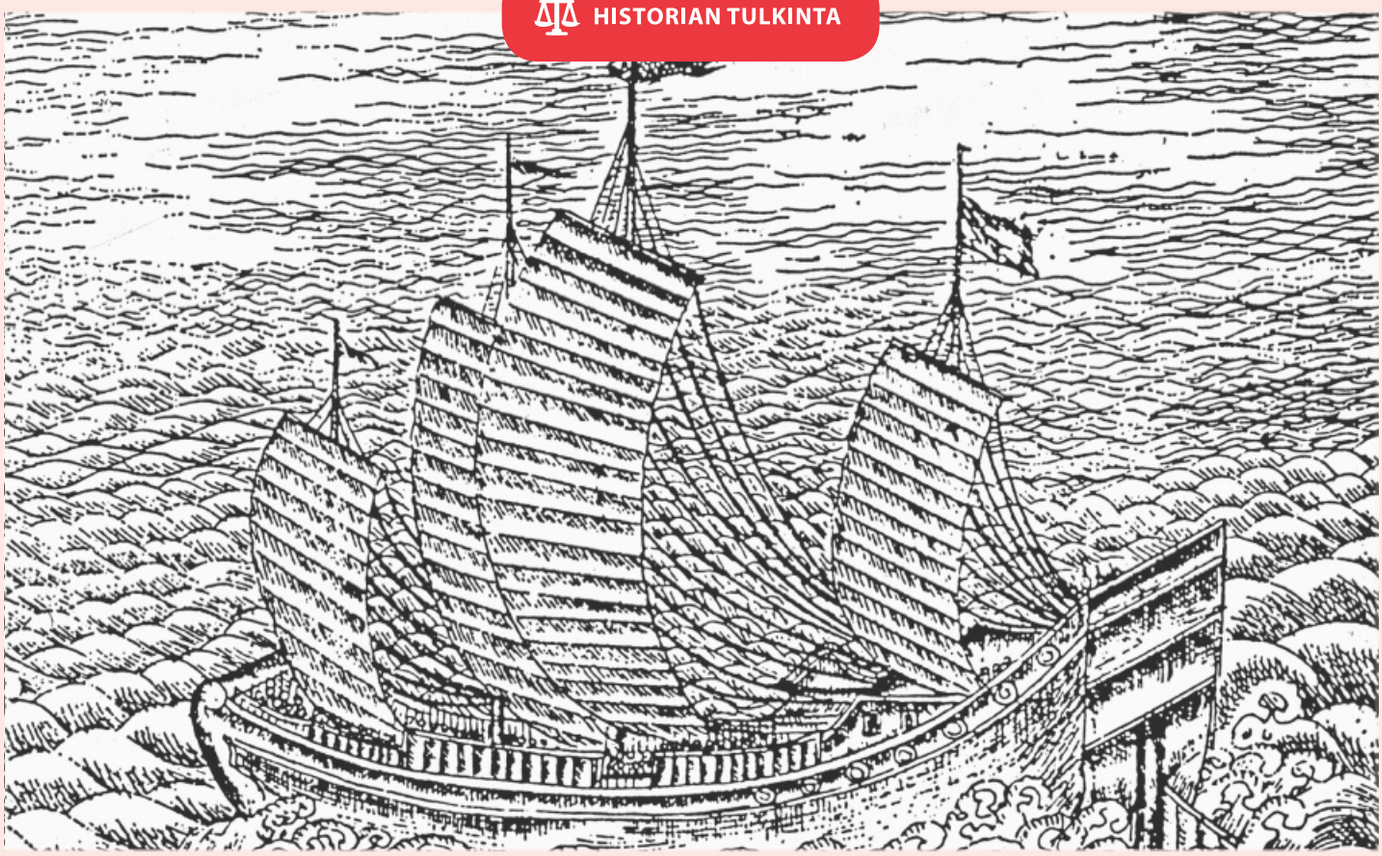

Kiinalainen amiraali Zheng He purjehti 1400-luvun alussa Afrikan rannikolle asti tällaisilla laivoilla, jotka jättivät varjoonsa eurooppalaiset alukset. Sen jälkeen Kiinan kiinnostus löytöretkiin sammui ja merireitit ja laivanrakennustaito vaipuivat unohduksiin.

Miksi juuri eurooppalaiset tekivät löytöretkiä?

Tutkijat ovat pohtineet, miksi juuri Euroopan maat päätyivät hallitsemaan laajoja alueita eri maanosista. Aasiassa oli samaan aikaan kulttuureja, joiden tekninen ja kulttuurinen taso oli vähintään yhtä korkea kuin eurooppalaisten. Monet purjehdusta ja kaukomatkoja helpottavat keksinnöt, kuten astrolabi ja kompassi, oli kehitetty alun perin Euroopan ulkopuolella. Eurooppalaisen talouden ja tekniikan keskiaikainen kehitys oli monilta osin Aasiasta omaksuttujen teknisten keksintöjen ja sovellusten ansiota.

Miksi voittoisille löytöretkille lähtivät eurooppalaiset eivätkä esimerkiksi kiinalaiset? Kiinalaisetkin olivat 1400-luvun alussa tehneet purjehdusretkiä Afrikkaan ja Intiaan. Heillä ei kuitenkaan ollut syytä laajamittaisimpiin valloitus- tai kauppahankkeisiin, sillä näkemyksensä mukaan kiinalaisilla oli kaikkea tarvitsemaansa omasta takaa. Yhtenä syynä kiinalaisten haluttomuuteen panostaa löytöretkiin voidaan pitää kiinalaisen maatalouden ja erityisesti riisinviljelyn vaatimaa työmäärää – valtakunnalla ei ollut halua irrottaa suuria määriä työvoimaa pelloilta meriretkille.

Sydänkeskiajalta lähtien Euroopassa oli vahvistunut markkinatalousajattelu. Aiemmin oli ajateltu, että keskeinen vaurauden lähde oli maaomaisuus ja maatalous, jonka tuotosta maksettiin veroja kymmenyksinä kirkolle ja kartanonväelle. Uuden ajattelun mukaan vaurautta voitiin kasvattaa kaupankäynnin avulla ja sijoittamalla rahaa tuotteisiin ja yrityksiin, joiden arvon saattoi ajatella kasvavan. Tämä voitontavoittelu toimi yhtenä tärkeänä motiivina löytöretkille.

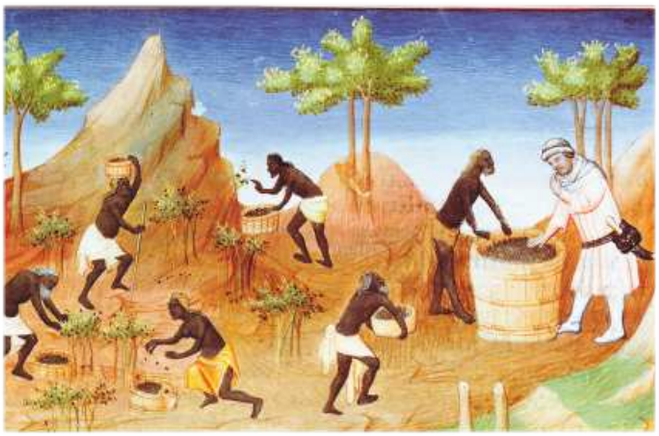

Eurooppalainen mies valvoo pippurin sadonkorjuuta Etelä-Intiassa 1400-luvulla. 1500-luvulla pippurikaupan osuus maailman maustekaupasta oli 70 prosenttia. Portugalilaiset laajensivat Intiasta kotoisin olevan pippurin viljelyä myös Afrikkaan ja Amerikkaan 1600-luvulla, sillä kysyntä tuotteelle oli suurta niin Euroopassa kuin Kiinassakin.

kaan afrikkalaisia orjia. Orjatyövoimaa käytettiin kaivoksilla, joista espanjalaiset louhivat kultaa ja hopeaa. Kun portugalilaiset eivät löytäneet Brasiliasta jalometalleja, he alkoivat hyödyntää siirtokuntaansa rakentamalla sokeriplantaaseja. Myös espanjalaisiin siirtokuntiin perustettiin suuria plantaaseja sokerin, kahvin, kaakaon, tupakan ja puuvillan viljelyä varten.

Afrikassa ja Aasiassa eurooppalaiset eivät saavuttaneet vastaavaa ylivaltaa vielä löytöretkien aikaan. Aasiassa eurooppalaisten valloituksia rajoittivat vahvat kehittyneet valtakunnat ja Afrikassa epäsuotuisa ilmasto, taudit ja sisämaan vaikeakulkuisuus. Siirtokuntia perustettiin vain rannikoille. Ne olivat tarpeellisia satamia kauppalaivoille ja paikallisen kaupankäynnin keskuksia. Tulevina vuosisatoina näistä pienistä rannikkotukikohdista käsin alettiin laajentaa eurooppalaisten valtapiiriä Afrikassa ja Aasiassakin.

Kolonialismi johti myös siirtolaisuuteen. Kymmenet tuhannet eurooppalaiset jättivät kotinsa ja matkustivat merten yli paremman tulevaisuuden toivossa. Uusilla mantereilla he joutuivat ratkaisemaan suhteensa paikallisiin asukkaisiin ja luonnonoloihin. Kohtaamiinsa kansoihin he suhtautuivat usein ylimielisesti ja tehostivat vaatimuksiaan väkivallalla. Varsinkin Amerikassa alkuperäisväestön kieli, kulttuuri ja uskonto pyrittiin korvaamaan eurooppalaisella.

TEHTÄVÄT

1. Selvitä.

a) Millaiset keksinnöt mahdollistivat suuret löytöretket?

b) Mitkä keksinnöistä olivat tuontitavaraa Eurooppaan?

c) Millaisia motiiveja löytöretkien taustalla oli?

d) Mikseivät kiinalaiset tehneet laajoja löytöretkiä, vaikka heillä oli siihen vaadittavat valmiudet?

2. Millä tavoin suuret löytöretket vaikuttivat:

a) kuninkaiden **b)** paavin

c) aateliston **d)** intiaanien asemaan?

3. Pohdi.

a) Mitä tarkoitetaan kolonialismilla?

b) Ota kantaa väitteeseen: Suuret löytöretket edistivät kolonialistista kehitystä.

c) Ota kantaa väitteeseen: Ilman löytöretkiä eurooppalaisilla olisi ollut vaarana köyhtyminen ja nälkiintymien.

11. Maailmankauppa laajenee

Globaali vuorovaikutus alkaa

Löytöretket ja niitä seurannut maailmanlaajuinen liikenteen ja kaupan vilkastuminen vaikuttivat kaikkiin maanosiin ja niiden asukkaisiin. Löytöretkiä voidaan pitää ensimmäisenä ihmisen aiheuttamana **globaalina** ilmiönä, joskaan niiden vaikutukset eivät olleet välittömiä. Löytöretkien jälkeisinä vuosisatoina 1500–1700-luvuilla vakiintuneet kauppareitit sitoivat maaosat entistä kiinteämmin toisiinsa.

Ihmiset ja tavarat liikkuivat nopeammin ja suuremmassa mittakaavassa kuin koskaan aiemmin. Uusien merireittien, lisääntyvän liikenteen ja tarkentuvien karttojen myötä uudet kansat liitettiin maailmankaupan verkostoon. Kaupan laajenemista maailmanlaajuiseksi on perinteisesti tarkasteltu juuri Euroopan näkökulmasta. Löytöretkiä on kuvattu voittokulkuna joiden myötä eurooppalaiset matkaajat ”löysivät” maailman muut osat. Kyse oli kuitenkin pitkästä prosessista, jota on syytä tarkastella sekä löytöretkien tekijöiden että löytöretkien kohteiden näkökulmasta.

Jo löytöretkiä edeltävänä aikana Euroopasta Lähi-itään, Intiaan ja Kiinaan ulottuneet alueet olivat olleet jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään. Karavaani- ja merireittejä pitkin liikkuivat kauppatavaroiden lisäksi ajatukset, keksinnöt ja ajoittain kulkutaudit. Vaikka yhteydet olivat hitaita ja kulkivat monien välikäsien kautta, oli Euraasian tiheään asuttujen kehittyneiden yhteiskuntien alueella olevilla kulttuureilla paljon yhteistä. Tällä alueella on arvioitu asuneen 75 prosenttia maailman väestöstä ennen löytöretkiä. Löytöretkien seurauksena muu maailma pääsi hyvässä ja pahassa osaksi lisääntyvästä vuorovaikutuksesta.

Vuorovaikutus ei koskenut yksin ihmisiä, taloutta ja kulttuuria. Myös kasvien ja eläinten maailma yhdentyi. Kaupankäynnin myötä eurooppalaiset ottivat käyttöönsä uusia ruoka- ja nautintoaineita kuten Amerikasta kotoisin olevat tomaatin, perunan, kaakaon, maissin ja tupakan. Aasiasta omaksuttiin riisin ja puuvillan viljely ja Lähi-idästä hieman myöhemmin kahvi. Myös monenlaiset uudet hedelmät tulivat eurooppalaisille tutuiksi. Vastaavasti eurooppalaiset veivät muihin maanosiin mukanaan omat viljelykasvinsa, jolloin uudet lajit levisivät ympäri maailman ja muokkasivat ihmisten viljely- ja ruokailutottumuksia.

Myös kotieläimiä vietiin maanosasta toiseen. Amerikkaan kotiutuivat vanhassa maailmassa jo kauan sitten kesytetyt hevonen, lehmä ja lammas. Kaikkien lajien leviäminen ei ollut tarkoituksellista. Esimerkiksi rotat pääsivät laivojen mukana syrjäisillekin saarille. Myös meille tuttu kotieläin saattoi vieraassa ympäristössä muuttua haitalliseksi tuhoeläimeksi. Esimerkiksi Kolumbuksen mukanaan tuomia sikoja karkasi vapauteen, jossa ne pääsivät lisääntymään ilman luontaisia vihollisia. Laajalle levittäytyneet villisiat aiheuttivat melkoista tuhoa intiaanien viljelyksille.

Yleisten kotieläinlajien ja viljelykasvien alkuperäalueet

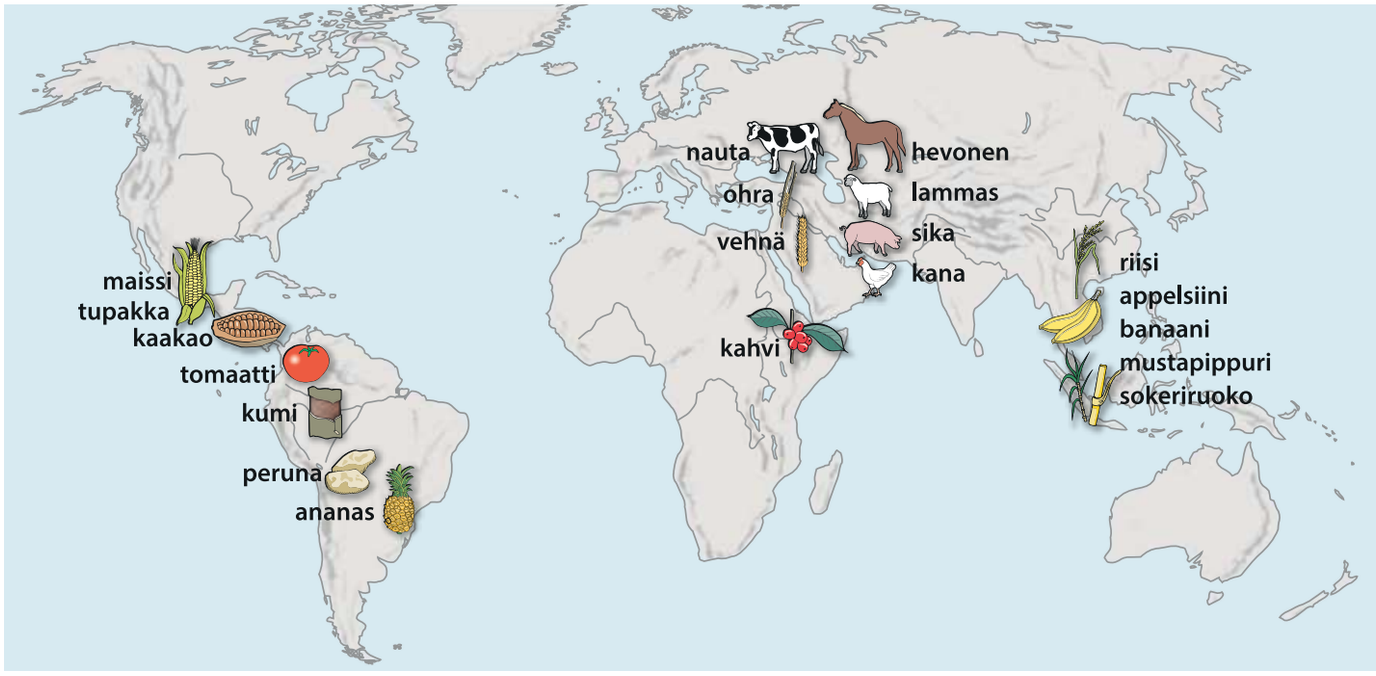

Monet ravintokasvit ja kotieläinlajit levisivät maailmanlaajuiseen käyttöön löytöretkien myötä. Esimerkiksi suomalaisille tärkeä peruna on kotoisin Andien ylängöiltä ja kahvi Punaisen meren alueelta. Amerikassa puolestaan ei ennen Kolumbusta tunnettu hevosia tai sikoja, jotka olivat yleisiä kotieläimiä Euroopassa ja Aasiassa.

Vaikka maailmankaupan synnyssä onkin kyse globaalista ilmiöstä, sen vaikutukset olivat eri alueilla hyvin erilaisia. Varsinkin Eurooppa hyötyi muutoksista ja Amerikka vastaavasti kärsi. Toisaalta talouden kehitys vaikutti Euroopan eri alueisiin eri tavoin, eivätkä kaikki löytöretkien kohdealueetkaan joutuneet vielä 1600–1700-luvulla kokemaan suuria muutoksia. Esimerkiksi Afrikan sisäosat ja monet Tyynenmeren alueet pysyivät syrjässä maailmankaupan verkottumisesta 1700-luvulle asti.

Länsi-Eurooppa purjehtii johtoasemaan

Ensimmäiset löytöretkien avulla nousseet kauppamahdit Espanja ja Portugali menettivät 1600-luvulle mennessä johtoasemansa. Vaikka ne onnistuivatkin säilyttämään siirtomaaomistuksensa, siirtyi tuottoisa kauppa hollantilaisille ja briteille, joiden satamat sijaitsivat Atlantin, Pohjanmeren ja Itämeren kauppareittien varsilla.

Alankomaat nousi tärkeäksi maailmantalouden keskukseksi 1500-luvulla, kun sen pohjoisosat itsenäistyivät Espanjan vallasta. Jo keskiajalla alankomaalaisten maakuntien, Hollannin ja Flanderin, kaupungit olivat kasvaneet vilkkaiksi käsityön ja kaupan keskuksiksi. Alankomaiden kehitystä edistivät yritteliäisyys, kaupankäynnille myönteinen ilmapiiri ja uskonnollinen suvaitsevaisuus. Muualla vainotut uskonnolliset ryhmät saivat turvapaikan Alankomaista ja toivat mukanaan taloudellisen osaamisensa.

Vaikka espanjalaiset säilyttivät yksinoikeuden tuoda Eurooppaan siirtokuntiensa tuotteita, hollantilaiset kauppiaat huolehtivat tuotteiden kuljetuksesta ja myynnistä Euroopassa. Amsterdamista tuli kaupankäynnin keskus, jossa raaka-aineiden ja valmiiden tuotteiden markkinahinnat

Hollannin kauppakomppanian laivoja. Hollanti oli pienestä koostaan huolimatta 1600-luvun johtava merivalta Euroopassa.

Pohjoisen Euroopan ja erityisesti Hollannin valta ja vauraus lisääntyivät 1600-luvulla. Vaurastumisesta ja merenkulun merkityksestä kertovat Johannes Vermeer van Delftin maalauksen (1665–66) porvariskodin hienot esineet, suuri kartta, kalliit kankaat ja matka-arkku.

määriteltiin. Hollantilaiskauppiaat valtasivat myös heikkenevän Hansan kauppareitit Itämerellä. He saivat Norjasta ja Itämeren alueelta raaka-aineita telakoilleen. Tuontitavaroiden, kuten puun, hampun ja tervan, avulla he rakensivat laivaston, joka 1600-luvulla käsitti kolme neljäsosaa Euroopan aluksista.

Hollanti liittyi siirtomaavaltojen joukkoon, kun se valtasi Portugalin siirtokuntia Aasiassa ja perusti omiaan kauas Sumatralle, Jaavaan ja Borneoon. Afrikan eteläkärkeen perustettiin Kapkaupunki, joka tarjosi huoltopaikan hollantilaisille laivoille. Alueelle alkoi muuttaa hollantilaisia siirtolaisia eli buureja. Hollannin Itä-Intian kauppaseura oli aikakautensa tuottoisin yritys, ja Amsterdam pysyi maailmankaupan ja pankkitoiminnan keskuksena sadan vuoden ajan.

Vähitellen Hollanti menetti johtoasemansa Englannille, joka oli alkanut kehittää merenkulkuaan ja elinkeinoelämäänsä 1500-luvulla.

Varhainen skotlantilainen seteli on vuodelta 1716. Seteli oli itse asiassa velkakirja, jolla sai lunastettua pankista 12 puntaa. Koska rahat sai lunastaa kuka tahansa, seteliä voitiin käyttää maksuvälineenä ilman, että kolikoita tarvitsi käydä pankista nostamassa.

Myös Englanti oli 1500-luvun alussa rahoittanut retkikuntien purjehduksia Pohjois-Amerikkaan, jonne se perusti merkittävimmät siirtokuntansa. Se kaappasi pian haltuunsa myös muiden maiden pohjoiset siirtokunnat, kuten hollantilaisten Uuden-Amsterdamin, joka nimettiin uudelleen New Yorkiksi.

Muutkin Euroopan valtiot tavoittelivat siirtomaaomistuksia ja osuutta maailmankaupasta. Ruotsalaisten, tanskalaisten ja Saksan valtioiden hankkeet jäivät vaatimattomiksi. Valtamerikauppa edellytti vahvaa laivastoa, jolla merireittejä ja tukikohtia suojeltaisiin kilpailijoilta ja merirosvoilta. Englannin ja Alankomaiden ohella menestyi Manner-Euroopan vanha suurvalta Ranska, jolle väkirikkaus, vauraus ja otollinen sijainti tarjosivat mahdollisuuden kilpailla merellisempien suurvaltojen rinnalla.

Kaupungit ja kaupankäynti kehittyvät

Maailmankaupan laajeneminen johti uusien kaupankäyntitapojen syntyyn. Rahan käytön yleistyminen aiheutti sen, että maailman jalometallivarannot alkoivat ehtyä. Lisääntyneet kulta- ja hopeakolikoiden kuljetukset houkuttelivat myös ryöstäjiä ja merirosvoja puoleensa. Uusi turvallinen tapa hoitaa maksuja ja raha-asioita olivat pankkien myöntämät paperiset velkakirjat eli setelit. Myös muut velkakirjat kuten vekselit eli maksulliset velkasitoumukset sekä luotolla maksaminen yleistyivät.

Kauppa tarvitsi kehittyäkseen myös uudenlaisia kauppapaikkoja. Keskiaikaiset kausittain vaihtuvat ja tilapäiset messut ja markkinat korvasi nyt pysyvä markkinapaikka eli **pörssi**. Ensimmäinen pörssi perustettiin Amsterdamiin vuonna 1609. Pörssissä voitiin käydä kauppaa tavaroilla tai velkakirjoilla. Sieltä oli myöhemmin mahdollista hankkia myös osuuksia osakeyhtiöistä. Pörssin myötä suuriinkin hankkeisiin löytyi sijoittajia, sillä yksittäisen sijoittajan riski omaisuuden menettämisestä pieneni.

Toinen tapa yhdistää useiden kauppiaiden voimat yhteisiin hankkeisiin oli **kauppakomppanioiden** perustaminen. Ne olivat kaukokauppaan keskittyneitä useiden suurkauppiaiden ja sijoittajien yhteenliittymiä. Kauppakomppanioilla oli varaa ylläpitää omia laivastoja, tukikohtia ja jopa sotajoukkoja kaukaisissa maissa. Valtiot suosivat 1600–1700-luvuilla kauppakomppanioita ja antoivat niille monopoleja tiettyjen alueiden kauppaan.

Hollannin ja Englannin kauppakomppaniat pitivät hallussaan Atlantin ja Amerikan välistä liikennettä ja Aasian rannikoiden kauppaa. Euroop-

Maailman merillä matkaajia uhkasivat monet vaarat. Myrskyjen, merivirtojen ja karikoiden lisäksi uhan muodostivat myös merirosvot. He vaanivat äkkirikastumisen toivossa laivojen arvokkaita lasteja, kuten kuvan kultakolikoita. Yksi mielenkiintoisimmista kaappareista oli Sir Francis Drake (1540–1596). Hänellä oli kuningatar Elisabeth I:n virallinen kaapparikirja, joka valtuutti Draken hyökkäämään vihollisen kauppa-aluksille ilman pelkoa rangaistuksesta. Kaappauksista hyötyivät sekä kuningatar, kaapparit että englantilaisten merentakaiset siirtokunnat.

palaiset hoitivat myös Aasian maiden välistä tavaraliikennettä. Koska eurooppalaisille tuotteille ei ollut kysyntää Aasiassa, eurooppalaiset joutuivat maksamaan aasialaisista ylellisyystuotteista amerikkalaisella hopealla tai muista kuljetuksista saamillaan tuloilla.

Kaukokaupassa kuljetettavien tuotteiden tuli olla vähän tilaa vieviä ja hyvin säilyviä, koska merimatkat olivat pitkiä. Sopivia kaukopurjehdustuotteita olivat muun muassa sokeri, kaakao, puuvilla ja tupakka mutta myös jalometallit – ennen kaikkea hopea ja kulta –, timantit, silkki ja mausteet. Erityisen tuottoisia rahtitavaroita olivat tulppaanisipulit, jotka 1700-luvulla olivat kirjaimellisesti painonsa arvoisia kullassa.

Lisääntynyt kaupankäynti loi pohjan kaupunkien kasvulle. Hollannin Amsterdam kasvoi 1700-luvulle mennessä yli 200 000 asukkaan metropoliksi ja ohitti myöhäiskeskiajan Välimeren kaupan keskuksen Venetsian. Vielä suuremmiksi kasvoivat Lontoo ja Pariisi, joiden väkiluku ylitti 1700-luvulla puolen miljoonan rajan. Suurkaupunkien lisäksi monet pienemmät kaupungit hyötyivät kaupankäynnin lisääntyneistä mahdollisuuksista ja porvariston vaurain osa keräsi huomattavia rikkauksia. Vaikka kaupungistuminen oli Euroopassa vauhdittunut, valtaosa väestöstä eli yhä maataloudesta ja maailman suurimmat kaupungit löytyivät Kiinasta ja Intiasta.

Kolonialismi valtaa alaa

Suuressa osassa maailmaa maailmankaupan synty tarkoitti liittymistä eurooppalaisten johtamaan ja Euroopan maita hyödyttävään kauppaverkostoon. Amerikasta, Afrikasta ja Aasiasta hankittiin eurooppalaisten tarpeisiin raaka-aineita ja ylellisyystuotteita. Samalla ne toimivat markkina-alueena eurooppalaisille käsiteollisuuden tuotteille, kuten tekstiileille, astioille ja aseille. Mannertenvälistä kauppaa käytiin eurooppalaisilla laivoilla ja voitot päätyivät Eurooppaan.

Amerikka oli päätynyt eurooppalaiseen valtaan jo löytöretkien aikana. Espanja ja Portugali olivat jakaneet keskenään Etelä- ja Väli-Amerikan, jotka

Euroopan maiden siirtomaavalloitukset 1700-luvulla

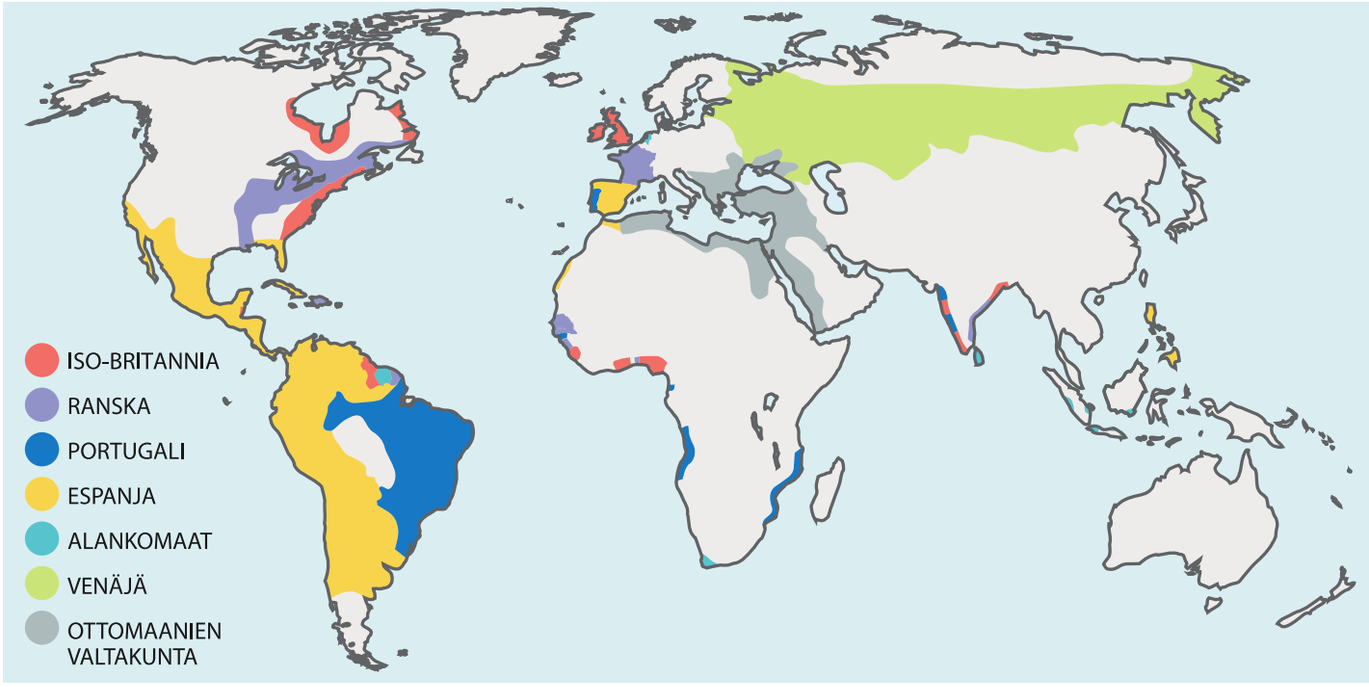

Länsi-Euroopan suurvalloilla oli 1700-luvun puolivälissä siirtomaita ja tukikohtia kaikissa maanosissa Australiaa lukuunottamatta, ja sinnekin englantilaiset perustivat siirtokunnan vuosisadan lopussa. Venäjä puolestaan alisti valtaansa Siperian, joka liitettiin siirtomaita kiinteämmin osaksi emämaata. **Pohdi, miksi siirtomaita oli Aasiassa ja Afrikassa vain rannikoilla, kun Amerikassa valloitukset ulottuivat mantereen sisäosiin saakka?**

alistettiin täysin seuraavien vuosisatojen kuluessa. Alueelle suuntautui voimakas siirtolaisuus ja alkuperäisväestökin omaksui suurelta osin espanjan tai portugalin kielen ja katolisen uskonnon. Näitä alueita alettiin myöhemmin kutsua **Latinalaiseksi Amerikaksi**. Valtaa siirtokunnissa käyttivät eurooppalaiset tulokkaat tai heidän jälkeläisensä, joita kutsuttiin **kreoleiksi**. Intiaanit, afrikkalaistaustaiset orjat ja seka-avioliitoista syntynyt väestö hoiti raskaat ja ruumiilliset työt.

Latinalaisen Amerikan siirtomaat olivat emämaihin nähden alistetussa taloudellisessa asemassa. Niiden piti tuottaa raaka-aineita, varsinkin jalometalleja ja elintarvikkeita Euroopan markkinoille. Tämä toiminta muutti Amerikan mantereen ekosysteemiä. Sademetsiä raivattiin **plantaasien** tieltä, ja niitä kaadettiin myös polttopuiksi, sokerituotannon ja malminsulatuksen tarpeisiin. Amerikkaan tuodut kotieläimet kuten hevonen, lehmä, sika, lammas ja vuohi veivät elintilaa monilta alkuperäisiltä kasveilta ja eläimiltä.

Muut siirtomaavallat perustivat siirtokuntia Pohjois-Amerikkaan ja Karibian meren saarille. Ranska otti haltuunsa Kanadan ja vaati oikeutta valtavan suureen Louisianan alueeseen, joka kattoi suuren osa nykyisten Yhdysvaltojen keskiosista. Englanti puolestaan kaappasi haltuunsa Amerikan itärannikon, jonne alkoi muuttaa runsaasti siirtolaisia. Siirtokunnat tuottivat emämailleen monia raaka-aineita. Pohjoisemmilta alueilta hankittiin puuta ja turkiksia, eteläisempien siirtokuntien ja Karibianmeren saarten orjatyövoimalla toimivat suurtilat puolestaan sokeria ja tupakkaa.

Pohjois-Amerikan alkuperäisasukkaat saivat 1600–1700-luvulla kokea samanlaisia vaikeuksia kuin inkat ja atsteekit aiemmin. Heidät vedettiin

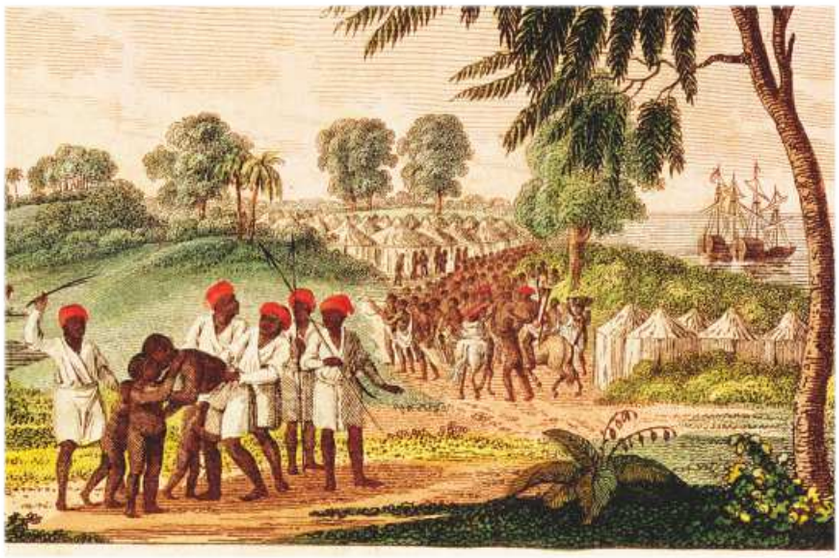

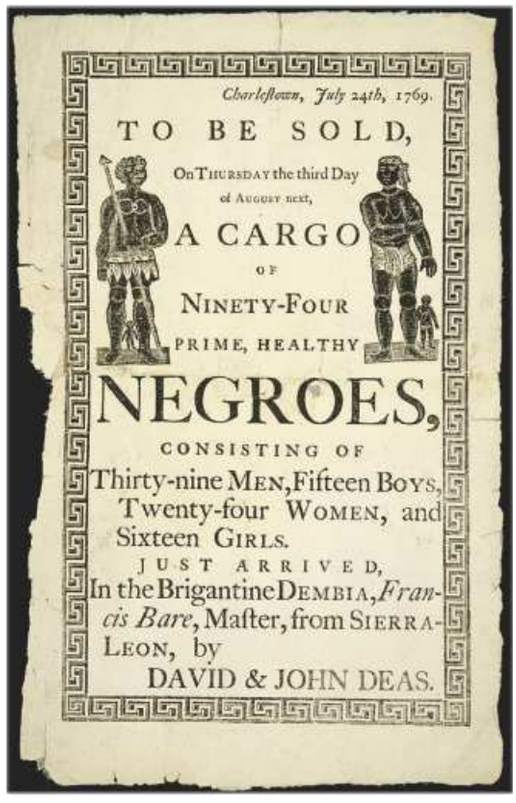

Orjia koottiin lastattaviksi Afrikassa. Vaarallisen merimatkan jälkeen he päätyivät Amerikan orjamarkkinoille, joissa paras hinta maksettiin nuorista ja vahvoista miesorjista. Viimeistään tässä vaiheessa perheet yleensä hajotettiin. Vuonna 1769 julkaistu ilmoitus orjamarkkinoista Etelä-Carolinassa.

mukaan eurooppalaisten sotiin ja heidän maansa anastettiin vähän kerrallaan. Kulkutaudit tekivät tuhojaan myös Pohjois-Amerikan intiaanien keskuudessa. Samankaltainen tuho koettiin myös Siperiassa, jonne Venäjän tsaarivalta laajeni 1500- ja 1600-luvuilta alkaen.

Afrikan rannikoille perustettiin kauppatukikohtia, joiden kautta eurooppalaiset saivat ostettua kultaa, norsunluuta ja varsinkin orjia. Merkittävää siirtolaisuutta kohdistui kuitenkin vain hollantilaisten valtaamaan Kapmaahan, jonka ilmastoa pidettiin eurooppalaisille suotuisana. Myös Aasiassa siirtomaiden valloitus eteni hitaasti. Espanja oli ottanut haltuunsa Filippiinit ja Hollanti nykyisen Indonesian alueita. Kaikilla merkittävillä siirtomaavalloilla oli tukikohtansa Intiassa, mutta 1700-luvun kuluessa englantilaiset syrjäyttivät kilpailijansa ja alkoivat vähän kerrallaan alistaa Intiaa valtaansa.

Aasian väkirikkaat ja tuottavat alusmaat olivat tärkeitä eurooppalaisen kaupankäynnin kannalta, mutta niin etäällä että emämaan ote niistä jäi vielä heikoksi. Itsenäisesti toimivat kauppakomppaniat olivat välttämättömiä kaukaisten alueiden hyödyntämisessä. Esimerkiksi Englannin Itä-Intian kauppakomppania hallitsi jo 1700-luvun lopulla aluetta, joka oli sekä suurempi että väkirikkaampi kuin eurooppalainen emämaa.

Orjakauppaa yli Atlantin

Uuden ajan alussa syntynyttä maanosien välistä vuorovaikutusta kuvaa hyvin ajan tärkein pysyvä kauppareitti, **Atlantin kolmiokauppa**. Britit hallitsivat tätä orjakauppaan perustuvaa järjestelmää 1600–1700-luvuilla. Kaivostyö ja maanviljely merten takaisilla alueilla vaativat runsaasti työvoimaa. Eurooppalaisten tuomat taudit ja uuvuttava pakkotyö olivat aiheuttaneet uudella mantereella val-

AIKALAINEN ÄÄNESSÄ

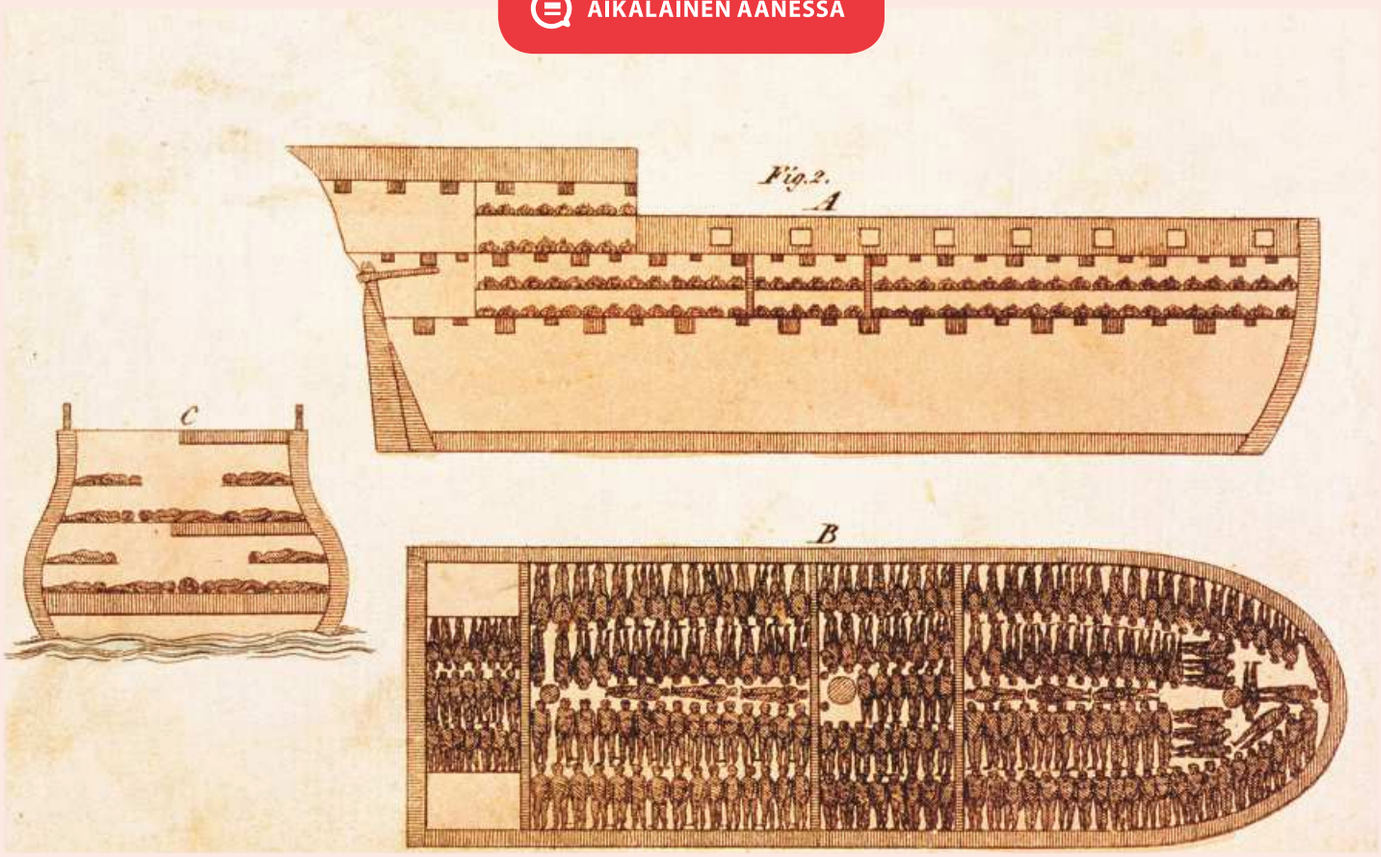

Orjalaivan lastaussuunnitelma 1700-luvulta. Orjien kuljetus oli mittatarkkaa työtä, jossa arvokkaasta ruumatilasta ei hukkasenttejä jäänyt. **Mitä tällainen kuljetustapa mielestäsi kertoo suhtautumisesta orjiin?**

Ihmiset kauppatavarana

Olot orjalaivoissa olivat epäinhimilliset. Englantilainen orjuuden vastustaja kuvaa tutustumistaan orjalaivaan vuonna 1829 seuraavasti: *"Laivan nimi oli Veloz --- Se oli ottanut Afrikan rannikolta 336 miestä ja 226 naista, yhteensä 562, ja se oli ollut merellä seitsemäntoista vuorokautta, minä aikana heitä oli heitetty yli laidan 55 --- mutta asia joka järkytti meitä eniten, oli se, kuinka niin monen ihmisen oli mahdollista elää niin ahtaasti yhteen sullotuissa matalissa kolme jalkaa (91cm) korkeissa selleissä, joista suurimpaan osaan --- ei päässyt valo eikä ilma; ja tämä lämpötilassa, joka mitattuna ulkona varjoisessa paikassa oli 89 astetta (32°C)."*

Ruoan, juoman, hygienian ja hapen puute täyteen ahdetuissa lastiruumissa saattoi tappaa jopa kolmasosan afrikkalaisista viikkojen merimatkan aikana. Orjiin ei suhtauduttu inhimillisinä olentoina, ja heidän kohteluaan säätelivät vain voitontavoittelun lait, kuten englantilainen lakimies vuonna 1783 totesi: *"Mikä onkaan tämä äänekäs julistus, että inhimillisiä olentoja on heitetty yli laidan? --- Tässä on kysymys irtaimistosta tai tavaroista. Niin todella on: tässä on kysymys tavaroiden heittämisestä yli laidan; sillä tässä mielessä ja vakuutuslain tarkoittamassa mielessä he ovat tavaroita ja omaisuutta."*

Kuljetusoloihin alettiin silti kiinnittää huomiota, koska kauppiailla oli tarve saada arvokas lasti elävänä maihin. 1700-loppupuolella useimmat laivat menettivät enää alle 10 prosenttia orjistaan. 1700-luvulla ajatukset ihmisoikeuksista levisivät ympäri Eurooppaa. Tämä muutti suhtautumista myös orjakauppaan. Englannissa orjakauppa kiellettiin vuonna 1807 ja koko brittiläisen imperiumin alueella 1833. Viimeisenä Amerikan maana orjuudesta luopui Brasilia vasta vuonna 1888.

tavan väestökatastrofin. Halvan työvoiman tarve loi orjakaupalle hyvät markkinat.

Kolmiokaupan periaate oli yksinkertainen ja tuottoisa. Euroopassa valmistettiin jalostettuja tuotteita kuten aseita, ruutia, alkoholia ja vaatteita, jotka laivattiin Afrikan markkinoille. Afrikkalaisissa satamissa samaisten laivojen ruumat täytettiin orjilla. Eurooppalaiset eivät yleensä itse ryöstäneet orjia, vaan ostivat heidät tukkukauppiailta eli afrikkalaisilta heimopäälliköiltä. Afrikan rannikkoseudunpäälliköt ostivat Euroopasta aseita ja hevosia ja metsästivät niiden avulla mantereen sisäosien asukkaita kuin eläimiä ja kuljettivat heidät kahlittuina orjakaravaaneina rannikon orjakauppasatamiin. Satamissa laivat lastattiin valtameren ylitystä varten.

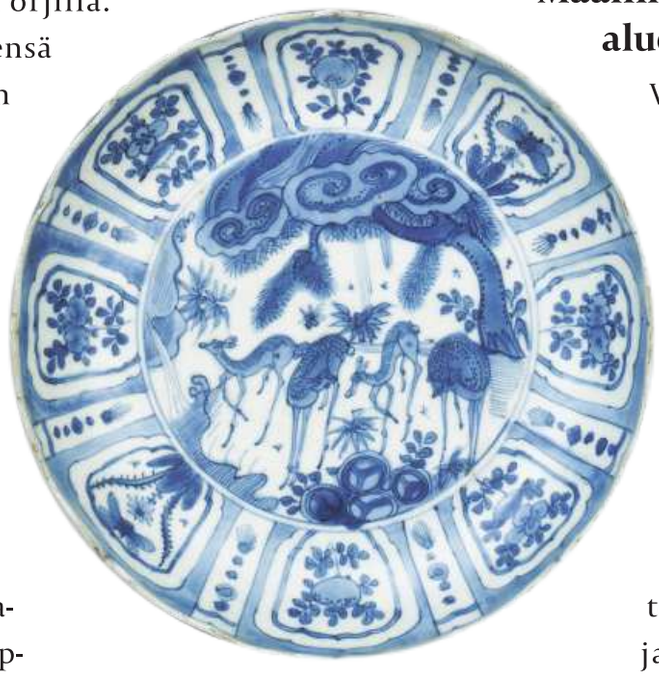

1600-luvulla kiinalainen keksintö, posliini, tuli tunnetuksi Euroopassa. Ylellisyysesineenä sille oli kova kysyntä, ja eurooppalaiset yrittivät kilvan valmistaa sitä itse.

Orjalasti kuljetettiin Amerikkaan, lähinnä Brasilian ja Karibianmeren satamiin, joista orjat kaupattiin Amerikan eri osiin. 1500-luvulta eteenpäin arviolta 15 miljoonaa orjaa kuljetettiin Afrikasta Amerikkoihin. He päätyivät työskentelemään suurtiloille ja kaivoksiin, joissa odottivat raskas työ ja ankarat rangaistukset. Orjien korkea kuolleisuus tarkoitti sitä, että uusille orjille oli jatkuvaa kysyntää.

Amerikassa laivojen uudeksi lastiksi kannettiin raaka-aineita kuten jalometalleja, sokeria, tupakkaa tai puuvillaa Eurooppaan vietäväksi. Järjestely hyödytti eurooppalaisia kauppiaita ja porvareita. Raaka-aineiden jalostaminen valmiiksi tuotteiksi oli kannattavaa ja tuotti Eurooppaan pääomaa.

Maailmantalouden reuna-alueet

Vaikka Eurooppa-keskeisen maailmantalouden lonkerot alkoivat 1700-luvun loppuun mennessä ulottua kaikkiin maanosiin, monet seudut olivat yhä niiden suoran vaikutuksen ulkopuolella. Eurooppalaiset purjehtivat kyllä kaikilla merillä, kartoittivat rannikot tarkasti ja perustivat tukikohtia ympäri maailmaa, mutta monien mantereiden sisäosat pysyivät heille vieraina. Esimerkiksi suurin osa Afrikasta pysyi eurooppalaisissa kartoissa valkeana alueena 1800-luvulle asti. Orjakaupan myötä sekään ei kuitenkaan välttynyt maailmankaupan vaikutuksilta.

Monilla muilla eurooppalaisten näkökulmasta syrjäisillä alueilla jatkettiin paikallista elämänmenoa jokseenkin tietämättöminä globaaleista mullistuksista. Tyynenmeren saaret ja Eteläinen

Jäämeri tulivat laajemmin eurooppalaisten tietoisuuteen vasta 1700-luvun tutkimusmatkailijoiden, kuten englantilaisen James Cookin, meriretkien kautta. Australia oli löydetty jo 1600-luvulla, mutta seudun merkityksestä tuolloiselle maailmantaloudelle kertoo, että ensimmäinen siirtokunta perustettiin vasta 1770-luvulla. Kaukaista siirtokuntaa alettiin tuolloin käyttää englantilaisten rikollisten karkotuspaikkana.

Vuorovaikutuksen vähäisyys ei aina kertonut alueen syrjäisyydestä tai taloudellisesta merkityksettömyydestä. Aasian suuret ja väkirikkaat valtakunnat Kiina ja Japani eristäytyvät maailmankaupasta tarkoituksella. Kiinalaiset olivat kyllä halukkaita myymään tavaroitaan länsimaisille kauppiaille vastineeksi jalometalleista. Heillä ei kuitenkaan ollut kiinnostusta ostaa eurooppalaisia tuotteita tai aikomustakaan päästää eurooppalaisia asettumaan maahansa. Kaupankäynti rajattiin tiettyihin rannikon satamiin ja kauppaa käytiin tarkasti Kiinan keisarin sanelemin ehdoin.

Japanilaisten eristäytyminen oli vielä ehdottomampaa. He sallivat rannikollaan vain yhden pienen hollantilaisen kauppa-aseman, joka pidettiin eristyksissä japanilaisesta yhteiskunnasta. Länsimaisten vaikutteiden kuten kristinuskon leviäminen pyrittiin estämään kaikin keinoin. Aivan eristyksiin Kiina ja Japanikaan eivät jääneet. Niistä tuodut tuotteet, kuten posliini ja silkki, herättivät Euroopassa ihastusta ja toiveita laajemmasta kaupankäynnistä tulevaisuudessa. Jotkut eurooppalaiset vaikutteet, kuten tehokkaiden tuliaseiden valmistustaito, otettiin vastaan myös Kaukoidän valtakunnissa.

TEHTÄVÄT

1. **Ota kantaa väitteeseen: Löytöretkien aikaa voidaan pitää globalisaation lähtölaukauksena.**

2. **Listaa uusia ruoka- ja nautintoaineita, jotka tulivat Eurooppaan:**
a) Aasiasta
b) Lähi-idästä
c) Amerikasta.

3. **Lue kuvaus orjalaivasta sivulla 123 ja vastaa kysymyksiin:**
a) Miksi kuolleisuus orjalaivoilla oli suurta?
b) Millaista orjiin suhtautuminen oli kuvauksessa?
c) Milloin ja miksi orjakaupasta alettiin luopua?

4. **Mihin tekijöihin Alankomaiden nousu maailmankaupan johtoon perustui 1500–1600-luvuilla?**

12. Kansallisvaltiot voimistuvat

Uuden ajan alun ankara arki

Euroopan nousu maailmantalouden keskukseksi 1500–1700-luvuilla ei hyödyttänyt kaikkia eurooppalaisia. Tavallisen kansan elämä ei juuri poikennut siitä, mitä se oli keskiajalla. 1500-luvun voimakas väestönkasvu pysähtyi 1600-luvulle tultaessa. Osaltaan tähän vaikutti kaupungistuminen. Väestöä alkoi muuttaa kaupunkeihin, ja ympäröivän maaseudun piti pystyä ruokkimaan myös kasvavien kaupunkien asukkaat. Se oli kuitenkin vaikeaa, sillä vuosien 1550–1850 välillä Euroopassa vallitsi kylmä ilmastollinen ajanjakso, niin kutsuttu **pieni jääkausi**.

Jo parin asteen keskilämpötilan lasku aiheutti vaikeuksia maataloudesta elävälle Euroopalle. Kasvukausi jäi lyhyeksi, sillä pellot olivat pidempään roudassa, kevät tuli myöhemmin, peltotöihin päästiin myöhässä ja syksy ja pakkaset tulivat varhain. Halla saattoi viedä koko sadon tai se mätäni pelloille. Nälänhädät olivat toistuvia ja lapsikuolleisuus suurta. Myös lukuisat tappavat kulkutaudit hidastivat väestönkasvua.

Myös merenkulku vaikutti väestökehitykseen pidemmällä aikavälillä. Esimerkiksi Hollannin Itä-Intian kauppakomppanian laivoihin pestautui 1600- ja 1700-luvuilla miljoona avioliittoikäistä miestä, joista 700 000 ei koskaan palannut.

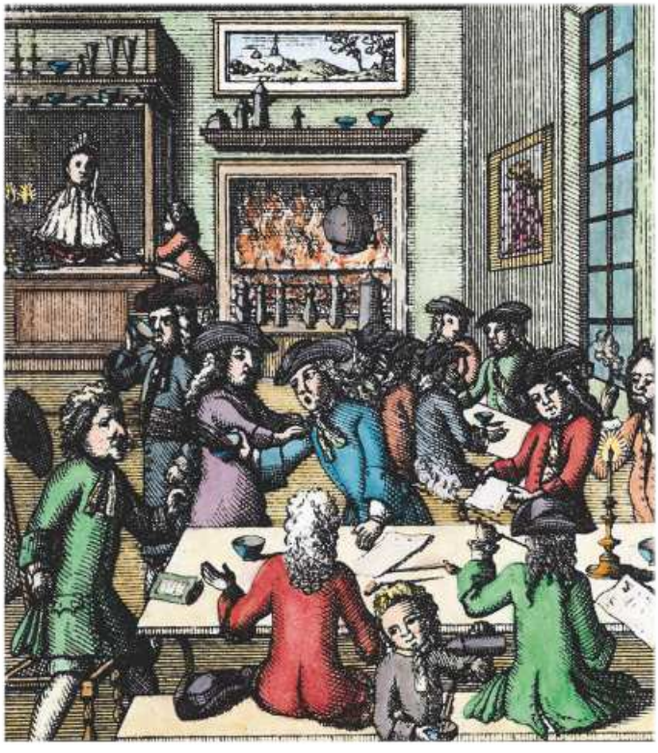

Lontoolainen kahvila noin vuodelta 1700. Eurooppaan virtasi uuden ajan alussa monia nautintoaineita kuten Itä-Afrikasta peräisin oleva kahvi, joka tuli Eurooppaan Turkin kautta. Atsteekkien arvostamasta kaakaosta tuli suosikkijuoma Euroopan hoveissa 1600-luvulla. Teenjuonti puolestaan tuli tutuksi kiinalaisten kautta. Näistä juomista ja Amerikasta omaksutusta tupakasta tuli suosittu lisä vapaa-ajan ja seuraelämän viettoon.

Euroopan väestö vuosina 1400–1800

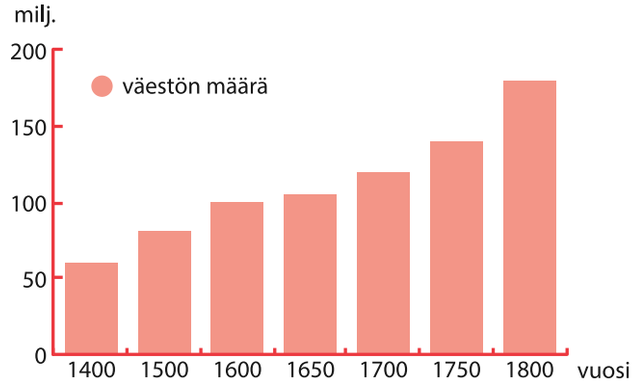

AIKALAINEN ÄÄNESSÄ

Ilmaston kylmeneminen ja ankarat olot pysäyttivät väestönkasvun Euroopassa uudella ajalla. Kylmintä oli 1600-luvun lopulla. Tuolloin Hollannin kanavia peitti talvisin paksu jää, mikä tarjosi ihmisille mahdollisuuden liikkua luistellen. Tavaroiden kuljettaminenkin oli helpompaa liukkaalla jäällä kuin muhkuraisilla kärryteillä.

Vilua ja nälkää

Pieni jääkausi heikensi maatalouden tuottavuutta ja sitä kautta ihmisten elinoloja. Kaikkialla Euroopassa ravinto koostui pääasiassa viljatuotteista. Kun maanviljelyä runtelivat ankarat talvet, lyhyet sateiset kesät ja katovuodet, viljasta oli puutetta. Hinnat kohosivat pilviin, kaupankäynti tyrehtyi ja nälänhädän uhkaamat ihmiset lähtivät kerjuulle.

Viilentynyt ilmasto koetteli varsinkin Pohjois-Eurooppaa, jossa kasvukausi oli muutenkin lyhyt. Esimerkiksi viikinkien keskiajalla Grönlantiin perustamat siirtokunnat tuhoutuivat kokonaan. Tanskan salmet sekä Hollannin joet ja kanavat jäätyivät talvisin, samoin monet Euroopan suuret joet. Viininviljely Englannissa loppui. Vaikkei ravinnon puute ollut jatkuvaa, vakavimmat nälkäkatastrofit tappoivat paikallisesti jopa kymmeniä prosentteja väestöstä.

Muuan aikalainen kuvasi nälänhätää Ruotsissa vuonna 1596: *”Ihmisiä löydettiin vainajina kodeistaan, latojen alta, saunoista ja kaikista mahdollisista paikoista, joihin he vain olivat onnistuneet hakeutumaan suojaan, niin että kaikkien hautaamisessa oli Jumala nähköön yllin kyllin työtä, vaikka koirat söivät monta ruumista. Lapset nääntyivät nälkään äitinsä rinnoilla, sillä vaikka he imivät, he eivät saaneet suuhunsa mitään.”*

Sitaatti: Karsten Aelnaes: Herääminen, Euroopan historia 1300–1600. Otava 2004.

Tavallisten ihmisten oloissa tapahtui kuitenkin myös kohenemista. Uudet viljelykasvit yleistyivät ja muuttivat vähitellen ihmisten ruokavaliota. Niiden myötä nälkäkatastrofit ja kuolleisuus vähenivät. Kylmää sietävä, satoisa peruna pelasti pohjoisen Euroopan ihmiset nälkäkuolemilta. Eteläisessä Euroopassa puolestaan maissi ja tomaatti toivat toivotun lisän ruokapöydän antimiin. Kaukokaupan nautintoaineet kaakao, kahvi, tee ja tupakka olivat vain harvojen yläluokkaan kuuluvien ulottuvilla.

Hallitsijoiden asema vahvistuu

Uuden ajan alun yhteiskunnallisista muutoksista hyötyivät ennen kaikkea kaupunkien porvaristo ja valtioiden hallitsijat. Porvaristo rikastui kaukokaupan ansiosta ja hallitsijoille kertyi verotuloja ja vaikutusvaltaa siirtomaaomistuksista. Vaikka aatelisto ja papisto olivat edelleen etuoikeutettuja säätyjä, hallitsijat saattoivat haastaa niiden aseman ja keskittää valtaa itselleen. Hallitsijoiden

valtapyrkimyksiä tukivat usein porvarit, joita alettiin nostaa tärkeisiinkin virkoihin.

Kun hallitsijoiden ja valtioiden varallisuus kasvoi, niillä oli mahdollisuus palkata sotilaita ja virkamiehiä. Palkkasotilaat ja virkamiehet olivat riippuvaisia hallitsijasta ja siten luotettavampia kuin kirkonmiehet tai aateliset, joiden kohdalla uskollisuus kirkolle tai suvulle saattoi mennä hallitsijan edelle. Vakinainen palkka-armeija ja tuliaseiden yleistyminen vähensivät aatelin ratsupalveluksen ja siitä jaettavien läänitysten merkitystä. Aateliston asema heikkeni ja pääomista ja vauraudesta alkoi tulla säätyä tai aatelisarvoa tärkeämpi tekijä yhteiskunnassa.

Kehityksen edetessä Eurooppaan alkoi kehittyä keskitettyjä **kansallisvaltioita**. Uudenlaisissa valtioissa oli tehokas hallintokoneisto, vakituinen armeija ja pääkaupunki, josta valtiota johdettiin. Hallisijan avuksi luotiin virkakoneisto, joka koostui virastoista, ministereistä ja virkamiehistä. Samalla kun feodaalijärjestelmä murentui kaikkialla Euroopassa, myös maaorjuus menetti merkityksensä Länsi-Euroopassa. Itä- ja Keski-Euroopassa maaorjuus säilyi, ja se lakkautettiin monissa maissa vasta 1700-luvun lopussa tai 1800-luvulla.

Kehitys ei muutenkaan ollut tasatahtista. Keskusjohtoinen valtio vahvistui nopeasti esimerkiksi Ranskassa ja Isossa-Britanniassa. Ruotsi oli yksi 1600-luvun tehokkaimmin johdetuista valtioista. Saksan ja Italian alueet sen sijaan olivat edelleen hajaantuneina kymmeniin kilpaileviin ruhtinaskuntiin ja kaupunkivaltioihin.

Hallitsijan valta kasvoi äärimmilleen 1600-luvun lopussa ja 1700-luvulla. Ranska toimi esikuvana monille maille, joissa siirryttiin täydelliseen itsevaltiuteen. **Absolutismissa** kaikki päätösvalta oli kuninkaalla, jonka vallan katsottiin tulleen Jumalalta. Kuningas käytti ylintä päätösvaltaa maallisissa kysymyksissä ja protestanttisissa maissa myös hengellisissä asioissa.

Ranskan hovista tuli politiikan ja talouden esikuva muille Euroopan hallitsijahuoneille. Kuvassa on Ranskan itsevaltainen hallitsija Ludvig XIV, "Aurinkokuningas". **Mitkä piirteet maalauksessa korostavat kuninkaan valtaa ja vaurautta?**

Tunnetuin aikakauden itsevaltiaista oli Ranskan Ludvig XIV eli Aurinkokuningas, joka hallitsi vuosina 1643–1715. Hän rakensi mahtavan palatsin Versaillesiin Pariisin lähelle ja kokosi hoviinsa koko Ranskan ylhäisön. Aatelistolle tarjottiin jatkuvia juhlia ja huvituksia, mutta samalla heidät alistettiin kuninkaan palvelukseen ja riippuvaisiksi tämän suosiosta.

Valtiojohtoinen talous

Valtion ja hallitsijan vallankäyttö ulottui entistä enemmän myös talouteen. Ranskassa Ludvig XIV toteutti virkamiestensä avulla talouspolitiikkaa, jota alettiin myöhemmin kutsua **merkantilismiksi** ja josta tuli hallitseva ajattelutapa 1600–1700-luvun Euroopassa. Kaupankäynnin ja tuotannon tuli ensisijassa pönkittää valtion poliittisia päämääriä. Tällaisen talousajattelun merkittävimpänä kehittäjänä pidetään ranskalaista ministeri Jean Baptiste Colbertia (1619–1683).

Merkantilistisen talousajattelun mukaan maailman varallisuus oli vakio. Niinpä kukin hallitsija tavoitteli itselleen mahdollisimman suurta siivua maailman rikkauksista, erityisesti jalometalleista. Jos omaan maahan tuotaisiin paljon tuotteita muista maista, ja vierasmaalaisille maksettaisiin näistä tuontituotteista hopealla, valuisi varallisuutta oman maan rajojen sisältä muille. Ratkaisuksi esitettiin kaupankäynnin tarkkaa säätelyä, jotta oma vienti säilyisi tuontia suurempana.

Ulkomaisille tuotteille määrättiin korkeita tullimaksuja tai niiden tuonti pyrittiin kieltämään kokonaan. **Purjehdussääntöjen**, kauppakomppanioiden ja kauppaseurojen avulla kauppaa kontrolloitiin tarkasti. Vieraiden valtojen laivojen ei sallittu tuoda maihin muita kuin oman maansa tuotteita.

Tuonnin rajoitusten ohella haluttiin suosia kotimaista tuotantoa, varsinkin sellaista, josta saataisiin vientiin kelpaavia tuotteita. Valtiot kannustivatkin perustamaan käsityöpajoja, **manufaktuureja**, joissa valmistettiin erityisesti vienti- ja ylellisyystuotteita, kuten kankaita, pelikortteja, lasia ja posliinia. Valtion ohjaus oli tässäkin suhteessa tiukkaa. Esimerkiksi Englannissa lampaan vieminen ulkomaille oli ankarasti kiellettyä. Sen sijaan lampaan villasta tuli valmistaa jokin valmis tuote, jonka sai sitten myydä ulkomailla. Jalostuksen haluttiin pysyvän kotimaisissa käsissä.

Merkantilistien politiikan tavoitteena oli vahvan yhtenäisen kansantalouden luominen. Sen saavuttamiseksi haluttiin poistaa maan sisäiset tullit ja kehittää liikenneoloja kaupan tehostamiseksi. Samasta syystä pyrittiin yhdenmukaistamaan mitat ja painot sekä luotiin yhtenäinen rahajärjestelmä.

Tiukan talouskurin arvostelijat

Merkantilistinen talouspolitiikka ei miellyttänyt kaikkia. Hallinnon ja armeijan kasvavat kulut jouduttiin kattamaan kiristämällä talonpoikien verotusta ja tehostamalla veronkantoa. Maataloustuotteet olivat merkantilistien mielestä huonoja vientiartikkeleita eikä maanviljelyyn panostettu. Huonot sadot ja nälänhädät nakersivat merkantilistisen talouspolitiikan kannatusta ja 1700-luvun kuluessa sitä alettiin arvostella.

Fysiokratismiksi kutsuttu kilpaileva talousteoria halusi irrottaa talouden valtion holhouksesta ja panostaa myös maatalouteen. Tuotantoa tehostettiin kehittämällä rehunviljelyä ja karjanhoitoa sekä etsimällä uusia viljelykasveja. Erilaiset pavut ja salaatit, tomaatti, munakoiso, paprika, kurkku, kesäkurpitsa, maa-artisokka sekä peruna yleistyivätkin Euroopassa.

Skotlantilainen Adam Smith puolestaan kiisti vuonna 1776 ilmestyneessä teoksessaan Kansojen varallisuus koko merkantilismin perusajatuksen. Hänen mukaansa valtion ohjailu johtaa tehottomuuteen ja mahdollisimman vapaa kauppa ja kilpailu ovat talouden kasvulle hyödyllisempiä. Smithin ajattelu toimi lähtökohtana **taloudel-**

Kauppiaita, merimiehiä ja työläisiä Messinan satamassa Italiassa 1700-luvun lopulla. **Säätyerot olivat 1700-luvulla vielä suuret, miten ne näkyvät tässä kuvassa?**

liselle liberalismille, joka 1800-luvulla syrjäytti merkantilismin länsimaisessa talouspolitiikassa.

Massa-armeijat ja jatkuvat sodat

Uuden ajan alun nousevat kansallisvaltiot taistelivat jatkuvasti alueista, vaikutusvallasta ja varallisuudesta. Sotien perusteluina käytettiin usein uskonnollisia erimielisyyksiä tai hallitsijasukujen välisiä valtaistuinriitoja. Sotiminen ja sotakoneiston ylläpito oli kallista. Sen vuoksi tarvittiin sekä tuloja siirtomaakaupasta että verotuloja omilta kansalaisilta. Sodankäynnin kustannusten kattaminen olikin yksi keskeinen syy keskusjohtoisen hallintokoneiston, veronkannon ja talouspolitiikan luomiselle.

Taloudellisesti kehittyneet keskusjohtoiset valtiot kykenivät ylläpitämään vakinaisia massa-armeijoita. Aikaisemmin kuninkaat olivat kutsuneet koolle sotaväkeä vain tiettyä taistelua varten. Eurooppalaisissa armeijoissa oli 1400-luvulla vain muutama kymmenen tuhatta miestä. Nyt koulutettuja sotamiehiä oli jatkuvasti valmiudessa ja armeijoiden vahvuus saattoi nousta satoihin tuhansiin miehiin, 1700-luvulla jopa yli miljoonaan.

Armeijojen tuhovoima oli myös aiempaa suurempi. Käyttöön tuli uusia aseita, kuten musketit eli suustaladattavat kiväärit, rautaiset kanuunat ja kenttätykistö. Tuliasein varustetusta jalkaväestä tuli ratsuväkeä merkittävämpi sotilaallinen voima. Yhteenotot olivat useimmiten avoimia kenttätaisteluja, joissa onnistuneella sotastrategialla oli suuri merkitys. Komentajat siirsivät ryhmittyneitä joukkojaan kuin shakkilaudan nappuloita.

Sisällissotien ja siirtomaasotien ohella yleistyivät sodat, joissa yhteen ottivat vaihtelevat suurval-

Seitsenvuotinen sota muutti valtioiden välisiä voimasuhteita Euroopassa. Siinä Iso-Britannia ja Preussi taistelivat Ranskaa, Itävaltaa, Venäjää ja Ruotsia vastaan. Ison-Britannian ja Ranskan siirtomaaomistuskiistojen vuoksi sota tunnetaan myös suurena siirtomaasotana.

taliittoumat. Esimerkiksi kolmikymmenvuotinen sota (1618–1648), Espanjan perimyssota (1701–1713), suuri Pohjan sota (1700–1721) sekä siirtomaasota Englannin ja Ranskan välillä (1756–1763) laajenivat maanosan laajuisiksi yhteenotoiksi ja saattoivat ulottua Euroopan ulkopuolellekin. Rikkauksia sodilla ei yleensä saavutettu, päinvastoin ne rasittivat valtioiden taloutta. Hallitsijat joutuivat usein turvautumaan pankkiireihin ja porvareihin selviytyäkseen sotakuluista lainarahan turvin.

Jatkuvat sodat ja niiden pelko vaikuttivat ihmisten elämään voimakkaasti. Sotajoukot aiheuttivat tavalliselle kansalle valtavia vahinkoja. Lukemattomia kyliä, peltoja ja asuntoja poltettiin. Vaeltavat pakolaisjoukot etsivät turvaa hävityksen keskeltä. Kerjäläiset täyttivät tiet. Liikkuvat armeijat toivat kansan keskuuteen paitsi hävitystä ja pelkoa, myös syöpäläisiä ja tauteja, kuten pilkkukuumetta ja lavantautia, jota täit tehokkaasti levittivät.

Itsevaltius ja sääty-yhteiskunta horjuvat

Itsevaltaisen valtiojärjestelmän mallimaa Ranska koki 1700-luvulla vakavia tappioita. Manner-Euroopassa se säilytti suurvalta-asemansa, mutta hävisi siirtomaakilpailussa Isolle-Britannialle. Suuressa siirtomaasodassa se joutui luopumaan useista merten takaisista alueistaan, kuten Kanadasta.

Merten valtiaaksi noussut Iso-Britannia edusti uudenlaista valtiotyyppiä. Ranskan maatalousvaltaisen sääty-yhteiskuntaan verrattuna se oli vapaa ja taloudellisesti nopeasti kehittyvä maa. Sen tehokas valtiokoneisto ei rakentunut itsevaltiuden

Tavallisen kansan arkinen kamppailu oli yläluokalle tuntematonta. Talonpoika kantaa aatelia ja papistoa selässään. Jänis syö viimeiset rippeet sadosta (pilapiirros 1700-luvun lopulta). **Mitä 1700-luvun väestöryhmiä kuvasta puuttuu? Kenelle kuva on voisi olla suunnattu ja mitä sen julkaisulla on tavoiteltu?**

varaan. Maata hallitsi kuningas, mutta hänen täytyi ottaa huomioon parlamentin päätökset. Vaikka maa oli **parlamentaarinen monarkia**, se ei kuitenkaan ollut demokraattinen nykyisessä mielessä. Valtaa pääsivät käyttämään lähinnä aateliset ja vauraat porvarit.

Ison-Britannian hallitsema siirtomaaimperiumi ulottui joka mantereelle, ja varallisuutta ja kaupan voittoja valui saarivaltioon sen mukaisesti. Maa kaupungistui nopeasti ja Lontoo kasvoi Euroopan suurimmaksi kaupungiksi sitten antiikin Rooman päivien. Se kehittyi Euroopan finanssimaailman keskukseksi ohi Amsterdamin. Englannin väestönkasvu purkautui myös muita maita voimakkaampaan siirtolaisuuteen, joka kohdistui varsinkin Pohjois-Amerikkaan.

Amerikan itärannikoille oli syntynyt brittiläisiä siirtokuntia, joiden asukasluku nousi 1700-luvulla jo yli kahteen miljoonaan. Siirtolaisuuteen kannustivat Amerikan siirtokuntien uskonnollinen suvaitsevaisuus ja mahdollisuus parempaan tulevaisuuteen. Amerikan mantereella oli suuret käyttämättömät taloudelliset resurssit ja mahdollisuus

esimerkiksi uudistilan hankintaan oli paljon suurempi kuin tiheään asutussa Euroopassa.

Monet amerikkalaiset alkoivat 1700-luvulla kokea, että englantilainen hallinto ei ottanut heidän oikeuksiaan tarpeeksi huomioon. He vaativat samoja poliittisia oikeuksia kuin emämaan asukkaat ja kieltäytyivät maksamasta siirtokunnille asetettuja lisäveroja. Lopulta erimielisyydet johtivat siihen, että siirtokunnat julistautuivat itsenäisiksi vuonna 1776.

Ranska tuki amerikkalaisten vapaustaistelua vanhaa vihollistaan Englantia vastaan ja pitkän vapaussodan jälkeen Yhdysvallat saavutti riippumattoman aseman. Vapaustaistelun ja ajan uusien aatteiden innoittamana Yhdysvaltojen valtiomuodoksi tuli tasavalta. Yhdysvaltojen esimerkki innosti monia uudistajia myös Euroopassa, jossa sääty-yhteiskunta ja absolutismi edelleen kahlitsivat kansalaisten vapauksia.

Sodat Isoa-Britanniaa vastaan ja yksinvaltiuden ajan loiston ylläpito olivat käyneet Ranskalle kalliiksi. Huonot sadot ja yhä tiukentuva verotus saivat tavallisen kansan kapinamielialan heräämään. Erityisesti porvaristo oli kyllästynyt ylläpitämään veroillaan yläluokan etuoikeuksia ja kuninkaallista hovia.

Vuonna 1789 kansanvallan vaatimukset johtivat Ranskan suureen vallankumoukseen, jossa kuningas Ludvig XVI menetti itsevaltaisen asemansa. Sääty-yhteiskunta lakkautettiin ja vallankumousaatteet alkoivat levitä Ranskasta ympäri Euroopan. Vain kolme vuotta myöhemmin kuningas menetti päänsä ja Ranskasta tuli tasavalta. Rauhan ja tasa-arvon toiveet valuivat hukkaan, sillä Eurooppa ajautui vallankumoussotien kierteeseen ja aikanaan yksinvaltius palasi Ranskaankin. Keskiajalta periytynyt yhteiskuntajärjestys oli kuitenkin kokenut kolauksen, josta se ei enää toipunut.

TEHTÄVÄT

1. **Miten ns. pieni jääkausi vaikutti eurooppalaisten elinkeinoihin ja väestökehitykseen?**

2. **Miksi kuninkaiden valta alkoi kehittyä kohti absolutismia 1600-luvulla? Mihin absolutismi johti esim. Ranskassa?**

3. **Vertaile merkantilismin ja fysiokratismin käsityksiä taloudesta ja vastaa kysymyksiin:**
   a) Mitä elinkeinoa pidettiin tärkeimpänä?
   b) Miten varallisuus käsitettiin?
   c) Miten varallisuutta pyrittiin lisäämään?

4. **Millä tavoin sodankäynti ja armeijat muuttuivat 1600-luvulla? Millaisia vaikutuksia sodilla oli siviiliväestön elämään?**

1. Tutustu seuraaviin katkelmiin ja kuvaan.

a) Millaisia uuden maailman asukkaiden ja olosuhteiden piirteitä löytöretkeilijät korostavat kuvauksissaan? Arvioi, miksi juuri näitä.
b) Vertaa Kolumbuksen näkemystä alkuasukkaista kuvassa esitettyyn kohteluun.
c) Millaisia vaikutuksia eurooppalaisten saapumisella oli Amerikalle ja sen asukkaille?

Kristoffer Kolumbus kuvasi matkapäiväkirjoissaan Amerikan alkuasukkaita seuraavasti: *”Minä näin, että he olivat ystävällisiä mieleltään ja että olivat helpommin käännytettävissä kristinuskoon lempeydellä ja sävyisyydellä kuin väkivalloin. Sen vuoksi annoin muutamille lasihelmikaulanauhoja, toisille punaisia päähineitä. He olivat kovin ihastuksissaan ja osoittivat meitä kohtaan suurta mieltymystä. Myöhemmin he uivat meidän laivoillemme, toivat mukanaan heittokeihäitä, puuvillalankakeriä, papukaijoja ja muuta, mitä antoivat erilaisten pikkuesineiden kuten kulkusten ja lasihelmien vastineeksi. … Minusta tuntuu, että näillä alkuasukkailla on hyvä ymmärrys ja että heistä tulisia erinomaisia palvelijoita, sillä näin heidän hyvin nopeasti käsittävän, mitä heille sanoin. Luulen myös, että he antavat mielellään käännyttää itsensä kristinuskoon, sillä heillä ei tunnu olevan omaa uskontoa.”*

Amerigo Vespucci kuvaili uutta maanosaa kirjeissään ystävilleen seuraavasti: *”Olen aikaisemmin kertonut elämyksistäni, joita minulla on ollut löytämissäni uusissa maissa. On aivan oikein nimittää niitä uudeksi maailmaksi, sillä ne olivat meidän esi-isillemme täysin tuntemattomia. Olen löytänyt uuden maaosan, jossa on lukuisampi asujaimisto ja runsaslajisempi eläimistö kuin Euroopassa, Aasiassa ja Afrikassa. Sen ilmasto on myös miellyttävämpi kuin mikään tähän saakka tunnettu seutu koko maailmassa.”*

Oheinen kuva kuvaa alkuasukasorjien kohtelua 1500-luvun Meksikossa.

2. Tutustu oheiseen Englannin purjehdussääntöön vuodelta 1651.

a) Mihin purjehdussäännöillä pyrittiin ja millaiseen talouspoliittiseen ajatteluun ne liittyivät?
b) Millä muilla keinoin Euroopan valtiot pyrkivät lisäämään vaurauttaan 1500-1700-luvuilla?

"Minkään Aasian, Afrikan tai Amerikan maan tuotteita ei ole lupa tuoda tasavallan alueille muuten kuin englantilaisten tai Englannin siirtokuntien asukkaiden omistamilla laivoilla, joiden miehistöistä yli puolet on englantilaisia. Tuonti Euroopan maista saa tapahtua ainoastaan englantilaisilla laivoilla tai sen maan alamaisten omistamilla laivoilla, joissa tuotteet on tuotettu tai valmistettu."

KERTAUS

- **Suurten löytöretkien aikana eurooppalaiset löysivät eri maanosia yhdistävät merireitit.**
- **Löytöretkien seurauksena maailmankauppa laajeni ja Euroopan maat alkoivat valloittaa siirtomaita.**
- **Siirtolaisuuden ja kaupankäynnin myötä useat eläin- ja kasvilajit levisivät uusiin maanosiin.**
- **Amerikassa löytöretkiä seurasivat kulkutaudit, väestökatastrofi ja intiaanikulttuurien tuho.**
- **Eurooppaa koettelivat uuden ajan alussa pieni jääkausi ja jatkuvat sodat.**
- **Kuninkaiden asema vahvistui ja kehittyi kohti absolutismia 1600-luvun lopulla.**
- **Epätasa-arvo, sääty-yhteiskunnan rajoitukset ja itsevaltius aiheuttivat tyytymättömyyttä, joka johti vallankumouksiin Amerikassa ja Ranskassa 1700-luvun lopulla.**

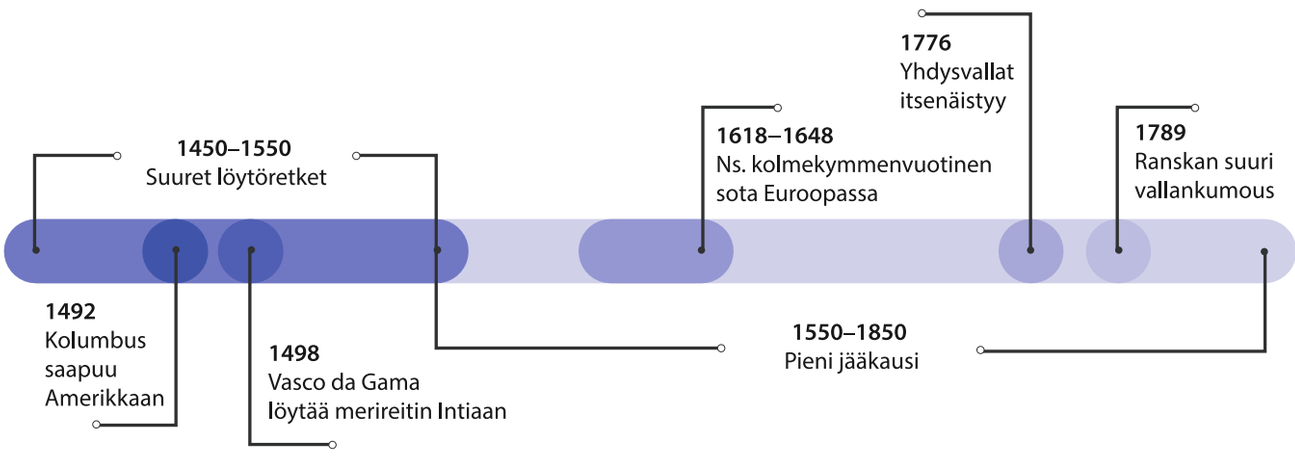

Teollistuva ja globalisoituva maailma

Kahden viimeksi kuluneen vuosisadan aikana maailma on muuttunut enemmän kuin koskaan aikaisemmin. Muutoksen sysäsi liikkeelle Euroopasta 1700-luvun jälkipuoliskolla alkanut nopea teollistumiskehitys. Sen seurauksena Euroopan kaupungistumiskehitys nopeutui, elämäntapa mullistui ja yhteiskunnat muuttuivat sääty-yhteiskunnista luokkayhteiskunniksi ja myöhemmin hyvinvointiyhteiskunniksi. Teollistumisen myötä eriarvoisuus maailmassa lisääntyi entisestään, kun suuri osa maailmaa ei päässyt mukaan teolliseen kehitykseen. Suuri osa maailmaa on saanut toimia teollisuusmaiden raaka-ainevarastona ja myöhemmin matalapalkkaisen työn suorittajana. Teollistuminen on aiheuttanut myös ympäristömuutoksia, jotka teollistumisen alkuvaiheessa olivat paikallisia. Kivihiilen ja muiden fossiilisten polttoaineiden käyttö on kuitenkin johtanut myös globaaleihin ongelmiin kuten ilmaston lämpenemiseen.

New York tunnetaan pilvenpiirtäjistään. New Yorkin pilvenpiirtäjät pitivät lähes sata vuotta hallussaan maailman korkeimman rakennuksen titteliä. Pilvenpiirtäjät olivat osoitus ihmisen kyvystä hallita vaativia rakennushankkeita. Niiden rakentamiseen vaadittiin paljon uusia innovaatioita. **Missä tänä päivänä sijaitsevat maailman korkeimmat rakennukset?**

13. Teollisuuden kolme vallankumousta

Miksi Eurooppa teollistui ensimmäisenä?

Läntisen Euroopan maat hyötyivät voimakkaimmin Atlantin yli käydyn kaupan synnystä ja kehityksestä. Raaka-aineita, jalometalleja sekä uusia viljelykasveja virtasi Eurooppaan Atlantin ylitse. Euroopan maat pääsivät puolestaan kehittämään omaa tuotantoaan sekä tuotteidensa vientiä Amerikan markkinoille.

Euroopan maista ensimmäinen teollistuja oli Iso-Britannia, jonka teollistuminen käynnistyi 1700-luvun jälkipuoliskolla. Ison-Britannian maantieteellinen sijainti mahdollisti tehokkaan purjehduksen maailman merillä. Merireittejä täydensivät lukuisat liikennekelpoiset joet. Ison-Britannian rautamalmi- ja kivihiilivarat olivat runsaat ja ne sijaitsivat lähellä toisiaan, mikä oli raudanvalmistuksen kannalta välttämätöntä.

Höyrykoneiden ja muiden teollisten keksintöjen kehittäminen ja käyttöönotto vaati tehokasta yhteiskuntaa ja talouselämää sekä hyviä kulkuyhteyksiä. Britannian yhteiskunnallinen kehitys oli ollut rauhanomaista, joten talouselämän toimintaedellytykset olivat hyvät.

Iso-Britannia oli väestöltään ja vauraudeltaan Euroopan suurin yhtenäinen markkina-alue, jossa ei ollut sisäisiä tulleja. Maailmankauppa oli kerryttänyt runsaasti pääomia brittiläisille liikemiehille. Myös pankkitoiminta oli kehittynyttä. Siirtomaistaan Britannia saattoi tuoda edullisia raaka-aineita teollisuuden tarpeisiin. Esimerkiksi Intiasta virtasi halpaa puuvillaa teollisuuden käyttöön.

Englantilaisten protestanttinen ajattelutapa korosti korkeaa työmoraalia, jonka seurauksena kauppaa ja käsityötä arvostettiin ammatteina. Yrittäjyys oli arvostettua eikä rikastumista katsottu pahalla. Englantilainen porvaristo vaurastuikin jo 1700-luvulla siirtomaakaupan ja käsityön kehityksen seurauksena.

Britannian nopea väestönkasvu pakotti kehittämään maataloutta. Keskiajalta peräisin oleva sarkajako purettiin ja taloille erotettiin omat pellot. Maanviljelijästä tuli yrittäjä ja maataloudesta kaupallista toimintaa. Maatalouden tuottavuus kasvoi, mutta maatalous työllisti vähemmän ihmisiä, kun pienempi joukko riitti tuottamaan tarvittavat elintarvikkeet. Tämä synnytti maaseudulle liikaväestöä, joka alkoi etsiytyä kaupunkeihin työn

Teollisuuden kolme vallankumousta

- Höyrykone ja tehdasjärjestelmä 1700-luvun jälkipuoliskolla.
- Sähkötekniikka ja massatuotanto 1800-luvun lopulla.
- Informaatioteknologia 1900-luvulla.

Ison-Britannian teollistuminen perustui kivihiilen käyttöön polttoaineena. Kivihiiltä tarvittiin niin höyrykoneiden energianlähteenä kuin raudanvalmistuksessakin. William Scott Bellin maalaus kuvaa monia aikakauden symboleja, kuten rautateitä ja teräsrakenteisia siltoja sekä niiden rakentamiseen vaadittavaa raskasta työtä. **Arvioi, mitä kuvassa oleva lapsi symboloi?**

perässä. Tästä tilattomasta väestöstä tuli kehittyvän teollisuuden työvoimaa.

Muut Euroopan maat seurasivat nopeasti Britannian esimerkkiä. Esimerkiksi Ranska ja Saksa ottivat nopeasti kivihiilivarojaan käyttöön. Britannia onnistui kuitenkin teollistumisen alkuvaiheessa hankkimaan nopealla kehityksellään etumatkaa eurooppalaisiin kilpailijoihinsa.

Ensimmäinen teollinen vallankumous: höyrykone ja tehdasjärjestelmä

Isossa-Britanniassa koettiin 1700-luvulla energiakriisi. Raudansulattamot, jotka käyttivät puuta polttoaineena, eivät voineet enää valmistaa riittävää määrää rautaa. Esimerkiksi aseita oli tämän vuoksi tuotava ulkomailta, muun muassa Ruotsista.

Energiakriisi pakotti Ison-Britannian käyttämään entistä enemmän kivihiiltä. Kun maanpinnan lähellä sijainneet kivihiilivarat oli louhittu, oli kaivoksissa edettävä syvemmälle. Tästä seurasi ongelmia, koska syvälle maanpinnan alle kaivettaessa pohjavesi alkoi työntyä kaivostunneleihin.

Pohjavesiongelmaan etsittiin ratkaisua höyryvoimasta, jonka tutkimus oli käynnistynyt jo 1600-luvulla. Niin valtio kuin kaivosyrityksetkin tukivat keksijöitä, jotka yrittivät keksiä, miten höyryvoimaa voisi käyttää pohjaveden pumppaamiseen. Thomas Savery oli onnistunut rakentamaan jo 1600-luvun lopussa ”kaivosmiehen ystävän”, ensimmäisen tunnetun höyrykoneen. Laite ei ollut vielä kovinkaan toimiva, vaan se saattoi esimerkiksi räjähtää.

1700-luvun alkupuolella kehiteltiin uusi, mäntää liikutteleva höyrykone. Sekin oli heikkote-

Tekstiiliteollisuuden tekninen kehitys kasvatti raakapuuvillan kysyntää voimakkaasti. Puuvillaa tuotiin Euroopan muun muassa Yhdysvaltain etelävaltioista, joissa käytettiin orjatyövoimaa Yhdysvaltain sisällissotaan (1861–1865) saakka. Koska puuvilla oli kevyttä, sen rahtikustannukset olivat pienet.

hoinen ja niin suuri, että se tarvitsi oman rakennuksen. Vuonna 1769 skotlantilainen insinööri James Watt patentoi kuusi kertaa tehokkaamman höyrykoneen, joka muutti männän edestakaisen liikkeen pyöriväksi liikkeeksi. Wattin keksintö sai aikaan sen, että höyrykoneiden määrä alkoi kasvaa ja niiden käyttö monipuolistui. Aluksi höyrykoneita käytettiin lähes yksinomaan veden pumppaamiseen pois hiilikaivoksista. Myöhemmin höyryvoimaa alettiin soveltaa teollisuuteen ja liikenteeseen.

Kaivoksista vettä pumppaavat höyrykoneet olivat selkein merkki konevoimaan perustuvasta uudesta teollisuudesta. Höyrykone oli ensimmäinen huomattava teollinen **innovaatio**, taloudellisesti merkittävä keksintö. Samaan aikaan, kun höyrykoneet yleistyivät, myös tekstiiliteollisuudessa tehtiin merkittäviä, työtä tehostavia innovaatioita.

Puuvillakangasta oli valmistettu Ison-Britannian **manufaktuureissa** jo 1600-luvulta lähtien. Manufaktuurien omistajat suosivat työtä tehostavien laitteiden käyttöönottoa. Tekstiiliteollisuus oli Britanniassa niin uusi teollisuudenala, etteivät ammattikuntasäädökset tai muut teknistä kehitystä kahlinneet lait koskeneet sitä. Niinpä keksintöjen käyttöönotto oli helppoa.

Ensimmäinen työtä merkittävästi nopeuttava keksintö oli vuonna 1733 kehitetty lentävä sukkula. Aiemmin oli tarvittu viisi kehrääjää tuottamaan lankaa yhdelle kutojalle. Keksinnön seurauksena kutojan työtahti kaksinkertaistui, joten lankaa olisi pitänyt kehrätä entistäkin nopeammin. Oli kehitettävä uusia tapoja, joilla kehruuta voitiin nopeuttaa.

Kesti 1760-luvulle ennen kuin James Hargreaves onnistui kehittämään ensimmäisen kehruukoneen, Kehruu-Jennyn. Se oli lihasvoimalla toimiva yksinkertainen kone, jota kehrääjä saattoi käyttää yksin. Eräs merkittävistä keksinnöistä oli vesivoi-

HISTORIAN TULKINTA

Teollinen vallankumous

Historioitsijat ovat usein kiistelleet siitä, mitkä muutokset olivat olennaisimpia käsityöstä tehdasjärjestelmään siirryttäessä. Tehtaat ja kaivoksista vettä pois pumppaavat höyrykoneet olivat niin näkyvä ilmiö 1700–1800-lukujen vaihteen Länsi-Euroopassa, että jo aikalaiset ymmärsivät ihmiskunnan kehityksen tulleen uuteen vaiheeseen.

Vasta viime vuosisadalla alkaneet ympäristövaikutukset ovat kuitenkin auttaneet ymmärtämään, mikä muutoksessa oli kenties keskeisintä: uusiutumattomien energiavarojen käyttöönotto ja siitä seuranneet valtavat muutokset ihmisen elinympäristöön.

Kivihiilestä tuli teollisen vallankumouksen energiaperusta. Kivihiilivarojen laajamittainen käyttöönotto merkitsi uudenlaista suhtautumista luontoon. Murros on todella suuri, joten joidenkin tutkijoiden mielestä juuri uusiutumattomien luonnonvarojen käyttöönotto oli keskeisin teollisen vallankumouksen piirre.

Toiset tutkijat taas käyttävät teollisen vallankumouksen käsitettä kuvaamaan teollisuudessa tapahtunutta muutosta, jonka seurauksena käsityö korvattiin koneilla. Sana vallankumous on joka tapauksessa siinä mielessä harhaanjohtava, että muutokset tapahtuivat useiden vuosikymmenien kuluessa.

Joka tapauksessa **teollinen vallankumous** oli hidas prosessi, joka alkoi 1700-luvun lopulla, mutta ei ole vieläkään ulottunut kaikkialle maailmaan. Euroopassakin teollistuminen oli hidasta. Suomenkin teollistuminen tapahtui lähes sata vuotta Britannian teollistumisen jälkeen.

malla toimiva kehruulaite. Se oli painava ja kallis, joten puuvillan tuottaminen oli keskitettävä suuriin tehtaisiin, vesivoiman läheisyyteen.

Vuonna 1790 Samuel Comptonin rakentama kone onnistuttiin yhdistämään höyrykoneeseen, minkä seurauksena tuotanto kasvoi voimakkaasti. Tekstiilitehtaat voitiin nyt rakentaa kaupunkeihin, kun kehruu ei enää vaatinut vesivoimaa.

Talouden muutokset vauhdittavat teollistumista

Tekstiiliteollisuuden nopean kehityksen seurauksena raakapuuvillan kysyntä kasvoi voimakkaasti. Britanniaan tuotiin puuvillaa Intiasta ja Lähi-idästä, mutta kasvava kysyntä pakotti etsimään uusia raaka-ainelähteitä. Puuvillaa alettiin viljellä Britannialle kuuluvilla Karibianmeren saarilla ja Yhdysvaltain etelävaltioissa. Puuvillaplantaaseilla käytettiin yleisesti afrikkalaista orjatyövoimaa.

Tuotantokustannusten alentuminen ja tuotannon määrän kasvu johti puolestaan ylituotantoon ja lisäsi tarvetta viedä osa valmiista langasta ja kankaasta pois Britanniasta. Jo 1800-luvun alussa puolet kaikista puuvillatuotteista vietiin Britanniasta ulkomaille. Kasvava ulkomaankauppa loi lisää vaurautta Britanniaan.

Valtioiden harjoittama talouspolitiikka oli myös teollistumisen keskeinen edellytys. Euroopan maat vannoivat vielä 1800-luvun alkupuolella merkantilistisen talouspolitiikan nimiin. Valtiot rajoittivat ulkomaankauppaansa ja säätelivät elinkeinojen harjoittamista. Esimerkiksi uusien laitteiden käyttöönotto haluttiin estää, koska pelättiin koneiden vievän työt työntekijöiltä.

Yhdysvaltoihin pyrkiville siirtolaisille Vapaudenpatsas edusti lupausta paremmasta tulevaisuudesta kuin kotimaalla oli tarjottavanaan. Yhdysvaltoja aikakauden pilapiirroksissa symboloi usein Setä Samuli, joka tässä tarkastaa maahan saapuvia siirtolaisia. **Millaisen kuvan pilapiirros antaa siirtolaisista ja amerikkalaisten suhtautumisesta heihin?**

Skotlantilainen taloustieteilijä Adam Smith ryhtyi kritisoimaan vallitsevaa merkantilistista ajatustapaa. Smith ajatteli talouselämän toimivan parhaiten silloin, kun sille ei asetettaisi rajoituksia. Valtioiden ei tulisi säädellä tuotteiden hintoja, vaan niiden tulisi määräytyä vapaasti markkinoilla kysynnän ja tarjonnan lain mukaan. Smith uskoi, että talouselämän ”näkymätön käsi” ohjaa taloutta tehokkaammin kuin yksittäiset valtiot omalla talouspolitiikallaan.

Smithin ajatukset alkoivat vaikuttaa Ison-Britannian talouspolitiikkaan vasta 1800-luvulla. **Taloudellisen liberalismin** kannattajat alkoivat vaatia valtion roolin pienentämistä talouselämässä. Merkantilistiset opit purettiin ja vanha lainsäädäntö uudistettiin. Valtion rooliksi talouselämässä tuli julkisten rakennusten ja laitosten rakentaminen ja ylläpito. Lisäksi sen tuli ylläpitää yhteiskuntajärjestystä esimerkiksi poliisivoimien avulla. Taloudellinen liberalismi loi otolliset edellytykset teollisuuden kasvulle Isossa-Britanniassa. Myös Yhdysvallat alkoi soveltaa taloudellisen liberalismin oppeja omassa talouspolitiikassaan.

Siirtolaisuus vauhdittaa Yhdysvaltojen kehitystä

Iso-Britannia säilytti nopealla teollistumisella hankitun taloudellisen johtoasemansa 1870-luvulle

saakka. Sen jälkeen ennen kaikkea Yhdysvallat ja Saksa alkoivat vallata markkinoita briteiltä.

Ison-Britannian taantumisen syitä on etsitty yhteiskunnan jähmeydestä. Vielä teollistumisen alkuvaiheessa vähäinen ammattitaito riitti käyttämään yksittäisten keksijöiden koneita, mutta kilpailun kiristyessä työvoiman ammattitaidosta tuli keskeinen kilpailuvaltti. Tässä vaiheessa valtion, joka mieli menestyä, oli määrätietoisesti kehitettävä niin teollisuuttaan kuin teollisuuden asiantuntijoita. Britannian opetuslaitosta ei kuitenkaan kehitetty tarjoamaan teknillistä koulutusta, jota olisi vaadittu teollisuuden kehittämiseksi. Yliopistot oli suunnattu yläluokan pojille, jotka koulutettiin perinteisempiin, herrasmiehelle sopiviin virkoihin.

Yhdysvaltoja ei vaivannut perinteiden painolasti. Maahan muutti 1800-luvun aikana kymmeniä miljoonia eurooppalaisia. Kun väestönkasvu Euroopassa kiihtyi, kaikki eivät löytäneetkään enää paikkaansa teolliseksi muuttuvassa yhteiskunnassa. Uusia työpaikkoja ei syntynyt niin nopeasti, että töitä olisi riittänyt kaikille. Osa lähti myös siksi, että he kokivat suoranaista vainoa poliittisten tai uskonnollisten mielipiteidensä vuoksi. Myös äkilliset kriisit saattoivat olla syynä lähtöön; esimerkiksi suurten katovuosien seurauksena lähtijöiden määrä kasvoi. Tällaisia kriisejä olivat esimerkiksi Irlannin perunarutto vuonna 1848 ja Suomen katovuodet 1860-luvulla.

Teollisten keksintöjen seurauksena matka valtameren yli halpeni huomattavasti. Vielä 1800-luvun puolimaissa matkalippu oli ollut liian kallis suurelle osalle eurooppalaisia. Vuonna 1894 matkalippu Irlannista Yhdysvaltoihin maksoi enää 9 dollaria, mikä vastasi vain noin viikon palkkaa. Työpaikkoja oli tarjolla runsaasti, sillä Yhdysvaltojen talous kasvoi nopeasti.

Yhdysvaltojen talous perustui Smithin luoman taloudellisen liberalismin periaatteille, eivätkä säätyyhteiskunnan kahleet rajoittaneet yrittämistä. Yhteiskunta oli tasa-arvoisempi kuin Euroopassa, ja kuka hyvänsä saattoi vaurastuessaan nousta tärkeään yhteiskunnalliseen asemaan. Siihen verrattuna ihmisten mahdollisuudet elättää itsensä Euroopassa olivat rajoittuneempia, ja valtamerentakainen vapaus houkutteli monia.

Maattomiksi jääneet eurooppalaiset saivat Yhdysvalloissa mahdollisuuden saada haltuunsa omaa viljelysmaata. Yhdysvalloissa myytiin maata edullisesti ja lopulta vuonna 1862 asutuslaki **Homestead Act** antoi mahdollisuuden saada ilmaiseksi noin 65 hehtaarin maa-alueen. Maan sai, kun sitoutui viljelemään maata ja asumaan maa-alueella vähintään viisi vuotta. Ilmaisen maan ohella myös kultalöydöt houkuttelivat eurooppalaisia. Varsinaisen kultakuumeen aiheuttivat Kalifornian kultalöydöt 1800-luvun puolivälissä.

Vaikka mahdollisuudet Yhdysvalloissa olivat hyvät, oli monilla Euroopassa hyvinkin epärealistinen kuva ”lännen kultamaasta”. Kuvaa ruokkivat siirtolaisten lähettämät kirjeet, joissa usein estoitta kehuttiin omaa selviytymistä suuressa maailmassa. Kehityksellä oli myös kääntöpuolensa. Intiaaniheimot pakotettiin vetäytymään perinteisiltä asuinalueiltaan, jotka joutuivat uudisraivaajien haltuun. Heille annettiin asuttavaksi **reservaatteja** alueilta, joista tulokkaat eivät välittäneet. Pohjois-Amerikan intiaanien perinteinen saaliseläin, biisoni, metsästettiin lähes sukupuuttoon, kun kehittyvä kauppa ja kasvava väestö tarvitsivat käyttöönsä yhä enemmän lihaa ja biisoninnahkoja.

Väestöliikkeet vuosina 1820–1910

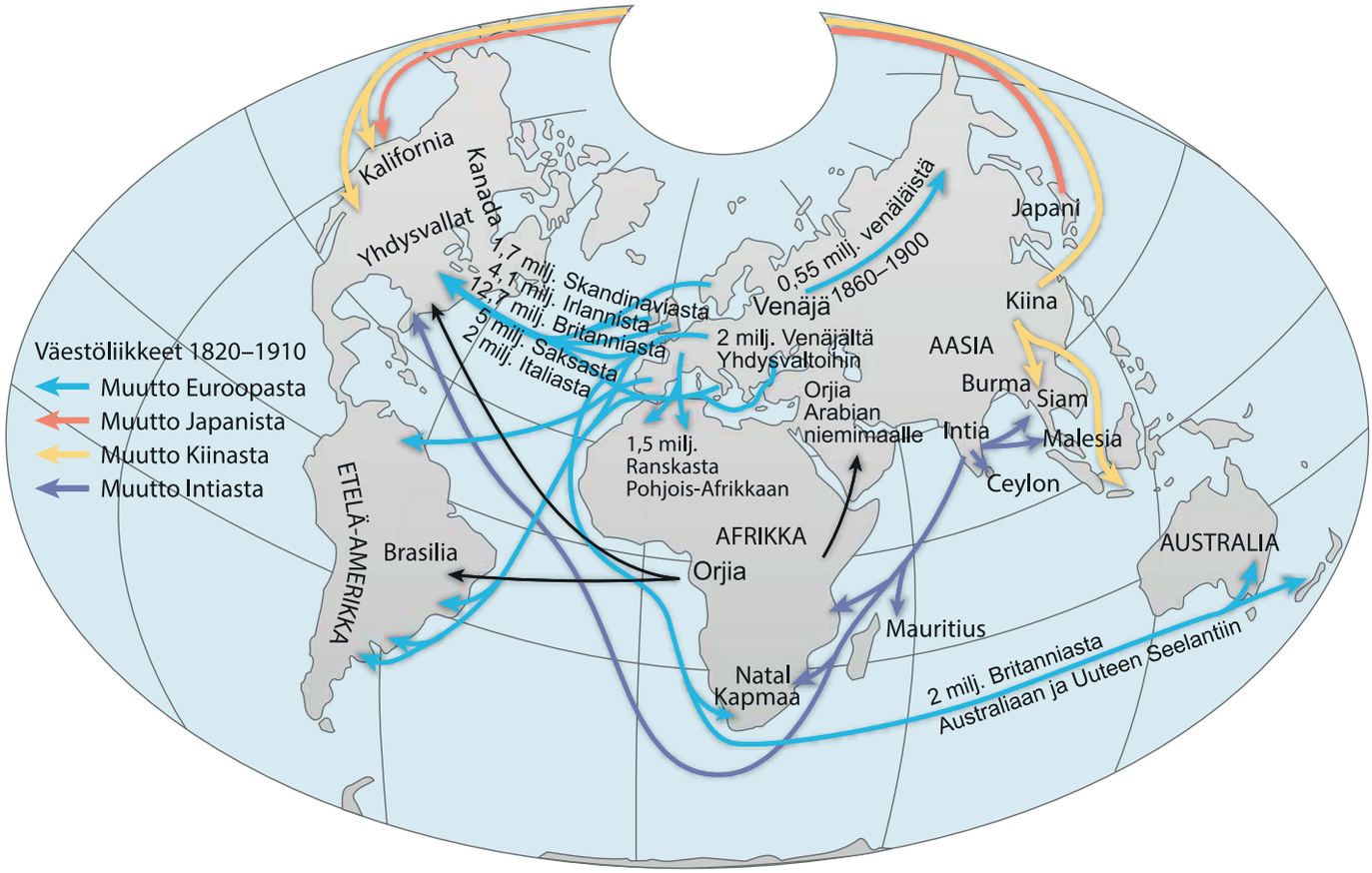

Kartta kuvaa eri puolille maailmaa suuntautuneita muuttoliikkeitä. **Arvioi, kuinka paljon eurooppalaisia muutti pois Euroopasta vuosina 1820-1910.**

Siirtolaisuuden lisäksi Yhdysvaltojen väestö lisääntyi nopeasti myös kuolleisuuden vähentymisen vuoksi. Koska viljelymaata ja luonnonvaroja oli runsaasti, väestö kasvoi nopeasti. Väestönkasvu takasi teollisuudelle sen kipeästi tarvitsemaa työvoimaa.

Yhdysvaltain valtava koko mahdollisti tuotannon erikoistumisen ja kehittyvien sisämarkkinoiden synnyn. Yhdysvaltojen sisämarkkina-alueelta poistettiin kaupan esteet. ”Kansojen sulatusuunin” vapaa ilmapiiri suosi yrittämistä ja vaurastumista. Maan eri osat yhdistettiin laajaan rautatieverkkoon. Jo ennen 1800-luvun puoliväliä Yhdysvalloissa oli rautatietä enemmän kuin koko Euroopassa. Vuoteen 1890 mennessä Yhdysvalloista tuli maailman johtava teollisuusmaa.

Saksa nousee johtoasemaan Euroopassa

Saksalaiset metallialan yritykset pyrkivät hoitamaan itse koko tuotantoprosessinsa hiilentuotannosta valmiiseen terästuotteeseen. Tämä osoittautui menestyksekkääksi strategiaksi. Teräksen tuotannossa Saksa ohitti Ison-Britannian 1890-luvulla. Erityisen voimakasta kehitys oli sähkö- ja kemianteollisuudessa, joissa Saksa otti johtoaseman maailmassa.

Saksan hitaaseen teollistumiseen oli syynä alueen hajanaisuus. Saksan alue oli pirstoutunut lukuisiin pikkuvaltioihin, joiden välille solmittiin tulliliitto 1800-luvun puolivälissä. Pikkuvaltiot

Yhdysvaltoihin pyrkivien maahanmuuttajien oli läpäistävä Ellis Islandilla terveystarkastus ja vastattava muutamiin rutiiniluonteisiin kysymyksiin. Tämän jälkeen siirtolaiset majoitettiin vastaanottokeskukseen, josta he jatkoivat matkaansa eteenpäin eri puolille Yhdysvaltoja. Kaikkiaan noin kaksi prosenttia maahan pyrkijöistä ei läpäissyt tarkastusta, minkä johdosta heidät palautettiin kotimaihinsa.

yhdistyivät Saksan keisarikunnaksi vasta vuonna 1871. Yhdistyneen Saksan päättäjät ryhtyivät määrätietoisesti teollistamaan maataan. Saksa oli ensimmäinen maa, jossa aloitettiin insinöörikoulutus. Näin tuotettiin tekniikan ammattilaisia kehittämään teollisuutta. Saksan teollistumisen kehittymisen kannalta tärkein seutu oli Ruhrin hiilialue, joka tuotti vielä 1900-luvun alkupuolella kaksi kolmasosaa Saksan hiilestä.

Saksassa kehitettiin erityisesti sähköteknistä teollisuutta. Saksaan syntyikin lukuisia sähkötekniikkaan panostaneita yrityksiä. Esimerkiksi Siemens perustettiin vuonna 1847 hyödyntämään Werner von Siemensin kehittämää lennätintekniikkaa.

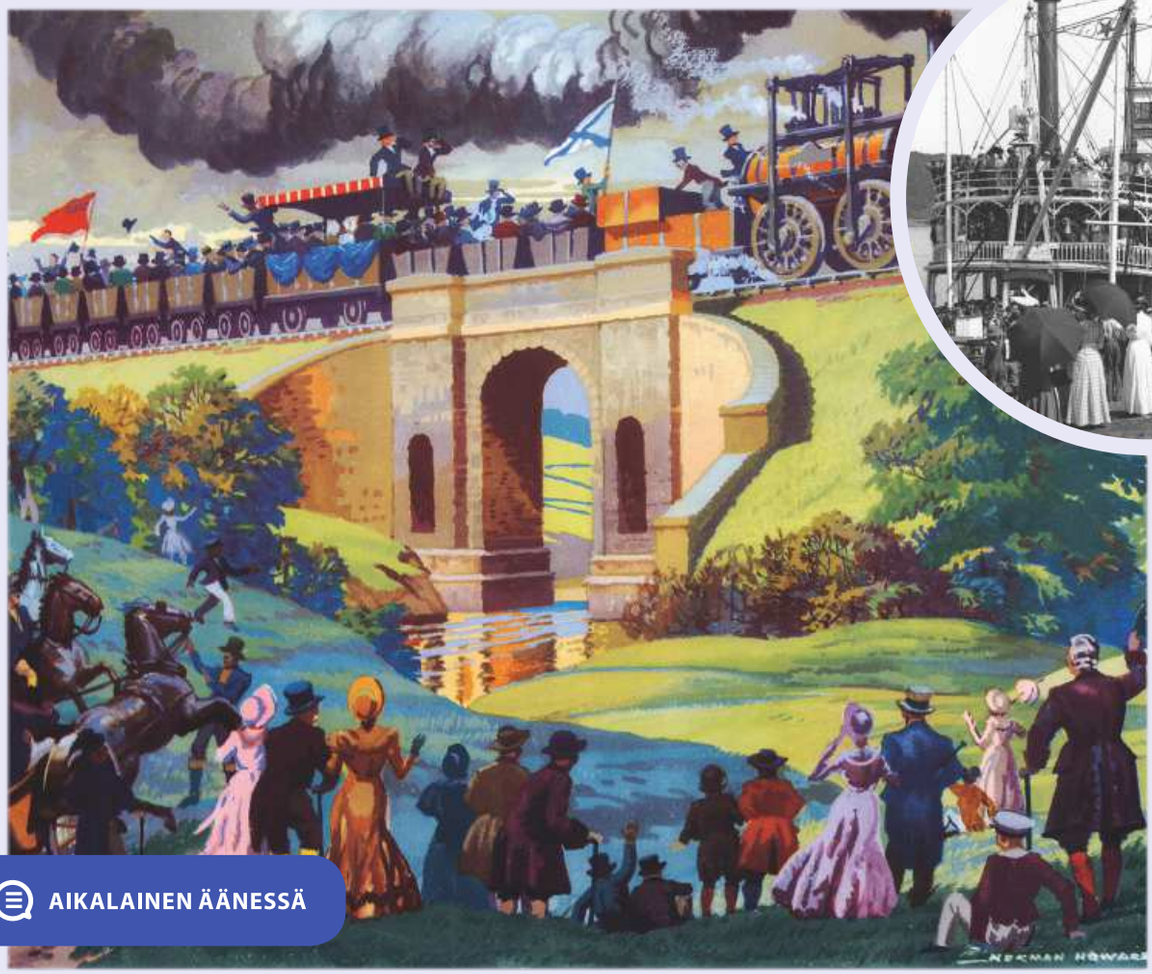

AIKALAINEN ÄÄNESSÄ

Ensimmäiset junat ja höyrylaivat herättivät ihmetystä ja pelkoa. Ensimmäinen kaupalliselle liikenteelle tarkoitettu rautatie avattiin Englannissa välille Liverpool – Manchester. Matkan pituus oli vain 50 kilometriä, mutta ensimmäiset junat taittoivat matkaa noin kaksi tuntia. Höyrylaivat olivat puolestaan vesireiteillä ylivoimaisia purjelaivoihin verrattuna. Ne kulkivat tiukasti aikataulujen mukaan ja ihmiset saattoivat suunnitella kulkemisensa luottaen näiden aikataulujen pitävyyteen.

Matkustaminen muutoksessa

Höyryvoimaa alettiin hyödyntää myös liikenteessä. Englantilaiset onnistuivat kehittämään höyryvoimalla toimivia vetureita, ja 1820-luvulta lähtien Isossa-Britanniassa rakennettiin yhä vilkkaampaa yleistä rautatieverkostoa. Kun junat liikkuivat ensimmäistä kertaa 1820-luvun Englannissa, eräs aikalainen kirjoitti: *”Karja- ja lammaslaumatkin seisoivat muutaman sekunnin ja katselivat ohi kiitävää junaa, sitten ne kääntyivät ja pötkivät pakoon minkä jaloistaan pääsivät, sitten ne pysähtyivät ja katsoivat silmät pullistuen, pää ja korvat ojossa, niin pelästyneinä rautahevon kulusta.”*

Myös vesiliikenne tehostui, kun höyrykone valjastettiin laivojen voimanlähteeksi. Aluksi höyrykonetta voitiin käyttää vain siipiratasaluksissa jokiväylillä. Vuosisadan puolivälin jälkeen kehitettiin kuitenkin potkuri ja teräsrunko, jotka mahdollistivat myös valtamerikelpoisten alusten rakentamisen. Teräsrakenteiset alukset mullistivat vesiliikenteen niin merillä kuin sisävesilläkin. Matkustamisesta tuli halvempaa, nopeampaa ja mukavampaa. Ihmisten elinpiiri laajeni, kun entistä useammilla oli nyt mahdollisuus matkustaa uusille seuduille vesireittejä pitkin.

Toinen teollinen vallankumous – sähkötekniikka ja massatuotanto

Toinen **teollinen vallankumous** ajoitetaan 1800-luvun loppuun. Tuolloin teollisuus siirtyi Yhdysvaltain johdolla **massatuotantoon**. Massatuotanto laski tuotteiden hintoja ja loi perustan kulutusyhteiskunnan synnylle. Sähkövoima tehosti teollista tuotantoa. Myös monet kulutustavarat toimivat sähköllä.

Massatuotannon tavoitteena oli valmistaa yhtä tuotetta suuri määrä, jotta sen tuotantokustannukset saatiin mahdollisimman alhaisiksi. Tuotteet ja niiden osat yhdenmukaistettiin eli standardoitiin, jolloin kokoaminen ja varaosien hankkiminen helpottuivat.

Massatuotannon keskeisiä innovaatioita olivat **sarjatuotanto** ja **liukuhihna**. Sarjatuotanto tarkoitti sitä, että valmistusprosessi jaettiin yksittäisiin vaiheisiin. Aiemmin yksi työntekijä oli valmistanut tuotteen alusta loppuun. Sarjatuotannossa kukin työläinen huolehti vain yhdestä työvaiheesta, joka ei vaatinut korkeaa ammattitaitoa. Liukuhihnatuotannossa tuote kulki liikkuvalla hihnalla työpisteeltä toiselle.

Moderni liukuhihnatuotanto syntyi ensimmäiseksi Yhdysvalloissa. Yhdysvaltain aseteollisuus oli valmistanut aseita sarjatuotantona jo 1800-luvun puolivälistä lähtien. Liukuhihna oli puolestaan ollut käytössä lihanjalostuksessa. Eläimen ruho pantiin kulkemaan pitkin liikkuvaa linjaa, ja kussakin vaiheessa irrotettiin vain tietyt osat ruhosta. Ensimmäisenä nämä innovaatiot yhdisti teollisuustuotantoon Henry Ford, jonka autotehtailla Detroitissa liukuhihnalla tuotettiin T-mallin Fordeja vuodesta 1913 alkaen.

Massatuotannon nopeaa kehittymistä tuki Yhdysvalloissa se, että maahan oli rakennettu hyvä rautatieverkko. Myös joki- ja merireittejä liikennöi kattava höyrylaivaliikenne. Tämän ansiosta niin raaka-aineita kuin valmiita teollisuustuotteitakin voitiin kuljettaa nopeasti ja edullisesti maankolkasta toiseen.

Kun tuotantokustannukset halpenivat, tuotteiden hintaa voitiin laskea. Halvat hinnat tarjosivat paremman kilpailuaseman kiristyvässä kansainvälisessä kilpailussa. Pian massatuotanto laajentui kaikille teollisuuden aloille. Yhtälailla veturit, hissit, puhelimet kuin kodinkoneetkin tuotettiin suurina sarjoina, mikä alensi tuotantokustannuksia. Aseiden valmistaminen massatuotantona mahdollisti massa-armeijoiden aseistamisen.

Yhdysvalloissa taloudellinen kilpailu johti suuryritysten kehittymiseen. Kunkin alan suurimmat yritykset pyrkivät ostamaan kilpailijansa pois markkinoilta, jotta ne olisivat saaneet monopoliaseman markkinoilla. Esimerkiksi John D. Rockefeller sai haltuunsa 90 prosenttia Yhdysvaltain öljyteollisuudesta, mikä takasi hänelle monopoliaseman öljyn hinnoittelussa. Terästeollisuudessa John P. Morgan osti kilpailijansa ja sai 60 prosenttia Yhdysvaltain teräsmarkkinoista haltuunsa.

Monopolit estivät vapaan kilpailun ja niitä pyrittiinkin pilkkomaan osiin. Yhdysvaltain valtio sääti lakeja, jotka kielsivät monopolit ja haastoi yhtiöitä oikeuteen kilpailurikkomuksista. Oikeuden tuomioilla monet jättiyritykset pilkottiin osiin. Näin pyrittiin turvaamaan markkinatalouteen kuuluva vapaa kilpailu.

Eri puolilla maailmaa kehitys oli hyvin eriaikaista. Teollinen vallankumous käynnistyi esimerkiksi Itä-Euroopassa vasta 1800–1900-luku-

Fordeja valmistetaan liukuhihnalla Detroitin tehtaassa. Työ oli yksitoikkoista eikä vaatinut ammattitaitoa. Henry Ford houkutteli työläisiä hyvällä palkalla jota muilla tehtailla ei maksettu. Lakkoja tai ammattiyhdistysliikettä hän ei tehtaallaan sallinut. Liukuhihnan ansiosta T-mallin Fordin kokoaminen kesti vain 93 minuuttia. Fordin tehtailta valmistui uusi auto joka 3. minuutti.

jen taitteessa. 1900-luvulla Neuvostoliitosta tuli kommunistinen valtio, ja siellä alettiin soveltaa sosialistista **suunnitelmataloutta**. Itä-Eurooppa joutui toisen maailmansodan (1939–1945) jälkeen Neuvostoliiton vaikutuspiiriin, mikä hidasti Itä-Euroopan taloudellista kehitystä. Neuvostoliitto sosialistisine liittolaisineen panosti raskaaseen teollisuuteen, mikä hidasti esimerkiksi elektroniikkateollisuuden kehitystä.

Aasiassa erityisesti Japani teollistui nopeasti 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä ja nousi haastamaan teollistunutta länttä. Lähes kehitysmaiden asemassa olleet Taiwan ja Etelä-Korea puolestaan teollistuivat vasta toisen maailmansodan jälkeen, mutta ovat nopeasti kehittäneet talouttaan länsimaiden tasolle. Kommunistinen Kiina pyrki ottamaan 1950-luvulla niin sanotun ”suuren harppauksen” teollisuusmaaksi, mutta Kiinan teollinen kehitys sai vauhtia vasta 1980-luvulla tehdyistä talousuudistuksista.

Kolmas teollinen vallankumous: informaatioteknologia

1900-luvun aikana tekninen kehitys oli erityisen nopeaa tieto- ja informaatioteknologiassa, jossa kehityksen voi katsoa tapahtuneen kolmessa vaiheessa. Ensimmäinen vaihe koettiin 1920-luvulla, kun jo aiemmin keksityt puhelin, auto ja radio

alkoivat yleistyä. Seuraava vaihe koitti toisen maailmansodan jälkeen, kun televisio ja kaupallinen lentoliikenne yleistyivät. Kolmas vaihe sai alkunsa 1960-luvulla, kun verkottuneiden tietokoneiden kehittely käynnistyi. Tästä seurasi internetin vallankumous 1990-luvulla.

Kaikille näille keksinnöille oli yhteistä se, että niiden merkitys perustui verkostoihin. Esimerkiksi puhelimesta ei ollut mitään hyötyä ennen kuin suurella osalla väestöstä oli se. Autoilla taas ei voinut huristella ilman teitä ja huoltoasemia.

Viestintä- ja kuljetusteknologia muutti miljardien ihmisten jokapäiväistä elämää laajentamalla heidän kokemuspiiriään ja helpottamalla tiedonsaantia. Tiedotusvälineet pommittivat ihmisiä uudella informaatiolla, uusilla ajatuksilla ja vaikutteilla. Kun ihmiset saivat tietoa toisista yhteiskunnista, monet alkoivat ajatella, ettei totunnainen elämäntapa ollutkaan ainoa mahdollisuus, vaan maastamuutto, vallankumous, kova työnteko tai muu oma toiminta voisi muuttaa elämää hyvinkin voimakkaasti parempaan suuntaan. Esimerkiksi kehitysmaiden nälkäiset tai lukutaidottomat saattoivat 1900-luvun jälkipuoliskolla nähdä televisiosta, kuinka paljon paremmin asiat toisaalla olivat.

Talouden voimakkaan kansainvälistymisen seurauksena maailmantaloudesta kehittyi 1900-luvun lopulla niin itsenäinen, etteivät yksittäiset valtiot voineet sitä enää täydellisesti ohjata. Kansainvälisen talouden tärkeimmiksi toimijoiksi olivat nousseet kansainväliset suuryritykset. Ne työllistävät suuren osan teollisuusmaiden ihmisistä. Suuryritykset käyttävät usein alihankkijoita valmistamaan myymiensä tuotteiden eri osia. Monesti ne huolehtivat itse vain tuotekehityksestä ja valmiin tuotteen kokoonpanosta.

Hyvin harvat elektroniikkavalmistajat valmistavat itse omia tuotteitaan. Ne valmistetaan pääsääntöisesti Aasiassa sijaitsevissa valtavissa tehtaissa, jotka ovat alihankkijoiden omistuksessa. Raaka-aine- ja alihankintaketjuja on joskus vaikea jäljittää. Pitkät tuotantoketjut ovat tyypillisiä myös vaateteollisuudessa. **Tiedätkö, mistä käyttämäsi laitteet ja tekstiilit ovat peräisin?**

TEHTÄVÄT

1. **Miksi teollinen vallankumous käynnistyi Isossa-Britanniassa?**

2. **Mitä taloudellisella liberalismilla tarkoitetaan ja miten se vaikutti maailmantalouden kehitykseen?**

3. **Miksi Yhdysvalloista tuli maailman johtava teollisuusmaa?**

4. **Teollistumiskehityksen katsotaan tapahtuneen kolmessa eri vaiheessa. Luettele jokaisesta vaiheesta 3–5 tunnuspiirrettä.**

14. Teollistuminen muovaa elinympäristöä

Väestönkasvu Euroopassa – teollistumisen syy ja seuraus

1700-luvulla Euroopan väestönkasvu kiihtyi. Vuosisadan alussa mantereella asui noin 120 miljoonaa ihmistä. Seuraavan sadan vuoden aikana syntyvyys nousi kuolleisuutta korkeammaksi, ja Euroopan väkiluku lähes kaksinkertaistui. 1800-luvun alussa eurooppalaisia oli jo melkein 200 miljoonaa.

Muutokseen oli monia syitä. 1700- ja 1800-lukujen kuluessa ihmiset alkoivat oivaltaa, että siisteys ja henkilökohtainen hygienia ehkäisevät tautien leviämistä. Sängyissä alettiin käyttää pestäviä lakanoita ja arkipuvun alle alettiin pukea pestäviä alusvaatteita. 1800-luvun kuluessa alettiin rakentaa myös vesijohtoverkostoja, mikä paransi juomaveden laatua ja vähensi siten tautien leviämistä juomaveden välityksellä.

Kuolleisuus alentui voimakkaasti, kun monet vaaralliset kulkutaudit, kuten isorokko ja kolera, voitettiin rokotusten ja paremman hygienian avulla. Rokotuksen alkuaskeleet otettiin 1700-luvun lopulla. Tuolloin englantilainen lääkäri Edvard Jenner huomasi, että ihminen saa immuniteetin isorokkoa vastaan, jos häneen istutetaan vaaraton lehmänrokko. 1800-luvun loppuun mennessä isorokko saatiin häviämään maista, joissa koko väestö pyrittiin rokottamaan.

Koleran voittaminen oli hitaampaa. Tautia levittävät bakteerit pesivät likaisessa juomavedessä.

Väestönkasvu Euroopassa ja Amerikassa 1600–1900

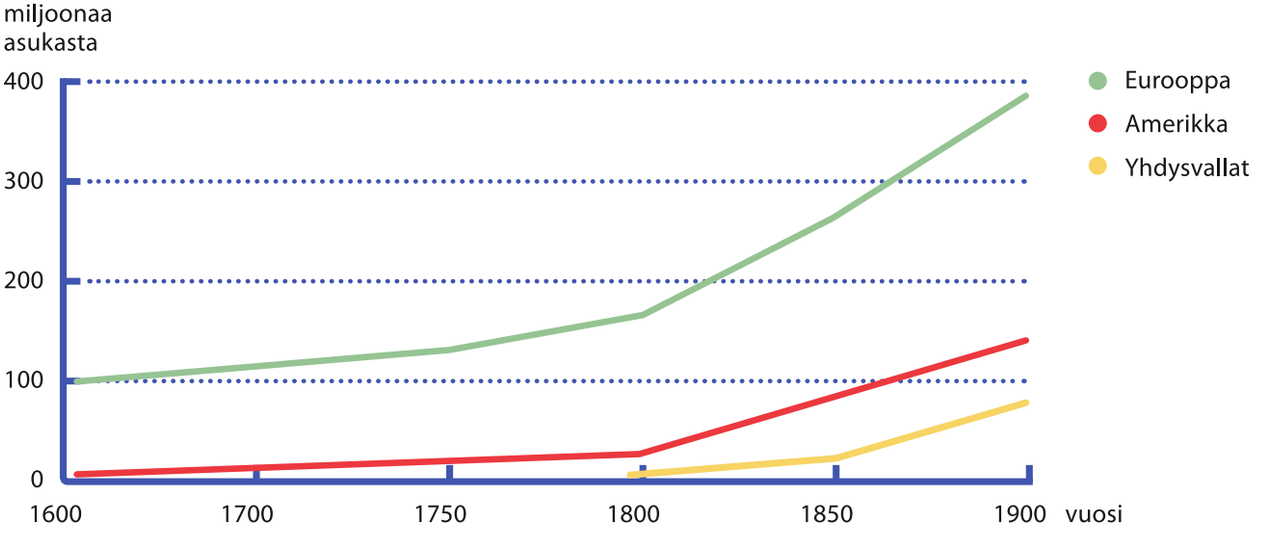

Lähde: Maddison: World Economy, A Millenial Perspective (2002).

1800-luvun lopun maalaus Edvard Jennerin ensimmäisestä isorokkorokotuksesta 1796. Jenner ruiskutti lehmänrokkoon sairastuneesta karjakosta imemäänsä märkää visvaa koehenkilönsä 8-vuotiaan James Phippsin käsivarteen. Jamesille nousi lievä kuume, mutta oireet menivät pian ohi. Kuuden viikon päästä Jenner ruiskutti Jamesin käsivarteen isorokkopotilaasta imemäänsä visvaa. James ei kuitenkaan sairastunut isorokkoon, joten sairastettu lievä lehmänrokko oli antanut immuniteetin isorokkoa vastaan.

Bakteerien leviämistä vähentävien viemärien, vedenpuhdistamoiden ja vesijohtoverkostojen rakentaminen oli kallista. Vähitellen käytännön havainnot kuitenkin osoittivat, että hyvä viemäröinti vähensi tautien määrää ratkaisevasti.

Kun taudit voitettiin, väestönkasvu kiihtyi entisestään. 1800-luvun aikana Euroopan väkiluku kaksinkertaistui jälleen. Vuosisadan lopussa eurooppalaisia oli jo lähes 400 miljoonaa. Voimakkainta väestönkasvu oli kuitenkin Yhdysvalloissa, jonka väkilukua kasvatti siirtolaisuus. Yhdysvaltojen väkiluku nousi 1800-luvulla noin viidestä miljoonasta lähes 80 miljoonaan. Samana ajanjaksona koko maailman väkiluku kasvoi 900 miljoonasta 1,6 miljardiin.

Ravintotilanne vaikutti niin syntyvyyteen kuin kuolleisuuteenkin. Maatalous hyötyi monista teollisuuden innovaatioista, joten pellot tuottivat yhä enemmän ravintoa. Jo 1700-luvun lopulla alettiin käyttää kylvökonetta ja valurautaista kääntöauraa. 1800-luvun alkupuolella pelloilla alkoi näkyä puimakoneita ja leikkuukoneita, vuosisadan loppupuolella jopa höyrykäyttöisiä puimureita. Vuosisadan kuluessa maanviljely alkoi tieteellistyä, kun

viljelijät alkoivat käyttää keinolannoitteita ja tehdä huolellisia maaperätutkimuksia. Kasvavan väestön ravitsemiseksi raivattiin lisää viljelysmaata.

Halpaa viljaa alkoi virrata Eurooppaan, kun Yhdysvaltain preeria-alueet otettiin viljelyskäyttöön. Rautatiet ja höyrylaivat mahdollistivat elintarvikkeiden kuljetukset, ja suuret tuontierät alensivat viljan hintaa. Tämä teki viljanviljelystä kannattamatonta suuressa osassa Eurooppaa. Tilakokoa oli suurennettava, jos halusi pysyä mukana kaupallisen maatalouden kilpailussa.

Väestönkasvu, tehostunut maatalous, tilakokojen suurentuminen ja valtameriltä työntyvä halpa vilja pusersivat eurooppalaisen talonpojan ahtaalle. Monen nuoren oli punnittava tulevaisuuden vaihtoehtonsa: jäisikö maaseudulle epävarmojen tulonlähteiden varaan, muuttaisiko kaupunkiin vai nousisiko laivaan kohti uutta mannerta.

Modernit suurkaupungit syntyvät

Euroopan nopea väestönkasvu purkaantui Yhdysvaltojen lisäksi myös esimerkiksi Kanadaan, Etelä-Amerikkaan ja Australiaan. Merten taakse suuntautuneen muuttoliikkeen lisäksi myös Euroopan sisäinen muuttoliike oli kiivasta 1800-luvun jälkipuoliskolla.

Uusiutumattomien polttoaineiden, kuten kivihiilen, käyttöönotto mahdollisti teollisuuden keskittymisen muuallekin kuin tuuli- ja vesivoimaloiden yhteyteen. Tehtaita alettiinkin perustaa kaupunkeihin, joista oli hyvät liikenneyhteydet. Maalla tilattomiksi ja työttömiksi jääneille avautui näin uusia työmahdollisuuksia kaupunkien teollisuuslaitoksissa. Alkoi **urbanisoituminen**, väestön keskittyminen kaupunkeihin.

Teollistuminen muutti olennaisesti kaupunkien roolia valtioiden taloudessa. Aiemmin ympäröivä maaseutu oli elättänyt kaupungit, mutta nyt suunta kääntyi päinvastaiseksi. Vaikka maaseudun oli yhä ruokittava kaupungit, muodostui kaupungeista talouden keskuksia. Teollisuustuotteiden kauppa toi kaupunkeihin varallisuutta, josta maaseutukin pääsi osalliseksi. Teollisen vallankumouksen jälkeen maaseudulla ei ollut enää käsityöläisammattien harjoittajia, koska tuotteet valmistettiin teollisesti kaupungeissa. Näin maaseutukaan ei ollut enää omavarainen, vaan sen ainoa elinkeino oli maatalous. Tarvittavat vaatteet, työvälineet ja muut tarpeet oli hankittava kaupungeista.

Iso-Britannia oli kaupungistumiskehityksen edelläkävijä. Tosin Alankomaihin oli syntynyt suurkaupunkeja löytöretkiä seuranneen Atlantin yli käydyn kaupan kasvun seurauksena jo ennen teollistumista. Vuonna 1800 vain viisi prosenttia englantilaisista asui kaupungeissa, mutta sadan vuoden päästä kaupunkiväestön osuus oli jo 75 prosenttia. Lontoosta kasvoi miljoonakaupunki, jossa englantilaisista asui joka viides. Yhdysvaltain ensimmäinen miljoonakaupunki oli New York.

Kaupungistuminen oli niin nopeaa, ettei kasvua pystytty ohjailemaan. Kaupunkien keskustoihin muutti köyhää väestöä, ja syntyi hallitsemattomasti rakennettuja **slummialueita**. Rikkaat muuttivat kaupunkien reuna-alueille, joissa ympäristö oli puhtaampaa. Lähiseudun maatilat tuhottiin kaupunkien kasvun tieltä, ja lähikylät yhdistettiin suurkaupungin osiksi. Kaupungin reuna-alueille muodostui lähiöitä, jotka pyrittiin yhdistämään kaupunkiin joukkoliikenteen avulla. Ensimmäisenä joukkoliikenne syntyi New Yorkiin, jossa hevoset alkoivat vetää raitiovaunuja katuihin asennettuja kiskoja pitkin. Ensimmäinen metro puolestaan rakennettiin Lontooseen vuonna 1863,

New Yorkin työläiskortteli Five Points 1800-luvun puolivälissä. Five Points oli erittäin levotonta alueita, sillä siellä tapahtui useita paljon ihmishenkiä vaatineita työläismellakoita. Työläiskortteleissa myös kulkutaudit levisivät nopeasti: esimerkiksi kolera, keltakuume, tuberkuloosi ja pilkkukuume olivat erittäin yleisiä 1800-luvulla.

mutta vasta sähköistyminen 1900-luvun taitteessa kasvatti metroliikenteen mahdollisuuksia.

Vaikka teollistunut maailma kaupungistui nopeasti, elettiin suuressa osassa maailmaa vielä 1800-luvun lopulla pääosin maaseudulla. Euroopassa vain läntinen osa kaupungistui 1800-luvulla. Esimerkiksi Suomessa väki alkoi muuttaa kaupunkeihin toden teolla vasta toisen maailmansodan jälkeen 1950-luvulla, samanaikaisesti itäisen Euroopan kanssa.

Ympäristöongelmat kärjistyvät

Teollisuus vaati jatkuvasti lisää energiaa ja raaka-aineita. Luonnontieteiden kehityksen seurauksena luonto alettiin nähdä mekaanisena raaka-ainevarastona, jonka hyödyntäminen oli sallittua. Ympäristöä alettiin tuhota ajattelemattomasti, ja saasteet alkoivat häiritä ihmisten jokapäiväistä elämää.

Kivihiilen louhinta muutti maisemaa siellä, missä oli laajoja kivihiiliesiintymiä. Myös kivihiilen polton vaikutukset olivat pääosin paikallisia. Poltto aiheutti savuhaittoja ja happosateita. Esimerkiksi Lontoon keskustan alueella oli 1800-luvun loppupuolella yli kolme miljoonaa tulisijaa, joissa lähes kaikissa poltettiin kivihiiltä. Lontoon sumut saivat kivihiilestä kellertävän, rikinkatkuisen ominaishajunsa. Jalankulkijoita saattoi tippua Thamesiin sankan sumun vuoksi, mutta vielä pahempia olivat savun terveydelliset haitat. Vuosina 1879–1880 koettiin erityisen paha sumujakso, jolloin arviolta 3 000 lontoolaista kuoli savun aiheuttamiin keuhkosairauksiin. Oman lisänsä savuun toivat metallin valmistuksesta aiheutuneet kaasupäästöt.

Savun lisäksi kasvavien suurkaupunkien ongelmana oli veden saastuminen. Suurin haaste oli käyttö- ja jäteveden pitäminen erillään toisistaan.

Löyhkäävä Thames löi leimansa teollistumiskauden Lontoolle. Jäteongelman ja siitä seuranneiden kulkutautien voittamiseksi oli kehitettävä vesihuoltoa. Lontooseen rakennettiin 1800-luvun kuluessa kattava jätevesiverkosto, jonka seurauksena kulkutaudit alkoivat vähentyä. Pilapiirtäjän näkemys Thamesin jäteongelmasta.

Oli tavallista, että juomavesi otettiin samasta vesistöstä, johon jätevedet laskettiin. Lontoon Thames saastui jo ennen teollistumiskautta niin pahoin, että juomavettä alettiin tuottaa kauempaa Lontooseen. Siitä huolimatta vielä 1800-luvun puolivälissä pääosa lontoolaisista sai talousvetensä Thamesista. Pariisissa Seinen vesi jouduttiin hylkäämään juomakelvottomana jo vuonna 1852. Vuosisadan loppupuolella suurkaupunkeihin jouduttiin rakentamaan pitkiä vesitunneleita, joita pitkin kaupunkeihin johdettiin puhdasta juomavettä.

Löyhkäävien jokien lisäksi kaupunkien hajuhaittoja lisäsi hallitsematon jätteiden käsittely. Ulosteet, kuolleet eläimet ja teurastamon jätteet saattoivat mädäntyä kaduilla ja huuhtoutua sieltä pikku hiljaa vesistöihin. Tällaiset olosuhteet muodostivat taudeille otollisen kasvualustan.

Kasvava kaupunkilaisväestö tarvitsi jatkuvasti enemmän ravintoa. Sitä tuotettiin suurilla maatiloilla ja plantaaseilla, joille vallattiin lisää viljelysmaata raivaamalla metsiä.

Vuosien 1750–1910 aikana viljelysmaan pinta-ala maapallolla lähes kolminkertaistui. Samaan aikaan metsien pinta-ala vastaavasti pieneni. Amerikassa vehnä valtasi entiset ruohotasangot hävittäen tasankojen alkuperäisiä eläinlajeja.

AIKALAINEN ÄÄNESSÄ

Suuri Löyhkä

Kesällä 1858 Lontoossa lemusi niin, että nenää ja silmiä kirveli. Ulkona oli lähes mahdotonta liikkua suojaamatta kasvoja liinalla. Kuningatar Viktoria ei poistunut Buckinghamin palatsista ilman kasvojen edessä pidettävää kukkakimppua. Tukahduttava lemu tunkeutui myös sisätiloihin. The Times -lehti antoi ilmiölle nimen The Great Stink, Suuri Löyhkä.

Lontoo oli hukkumaisillaan ulosteisiin. Thames oli valtava jäteallas, johon laskettiin teollisuuden kuonat ja kaikki 2,5 miljoonan asukkaan viemärijätteet puhdistamattomina. Joki velloi sakeana jätepuurona, sillä vuorovesi huljutti massaa jokiuomassa edestakaisin. Sadevesiä varten tehdyt viemärit eivät selviytyneet suurkaupungin jätteistä. Kaupungin asukasluku oli yli kaksinkertaistunut 50 vuodessa. Ylikuormitusta pahensi sekin, että vesiklosetit olivat tulleet muotiin ja yleistyneet.

Tilanteesta teki katastrofaalisen se, että samasta jokiuomasta pumpattiin käyttövesi asukkaille – ilman suodatusta tai puhdistusta. Veden sairastuttavasta vaikutuksesta ei laajasti tiedetty, vaan tautien aiheuttajien luultiin olevan yksinomaan ilmassa.

Koleraepidemiat autioittivat kaupunginosia. Vuosien 1831 ja 1854 kolera tappoi yksin Lontoossa 30 000 ihmistä. Vain puolet lapsista eli 5-vuotiaiksi. Päättäjät uskoivat joelta puhaltavan tuulen johtavan kuolemaan, ja kaikki Thamesin puolella olevat parlamentin huoneet tyhjennettiin pakokauhun vallassa kesäkuussa 1858. Heinäkuussa ryhdyttiin toimiin, jotta ilma puhdistuisi ”tappavista höyryistä”.

1860-luvun alussa koko kaupunki oli yhtä suurta rakennustyömaata. Kaupunkiin rakennettiin kuudessa vuodessa 1700 kilometriä viemäreitä ja lukuisia pumppaamoja. Vuoden 1865 juhlavia avajaisia seurasi kahden kuukauden kuluttua järkytys, kun uusi koleraepidemia räjähti kaupungissa. Ei voitu käsittää, miten koleraa enää saattoi esiintyä, vaikka ilma oli puhdistunut. Tutkimuksissa huomattiin, että koleraa oli vain niissä osissa kaupunkia, jotka eivät kuuluneet uuden viemäröinnin piiriin. Kolera ei siis tarttunutkaan pilaantuneen ilman välityksellä, vaan syynä oli saastunut juomavesi. Havainto johti ripeisiin toimiin viemäröinnin ja tiedottamisen suhteen. Koleraepidemia jäi Lontoon viimeiseksi.

Eläinlajeja myös istutettiin uusille mantereille usein dramaattisin seurauksin. Esimerkiksi Australiaan viety kaniini lisääntyi niin voimakkaasti, että se valtasi elintilaa paikallisilta eläinlajeilta.

Kehitysmaat kaupungistuvat

Teollisen vallankumouksen liikkeelle sysäämä kaupungistumiskehitys jatkui 1900-luvulla. Kaupungit Euroopassa ja Yhdysvalloissa pystyivät kontrolloimaan kasvuaan aiempaa paremmin, eikä slummiutuminen enää ollut niin suuri ongelma kuin edellisellä vuosisadalla. Kaupungit pystyivät 1900-luvulla tarjoamaan asukkailleen paremmat koulutusmahdollisuudet, terveydenhuollon, sähkön ja puhtaan veden. Toisaalta kehitysmaiden kasvavat kaupungit kokivat

1900-luvulla samat ongelmat, jotka koettelivat teollisuusmaiden kaupunkeja jo 1800-luvulla.

Kehitysmaiden kaupungistumisessa on hyvin paljon samoja piirteitä kuin teollisuusmaiden kaupungistumisessa 1800-luvulla. Koska kehitysmaissa asuu enemmän väestöä kuin teollisuusmaissa, myös kaupungeista on tullut suurempia. Kehitysmaiden kaupungistuneinta aluetta on Latinalainen Amerikka, jonka asukkaista noin kaksi kolmasosaa asuu kaupungeissa. Aasia ja Afrikka ovat pysyneet maatalousvoittoisina, sillä niiden väestöstä vain kolmasosa asuu kaupungeissa. Tosin esimerkiksi Kiina ja Intia kaupungistuvat nopeasti.

Asumisolot muodostavat suurimman ongelman kehitysmaiden suurkaupungeissa. Monet joutuvat asumaan holtittomasti kyhätyissä hökkeleissä tai jopa kaduilla, koska asuntoja ei ole saatavilla kaikille kaupunkeihin muuttaneille. Toisaalta olot työttömyyden ja köyhyyden riivaamalla maaseudulla ovat usein vielä kurjemmat.

Kehitysmaiden kaupungistuminen on lisännyt kaupunkilaisväestön osuutta maailman väestöstä. Vuonna 1900 kaupungeissa asui vain 225 miljoonaa ihmistä, mikä oli noin seitsemäsosa maailman väestöstä. Vuosituhannen vaihteessa jo puolet maailman väestöstä asui kaupungeissa. Laajamittainen kaupunkirakentaminen on muuttanut ympäristöä pysyvästi ja etäännyttänyt ihmisiä luonnosta. Valtaosa maailman ihmisiä asuu ympäristössä, jota ihminen on muokannut voimakkaasti.

Liikenne muuttui kaupungeissa 1900-luvun puolivälin jälkeen henkilöautojen yleistymisen seurauksena. Varsinkin Yhdysvaltojen kaupungeissa julkinen liikenne heikentyi, kun ihmiset halusivat vapauden liikkua omalla autollaan halua-

Exxon Valdez -tankkerin karilleajo Alaskan vesillä 1989 oli mittava ympäristökatastrofi. Arvellaan, että jopa neljännesmiljoona merilintua kuoli öljyvuodon seurauksena. **Miten vastaavia onnettomuuksia voitaisiin parhaiten torjua?**

mallaan tavalla. Myös asutus laajentui autojen yleistymisen jälkeen laajemmalle alueelle, kun joukkoliikenteen järjestäminen ei enää pakottanut keskittämään asuntoalueita rautatien tai raitiovaunureitin varteen. Runsaasta yksityisautoilusta seurasi liikenteen ruuhkautuminen ja ilmansaasteet. Esimerkiksi New Yorkissa liikkuminen oli 1900-luvun alkuvuosina huomattavasti nopeampaa kuin vuosisadan jälkipuoliskon ruuhkautuneessa liikenteessä.

Monenlaisia keinoja on kokeiltu liikenteen rajoittamiseksi suurissa kaupungeissa. Yksityisautoilua on yritetty kahlita tietulleilla tai sallimalla autoilu esimerkiksi vuoropäivinä rekisterinumeron perusteella. Suomessakin on pääkaupunkiseudulla aika ajoin keskusteltu tietullien käyttöönotosta.

On arvioitu, että liikenteen aiheuttamien ilmansaasteiden haitat kasvavat merkittävästi kehitysmaiden autoistuessa. Edullisten, mutta saastuttavien autojen yleistyminen ruokkii tätä kehitystä. Uhkakuvien pohtijat länsimaissa esittävät usein kysymyksen, mitä tapahtuu jos jokainen kiinalainen ja intialainen hankkii itselleen henkilöauton.

Ympäristöongelmat globalisoituvat

Maapallon väestön liki nelinkertaistuminen samanaikaisesti voimakkaan kaupungistumisen kanssa on synnyttänyt 1900-luvulla ihmiskunnan tähänastisen historian suurimmat ympäristöongelmat. Suurimmaksi ongelmaksi 2000-luvulle tultaessa on kohonnut ilmaston lämpeneminen.

Kivihiilen poltto aiheutti pahoja ilmansaasteita jo 1800-luvun lopulla, joten hiili pyrittiin korvaamaan öljyllä heti, kun se oli teknisesti mahdollista. Meksikon, Venezuelan, Indonesian, Siperian ja etenkin Persianlahden öljyvarojen käyttöönotto johti 1900-luvun puolivälin jälkeen energian hinnan voimakkaaseen laskuun. Koko maailmassa alettiin perustaa energiankäyttö öljyyn, koska öljy oli halpaa ja öljyvarojen uskottiin olevan ehtymättömiä.

Halvan öljyn varassa rakennettiin paljon energiaa kuluttava yhteiskunta, joka merkitsi vapautumista raatamisesta ja uurastuksesta, suurempaa liikkuvaisuutta ja vauraampaa elämää. Toisaalta holtittomalla energiankäytöllä aiheutettiin ennen kokemattomia ympäristövaikutuksia. On arvioitu, että energiankäyttö 13–15-kertaistui 1900-luvun aikana.

Kaupunkiväestön osuus prosentteina Englannissa, Saksassa ja Kiinassa

Maa	1700	1800	1890
Englanti	13,3	20,3	61,9
Saksa	4,8	5,5	28,2
Kiina	-	3,8	4,4

Lähde: Maddison: World Economy, A Millennial Perspective (2002).

Maailman viiden suurimman kaupungin asukasmäärä miljoonissa 1800, 1900 ja 2000

1800	1900	2000
Beijing 1,1	Lontoo 6,5	Mumbai 11,9
Lontoo 0,86	New York 4,2	São Paulo 10,4
Guangzhou 0,8	Pariisi 3,3	Soul 9,9
Tokio 0,69	Berliini 2,7	Delhi 9,8
Istanbul 0,57	Chicago 1,7	Karachi 9,3

Lähde: Tilastokeskus, http://geography.about.com/.

Energialähteet 1955

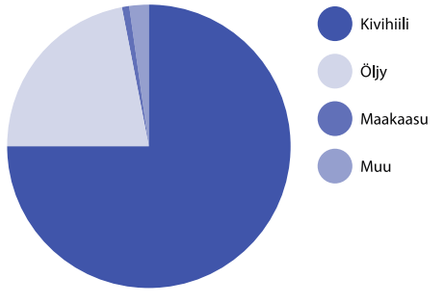

Energialähteet 1972

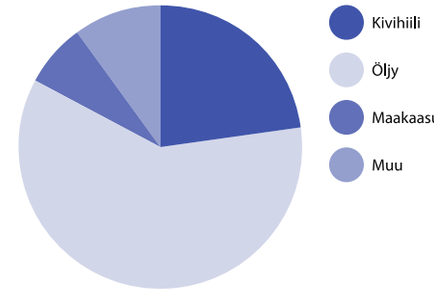

Euroopassa tuotettu osuus energiasta 1955

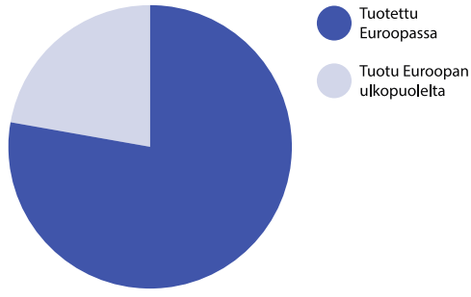

Euroopassa tuotettu osuus energiasta 1972

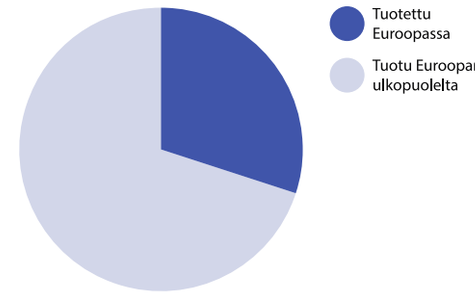

Lähde: Europe in the international Economy 1500 to 2000.

Kaaviot kuvaavat Euroopassa käytettyjä energianlähteitä. Ylemmät kaaviot kuvaavat eri energianlähteiden osuutta energiankulutuksesta ja alemmat kaaviot Euroopassa tuotetun energian osuutta energiankulutuksesta. **Mitä muutoksia Euroopan energiankulutuksessa on tapahtunut vuosina 1955-1972?**

Öljyn käyttö ei aiheuta niin voimakkaasti ulospäin näkyviä ympäristövaikutuksia kuin pölypilven levittävä kivihiilen poltto. Sen sijaan öljyn poltto lisää ilmakehän hiilidioksidipitoisuutta, mikä taas aiheuttaa ilmaston lämpenemistä. Fossiilisilla polttoaineilla on lisätty teollisen vallankumouksen jälkeen hiilidioksidin määrää ilmakehässä lähes kolmanneksella. Suurin osa kasvusta on tapahtunut 1900-luvun jälkipuoliskolla.

Fossiilisten polttoaineiden ohella myös metsien hakkuut ovat nostaneet ilmakehän hiilidioksidipitoisuutta. Metsiä hakattiin 1900-luvulla edelleen viljelymaaksi, minkä seurauksena vuosisadan aikana viljelypinta-ala kaksinkertaistui. Vastaavasti metsien osuus maapallon pinta-alasta laski. Metsiä hakattiin 1900-luvulla voimakkaimmin trooppisilla alueilla kuten Latinalaisessa Amerikassa. Sademetsien hakkuut aiheuttivat ilmaston lämpenemisen ohella odottamattomia seurauksia, kuten monien trooppisten lajien sukupuuttoja.

Vuoden 1980 jälkeen ilmaston lämpeneminen on kiihtynyt, mikä on nostanut meriveden korkeutta mannerjäätikköjen sulaessa. 1900-luvulla meriveden korkeuden arvioidaan nousseen keskimäärin noin 17 senttimetriä.

Ennustusten mukaan kuluvalla vuosisadalla keskilämpötila nousee maapallolla 1–6 astetta. Kriittisenä rajana pidetään kahden asteen nousua. Tämän jälkeen meriveden korkeus nousee niin paljon, että laajat alueet hautautuvat veden alle. Lämpötilan nousu vaikuttaa meriveden pinnan nousun lisäksi eniten kuumiin seutuihin.

Meriveden pinnan noustessa esimerkiksi Malediivien saaret uhkaavat jäädä vedenpinnan alapuolelle. Malediivit on ottanut tavoitteekseen luopua fossiilisten polttoaineiden käytöstä vuoteen 2020 mennessä. **Mitä ongelmia ilmastonmuutos aiheuttaa eri puolilla maailmaa?**

Esimerkiksi Afrikasta ennustetaan lähtevän suuria pakolaisjoukkoja lämpötilan noustessa, kun paikallinen ruoantuotanto käy mahdottomaksi.

Siirtolaisuuden uudet virrat

Kansainvälistyminen elvytti myös muuttoliikkeitä. Eurooppa, joka oli vuosisatojen ajan lähettänyt siirtolaisia maailmalle, alkoikin 1960-luvulta lähtien ottaa vastaan siirtolaisia. Kuten aiemminkin, siirtolaiseksi lähdettiin usein paremman elämän toivossa.

Siirtolaisvirrat kohdistuivat pääsääntöisesti vauraisiin teollisuusmaihin. Yhdysvallat on avannut jälleen porttinsa siirtolaisille, jotka ovat joko vauraita tai ammattitaitoisia, minkä seurauksena maahan on muuttanut paljon varsinkin aasialaisperäistä väestöä. Samaan aikaan maahan tulvii paljon laittomia siirtolaisia varsinkin Meksikosta. Eurooppa puolestaan vastaanottaa siirtolaisia Afrikasta ja Lähi-idästä.

1900-luvun jälkipuoliskolla siirtolaisuus on osoittautunut hyödylliseksi miltei kaikille muille paitsi teollisuusmaiden työläisille. Teollisuusmaat ovat saaneet siirtolaisista kaipaamaansa työvoimaa. Siirtolaiset työskentelevät usein matalan palkkatason ammateissa, joihin korkean elintason maissa on ollut vaikeaa löytää työntekijöitä. Siirtolaiset puolestaan ovat muuttaessaan päässeet kiinni korkeampaan elintasoon kuin lähtömaassaan. Lähtömaissa puolestaan siirtolaisuus on lieventänyt väestöpainetta. Monet siirtolaiset lähettävät osan palkastaan kotimaahansa, missä se parantaa kotiin jääneiden perheenjäsenten toimeentuloa.

Lähtijät ovat usein olleet korkeasti koulutettuja, ja tämä on aiheuttanut syytteitä ”aivoviennistä” teollisuusmaihin. Viime aikoina ylikansalliset suuryritykset ovat kuitenkin ulkoistaneet paitsi tuotantoaan, myös korkeaa koulutusta vaativia palvelujaan varsinaisten teollisuusmaiden ulkopuolelle. Monien yritysten asiakaspalvelu ja kirjanpito hoidetaan nykyään esimerkiksi Intiassa.

Teollisuusmaiden työläiset ovat usein kokeneet asemansa uhatuksi siirtolaisten tultua, koska työvoi-

HISTORIA NYKYAJASSA

Onnekas Naveed. Yksistään vuonna 2014 Välimerta lähti ylittämään yli 200 000 Eurooppaan pyrkivää siirtolaista. Näistä vähintään 3 500 hukkui Välimeren tyrskyissä, kun heitä kuljettanut alus kaatui tai upposi muista syistä.

Välimeri – kuoleman meri

Pakistanilainen Naveed Ahmad lähti 15-vuotiaana työttömyyden riivaamasta Pakistanista etsimään töitä Libyasta.

”Ehdin asua siellä kolme vuotta, tehdä töitä rakennustyömailla. Libyassa tilanne muuttui kuitenkin yhä vaikeammaksi. Tuli sota. Libyalaiset kohtelivat meitä huonosti. Ulkomaalaisia saatetaan hakata. Siellä oli vaarallista elää.

Olin Libyassa Sirten kaupungissa, ja terroristijärjestö Isis on ollut siellä nyt monta kuukautta. He vahtivat, että ihmiset pukeutuvat peittävästi: esimerkiksi naisten piti pitää niqabia. He uhkailivat etenkin niitä siirtolaisia, jotka eivät ole muslimeja. Meidän muslimien he antoivat olla rauhassa.

Siellä on kuitenkin monia aseellisia ryhmiä. Ne taistelivat usein keskenään.

Emme saaneet työnantajiltamme palkkaa enää neljään kuukauteen. En voinut lähettää perheelleni rahaa viiteen kuukauteen. Heilläkin on todella vaikeaa. Siksi päätin lähteä Eurooppaan.

Ylitimme meren pikkuveneellä. Siellä oli 400 ihmistä kahdessa eri kerroksessa. Minä olin sisällä laivassa, ystäväni olivat kannella. Matkustajat olivat kaikkialta maailmasta. Syyriasta, Pakistanista, Nigeriasta ja Marokosta. Kaikki olivat olleet töissä Libyassa.

Istuimme tiukasti kiinni toisissamme. Matka kesti vuorokauden. Monet voivat pahoin, mutta minulla oli vain hieman huono olo. Lapset itkivät koko ajan. Selvisimme kuitenkin kaikki.”

Lähde: HS 23.4.2015.

Meksikolaisia siirtolaisia pyrkimässä Yhdysvaltoihin. Yhdysvaltoihin siirtyy paljon paperittomia siirtolaisia erityisesti Meksikosta. He eivät saa Yhdysvaltain kansalaisuutta, mutta Yhdysvaltojen lain mukaan maassa syntyvät lapset saavat Yhdysvaltojen kansalaisuuden, vaikka lapsen vanhemmilla ei sitä olisikaan.

man lisätarjonta on saattanut tarkoittaa palkkatason laskua. Pelko palkkojen laskusta ja työpaikkojen siirtymisestä ulkomaalaisten haltuun on nostattanut monissa teollisuusmaissa ulkomaalaisvihamielisyyttä, joka on usein purkautunut suoranaisena rasistisena liikehdintänä. Korkeasti koulutetut siirtolaiset ovat myös saattaneet huomata, ettei heitä palkata asiantuntijatehtäviin vaan matalapalkkaisiin, vähäistä koulutusta vaativiin ammatteihin.

Useimmissa maanosissa on koettu ajoittain poliittisia kriisejä, sotia tai nälänhätiä, jotka ovat saaneet liikkeelle pakolaisvirtoja. Toisin kuin siirtolaiset, pakolaiset eivät jätä kotimaataan työn toivossa, vaan heidän on pakko paeta kriisiä. Osa pakolaisista on otettu vastaan länsimaissa, mutta suurin paine kohdistuu yleensä kriisialueiden köyhiin naapurimaihin. Nälänhädän ja sotien piinaamat ihmiset ovat joutuneet elämään vuosia ja vuosikymmeniä pakolaisleireissä. Epävakaat olot ovat vaikeuttaneet heidän mahdollisuuksiaan normaaliin elämään, koulutukseen ja työntekoon.

TEHTÄVÄT

1. Miksi väestönkasvua voi pitää
a) teollistumisen syynä
b) teollistumisen seurauksena?

2. Vertaile teollisuusmaiden ja kehitysmaiden kaupungistumisen piirteitä.
a) Mitä samankaltaisuuksia löydät?
b) Mitä eroavaisuuksia löydät?

3. Minkälaisia muuttoliikkeitä teollistumiskehitys on aiheuttanut 1800–2000-luvuilla?

4. Analysoi teollistumisen aiheuttamia ympäristöongelmia.
a) Mitkä ongelmista ovat olleet paikallisia ongelmia?
b) Mitkä ongelmista ovat globaaleja?

15. Teollistuminen muuttaa yhteiskuntaa

Orjuuden loppu

Teollistumisen alkuvaihe 1700-luvulla kiihdytti orjatalouden hyödyntämisen siirtomaissa äärimmilleen. Kasvava tekstiiliteollisuus tarvitsi puuvillaa raaka-aineeksi Pohjois-Amerikan puuvillapelloilta ja kasvava väestö ravintoa.

Vuosisadan loppupuolella Isossa-Britanniassa käynnistyi kuitenkin orjuudenvastainen kansalaisliikehdintä, minkä seurauksena brittejä kiellettiin vuonna 1807 rangaistuksen uhalla osallistumasta orjakauppaan. Britannia ryhtyi myös aktiivisiin toimiin Afrikan länsirannikolla orjakaupan estämiseksi.

Brittien esimerkin vaikutuksesta myös Alankomaat, Tanska, Ranska ja monet Yhdysvaltain osavaltiot kielsivät orjakaupan 1800-luvun alkuvaiheissa. Kuitenkin esimerkiksi Yhdysvaltain etelävaltioissa orjuutta harjoitettiin aina Yhdysvaltain sisällissotaan (1861–1865) saakka. Pohjoisvaltioiden voitettua sodan tehtiin Yhdysvaltain perustuslakiin lisäys, joka kieltää orjuuden.

Orjakauppa oli kuitenkin tuonut Yhdysvaltoihin paljon väestöä, jolla ei ollut muuta tekemistä kuin etsiä matalapalkkaista ja yksinkertaista työtä. Niinpä orjakaupan lakkauttaminen ei suuresti muuttanut tilannetta työmarkkinoilla: monet työntekijät tekivät pitkää päivää, eivätkä saaneet kuin asumiseen ja syömiseen vaadittavat rahat palkakseen.

Amerikan orjuuden päättymisen jälkeen orjakauppa jatkui vielä muun muassa Brasiliassa ja muutamissa Aasian maissa. 1900-luvun jälkipuoliskolla kiihtynyttä ihmiskauppaa on alettu pitää nykyajan orjakauppana. Ihmiskauppiaat välittävät prostituoituja, rakennustyöläisiä, kotiapulaisia ja maatyöläisiä usein kehitysmaista länsimaihin.

Teollinen luokkayhteiskunta syntyy

Teollistumisen myötä vanha sääty-yhteiskunta alkoi 1800-luvun kuluessa hajota. Syntyperä ja maaomaisuus eivät enää taanneet rikkautta ja korkeaa asemaa, vaan liiketaidot, pääoma ja koulutus nousivat entistä merkittävämpään asemaan.

Aatelisto säilyi edelleen yhteiskunnan **yläluokkana**, mutta monissa maissa se menetti pikku hiljaa verovapautensa. Usein aatelistolle jäi merkiksi asemastaan vain nimensä ja kunniakkaat perinteensä. Yläluokkaan nousivatkin usein kaikkein menestyneimpien teollisuusyritysten johtajat perillisineen.

Kaupungeissa kaupankäynnillä vaurastunut porvaristo oli uuden tilanteen edessä. Kun kaupan rajoitukset liberalismin oppien mukaan purettiin, porvarisammatit avautuivat myös muille kuin vanhaan porvaristoon kuuluneille. Kun porvaristo menetti yksinoikeutensa kauppaan, siitä muodostui uusi ja periaatteessa kaikille avoin yhteiskuntaryhmä, **keskiluokka**.

Keskiluokka voidaan määritellä ryhmäksi, joka hankki elantonsa maatalouden ulkopuolisilta, ammattitaitoa vaativilta aloilta. Keskiluokasta tuli teollistumisvaiheen hallitsevin ja näkyvin yhteis-

Teollistumisen seurauksena myös vapaa-aika lisääntyi ja sen viettotavat monipuolistuivat. Yläluokka vietti aikaansa seurustellen ja lehtiä lukien varakkaalle väelle suunnatuissa kahviloissa. Työväestöllä oli omat pubinsa, joissa saatettiin järjestää kukkotappeluita, rottajahteja tai nyrkkeilyotteluita.

kuntaluokka. Kaupungeissa asunut keskiluokka hyötyi teollistumisesta eniten, sillä siihen kuului teollisuusyritysten omistajia ja ylimpiä toimihenkilöitä. Myös virkamiehet, toimihenkilöt ja esimerkiksi opettajat kuuluivat keskiluokkaan.

Keskiluokka kiinnitti paljon huomiota hyviin tapoihin ja arvokkaaseen käyttäytymiseen. Julkaistiin käyttäytymisoppaita, joissa neuvottiin kuinka käyttäytyä riittävän arvokkaasti erilaisissa tilanteissa. Oppaissa tuomittiin keskiluokan tasa-arvoihanteen mukaisesti toisten ihmisten pitäminen alempiarvoisina. Käyttäytymisellä tuli viestiä kaikkien ihmisten ottamista huomioon. Toisaalta korostettiin arvokasta pukeutumista, jolla erotuttiin tavallisesta työväestöstä.

Keskiluokka ei kuitenkaan enää ollut yhtenäinen yhteiskuntaryhmä, vaan se jakautui teollistumisen aikakaudella ylempään ja alempaan keskiluokkaan. Ylempään keskiluokkaan kuuluivat teollisuuslaitosten ja yritysten omistajat, sijoitustoimintaa harjoittaneet liikemiehet, pankkiirit ja varakkaat kauppiaat. Ylempi keskiluokka vietti ylellistä elämää ja harrasti korkeakulttuuria.

Alempi keskiluokka toimitti tavaroita ja palveluita ylemmän keskiluokan tarpeisiin. Alempaan keskiluokkaan kuuluivat muun muassa kauppiaat, käsityöläiset, mekaanikot ja kaikkein arvostetuimmissa tehtävissä toiminut ylemmän keskiluokan palvelusväki. Alempaan keskiluokkaan kuuluneet olivat jonkinlaisia väliinputoajia, sillä he pyrkivät vaurastumaan ja nousemaan siten kohti ylempää keskiluokkaa, mutta pelkäsivät samalla köyhtyvänsä ja putoavansa tavallisen työläisen asemaan.

Keskiluokkaan kuului myös taiteilijoita, opiskelijoita ja älymystöä, jotka asuivat usein suurkaupunkien boheemikortteleissa. Varsinkin Pariisi oli kuuluisa taiteilijoidensa boheemielämästä.

Työväenluokkaan kuuluivat tehdastyöläiset ja muut heikosti koulutetut palkkatyöläiset. Tavallisen tehdastyöläisen elämä oli raskasta, muttei sen kurjempaa kuin elämä työttömyyden piinaamalla maaseudulla. Silti puuvillatehdastyöläisen tai hii-

likaivosmiehen työhön hakeutuivat vain sellaiset, joilla ei ollut muuta työnsaantimahdollisuutta. Kylissä kuitenkin riitti työttömiä nuoria, joten työnantajilla ei ollut ongelmia hankkia työvoimaa huonoihinkaan oloihin.

Työväenliike järjestäytyy

Teollistumisen alkuvaiheessa 1800-luvun alkupuolella työpäivät olivat pitkiä ja asumisolot ahtaat. Vaikeat työ- ja asumisolot purkautuivat tehdaspaikkakunnilla työläisten runsaana alkoholinkäyttönä. Myös prostituoitujen palveluille riitti kysyntää. Työntekijöissä kasvoi tyytymättömyys huonoja työoloja kohtaan. Tehdaspaikkakuntien levottomuus hermostutti tehtaanomistajia, jotka pelkäsivät, että tyytymätön työväestö ryhtyisi mellakoimaan asemansa parantamiseksi.

Ongelmien kasvu pakotti tehtaanomistajat ja kaupunkien johdon kehittämään oloja, jottei yhteiskuntajärjestys olisi uhattuna. Kaupunkien hallinto alkoi aluksi huolehtia sosiaalisten ongelmien lieventämisestä. Ruokaa jaettiin köyhäinapuna ja työläiskorttelien oloja kohennettiin.

Myös keskiluokka osallistui työväen olojen kohentamiseen. Teollisuusjohtajien ja heidän rouviensa aloitteesta alettiin perustaa kouluja, kirjastoja, urheilu- ja raittiusseuroja sekä työväenyhdistyksiä, joiden tavoitteena oli kasvattaa työväestöstä kunnon kansalaisia. Myös työväestön johtajat omaksuivat samankaltaisen toimintatavan.

Työläiset kokivat kuitenkin, ettei ylhäältä päin annettu apu pureutunut työläisten suurimpiin ongelmiin. Työväen suurin huolenaihe oli työttömäksi joutuminen, koska työttömyysturvaa ei ollut. Teollisen vallankumouksen alkuvaiheessa pelko työn menettämisestä oli saanut työläiset jopa murtautumaan tehtaisiin ja särkemään koneet, joiden pelättiin vievän ihmisten työt.

Kasvava työväestö alkoi ymmärtää, että se voisi käyttää joukkovoimaa ja painostaa tehtaidenomistajia kehittämään työolosuhteita. Työläiset pyrkivätkin korottamaan palkkojaan lakkoilemalla. Lakkoilu edellytti työläisten keskinäistä solidaarisuutta eli yhteisvastuullisuutta, jotteivät rikkurit olisi tehneet tavoitteita tyhjiksi. Koska lakkoilijat jäivät ilman palkkaa ja saattoivat saada potkut, työläiset perustivat tukirahastoja ja antoivat naapuriapua toisilleen.

Jo 1700–1800-lukujen taitteessa työläiset perustivat työväenyhdistyksiä, jotka ajoivat lakkojen ja työnseisauksien avulla korkeampia palkkoja ja parempia työoloja. Kesti kuitenkin pitkään, ennen kuin työväenyhdistysten toiminta oli luvallista. Edelläkävijämaa oli Iso-Britannia, jossa ammattiyhdistysten perustaminen sallittiin jo vuonna 1824 ja jossa lakkokiellot kumottiin 1870-luvulla.

Perinteisten työväenyhdistysten rinnalle alkoi 1840-luvulla syntyä ryhmiä, jotka pyrkivät vallankumoukseen. Niiden tavoitteena oli ottaa tehtaat ja muut tuotantovälineet yhteisomistukseen. Tällöin tehtaanomistajat eivät voisi teettää työtä huonoilla palkoilla kurjissa olosuhteissa. Yhteisomistukseen ja yhteiskunnalliseen tasa-arvoon tähtäävää ajattelua alettiin kutsua **sosialismiksi**. Aatteen perustan loivat kirjoituksillaan Karl Marx ja Friedrich Engels.

Ensimmäinen sosialistinen työväenpuolue perustettiin Saksaan vuonna 1875. Saksan työ-

Ranskalaiset hiilikaivosmiehet vaativat oloihinsa parannusta. Työväenliike pyrki parantamaan työolosuhteitaan ja palkkaustaan lakkoilemalla ja järjestämällä mielenosoituksia.Työväenliikkeen tunnuksiksi vakiintuivat sosialismin tunnukset: punalippu, sirppi ja vasara. **Millaisia iskulauseita uskot työläisten huutaneen marssillaan?**

väenpuolue sai nopeasti seuraajia kaikkialla teollistuneessa Euroopassa. Ennen vuosisadan loppua saivat alkunsa muun muassa Englannin työväenpuolue Labour ja Suomen työväenpuolue, joka vuonna 1903 muutti nimensä Sosialidemokraattiseksi Puolueeksi (SDP). Työväenliikkeen vaikutusvalta kasvoi 1900-luvulla, jolloin siitä tuli merkittävä poliittinen vaikuttaja. Liike vaati myös miesten ja naisten keskinäistä tasa-arvoa sekä naisille poliittisia oikeuksia.

Useissa maissa työväenpuolueet nousivat suurimmiksi puolueiksi yhteiskuntien demokratisoituessa 1900-luvun kuluessa. Yhdessä työväenliikkeen kanssa ne olivat teollistuneissa maissa toteuttamassa esimerkiksi 8 tunnin työpäivän ja viiden päivän työviikon sekä yleisen oppivelvollisuuden.

Naisen ja lapsen asema muutoksessa

Monet tehtaanjohtajat suosivat naisia ja lapsia työntekijöinä, koska heidän ajateltiin sopeutuvan kovaan tehdaskuriin miehiä paremmin. Tehtaissa oli ahtaita ja vaarallisia paikkoja, joissa sopivat kulkemaan vain pienikokoiset ja ketterät lapset. Naisten ja lasten ajateltiin pystyvän paremmin myös tiettyihin sorminäppäryyttä vaativiin tehtäviin.

Naisten ja lasten pitkät työpäivät ja epäinhimilliset työskentelyolosuhteet olivat teollistumisen varhaisvaiheessa suuri yhteiskunnallinen

ongelma. Raskas fyysinen työ altisti sairauksille ja saattoi vammauttaa kasvavan lapsen pysyvästi. Varsinkin kaivosten vaaralliset työskentelyolosuhteet herättivät päättäjät rajoittamaan naisten ja lasten työssäkäyntiä. Ennen 1800-luvun puoltaväliä esimerkiksi Isossa-Britanniassa kiellettiin naisten ja alle 10-vuotiaiden lasten työskentely kaivosteollisuudessa. Samoihin aikoihin työpäivän maksimipituudeksi tehtaissa säädettiin kymmenen tuntia. Lait eivät kuitenkaan olleet tehokkaita, sillä niiden valvontaan ei kiinnitetty riittävästi huomiota.

Yhteiskunnassa vallinneet sukupuoliroolit muuttuivat, kun yhä useampi nainen siirtyi palkkatyöhön. Naiset olivat aina tehneet töitä maataloudessakin, mutta kun he siirtyivät tehdastyöhön, heidän isänsä tai aviomiehensä joutuivat luovuttamaan tehtaiden päälliköille osan päätösvallastaan perheessä. Samalla naiset ja lapset saivat omaa rahaa, vaikka se yleensä käytettiin perheen elatukseen. Työssä ansaittu palkka kuitenkin takasi naiselle myös aiempaa itsenäisemmän aseman. Kun mies aiemmin oli ollut kiistaton perheen pää, alkoi nainen nousta pikku hiljaa miehen rinnalle perheen päätöksenteossa.

Suhtautuminen naisten työssäkäyntiin vaihteli yhteiskuntaluokittain. Työväenluokkaan kuuluvilla naisilla ei useimmiten ollut muuta vaihtoehtoa kuin tehdä töitä pienestä pitäen. Vaikka tehtaiden palkat olivat alhaisia, naiset valitsivat usein mieluummin tehdastyön kuin esimerkiksi palvelijan tehtävät. Kotiapulainen joutui elämään koko ajan työnantajan valvovan silmän alla. Tehdastyöläisellä oli hiukan enemmän vapautta.

Paremmin toimeentulevan keskiluokan naiset eivät 1800-luvun alussa käyneet palkkatöissä. Keskiluokkaiset arvot korostivat naisen roolia lasten kasvattajana ja kotitaloudesta huolehtivana hengettärenä. 1800-luvun jälkipuoliskolla, naisasialiikkeen voimistuessa, myös edistyksellisimmät varakkaan keskiluokan naiset alkoivat hankkia töitä kodin ulkopuolelta. Heille työ oli etuoikeus. Koulutusmahdollisuuksien parantuessa keskiluokan naiset saattoivat kouluttautua esimerkiksi sairaanhoitajan, opettajan tai konttoristin ammatteihin. Tuli tavaksi, että keskiluokkaisen perheen tytär hankki itselleen koulutuksen siltä varalta, että jäisi naimattomaksi.

Avioliitot solmittiin myöhemmässä elämänvaiheessa kuin aiemmin. Nainen ei enää ollut ensin isänsä ja avioitumisen jälkeen aviomiehensä holhouksen alainen, vaan hänellä saattoi olla oma talous ja sitä myötä päätösvaltaa omiin asioihinsa. Avioliitto ylipäänsä ei ollut enää naiselle välttämättömyys, vaan yksin eläminen alkoi yleistyä. Kuten miehet, myös monet naiset halusivat viettää riippumatonta elämää, jonka palkkatyö teki mahdolliseksi.

Kun nainen avioitui, hänen ajateltiin luopuvan työpaikastaan. Käytännössä moni työväenluokkainen aviovaimo teki kuitenkin työtä. Jos häntä ei kelpuutettu tehtaaseen, hän saattoi tehdä esimerkiksi ompelutyötä kotona. Työväen tavoitteena oli pitkään nostaa työmiesten palkkoja, jotta koko perhe voisi elää sen turvin ja vaimo voisi jäädä kotiin. Käytännössä tällainen yhden elättäjän malli ei kuitenkaan toteutunut.

AIKALAINEN ÄÄNESSÄ

Jopa yhden lapsen perheistä tuli tavallisia, kun teollistuminen, kaupungistuminen ja uudenlaiset arvot muuttivat yhteiskuntaa. Keskiluokkaisen naisen tärkeä rooli oli huolehtia lastensa hyvinvoinnista ja kunniallisesta kasvatuksesta. Toimeentulon rajamailla ponnistelevat työväenluokan naiset joutuivat usein turvautumaan prostituutioon voidakseen taata oman ja mahdollisen lapsensa toimeentulon.

Naisen asemasta

Kaupunkeihin virtasi teollistumiskaudella maaseudulta nuoria työnhakijoita, joilla oli jatkuvia ongelmia toimeentulonsa kanssa. Ompelijatyttö Magdalena kertoi omaa tarinaansa 1800-luvun puolivälissä:

”Olin yksin ja sain hieman apua ystäviltä, mutta selviytyminen kävi minulle ylivoimaiseksi. Minun oli pakko lähteä öisin kadulle. Minulla oli lapsi, joka huusi ruokaa. Koska en kyennyt elättämään häntä neulallani, menin kadulle ja ansaitsin rahaa sillä tavalla. Toivon lapseni takia, ettei nimeäni julkaista, mutta muiden tyttöjen takia voin antaa juhlallisen vakuutuksen, että työstä saamani huono palkka ajoi minut prostituutioon. Vihasin sitä sydämeni syvyydestä, se oli täysin vastoin luontoani, ja vain Jumala tietää, miten ankarasti olen kamppaillut päästäkseni siitä eroon. Onnistuin, kun sain paremmin palkattua työtä.”

Porvarisrouva sen sijaan eli usein huoletonta elämää kodin hengettärenä, kuten Birminghamissa elänyt kauppiaan rouva Candia. Hänen tyttärensä kertoi äitinsä elämästä:

”Äiti oli tavattoman innostunut puutarhanhoidosta – isällä oli hyvin paljon töitä liiketoimissa sekä kaupungin asioissa ja muissa kiinnostavissa hankkeissa, ja hänellä on viikolla hyvin vähän aikaa puutarhalle.”

Porvarisperheelle mukavuudenhalusta tuli tärkeä osa elämää. Erityisesti puutarhan, palasen kesytetystä luonnosta, katsottiin edustavan kaupunkimiljöössä ylellisyyttä.

Perhekoko pieneni, sillä kaupungeissa perheeseen haluttiin aiempaa vähemmän lapsia. Teollisuuskaupungissa oli vaikeampaa ylläpitää suurta perhettä kuin aiemmin maaseudulla. Asunnot olivat pieniä ja työpäivät kodin ulkopuolella pitkiä, joten lapsista muodostui pikemminkin taakka kuin voimavara. Maatilalla lapset olivat auttaneet pienestä pitäen maatilan töissä. Hiukan vanhemmat lapset osallistuivat kaupungeissakin työhön, mutta nuorimmille oli hankittava elatus. Lisäksi oli pystyttävä huolehtimaan lasten koulutuksesta. Ehkäisyvälineitä oli tarjolla vähän ja ne olivat kalliita; monissa maissa niiden myynti oli kielletty. Avioparien olikin käytännössä rajoitettava sukupuolielämäänsä lapsilukua kontrolloidakseen.

Naisen aseman kehitykseen vaikuttivat voimakkaasti myös 1900-luvulla koetut maailmansodat. Sotien aikana naiset hoitivat perinteisesti ”miesten töiksi” koetut työtehtävät. Samalla huomattiin, että nainen pystyy muuhunkin kuin vain toimimaan kotilieden ääressä. Sotien jälkeen luotiinkin teollistuneissa maissa sukupuolten tasa-arvoa edistävää lainsäädäntöä.

Elintaso kohoaa hitaasti

Varsinkin teollistumisen alkuvaiheessa työväen asema tehtaissa oli heikko. Koska työvoimasta oli ylitarjontaa, tehtaiden omistajat saivat palkkatason pidettyä matalana ja työajat pitkinä. Raskaan ja yksitoikkoisen, 12–14 tunnin mittaisen työpäivän palkka riitti hädin tuskin asuntoon, ruokaan ja välttämättömiin tarpeisiin.

Työvoiman ylitarjonnan selitti maaseudun muuttuva rooli. Tehostuva maatalous ei enää

Elinkustannukset ja teollisuustyöväen palkat Englannissa 1785–1850

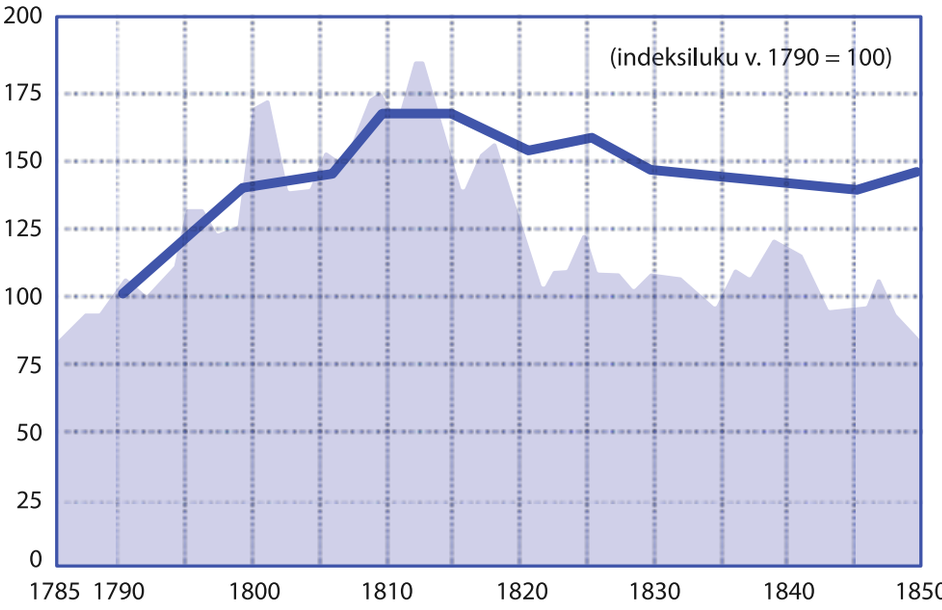

Kaavio kuvaa elinkustannusten ja palkkojen kehitystä Englannissa. Vuosi 1790 on valittu indeksin tasauspisteeksi. **Mitä havaintoja elinkustannusten ja palkkojen kehityksestä voit tehdä kaaviosta?**

tarvinnut työvoimaa. Lisäksi valtameren takaa tuotiin laivalasteittain halpaa viljaa, maanviljely Euroopassa muuttui monin paikoin kannattamattomaksi ja työvoimaa vapautui teollisuuden käyttöön. Maaseutu ei enää kyennyt tarjoamaan elinkeinoa kasvavalle väestölle, joten monellakaan ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin hakea elantoaan teollisuuskaupungissa. Tehdastyön lisäksi maaltamuuttaja saattoi löytää muita töitä, joita kasvaviin kaupunkeihin syntyi. 1800-luvun katukuvassa erottuvat toistuvasti kadunlakaisijoiden, pyykkäreiden, juoksupoikien, silittäjien ja kaupustelijoiden hahmot.

Työläisen elintaso kohosi 1800-luvun alkupuolella hitaasti. Palkkojen kohoaminen oli niin vähittäistä, ettei tavallinen työläinen sitä juuri pannut merkille. Monien työläisryhmien kurjuus näkyi selvästi. Ammattitaidottoman työvoiman palkat saattoivat jopa laskea. Usein työläisellä ei ollut muuta mahdollisuutta kuin tyytyä osaansa. Palkankorotuksia ja parempia työoloja vaativa työntekijä oli helppo korvata toisella, sillä pääosa töistä vaati vain vähän ammattitaitoa.

Vuosisadan loppupuoliskolla elintaso alkoi kohota nopeammin. Teollisuuden kehitys ja kasvava ulkomaankauppa loivat lisää vaurautta, josta työläisetkin pääsivät vähitellen osallisiksi. Perunan lisukkeeksi ruokapöytään pystyttiin vuosisadan loppupuolella ostamaan toisinaan lihakimpale ja leipää. Parhaassa tapauksessa työläinen saattoi kouluttaa lapsensa ja auttaa tätä nousemaan keskiluokkaan. Palkat ja työllisyys vaihtelivat kuitenkin jyrkästi suhdanteiden myötä. Työttömyys, sairaus tai tapaturma saattoi syöstä työläisperheen kurjuuteen.

TEHTÄVÄT

1. **Miten sääty-yhteiskunnan yhteiskuntaryhmät muuttuivat siirryttäessä teolliseen yhteiskuntaan?**

2. **Miten työväestö pyrki saamaan oloihinsa kohennusta?**

3. **Miten teollistuminen muutti:**
a) naisen asemaa kotona ja yhteiskunnassa
b) avioliittoa ja lasten roolia?

4. **Ota kantaa väitteeseen: teollistuminen kohensi tavallisen kansan elintasoa.**

5. **Perinteisen porvariston tilalle alkoi kehittyä ns. keskiluokka. Ketkä kuuluivat keskiluokkaan ja miten sen elämäntapa poikkesi yläluokan ja työväenluokan elämäntavasta?**

16. Hyvinvointiyhteiskunnat syntyvät

Urbanisoituva ihmiskunta

Vielä vuonna 1870 läntisessä maailmassa oli vain kaksi miljoonakaupunkia, Lontoo ja Pariisi. Vuosisadan vaihteeseen mennessä niitä oli kuitenkin jo kaksitoista lisää.

Vaikka kaupunkien väkiluku kasvoi muuttoliikkeen seurauksena voimakkaasti, oli kaupunkien syntyvyys kuolleisuutta pienempi koko 1800-luvun ajan. Syntyvyyden alhaisuutta selittävät ahdas asuminen ja köyhyys. Tilanpuute ja kurjuus pakottivat kaupunkilaisväestön rajoittamaan lapsilukuaan. Kuolleisuutta puolestaan lisäsivät kurjista asumisoloista johtuneet taudit kuten tuberkuloosi. Juomaveden epäpuhtaus ja puutteellinen viemäröinti lisäsivät tartuntatautien leviämistä. Sosiaalinen asema vaikutti yleensä siihen, kuinka pitkää elinikää saattoi odottaa. Varsinkin lapsikuolleisuus oli suurinta köyhälistön keskuudessa.

Uuden maailman keskukseksi muotoutui New York, joka kasvoi voimakkaasti siirtolaisuuden seurauksena 1800-luvulla. New Yorkista tuli vastakohtaisuuksien kaupunki, sillä paremman väen kalliiden asuntojen vierelle saattoi nousta köyhien hökkelikyliä. New Yorkissa nousivat esiin ensimmäisenä nykyaikaiset suurkaupunkien ongelmat, kuten jengiytyminen ja sitä seurannut rikollisuus. Kun asunnot olivat ahtaita ja julkisia puistoja vain vähän, ajautuivat köyhän väestönosan nuoret kaduille. Slummeissa monista pojista tuli gangstereita, kerjäläisiä tai varkaita. Tytötkin saattoivat päätyä rikollisiksi ja kerjäläisiksi, ja taloudellisessa umpikujassa prostituutio saattoi näyttää ainoalta vaihtoehdolta.

Kaupungistuminen muutti yhteiskunnassa vallitsevia kulttuuriarvoja. Maalaisuus alkoi merkitä jäämistä jälkeen ajastaan, kun taas kaupunkilaisuus yhdistettiin edistykseen. Kaupunkilaiset pitivät tärkeänä kouluttautumista, sukupuolten tasa-arvoa ja yksilöllisyyttä. Maaseudulla sukuyhteisön merkitys säilyi suurena eikä koulutusta pidetty suuressa arvossa, koska sitä ei maanviljelystyössä katsottu tarvittavan.

Yhteiskunnalliseen toimintaan osallistumista alettiin kaupungeissa pitää tavoiteltavana. Viihdetarjonta syntyi täyttämään ihmisten vapaa-aikaa. Kaupunkeihin alettiin myös vähitellen rakentaa puistoja ja kauppakeskuksia, joissa asukkaat saattoivat viettää vapaa-aikaansa. 1800-luvun puolivälissä joutomaalle luotu New Yorkin keskuspuisto on esimerkki hankkeesta, jonka oli määrä tarjota virkistystä niin keskiluokan kuin työväenluokankin jäsenille. Ajatuksena oli, että puistossa vietetyt vapaapäivät sekä virkistäisivät että sivistäisivät työläisiä, kun he näkisivät esimerkillisiä keskiluokan perheitä kävelyretkillään.

HISTORIA NYKYAJASSA

Kaupunkisuunnittelussa alettiin 1800-luvulla suosia väljiä kaupunkeja, joissa suurten bulevardien lisäksi lukuisat puistot ja aukiot antoivat kaupunkilaisille tilaa liikkua ja seurustella. Eiffelin torni rakennettiin Pariisin vuoden 1889 maailmannäyttelyyn. Torni oli tarkoitus purkaa 20 vuoden päästä rakentamisesta. Monet pariisilaiset eivät pitäneet tornista ollenkaan ja sitä vaadittiinkin purettavaksi useaan otteeseen. Pikku hiljaa tornista tuli kuitenkin yksi Pariisin symboleista, ja se on maailman vieraillun rakennus seitsemällä miljoonalla vuosittaisella kävijällään.

Massatuotanto mahdollistaa kulutusyhteiskunnan

Massatuotannon tuotteille, kuten vaatteille ja kauneudenhoitotuotteille, riitti kysyntää, sillä keskiluokka vaurastui Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa nopeasti. Merkkejä uudenlaisen, kuluttamiseen perustuvan yhteiskunnan synnystä alkoi ilmetä Euroopassa 1800-luvun lopulla, mutta varsinainen **kulutusyhteiskunta** syntyi Yhdysvalloissa 1800- ja 1900-lukujen taitteessa.

Kulutusyhteiskunnasta voidaan puhua, kun kuluttajat voivat palkallaan hankkia asumisen, ravinnon ja vaatetuksen lisäksi myös palveluita, ylellisyystavaroita ja kulutustavaroita. Kulutusyhteiskunnan synnyn edellytyksenä oli edellä kuvattu teollisuustuotannon tehostuminen, jonka ansiosta tuotteiden hintaa voitiin laskea. Esimerkiksi vaatteiden hinnat alenivat vasta sarjatuotannon synnyn seurauksena niin paljon, että kuluttajat pystyivät hankkimaan valmisvaatteita kulloistakin muotia seuraillen.

Mainokset ja elokuvat kannustivat ihmisiä hankkimaan uusimman muodin mukaisia vaatteita. 1930-luvun suuri elokuvatähti Marlene Dietrich oli yksi ajan muoti-ikoneista.

Vielä 1800-luvulla kuluttamaan kykeni lähinnä keskiluokka, jonka luomus kulutusyhteiskunta ensisijaisesti oli. Erilaiset palvelut ja kulutustuotteet tulivat tehdastyöläisten ulottuville varsinaisesti vasta 1900-luvun alkupuolella. Tuolloin kulutustuotteiden hinnat alenivat Yhdysvalloissa voimakkaasti. Yhdysvaltojen talouden ongelmana oli kuitenkin myöhemminkin se, että tuotanto kasvoi nopeammin kuin tavallisen työläisen ostovoima.

Massoittain tuotettuja tavaroita oli myös myytävä kuluttajille aiempaa tehokkaammin. Kulutusyhteiskunnan pyhiinvaelluskohteiksi perustettiin suurtavarataloja, joista ensimmäiset olivat Pariisiin vuonna 1852 perustettu Au Bon Marché ja New Yorkiin vuonna 1858 perustettu Macy's.

Tehokkaan mainonnan läpimurto tapahtui 1870-luvulla, jolloin kohonnut elintaso nosti kuluttajien määrää voimakkaasti. Mainonta korosti muodikkuuden merkitystä ja pyrki luomaan uusia tarpeita, jotta kuluttajat kiinnostuisivat ostamaan yhä uusia tuotteita.

Suuret myymäläketjut alkoivat laajeta ympäri maata tuhoten hintasodassa pienet kaupat. Paikkakunnilla, joille ei perustettu suuria ostoskeskuksia, postimyyntiyritysten kuvastot tarjoilivat houkutuksia kuluttajille. Postimyyntiyritykset sallivat myös osamaksukaupan, jonka seurauksena amerikkalaiset saattoivat kuluttaa jo ennen kuin heillä oli varaa siihen. Tämän seurauksena monet joutuivat vaikeuksiin, jos he sairastuivat tai

Uudet kodinkoneet helpottivat naisten arkista aherrusta. Mainosteksteissä vedottiin esimerkiksi ajan säästöön. Teknistyvät kodit mahdollistivat kotitöitä ahertaville naisille paitsi enemmän vapaa-aikaa myös mahdollisuuden käydä töissä kodin ulkopuolella. Toisaalta monissa keskiluokkaisissa kodeissa oli 1900-luvulla kodinhoitaja.

joutuivat työttömiksi eivätkä voineetkaan maksaa velkojaan.

Teollisesta jälkiteolliseen yhteiskuntaan

Kaupunkeihin keskittynyt väestö loi edullisille tuotteille suuren kuluttajakunnan. Toisin kuin maaseudun omavaraistaloudessa, kaupungissa väestö ei voinut enää itse valmistaa kaikkia tarvitsemiaan tuotteita. Yhdysvalloissa asukkaiden ostovoima oli suurempi kuin Euroopassa. Palkat olivat nousseet vuosien 1860 ja 1890 välillä noin 60 prosenttia. Amerikkalaisessa yhteiskunnassa arvostettiin kekseliäisyyttä ja ratkaisuja, joilla keksintöjä sovellettiin kuluttajien käyttöön.

Kulutusmahdollisuuksien lisääntyminen loi kasapäin uusia työpaikkoja palvelualoille. Vähitellen palvelualojen osuus kaikista työpaikoista kasvoi niin suureksi, että voidaan puhua **jälkiteollisesta yhteiskunnasta**.

Palvelualoilla työskentelevät ihmiset tuottavat aineettomia hyödykkeitä: esimerkiksi liikenne-, kauppa-, pankki- ja vakuutustoiminnassa sekä valtion ja kuntien hallinnossa. Kaupunkeihin muodostui 1900-luvulla runsaasti uusia työpaikkoja esimerkiksi bussinkuljettajina, kaupan myyjinä tai pankkivirkailijana. Suurimpaan osaan palveluammateista alettiin pian vaatia myös koulutusta.

1900-luvun jälkipuoliskolla tiedon kanssa työskentelevien osuus kasvoi niin voimakkaasti, että

Kun osakekurssien lasku 29.10.1929 alkoi, monet sijoittajat pyrkivät myymään sijoituksiaan saadakseen edes osan rahoistaan takaisin. Pankkien puhelimet ruuhkautuivat, ja ihmiset pyrkivät pankkien kassoille pystyäkseen myymään osakkeensa.

yhteiskunnasta alettiin käyttää nimitystä **tietoyhteiskunta**. Tietoyhteiskunnalla tarkoitetaan yhteiskuntaa, joka käyttää tehokkaasti tietoverkkoja ja tietoteknologiaa, tuottaa laajoja määriä tieto- ja viestintätuotteita ja -palveluita ja jolla on monipuolista sisältöteollisuutta. Tietoyhteiskunnassa suuri osa työntekijöistä tuottaa jatkuvasti tietoa tai on riippuvainen ajankohtaisesta tiedosta.

Tietoyhteiskunnan juurien katsotaan olevan 1970-luvulla, mutta kehitys sai voimakkaan sykäyksen vasta internetin yleistyttyä 1990-luvulla. Tietoyhteiskunnalle ominaista on verkostomainen toimintapa: tietotyöläisen tärkein ominaisuus onkin usein verkottuminen eri alojen asiantuntijoiden kanssa.

Hyvinvointiyhteiskunnat syntyvät

Massatuotanto ja jatkuvasti lisääntyvä kaupankäynti kiihdyttivät talouskasvua 1800-luvun lopulta alkaen. 1900-luvun taitteen nopea talouskasvu pysähtyi ensimmäiseen maailmansotaan (1914–1918). Maailmansodan jälkeen monet Euroopan maat kärsivät taloudellisista vaikeuksista. Kansainvälinen kauppa väheni, minkä seurauksena talous ei enää kasvanut yhtä nopeasti kuin ennen sotaa.

Yhdysvalloissa sen sijaan koettiin pitkä talouden nousukausi 1920-luvulla. Yhdysvallat oli osallistunut maailmansotaan vasta vuodesta 1917 lähtien, joten sen talous ei ollut juuri kärsinyt maailmansodasta.

Kehittyvä massatuotanto tarjosi kuluttajien ostettavaksi autoja, puhelimia, jääkaappeja, radioita ja muita kulutustavaroita. Teollisuustuotanto kasvoi kuitenkin nopeammin kuin mihin tavallisen työläisen ostovoima riitti, joten teollisuusyritysten varastot kasvoivat huolestuttavasti.

Osakemaailma eli kuitenkin yhä valoisissa tunnelmissa, ja nopean talouskasvun uskottiin jatkuvan. Teollisuusyrityksien osakkeiden hinnat olivat korkealla ja nousivat entisestään, koska osakkeiden kysyntä ylitti jatkuvasti niiden tarjonnan. Vuosina 1925–1929 osakkeiden hinnat kolminkertaistuivat. Syntyi **markkinakupla**: osakkeisiin liitetyt tulevaisuudenodotukset nostivat niiden hinnat epärealistisiin korkeuksiin. Sijoittajille syntyi harhakuva siitä, että osakkeiden hinnat voisivat nousta jatkuvasti. Koska ansiotaso oli noussut, yhä useammalla oli varaa sijoittaa pörssiosakkeisiin. Suurten voittojen toivossa tavalliset ihmiset ostivat osakkeita lainarahalla, jota pankit tarjosivat avokätisesti. Monet hankkivat myös kulutustavaroita velaksi.

Maailmantalous hajosi suureen lamaan, joka sai alkunsa New Yorkin pörssiromahduksesta vuonna 1929. ”Mustana tiistaina” 29. lokakuuta 1929 luottamus markkinoihin äkillisesti romahti. Yhä useammat osakkeiden omistajat halusivat myydä osakkeensa ja muuttaa ne rahaksi, mutta kukaan enää halunnut ostaa niitä. Seurasi paniikki, ja osakkeiden hinnat romahtivat nopeasti murto-osaan aikaisemmasta. Pankkeja, tehtaita ja yrityksiä ajautui konkurssiin, palkat laskivat ja miljoonat ihmiset menettivät kokonaan työpaikkansa. Tuntipalkat saattoivat tippua jopa puoleen aiemmasta.

Lama levisi Yhdysvalloista ympäri maailman, sillä amerikkalaiset yhtiöt vetivät lainojaan pois Euroopasta. Seurasi konkursseja, massatyöttömyyttä ja yhteiskunnallista levottomuutta. Teollisuusmaat yrittivät pelastaa itsensä luomalla esteitä kansainväliselle kaupalle, sillä nimenomaan kansainvälistynyt talous ja vapaakauppa nähtiin syyksi lamalle. Nyt valtiot pyrkivät kaikin keinoin suojaamaan omaa teollisuuttaan kansainväliseltä kilpailulta. Ne säätivät erilaisia tulleja, tuontikiintiöitä ja muita kaupan esteitä. Näiden toimien seurauksena kansainvälinen lama pikemminkin syveni.

Ennennäkemätön lama syöksi monet teollisuusmaiden työläiset asunnottomuuteen ja suoranaiseen nälkään, sillä useimmissa maissa työttömyysturvajärjestelmä oli heikko tai olematon. Valtiojohdolta odotettiin vahvempia toimia myös toimeentulo-ongelmien ratkaisemiseksi. Ratkaisuna nähtiin valtion järjestämät julkiset työt sekä sosiaaliturva, joka auttaisi köyhät vaikeimpien aikojen yli. Yhdysvalloissa käynnistettiin presidentti Franklin D. Rooseveltin aloitteesta vuonna 1933 **New Deal -ohjelma**, jonka puitteissa järjestettiin hätäaputöitä työttömiksi joutuneille. Valtio ja yksittäiset miljonäärit käynnistivät mittavia rakennushankkeita, joiden avulla ihmisiä koetettiin työllistää. Myös Saksassa vuonna 1933 valtaan noussut natsipuolue ryhtyi mittaviin rakennus- ja asevarusteluhankkeisiin.

Monissa maissa ongelmia ratkottiin demokratian puitteissa. Osa teollisuusmaista kehitti sosiaaliturvaansa yhä kattavammaksi, ja niitä alettiin kutsua **hyvinvointivaltioiksi**. Hyvinvointivaltioissa valtio otti tehtäväkseen huolehtia kaikista jäsenistään takaamalla kaikille perustoimeentulon

Työttömyys kasvoi nopeasti pörssiromahduksen ja sitä seuranneen laman vaikutuksesta. Yhdysvaltalaiset työntekijät protestoivat matalia palkkojaan ja heikkoja työehtojaan.

ja tasaamalla yhteiskunnallisia eroja verotuksen avulla.

Jo ennen lamakautta oli hyvinvointiyhteiskuntaan kuuluvaa perustoimeentuloa kehitetty 1800-luvun Saksassa, jossa otettiin käyttöön eläkejärjestelmä ja tapaturmavakuutus sekä kehitettiin julkista terveydenhuoltoa.

Erilaisia hyvinvointivaltioita

Saksassa tehdyistä uudistuksista kehittyi **keskieurooppalainen hyvinvointivaltiomalli**. Keski-Euroopassa yhteiskunnan perusyksiköksi asetettiin ydinperhe, jonka ympärille erilaiset sosiaalietuudet muodostettiin.

Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa puolestaan kehitettiin **liberaalia hyvinvointivaltiota**. Liberaalissa hyvinvointivaltiossa korostetaan yksilön omaa vastuuta hyvinvoinnistaan. Valtio myöntää sosiaalietuuksia vain niille, joiden katsotaan niitä eniten tarvitsevan, ja jotka eivät kykene itse omasta hyvinvoinnistaan huolehtimaan.

Liberaalissa hyvinvointivaltiossa myös yksityisille yrityksillä on suuri vastuu hyvinvoinnin tuottamisesta. Niiden vastuulla on tarjota vakuutuksia, joiden avulla ihmiset voivat vakuuttaa itsensä pahan päivän, esimerkiksi työttömyyden ja sairastumisen, varalle. Iso osa hyvinvoinnin tuottamisesta on myös ihmisten vapaaehtoisten

lahjoitusten varassa. Näitä lahjoituksia keräävät erilaiset vapaaehtoisjärjestöt, jotka sitten jakavat lahjoituksia eteenpäin niitä tarvitseville.

Koska liberaalit hyvinvointivaltiot sysäävät suuren roolin hyvinvoinnin tuottamisesta yksittäisille ihmisille, järjestöille ja yrityksille, on verotus liberaaleissa valtioissa suhteellisen kevyttä. Yhteiskunnan tärkeimmäksi tehtäväksi nähdään yksilönvapauksien turvaaminen, ei niinkään tulojen jakaminen rikkailta köyhille.

Pohjoismaisen hyvinvointivaltion kehitys alkoi maailmansotien välisen ajan Ruotsissa. Pohjoismaisen hyvinvointivaltion tunnusmerkki on **universalismi**. Universalismin ajatuksen mukaan kaikilla ihmisillä on oltava yhtäläiset mahdollisuudet saada hyvinvointipalveluja. Pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa valtion tehtävänä on huolehtia siitä, että kaikilla kansalaisilla on yhtäläiset mahdollisuudet tavoitella onnea ja menestystä.

Valtion suuri rooli hyvinvoinnin tuottamisessa on vaatinut Pohjoismaissa merkittävästi kireämpää verotusta kuin esimerkiksi Isossa-Britanniassa ja Yhdysvalloissa. Toisaalta sosiaaliset erot kansalaisten välillä ovat tuntuvasti pienempiä.

Sosialistisissa maissa, kuten Neuvostoliitossa, valtio otti tehtäväkseen huolehtia niin taloudesta kuin ihmisten hyvinvoinnistakin. Sosialistissa maissa pyrittiin estämään yksityisen omaisuuden kerääminen, jotta ihmiset olisivat tasa-arvoisempia toistensa kanssa. Seurauksena oli usein hyvinvoinnin heikkeneminen kokonaisuutena, kun yksilöitä ei kiinnostanut ahertaminen pelkästään yhteisen hyvän vuoksi.

TEHTÄVÄT

1. **Mitkä tekijät mahdollistivat massatuotannon ja kulutusyhteiskunnan synnyn?**
2. **Mitä jälkiteollisella yhteiskunnalla tarkoitetaan ja miten se syntyi?**
3. **Mitkä tekijät johtivat länsimaissa hyvinvointiyhteiskuntien syntyyn?**
4. **Poimi kirjan tekstistä kolme erilaista hyvinvointivaltiomallia ja niistä 2–3 keskeistä piirrettä.**
5. **Teollistuminen synnytti miljoonakaupunkeja, joilla oli sekä houkuttelevia että luotaantyöntäviä piirteitä. Laadi käsitekartta tai luettelo kirjan tekstin ja kuvituksen perusteella esim. New Yorkin tai Lontoon suurkaupunkipiirteistä.**

17. Ihmiskunta verkottuu

Maailma kutistuu

Uudet kulkuneuvot, kuten höyrylaivat ja rautatiet, toivat jo 1800-luvun jälkipuoliskolla raaka-aineet, tuotteet ja ihmiset yhä helpommin merien ja mantereiden yli. Ne nopeuttivat myös tiedonkulkua: kirjeet ja sanomalehdet voitiin kuljettaa entistä ripeämmin perille. Nopeutuneiden kulkuyhteyksien ja paremman tiedonsaannin seurauksena eri puolilla maailmaa asuvien ihmisten välinen kanssakäyminen lisääntyi.

Tietoliikenteen kannalta tärkeä keksintö oli lennätin. Kirjoitettu viesti lähetettiin kirjain kirjaimelta sähköimpulsseina lennätinlinjoja pitkin. Määränpäässä sanoma koottiin uudelleen tekstiksi. Suojattuja lennätinkaapeleita onnistuttiin laskemaan myös meren pohjaan, joten uutiset ja kiireiset sanomat tavoittivat ihmiset ympäri maailmaa. Jatkuva lennätinyhteys Euroopan ja Pohjois-Amerikan välille syntyi vuonna 1866, kun Irlannin ja Kanadan välille laskettiin kaapeli.

Lennätin välitti liike-elämän, sotatoimien ja viihteen tuoreimmat uutiset muutamassa tunnissa maailmankolkasta toiseen. Vuonna 1870 otettiin vielä askel eteenpäin, kun keksittiin puhelin. Ensi kertaa kaksi toisistaan kaukana olevaa ihmistä saattoi keskustella reaaliaikaisesti puhelinlankojen välityksellä.

Yhteyksien nopeutuminen sitoi eri maiden taloudet entistä voimakkaammin toisiinsa. Maailmantaloudesta alkoi jo 1800-luvun jälkipuoliskolla kehittyä luonnonvoiman kaltainen ilmiö, johon yksittäiset valtiot eivät voineet tehokkaasti vaikuttaa. Kansainvälisen talouden **suhdannevaihtelut** vaikuttivat useimpiin maailman maihin. Koska kuljetuskustannukset halpenivat, tuotteet voitiin valmistaa siellä, missä niiden tuottaminen oli edullisinta. Tämä lisäsi kansainvälistä **työnjakoa** ja lähensi maailman eri alueita toisiinsa. Hinnat ja korot alkoivat muodostua samansuuruisiksi eri puolilla maailmaa.

Globalisaatio kiihtyy

Maailmassa koettiin 1900-luvun jälkipuoliskolla ennätysmäinen talouskasvu, joka tosin hyödytti lähinnä läntisiä teollisuusmaita. Vuosien 1950–1998 aikana talous kasvoi kuusinkertaiseksi. Valtava kasvu selittyy ennen kaikkea maailmantalouden kansainvälistymisellä, josta 1980-luvulla alettiin käyttää nimitystä **globalisaatio**.

Vaikka globalisaatio yhdistetään yleensä talouteen, se merkitsee paljon muutakin. Laveasti globalisaatio voidaan määritellä ihmisten eri toimintojen ja kehitysongelmien maailmanlaajuistumiseksi. Se pitää sisällään niin talouden, politiikan, tieteen, ympäristöasioiden, kulttuurin, rikollisuuden, tautien kuin muuttoliikkeidenkin muuttumisen maailmanlaajuisiksi.

Globalisaation juuret ovat jo ihmiskunnan varhaisemmassa historiassa. Eräänä merkittävänä rajapyykkinä on pidetty 1400–1500-lukujen löytöretkiä, jotka yhdistivät suuren osan maailman

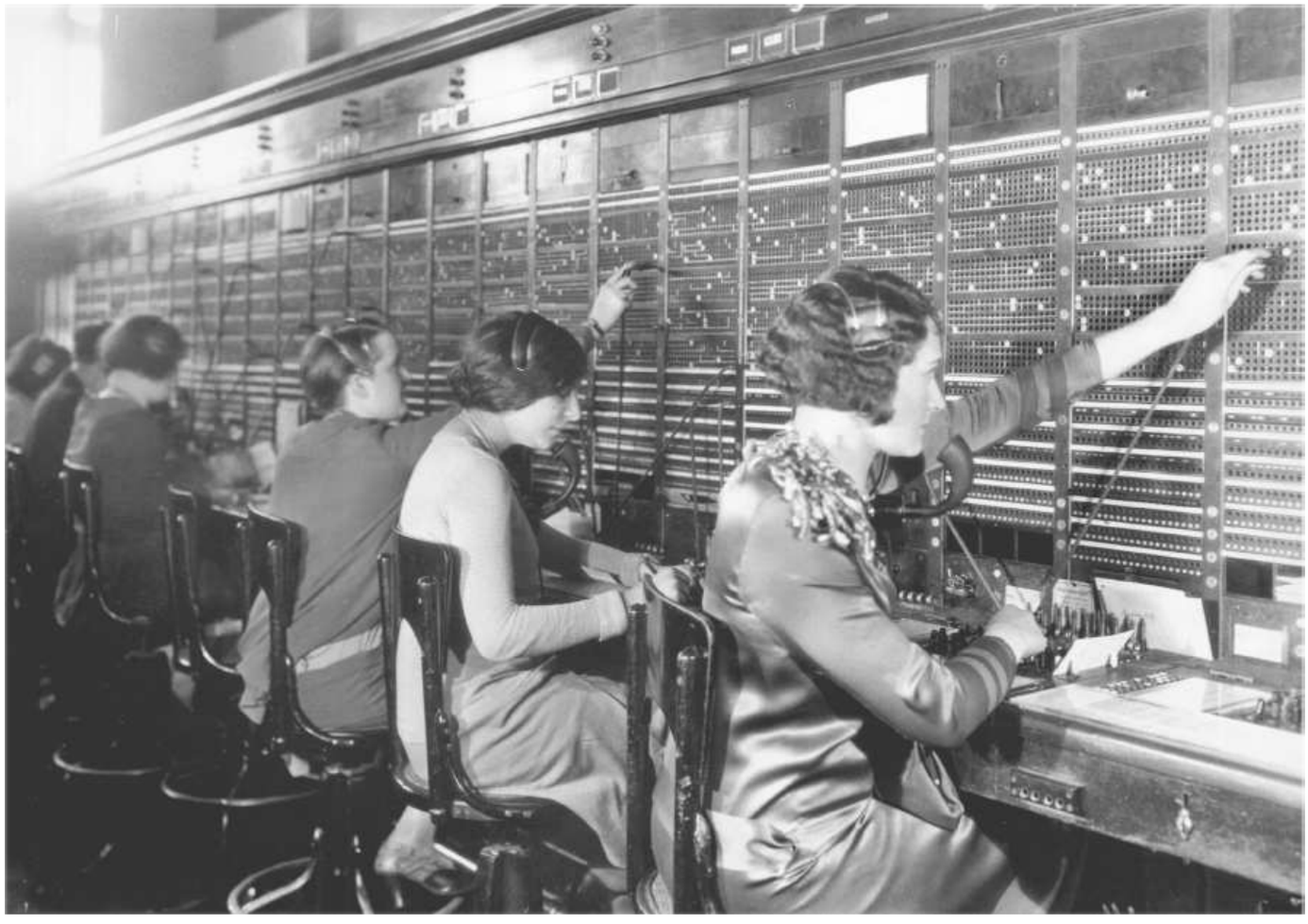

Puhelinkeskukset tarjosivat työtä etenkin naisille. Suomessa puhelinkeskusta nimitettiin kansanomaisesti ”sentraali-santraksi”. Puhelinkeskuksissa oli puhelimen alkuaikoina kytkettävä töpselit mekaanisesti suureen kytkintauluun, jonka kautta puhujat pääsivät puhelinyhteyteen toistensa kanssa.

mantereita toisiinsa. Tämän jälkeen yhteiskuntien yhteydenpito näyttää pääsääntöisesti muuttuneen yhä tiiviimmäksi, ja uudet teknologiset ratkaisut ovat vieneet sitä yhä eteenpäin.

Kehitysmaiden haasteet

Toisen maailmansodan jälkeen viestintätekniikka kehittyi nopeasti, mikä avasi mahdollisuudet maailman avautumiselle kokonaan uudella tavalla. Televisio välitti kuvia Afrikan nälkää näkevistä lapsista ja Aasian väenpaljoudesta, jonka seurauksena kehitysmaat nousivat koko maailman tietoisuuteen.

Tiedonvälitys avasi mahdollisuudet voimakkaalle kansainvälistymiskehitykselle, jonka seurauksena maailma alkoi pienentyä entisestään. Kansainväliset suuryritykset laajensivat toimintaansa myös kehitysmaihin. Coca-Cola ja McDonald’s tulivat tunnetuiksi tuotemerkeiksi myös kaikkialla maailmassa.

1970-luvulla otettiin käyttöön uusi termi **uuskolonialismi** kuvaamaan teollisuusmaiden ja kehitysmaiden välistä suhdetta. Uuskolonialismilla tarkoitetaan monikansallisten yritysten suurta vaikutusvaltaa kehitysmaiden oloihin. Kun maailmansotiin saakka siirtomaat olivat olleet emämaidensa alla, astuivat nyt esiin niin sanotut monikansalliset yritykset, jotka toimivat lähestulkoon maailman joka kolkassa. Ne pyrkivät usein hyödyntämään kehitysmaiden luonnonvaroja.

Victoriajärvi Kenian, Ugandan ja Tansanian rajalla on tarjonnut ravintoa miljoonille afrikkalaisille. 1960-luvulla järveen istutettiin niilinahventa, joka tuhosi lähes kaikki alkuperäiskalalajit ja romutti perinteisen elinkeinon. Suuret kalastusyhtiöt ovat lisäksi lähes tyhjentäneet järven. Kala päätyy rikkaiden maiden pakastealtaisiin paikallisten asukkaiden nähdessä nälkää. Maailman toiseksi suurin makean veden järvi on pahoin saastunut.

Monikansallisten yritysten rooli on hyvä esimerkki kehitysmaiden taloudellisten kytkentöjen pysyvyydestä. Kehitysmaiden hallitukset ottivat mielihyvin vastaan teollisuusmaiden ja kansainvälisten suuryritysten tarjoukset luoda yritystoimintaa ja siten työpaikkoja työttömyydestä ja köyhyydestä kärsiviin maihinsa.

Monikansallisten suuryritysten toiminta kehitysmaissa ei kuitenkaan ole aina täyttänyt reilun pelin tunnusmerkkejä. Suurin epäkohta on ollut kehitysmaiden ongelmien, etenkin köyhyyden häikäilemätön hyväksikäyttö. Yritykset ovat sijoittaneet maihin, joissa työlainsäädäntö on ollut puutteellinen, mikä on mahdollistanut työtekijöiden pitkät työpäivät ja alhaiset palkat sekä lapsityövoiman käytön. Yritysten voitot ovat usein olleet suuret, mutta ne ovat menneet pääosin yritysten kotimaihin. Kehitysmaahan ovat jääneet vain työntekijöiden palkat sekä valtion keräämät verot, joita niitäkin suuryritykset ovat yrittäneet kiertää neuvottelemalla sopimuksia kehitysmaiden hallitusten kanssa. Monet yritykset ovat myös onnistuneet haalimaan kehitysmaista edullisesti luonnonvaroja käyttöönsä.

Talouden kansainvälistyminen on usein nähty kehitysmaille vahingollisena asiana. Teollisuusmaat ovat lähes poikkeuksetta kannattaneet taloudellista liberalismia 1900-luvun jälkipuoliskolta

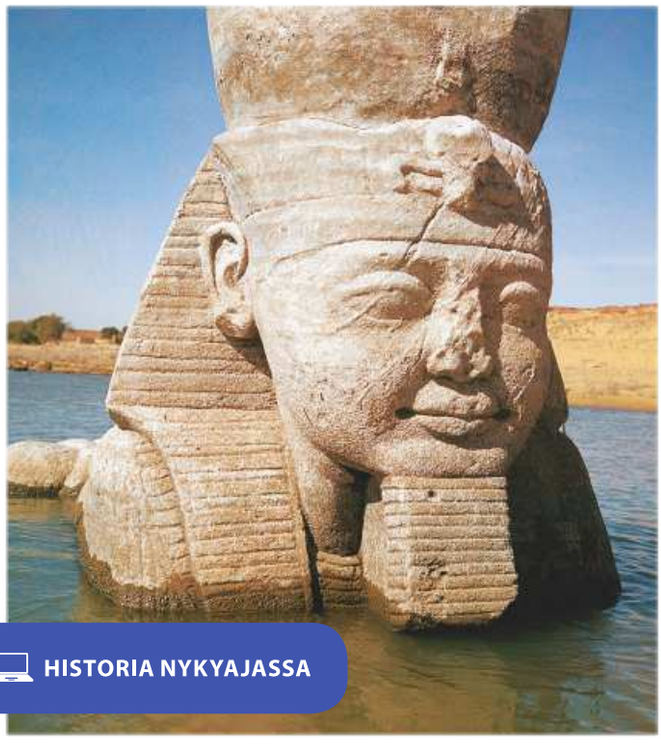

HISTORIA NYKYAJASSA

Niilin patoava Assuanin pato hukutti alleen kymmenientuhansien ihmisten kodit ja huomattavia historiallisia kohteita. UNESCO aloittikin ennen padon valmistumista 1970 mittavan muinaismuistojen pelastamisoperaation. Esimerkiksi tekojärven alle jäämään tuomittu farao Ramses II:n temppeli leikattiin yli tuhanneksi suureksi lohkareeksi ja siirrettiin ylemmäs vuoren rinteellä. Pienempiä muinaismuistoja, kuten kuvan sfinksi jäi kuitenkin tulva-alueelle. Toisaalta pato suojelee Niilin alajuoksua hallitsemattomilta tulvilta.

alkaen. Kuitenkin teollisuusmaat ovat suojanneet liberalismin periaatteiden vastaisesti esimerkiksi oman maansa maataloustuotteet ulkomaiselta kilpailulta. Tämä on ollut haitallista maataloustuotteiden viennistä tulonsa saaville kehitysmaille. Kehitysmaissa lähinnä yhteiskunnan yläluokka on hyötynyt talouden kansainvälistymisestä. Tavallinen väestö ei ole juuri päässyt nauttimaan kansainvälistymisen positiivisista puolista.

Kehitysmaiden pyrkimykset nousta teollisuusmaiden joukkoon ovat aiheuttaneet ainakin kahdentyyppisiä ongelmia. Kehitysmaat ovat joutuneet ottamaan suuria lainoja teollisuusmailta, joiden turvin ne ovat toivoneet voivansa rakentaa teollisuuttaan. Tästä on ollut seurauksena kehitysmaiden voimakas velkaantuminen. Jo vuonna 1990 arvioitiin Afrikan maiden yhteenlasketuksi velaksi 272 miljardia dollaria, mikä on kolme kertaa Afrikan vientituotteiden arvo. On selvää, ettei suurin osa velkaantuneista maista pysty koskaan selviytymään veloistaan.

Toisaalta kunnianhimoiset teollistamishankkeet ovat aiheuttaneet suuria ympäristötuhoja. Köyhyyden keskellä elävät valtiot eivät ole voineet varautua riittävästi ympäristöongelmiin, joita teollisuuden rakentaminen aiheuttaa. Esimerkiksi vesivoimaa rakennettaessa laajoja alueita on hautautunut valtavien patoaltaiden alle aiheuttaen mittavia ympäristövaikutuksia. Myöskään teollisuuden ja liikenteen aiheuttamia päästöjä ei ole saatu rajoitettua riittävästi. Tämän seurauksena maailman saastuneimmat joet ja kaupungit sijaitsevat kehitysmaissa.

Kehittyvät taloudet

Viimeksi kuluneen vuosisadan aikana useat Aasian maat ovat nousseet haastamaan länsimaiden hallitsevaa asemaan maailmantaloudessa. Aasian maat ovat erittäin väkirikkaita: yli puolet maailman väestöstä asuu Aasiassa. Aasiassa Etelä-Korea, Kiina ja Intia ovat onnistuneet teollistumaan ja nostamaan sitä kautta elintasoaan voimakkaasti. Samaan ovat pystyneet myös muutamat maat Etelä-Amerikassa, erityisesti Brasilia.

Kehittyvillä talouksilla tarkoitetaan juuri nopeaan taloudelliseen kasvuun kykeneviä talouksia. Niille on ominaista kasvava väestö, uusien työpaikkojen synty ja nopea talouskasvu. Kehittyvien talouksien tulevaisuudennäkymät ovat hyvät: monet ekonomistit ennustavat esimerkiksi Kii-

Ympäristökatastrofit ovat piinanneet ihmisiä 2000-luvullakin. Tulvat ovat aiheuttaneet tuhoja lähes kaikilla mantereilla. Kuivuus on puolestaan varsinkin Afrikassa jatkuva ongelma.

nan ja Intian vastaavaan suuresta osasta maailman talouskasvusta tulevien vuosikymmenten aikana.

Monissa kehittyvissä talouksissa elintasoerot ovat kuitenkin suuria. Esimerkiksi Kiinassa ja Intiassa vauraus keskittyy muutamiin teollistuneisiin kaupunkeihin, kun taas pääosa maaseudun asukkaista elää köyhyydessä. Myöskään koulutusjärjestelmää ei vielä ole onnistuttu ulottamaan kuin osaan väestöstä. Kiinaa ja Intiaa on pitkään vaivannut ”aivovuotona” tunnettu ilmiö: maan koulutetuin osa väestöstä hakeutuu länsimaihin töihin paremman palkan perässä.

Missä ovat kasvun rajat?

1900-luvulla ihminen muovasi ympäristönsä uuteen uskoon ja nosti itsensä luonnon yläpuolelle. Yleinen mielipide hyväksyi luonnonvarojen tehokkaan hyväksikäytön ja luonnon valjastamisen äärimmilleen. Lyhyellä aikavälillä tämä kehitys kasvatti maailman väestöä ja teki ihmisistä huomattavasti rikkaampia kuin edeltäjistään. Pitkän aikavälin vaikutukset ovat näkyvissä vasta myöhemmin.

Ympäristöuhkiin puuttuminen on ollut hidasta. Oman vaurauden tavoittelu lyhyellä tähtäimellä on ajanut ympäristön suojelun ohitse. Valtiot ovat rakentaneet poliittiset järjestelmät lähinnä maiden omiin tarpeisiin. Sen sijaan valtioiden rajat ylittävät uhat vaativat uudenlaisia toimia, joita varten on rakennettava myös valtioiden rajat ylittäviä poliittisia järjestelmiä.

Vasta 1900-luvun loppupuolella on saatu aikaan konkreettisia toimia esimerkiksi ilmastonmuutok-

sen hidastamiseksi. Yhdistyneistä Kansakunnista on vuosisadan loppupuolella tullut keskeinen ilmastonmuutoksen vastaisen taistelun areena. Ilmastopolitiikan perustaksi on noussut YK:ssa vuonna 1992 neuvoteltu ilmastosopimus, jossa sovittiin ilmastopolitiikan perusteista. YK:n ilmastosopimusta täydennettiin vuonna 1997 Kioton sopimuksella, jossa lähinnä läntiset teollisuusmaat velvoitettiin vähentämään kasvihuonekaasujen päästöjään. Pariisissa vuonna 2015 puolestaan sovittiin, että ilmaston lämpenemisen kiihtyminen estetään. Lämpenemisen rajaksi sovittiin kaksi astetta esiteolliseen aikaan verrattuna.

YK:n ilmastosopimus sekä Kioton päätökset ovat osoittaneet, että sitkeillä neuvotteluilla on mahdollista saavuttaa yhteisymmärrys ilmastonmuutoksen hidastamiseksi. Viime vuosina myös monet kansainväliset suuryritykset ovat joutuneet toteamaan ilmastonmuutoksen vääjäämättömyyden ja sovittamaan oman toimintansa muuttuvaan tilanteeseen.

Ilmastonmuutos ei suinkaan ole ainut tulevaisuuteemme liittyvät uhkatekijä. Esimerkiksi työ äärimmäisen köyhyyden voittamiseksi maailmassa on yhä pahasti kesken. Viime kädessä ratkaisut ovat kuitenkin ihmisen käsissä. Jokainen voi vaikuttaa tulevaisuuteen omilla valinnoillaan.

TEHTÄVÄT

1. **Laadi luettelo tai aikajana tietoliikenteen keskeisistä edistysaskeleista 1800–1900-luvuilla.**
2. **Mitkä tekijät sitoivat maailman eri osia yhteen teollistumiskaudella?**
3. **Minkälaisia ongelmia teollistumiskehityksestä sivuun jääneet kehitysmaat kohtasivat 1900-luvulla?**
4. **Mitä kehittyvillä talouksilla tarkoitetaan?**
5. **Miten ilmastonmuutosta on pyritty hillitsemään?**

1. Vieressä oleva kuva esittää Wiganin kaupunkia Englannissa. (YO K2012)

a) Pohdi, millaisen kuvan maalaus antaa 1800-luvun kaupungista.
b) Miten teollistuminen ja kaupungistuminen muuttivat naisen asemaa?

Lähde: Eyre Crowe: The Dinner Hour, Wigan (Ruokatunti Wiganissa), 1874.

2. Alla on kaksi kuvausta 1800-luvun tehtaasta. (YO S2011)

a) Vertaile lainauksissa kuvattua työläisten asemaa ja pohdi kuvauksia historiallisina lähteinä.
b) Miten industrialismi vaikutti ihmisten elämään 1800-luvun Euroopassa?

”Tehtaassa on melkein kuusisataa departementin alueella asuvaa työntekijää, ja lähes yhtä suuri joukko naapurialueilla asuvia työläisiä käy myös siellä töissä. Kyseessä on oikeastaan pikemminkin suuri perhe kuin työpaja. Johtajan hartaan huolenpidon ansiosta siellä noudatetaan kaikkia hyväntekeväisyyden ja ihmisystävällisyyden periaatteita. Jokaisella perheellä on oma asuntonsa ja pieni puutarha paikkakunnan vanhan luostarin alueella. Tehdas hankkii peruselintarvikkeita alennettuun hintaan ja toimittaa niitä työläisille edullisesti. Niinpä tehtaan johtajaa pidetään ikään kuin kaikkien näiden ihmisten isänä; hänellä on heihin mitä suurin vaikutusvalta ja heidän mielialansa on loistava.”

(käännös) L’Oisen departementin maaherran raportti Ourscampin puuvillakehräämön tarkastuksesta vuonna 1856

”Moderni teollisuus on muuttanut patriarkaalisen mestarin pikku työpajan teollisuuskapitalistin suureksi tehtaaksi. Tehtaisiin sullotut työläisjoukot järjestetään sotilaallisesti. Teollisuuden rivimiehinä heidät alistetaan aliupseerien ja upseerien muodostamaan täydellisen hierarkian valvontaan. He eivät ole ainoastaan porvariluokan, porvarivaltion orjia, vaan heitä orjuuttaa joka päivä, joka hetki kone, työnjohtaja ja ennen kaikkea yksityinen tehtailijaporvari itse. Tämä pakkovalta on sitä pikkumaisempaa, ilkeämpää ja katkeroittavampaa, mitä avoimemmin se julistaa voiton tarkoituksekseen.”

Karl Marx ja Friedrich Engels, Kommunistinen manifesti (1998; alkuteos 1848).

3. Oheinen taulukko kertoo eräiden maantieteellisten alueiden väkiluvun miljoonissa vuosina 1750–1999. Vertaa alueiden kehitystä toisiinsa ja selitä niiden väestönkasvun vaihteluiden syitä. (YO S2008)

	1750	1800	1850	1900	1950	1999
Eurooppa	163	203	276	408	547	729
Afrikka	106	107	111	133	221	767
Pohjois-Amerikka	2	7	26	82	172	307
Latinalainen Amerikka ja Karibian alue	16	24	38	74	167	511

Lähde: The world at six billion (YK, 1999).

KERTAUS

- **Teollinen vallankumous käynnistyi Isossa-Britanniassa ja levittäytyi sieltä ensin Länsi-Eurooppaan ja Yhdysvaltoihin.**
- **Teollistumiskehityksen voi katsoa tapahtuneen kolmessa vaiheessa: Ensin kehittyi tehdasjärjestelmä, sitten sähköteollisuus ja viimeiseksi informaatioteknologia.**
- **Teollistuminen aiheutti väestöllisiä ja yhteiskunnallisia muutoksi sekä ympäristövaikutuksia.**
- **1900-luvulla kehittyivät hyvinvointiyhteiskunnat, joiden tehtäväksi tuli huolehtia koko väestön hyvinvoinnista.**
- **Kehittyvien talouksien nousu on ollut viimeisten vuosikymmenien aikana nopeaa. Kehityksen odotetaan jatkuvan.**

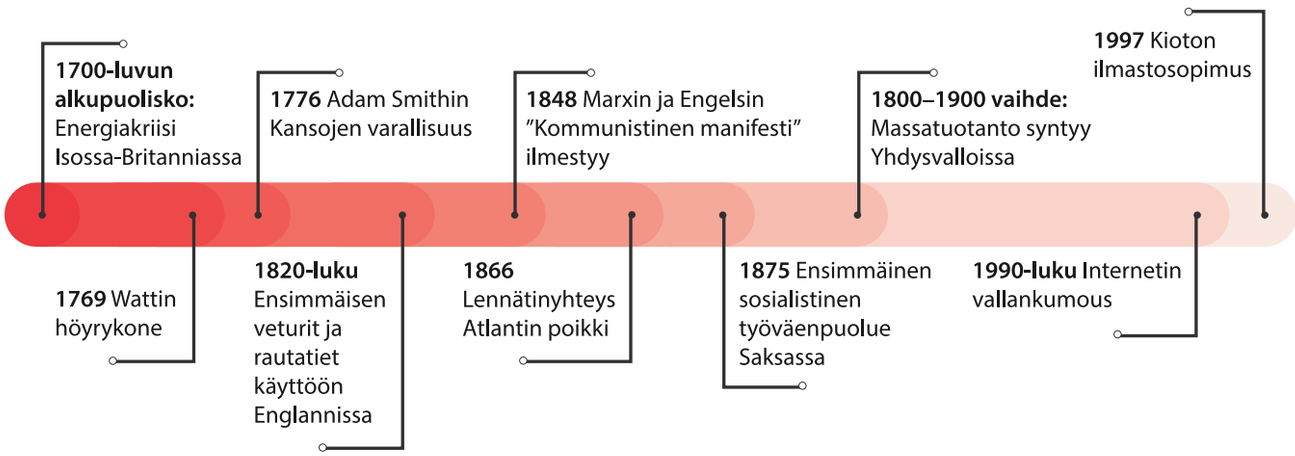

aatelisto
etuoikeutettu sääty, jonka oikeudet, esimerkiksi verovapaus, periytyivät suvussa. Säätyyn saattoi nousta myös erityisistä ansioista, esimerkiksi sotapalvelusta vastaan. Ks. läänitys ja sääty-yhteiskunta. 83

absolutismi
hallitsijan rajoittamaton yksinvalta taloudessa ja politiikassa, yleinen hallintomuoto 1600- ja 1700-lukujen Euroopassa. Kuuluisin yksinvaltias oli Ranskan "Aurinkokuningas" Ludvig XIV. 128

agora
tori tai aukio, antiikin kreikkalaisten kokoontumispaikka. 52

akropolis
linnoituskukkula, antiikin kreikkalaisten kaupunkivaltioiden turvapaikka ja hallinnollinen keskus. 52

akvedukti
roomalaisten rakentama, siltaa muistuttava vesijohtoverkoston osa, joka oli tehty holvitekniikan avulla. 71

ammattikunta
samaa ammattia harjoittavien käsityöläisten yhteenliittymä. Ensimmäiset ammattikunnat syntyivät keskiajalla. Ne valvoivat oman alansa koulutusta, työn laatua ja hinnoittelua. Ks. myös kilta. 89

antiikki
muinaisaika, Kreikan ja Rooman kulttuurien kukoistusaika, noin 800 eaa.–400. jaa. 44

aristokratia
ylimystön valta. 52

arkeologia
tiede, joka tutkii ihmisen menneisyyttä esinelöytöjen, rakennusten ja muiden esinejäänteiden perusteella. 11

assyrialaiset
kansa muinaisessa Mesopotamiassa, kukoistusaika noin 700-luku eaa. Assyrialaiset perustivat Assurin ja Niniven kaupungit. 28

astrologia
tähdistä ennustaminen. Vanha oppi, jonka mukaan taivaankappaleet vaikuttavat ihmisten maanpäälliseen elämään, tapahtumiin ja luonteenpiirteisiin. 33

Atlantin kolmiokauppa
Atlantilla erityisesti 1600–1700-luvuilla harjoitettu kaupankäyntimuoto, jossa Afrikasta vietiin orjia työvoimaksi Amerikkaan, Amerikasta tuotiin raaka-aineita Eurooppaan, ja Euroopasta vietiin valmiita tuotteita Afrikkaan. 122

babylonialaiset
kansa muinaisen Mesopotamian alueella, pääkaupunki Babylon, kukoistusaika noin 1900–1100 eaa. 28

barbaari
antiikin kreikkalaisten käyttämä nimitys muista kansoista, jotka eivät puhuneet sivistyksen kieltä eli kreikkaa. 52

bolsevikit
sananmukaisesti enemmistöläiset. Venäjän sosiaalidemokraattisen puolueen jyrkkä vasen siipi, joka kannatti vallankumousta Leninin johdolla.

byrokratia
virkavalta, hallintokoneisto, joka valvoo ja säätelee yhteiskunnan toimintaa kirjallisin ohjein. 34

Bysantti
Itä-Rooma, Rooman valtakunnan itäosa, jonka valtakausi kesti vuoteen 1453 asti. 72, 78

demokratia
kansanvalta. 56

diktaattori
yksinvalta, itsevaltias. 61

domus
roomalainen yksityistalo, koti. Sana tarkoittaa myös perhettä ja sukua. 65

dreija
vääntöpyörä, joka helpottaa saviastioiden valmistamista. 34

dynastia
jonkin kuningassuvun valta-asema tai hallinta-aika. 30

ensimmäinen siirtolaisaalto
kreikkalaisten kansojen muuttoliike Egeanmeren saarille ja nyky-Turkin alueelle noin 1050–800-luvuilla eaa., taustalla elinolojen huononeminen manner-Kreikassa. 52

eroosio
maaperän kuluminen. 28, 54

esihistoria
ajanjakso ihmisen menneisyydessä ennen kirjoitustaidon keksimistä ja kirjoitettuja lähteitä. 11

etruskit
kansa, joka asutti Roomaa kaupungin perustamisen aikoihin. 60

feodaalinen yhteiskunta (feodalismi)
keskiajan talous- ja yhteiskuntajärjestelmä, jossa hallitsija jakoi maa-alueita ja veronkanto-oikeuksia lääninherroille ja vasalleille (aatelisto) sotapalvelusta vastaan. Ks. myös läänitys. 82

Flagellantti
itsensä ruoskija. Flagellantit kokoontuivat keskiajalla ruoskimaan itseään katumuksenosoituksena, Jumalan vihan lepyttämiseksi. 95

foinikialaiset
purjehtijakansa, joka oli lähtöisin Syyrian rannikolta ja joka hallitsi Välimeren kauppaa 1000-luvulta eaa. lähtien. Perustivat kauppa-asemia, mm. Karthagon, sekä Sidonin ja Tyroksen kaupungit. 42

Forum
(lat.) tori, tunnetuin Forum Romanum eli Rooman tori, antiikin Rooman hallinnollinen keskus. 65

fossiili
kivettymä, maakerroksessa säilynyt kivettynyt jäännös eläimestä tai kasvista tai niistä jäänyt jälki, esimerkiksi jalanjälki kivettyneessä tulivuoren tuhkassa.

fysiokratismi
1700-luvun talousteoria, joka korosti maatalouden merkitystä. 129

gladiaattori
näytöstaistelija antiikin Roomassa. 48

globaali
maailmanlaajuinen ilmiö. 116

globalisaatio
maapalloistuminen, maailmanlaajuistuminen. Maapallon talouden, kulttuurin, tieteen, politiikan, tiedonvälityksen ym. ilmiöiden yhtenäistyminen ja muuttuminen maailmanlaajuisiksi. 106, 178

hajota ja hallitse
lat. "divide et impera". Antiikin roomalaisten käyttämä taktiikka, jossa jonkin maan viholliset ajetaan toisiaan vastaan suosimalla toisia ja rankaisemalla toisia, niin että vihollisryhmät heikkenevät taistellessaan toisiaan vastaan. 62

Hammurabin lait
varhaisimpia tunnettuja lakikokoelmia, nimetty babylonialaiskuninkaan mukaan. 28

hansaliitto
pohjoissaksalaisten kaupunkien verkosto, joka hallitsi kauppaa Itämerellä ja Pohjois-Euroopassa keskiajalta 1600-luvulle saakka. 92

helleeni
kreikkalaisten käyttämä nimitys itsestään, Hellas-maakunnan mukaan. 52

hellenistinen aika
Aleksanteri Suuren valloitusten jälkeinen aika noin 300-luku–30 eaa., kreikkalaisen kulttuurin hedelmällinen sekoittuminen idän tieteisiin ja taiteisiin. 58

helootti
antiikin spartalainen maaorja. 57

hierarkkinen
arvojärjestykseen ja eriarvoisuuteen perustuva luokittelu. 29

historia
ihmisen menneisyyden ja sitä tutkivan tieteenalan nimitys. 8

historiallinen aika
esihistoriaa seurannut kirjoitettujen lähteiden aika, lasketaan yleensä alkavaksi Lähi-idässä noin 3200 eaa. 11

Homestead Act
Yhdysvalloissa v. 1862 säädetty asutuslaki, jolla jokainen uudisasukas sai noin 65 hehtaaria maata valtiolta viljeltäväkseen. Asetus vauhditti siirtolaisuutta. 143

homo sapiens
lat. "viisas ihminen", nykyihminen, ainoa nykyisin elossa oleva, ihmisten sukuun kuuluva laji. 16

homo sapiens sapiens
nykyihminen. Kehittyi noin 60–40 000 vuotta sitten Koillis-Afrikassa ja Lähi-idässä, levittäytyi Eurooppaan, Aasiaan ja Afrikkaan, myöhemmin myös Amerikkaan ja Australiaan. 16

hopliitti
antiikissa kreikkalainen jalkaväkisotilas. 53

hyvinvointivaltio
yhteiskunta, jossa valtio ja kunnat pitävät huolta kansalaisten perustoimeentulosta. Tyypillistä julkisten palveluiden runsaus ja korkea veroaste. 176

imperialismi
siirtomaiden taloudellinen, poliittinen ja hallinnollinen alistaminen. Imperialismin huippuaikaa elettiin 1870-luvulta vuoteen 1914.

imperiumi
suuri keskitetysti johdettu valtakunta. Esimerkiksi Rooman valtakunnan alue. 44

Induskulttuuri
Indus-joen laaksoon syntynyt varhainen korkeakulttuuri, joka kukoisti 2500 eaa. - 1700 eaa. 32

inflaatio
rahan ostovoiman heikkeneminen, yleinen hintatason nousu. 71

innovaatio
keksintö. 140

insula
antiikin Roomassa vähävaraisten vuokrakerrostalo. 65

jälkiteollinen yhteiskunta
yhteiskunta, jossa suurin osa ihmisistä saa elantonsa palvelualoilta. 173

kahdentoista taulun laki
muinaisroomalainen lakikokoelma, perimätiedon mukaan n. v:lta 450 eaa. Asetettiin 12 tauluun kaiverrettuna Forum Romanumille ja tauluja kopioitiin eri puolille valtakuntaa. 61

kaksivuoroviljely
keskiajan alkupuolella käytössä ollut maanviljelymenetelmä, jossa peltoa viljeltiin joka toinen vuosi. Joka toinen vuosi se jätettiin viljelemättä, lepäämään kesantona. Ks. myös kolmivuoroviljely. 86

Kaksoisvirranmaa
Mesopotamia, Eufrat- ja Tigris-virtojen mukaan nimetty maa-alue Lähi-idässä; vanha korkeakulttuurien kukoistusalue. 21

kansainvaellukset
germaanien ja muiden kansojen siirtyminen Rooman valtakunnan alueelle aikavälillä 370–480. Muuttoliikkeen syynä oli Rooman heikkeneminen ja aasialaisten hunnien hyökkäykset. 72, 73

kansallisvaltio
valtio, jonka asukkaista suurin osa kuuluu samaan kansallisuuteen ja puhuu samaa kieltä. Kansallisvaltioiden kehitys alkoi keskiajan lopulla ja uuden ajan alussa, jolloin kehitykselle oli ominaista keskushallinnon vahvistuminen ja hallitsijan vallan kasvu. 128

kartanotalous
keskiajan Euroopassa luontaistalouden muoto, jossa maanviljely ja taloudellinen toiminta keskittyivät suuren kartanon vaikutuspiiriin. 80

kaskeaminen
maanviljelymenetelmä, jossa peltoa raivataan polttamalla metsää ja maata. 16

kastelukanava
maahankaivettu väylä, jonka avulla vettä johdetaan pelloille. Ensimmäiset kanavat otettiin käyttöön muinaisessa Mesopotamiassa. 21

kauppakomppania
hallitsijan suostumuksella perustettu kauppiaiden omistama yritys, jolle kruunu antoi yksinoikeuden jonkin alueen kauppaan. Esimerkiksi Intian kauppaa varten 1600-luvulla perustettu lontoolaisten kauppiaiden kauppakomppania, yhtiö, jolla oli omat purjelaivat, linnoitukset ja sotajoukot kaupan ja kauppapaikkojensa turvaamiseksi. 119

kaupunkivaltio
itsenäinen kaupunki, jolla on oma hallinto ja päätöksentekojärjestelmä. Yleisiä esim. antiikin kreikankielisillä alueilla. 47

Klassinen kausi
Antiikin kreikkalaisen kulttuurin ja erityisesti Ateenan kukoistuskausi n. 480-330-l. eaa. 54

kehittyvät taloudet
nopeaan taloudelliseen kasvuun kykeneviä talouksia. Niille on ominaista kasvava väestö, uusien työpaikkojen synty ja nopea talouskasvu. 181

kehitysmaa
valtio, joka on taloudellisesti heikossa asemassa (usein taustalla siirtomaamenneisyys). Tyypillisiä piirteitä ovat asukkaiden alhainen koulutus- ja elintaso, kehittymätön terveydenhuolto, nopea väestönkasvu ja alhainen odotettavissa oleva elinikä. 156

kesanto
peltoalue, joka on jätetty viljelemättä määrätyksi ajaksi, jotta pellon maapohja ehtisi uusiutua. 86

keskiaika
erityisesti Euroopan historian ajanjakso, joka ajoitetaan yleensä Rooman valtakunnan hajoamisesta 400-luvulla jKr. noin vuoteen 1500. Ks. antiikki, uusi aika. 11, 78

keskieurooppalainen hyvinvointivaltio
hyvinvointivaltiomalli, joka rakennettiin perheen ympärille. Yhteiskunnan tehtäväksi tuli järjestää esimerkiksi eläkejärjestelmä, terveydenhuolto ja tapaturmavakuutus. 176

keskiluokka
yhteiskunnan johtavan luokan ja työväestön väliin jäävä, hyvin toimeentuleva ihmisryhmä, johon kuuluu monen alan ammattilaisia ja sivistyneistöä. Keskiluokasta alettiin puhua 1800-luvulla, kun säätyjärjestelmä romahti ja siirryttiin teollistuneeseen yhteiskuntaan. 162

kilta
keskiajan kaupungeille tyypillinen yhteenliittymä. Vaikka kiltoja perustivat usein saman ammatin harjoittajat, esimerkiksi kauppiaat, kiltojen jäsenet eivät välttämättä kuuluneet samaan ammattikuntaan. Kilta saatettiin perustaa myös esimerkiksi tietyn pyhimyksen kunnioittamista varten. Killat järjestivät juhlia ja auttoivat sairaita ja köyhtyneitä jäseniään. Vrt. ammattikunta. 90

kisälli
keskiajalla ja uuden ajan alussa ammattitaitoinen käsityöläinen, joka ei vielä ollut itsenäinen mestari, vaan työskenteli mestarin alaisuudessa. 89

kivikausi
esihistorian ajanjakso, jolloin metallityökaluja ei vielä osattu valmistaa. 16

klassinen kausi
antiikin kreikkalaisen kulttuurin ja erityisesti Ateenan kukoistuskausi n. 480-330-l. eaa. 54

Knossos
Kreetan saarella sijaitseva palatsialue ja Välimeren kaupan solmukohta. Kukoistusaika noin 2000–1450 eaa. 42

kolmas maailma
kehitysmaista tai alikehittyneistä maista kylmän sodan aikana käytetty nimitys. ”Ensimmäiseen” maailmaan laskettiin länsimaat, ”toiseen” maailmaan sosialistiset valtiot.

kolmivuoroviljely
keskiajalla käyttöönotettu viljelymenetelmä, joka korvasi kaksivuoroviljelyn. Kolmivuoroviljelyssä peltopalstan viljely vaihtui vuosittain yhtenä vuotena siihen kylvettiin kevätviljaa, toisena syysviljaa, ja kolmantena se sai olla kesannolla. Jotta tuotto olisi tasaista, peltopalstat olivat eri aikaan kevätviljalla, syysviljalla ja kesannolla. Tuottavuus kasvoi, ja satoa saatiin enemmän kuin kaksivuoroviljelystä. 86

kolonialismi
tukikohtien ja siirtokuntien perustaminen, jonka tarkoituksena on alueen taloudellinen hyväksikäyttö. Kolonialismin aika alkoi suurten löytöretkien jälkeen. Sille oli ominaista siirtokuntien suurehko itsenäisyys ja kauppakomppanioiden suuri rooli. 112

konkistadori
espanjalaisista löytöretkien ajan valloittajista käytetty nimitys. 110

korkeakulttuuri
sivilisaatio, järjestäytynyt yhteiskunta. Tunnusmerkkejä mm. kirjoitusjärjestelmä, kehittynyt hallinto ja kauppa sekä ammattien eriytyminen. 26

kreolit
Latinalaisessa Amerikassa syntyneistä eurooppalaistaustaisista ihmisistä käytetty nimitys. 121

kulutusyhteiskunta
perustarpeiden lisäksi kulutetaan ei-välttämättömiä hyödykkeitä, kuluttajille luodaan uusia tarpeita esim. mainonnan avulla. Syntyi teollistumisen ja massatuotannon seurauksena. Ks. massatuotanto. 171

latifundiat
(yksikkö latifundium) antiikin roomalaiset suurtilat, joissa hyödynnettiin orjatyövoimaa karjanhoidossa ja maanviljelytöissä. 47

Latinalainen Amerikka
yhteisnimitys Etelä- ja Väli-Amerikan alueille, joissa valtakielinä ovat espanja ja portugali. 121

legioona
antiikin Rooman kurinalaiset ja koulutetut sotajoukot. 62

liberaali hyvinvointivaltio
hyvinvointivaltiomalli, jossa korostetaan yksilön omaa vastuuta hyvinvoinnistaan. Valtio myöntää sosiaalietuuksia vain niille, joiden katsotaan niitä eniten tarvitsevan, ja jotka eivät kykene itse omasta hyvinvoinnistaan huolehtimaan. 176

liukuhihna
teollisuudessa käytetty menetelmä, jossa tuotanto tehdään vaiheittain. Yksi työntekijä erikoistuu yhteen vaiheeseen, ja tuote kulkee työntekijältä toiselle linjaa pitkin. Ford otti lukuhihnan käyttöön autojen valmistuksessa 1914. Ks. myös kulutusyhteiskunta, massatuotanto, sarjatuotanto. 147

luokkayhteiskunta
teollistumisen seurauksena syntynyt tilanne, jossa yhteiskunnallinen asema ei määräytynyt syntyperän mukaan, vaan se riippui taloudellisesta asemasta. Ks. yläluokka, keskiluokka, työväenluokka. Vrt. sääty-yhteiskunta. 162

luontaistalous
ks. vaihtotalous.

lähde
historialliselta ajalta säilynyt ihmisen toiminnasta kertova jäänne, esimerkiksi asiakirja, kuva tai muistitieto. Historiantutkija tekee menneisyyttä koskevat päätelmänsä säilyneiden lähteiden perusteella. 9

läänitys
hallitsijan jakama maa-alue, jonka alueella läänityksen saaja sai kerätä verot itselleen. Vastineeksi hänen piti varustaa miehiä hallitsijan sotajoukkoihin. Verovapaasta ryhmästä syntyi aatelisto. 81

löytöretket
erityisesti eurooppalaisten tekemät uusien merireittien ja alueiden tutkimusretket 1400- ja 1500-luvuilla. 108

maaorja
viljelijä, joka ei ollut vapaa, vaan kartanonisännän tai muun ylimyksen vallan alla. Suuri osa maaseutuväestöstä keskiajalla, ei kuitenkaan Skandinaviassa tai Suomessa. 81

manufaktuuri
käsityömenetelmiä käyttävä paja tai tehdas, perustettiin erityisesti 1700-luvulla tuotannon tehostamiseksi. 129

markkinakupla
hintojen nousu, joka ei perustu todelliseen arvonnousuun. Kupla puhkeaa, kun käy selväksi, että odotukset ovat kasvaneet liian suuriksi. 175

markkinatalous
talousjärjestelmä, jossa vallitsee vapaa kilpailu ja jossa kysyntä ja tarjonta ohjaavat tuotantoa ja säätelevät hintoja. 93

massatuotanto
tavaroiden valmistaminen suurina määrinä. Tehokas tuotanto takaa halvat hinnat. Massatuotanto kehittyi 1900-luvun aikana. Ks. myös kulutusyhteiskunta, liukuhihna, sarjatuotanto. 147

merkantilismi
taloussuuntaus, jossa oman valtion etu oli tärkein. Tavoitteena oli lisätä vientiä ja rajoittaa tuontia tullein ja säännöksin. 1600- ja 1700-luvut olivat merkantilismin kulta-aikaa. 129

metoikki
antiikin Kreikassa käytetty nimitys kreikkalaisesta muukalaisesta, ei-syntyperäisestä kaupunkivaltion asukkaasta. 55

metropoli
suurkaupunki. 46

minolainen kulttuuri
ensimmäinen eurooppalainen korkeakulttuuri, syntyi Kreetan saarella. Ks. Knossos. 42

monopoli
tilanne taloudessa, jossa jollakin taholla on yksinoikeus käydä kauppaa tai myydä tiettyä tuotetta. 45

musta surma
Euroopassa 1300-luvulla levinnyt keuhkoja paiseruttoepidemia, joka toistui tulevina vuosisatoina. 94

mykeneläinen kulttuuri
pronssikautinen kulttuuri manner-Kreikassa, sai vaikutteita minolaisesta kulttuurista. Ks. minolainen kulttuuri. 43

Neandertalin ihminen
muinainen ihmislaji, joka eli myös Euroopassa, mutta hävisi maapallolta noin 30 000 vuotta sitten. 16

neoliittinen kivikausi
kivikauden myöhäisin ajanjakso, jolle oli ominaista muun muassa maanviljely. Ks. neoliittinen vallankumous. 20

neoliittinen vallankumous
Siirtyminen pyynti- ja keräilykulttuurista maanviljelyn ja pysyvän asutuksen aikakauteen. Neoliittisen vallankumouksen seurauksiksi voi laskea myös ensimmäiset kaupungit ja kirjoitustaidon kehittymisen. 22

New Deal -ohjelma
"Uusi jako". USA:n presidentti Rooseveltin aloittama talousohjelma, joka pyrki nostamaan maan yleismaailmallisen laman kurimuksesta 1930-luvulla. 175

nuolenpääkirjoitus
myös kiilakirjoitus. Sumerien noin 3200 eaa. kehittämä kirjoitusjärjestelmä, jota käytettiin muinaisessa Mesopotamiassa. Kirjoitus muodostui erilaisina yhdistelminä esiintyneistä kiilan tai nuolenpään näköisistä merkeistä ja tavuista. 26

oikos
kreikkalainen asuintalo, kotitalous, perheyhteisö.

oligarkia
harvainvalta. 57

omavaraistalous
talousjärjestelmä, jossa lähes kaikki tarvittavat tuotteet valmistetaan itse, esimerkiksi omalla maatilalla. 80

orja
ihminen joka ei voi vapaasti päättää omista asioistaan, alistettu pakkotyöhön. 24,47

ottomaanivaltakunta
islaminuskoisten ottomaanien eli osmanien hallitsema, keskiajalla muodostunut valtakunta itäisen Välimeren piirissä. 80

paavi
Rooman piispa, katolisen kirkon johtaja. 78

paleoliittinen kivikausi
Kivikauden vanhin ajanjakso, ensimmäinen teknisen kehityksen kausi, jolloin ihmiset ottivat käyttöön kivityökalut. Paleoliittinen kulttuuri perustui metsästykseen ja keräilyyn. 16

palsamointi
käsittely, jolla vainajan ruumista estetään mätänemästä. Muinaisen Egyptin faraoiden ja muiden ylhäisten käsitellyt muumiot ovat säilyneet hyvin. 35

palveluala
ala, jolla ihmiset tuottavat aineettomia hyödykkeitä, esim. kauppa-, vakuutus- ja pankkitoiminnassa sekä kuntien ja valtion hallinnossa. 173

pandemia
laajasti, jopa maailmanlaajuisesti, levinnyt tautiepidemia. 72

papisto
keskiajan Euroopassa syntynyt etuoikeutettu sääty, johon kuuluivat kirkon työntekijät. Ks. sääty-yhteiskunta. 83

parlamentaarinen monarkia
hallintomuoto, jossa valta on jaettu perinnöllisen hallitsijan ja kansanedustuslaitoksen eli parlamentin kesken. 132

patriisi
antiikin Roomassa ylimystön, aatelissuvun edustaja. Tällä suljetulla ryhmällä oli oikeus virkoihin, korkeimpiin tehtäviin ja arvoasemiin. 46

Pax Romana (lat.)
Rooman rauha, n. 200 v:n rauhan kausi Rooman keisariajalla, ei laajoja valloitussotia. 63

perioikit
Antiikin Spartassa Lakonian alueen aikuisten asukkaiden vapaat, mutta vailla valtiollisia oikeuksia olleet jälkeläiset. 57

persialaissodat
antiikin kreikkalaisten ja persialaisten välillä käydyt sodat v. 492-448 eaa. päättyivät lopulta kreikkalaisten voittoon.

pieni jääkausi
keskiajalla alkanut ja 1800-luvulla päättynyt ilmaston viileneminen. Parin asteen keskilämpötilan muutos aiheutti erityisesti 1600-luvulla huonoja satoja ja nälänhätää. 126

pimeä aikakausi
antiikin Kreikan historian aikakausi n. 1200-800 eaa., jolta on olemassa hyvin vähän lähteitä. 43

plantaasi
suurtila, jossa keskitytään yhden tai kahden myyntiin tarkoitetun tuotteen viljelyyn. 121

plebeiji
antiikin Roomassa tavallisen kansan eli rahvaan edustaja, esim. pienviljelijät, käsityöläiset ja kauppiaat. 46

pohjoismainen hyvinvointivaltio
hyvinvointivaltiomalli, jossa kaikilla ihmisillä on oltava yhtäläiset mahdollisuudet saada hyvinvointipalveluja. Pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa valtion tehtävänä on huolehtia siitä, että kaikilla kansalaisilla on yhtäläiset mahdollisuudet tavoitella onnea ja menestystä. 177

polis
antiikissa kreikkalainen kaupunkivaltio (kr. kaupunki). 52

porvaristo
keskiajalla syntynyt sääty, johon kuuluivat kaupunkien käsityöläiset ja kauppiaat. Ks. sääty-yhteiskunta. 83

provinssi
voittomaat. Roomalaisten valloittamat ja veronalaisiksi tekemät alueet Italian ulkopuolella. 66

purjehdussäännöt
määräyksiä, joiden avulla merkantilistisen talousjärjestelmän kannattajat rajoittivat vieraiden maiden kauppalaivojen toimintaa. Pyrkimyksenä oli säilyttää oman valtion yksinoikeus käydä kauppaa tietyillä tuotteilla. 129

puunilaissodat
antiikin Rooman käymät sodat Pohjois-Afrikan alueella ja Välimerellä voimakasta Karthagoa vastaan. 61

pyramidi
muinaisessa Egyptissä rakennetut, pohjalta neliömäiset, huippua kohti suippenevat suuret kivirakennelmat. Faraoiden hautoja. 37

pörssi
markkinapaikka, jossa osakkeilla tehdään kauppaa. 119

ristiretket
eurooppalaisten tekemät "vapautusretket" pyhälle maalle 1000-luvulla, tavoitteena kristinuskon levittäminen ja "vääräuskoisuuden" kitkeminen. 100

ritari
varhaiskeskiajan Euroopassa ratsupalvelusta suorittava sotilas, myöhemmin aatelisen arvonimi. 81

reservaatti
alkuperäisasukkaiden (intiaanien) asuttavaksi osoitettu maa-alue. Yleisemmin myös muu erityistarkoitukseen varattu alue. 143

sarjatuotanto
vaiheistettu tuotantomenetelmä. Ks. liukuhihna, massatuotanto. 147

sarkajako
keskiajalla käytössä ollut maanjakotapa, jossa kylän yhteispellot oli jaettu kapeisiin palstoihin, sarkoihin, kyläläisten kesken. Niiden lukumäärä vaihteli talon varakkuuden ja maksettujen verojen mukaan. Johti yhteistyöpakkoon viljelyssä. Ks. vainiopakko. 81

silkkitie
Aasian halki Eurooppaan kulkenut kauppareitti, jota pitkin kuljetettiin kalliita ylellisyystavaroita kuten silkkiä. 99

sisäinen lähdekritiikki
historiallisen lähteen sisällön uskottavuuden arviointi. 9

slummialue
suurkaupunkeihin syntyneet tiheät asutuskeskittymät, joiden rakennukset ovat nopeasti tehtyjä, huonolaatuisia tai rappeutuneita. Asukkailla on huonot elinolot. 152

sosialismi
talousjärjestelmä, jossa tuotantovälineet ja maaomaisuus kuuluvat yhteiskunnalle eli valtiolle. Työläisten etua ja yhteisomistajuutta ajavan aatesuunnan isä oli Karl Marx. 164

sosialisointi
yksityisomistus kielletään ja tuotantovälineet ja maaomaisuus otetaan yhteiskunnan tai valtion haltuun. Vrt. kollektivisointi.

spartiaatti
Antiikin Spartan vapaa, valtion täysivaltainen kansalainen, johtava yhteiskuntaluokka. 57

suhdannevaihtelut
hyvien ja huonojen aikojen vaihtelu taloudessa. 178

sääty
yhteiskuntaryhmä, jonka jäsenillä on tietyt velvoitteet ja oikeudet. Ks. sääty-yhteiskunta. 83

säätykierto
yksilöiden siirtyminen säädystä toiseen entisajan sääty-yhteiskunnassa, jossa yleensä ihminen pysyi siinä säädyssä johon oli syntynyt. 83

sääty-yhteiskunta
yhteiskunta, joka oli tyypillinen esimerkiksi Euroopassa sydänkeskiajalta teollistumisen aikakaudelle. Ihmiset kuuluivat syntyperänsä ja ammattinsa mukaisiin säätyihin, joilla oli kullakin omat oikeutensa ja velvollisuutensa. Erillisiksi säädyiksi luetaan yleensä aateli, papisto, porvaristo ja talonpojat. 83

sumerit
kansa muinaisen Mesopotamian alueella ennen babylonilaisten tuloa, kukoistusaika noin 3500–2000 eKr. Kehittivät ensimmäisinä kastelumenetelmän ja kirjoitustaidon. 26

suunnitelmatalous
talousjärjestelmä, jossa valtiovalta ohjailee keskitetysti talouden toimintaa, säätelee tuotantoa ja kulutusta ja hallitsee pääomia ja tuotantolaitoksia. Vapaita markkinoita ei ole tai niiden merkitys on rajattu vähäiseksi. Neuvostoliitossa 1928 käyttöön otettu talousjärjestelmä. 148

talonpojat
keskiajan Euroopassa syntynyt sääty, yhteiskuntaryhmä, johon suurin osa yhteiskunnan jäsenistä kuului. Ks. sääty-yhteiskunta. 83

taloudellinen liberalismi
taloussuuntaus, joka korosti yksityistä omistusta ja yritteliäisyyttä vaurauden lisääjinä, vastusti valtion sääntelyä ja rajoituksia talouselämässä. Teorian isänä pidetään Adam Smithiä (1723-1790). 129

temaattinen
aiheenmukainen. 10

teollinen vallankumous
Englannista 1700-luvulla alkanut ja Eurooppaan 1800-luvulla voimallisesti levinnyt ilmiö, jolle tyypillistä oli tuotannon koneistuminen, uusiutumattomien energialähteiden käyttöönotto ja tuotannon tehostuminen. 141, 147, 148

tietoyhteiskunta
yhteiskunta, joka käyttää tehokkaasti tietoverkkoja ja tietoteknologiaa, tuottaa laajoja määriä tieto- ja viestintätuotteita ja -palveluita ja jolla on monipuolista sisältöteollisuutta. 174

toinen maailma
ks. kolmas maailma.

toinen siirtolaisaalto
kreikkalaisten siirtokuntien

perustaminen eri puolille Välimerta 700-luvulta eKr. lähtien. Asuttamisen taustalla emäkaupunkien sisäpoliittiset syyt, liikaväestöongelma sekä kaupalliset syyt. 53

tulkinta
historiantutkijan tutkimustulos. Historiallinen tieto ei sisällä ehdottomia totuuksia vaan tutkijoiden tulkintoja menneisyydestä. 9

trieeri
antiikin kreikkalaisten käyttämä kolmisoutualus. 55

tyranni
antiikin yksinvaltias. Hallitsija, jonka valta ei perustunut syntyperään vaan sotilaalliseen voimaan. 52

työnjako
erilaisten työtehtävien eriytyminen omiksi ammateiksi. 18,178

työväenluokka
teollistumisen aikakaudella syntynyt yhteiskuntaluokka ja poliittinen voima, jonka edustajille on tyypillistä ruumiillinen palkkatyö, alisteinen asema ja usein myös kouluttautumattomuus. Ks. keskiluokka, luokkayhteiskunta, yläluokka. 163

ulkoinen lähdekritiikki
historiallisen lähteen uskottavuuden arviointi sen ulkoisten ominaisuuksien perusteella. 9

universalismi
universalismin ajatuksen mukaan kaikilla ihmisillä on oltava yhtäläiset mahdollisuudet saada hyvinvointipalveluja. 177

urbanisoituminen
kaupungistuminen. Kehitys, jonka seurauksena kaupungit ja niiden väestömäärä kasvavat. 152

uusi aika
keskiaikaa seurannut aikakausi noin vuodesta 1500 eteenpäin nykypäivään asti. Uuden ajan alun käännekohtina pidetään mm. löytöretkiä, uskonpuhdistusta, uutta tieteellistä maailmankuvaa ja maailmantalouden kehittymistä. 11

uuskolonialismi
kehitysmaiden eli kolmannen maailman riippuvuussuhde lännen kehittyneistä maista ja lännen pyrkimys yhä käyttää hyväksi entisiä siirtomaitaan. 179

vaihtotalous
rahaa ei käytetä vaihdon välineenä, vaan tavaroita vaihdetaan toisiin tavaroihin. Myös luontaistalous. 20

vainiopakko
keskiajan maanviljelymenetelmä, jossa sarkajako ja yhteispelto pakottivat maanviljelijät viljelemään samaa kasvia ja tekemään kaikki peltotyöt yhtä aikaa. 81

vanha aika
ensimmäinen historiallinen aikakausi kirjoitustaidon keksimisestä 400-luvulle jKr. asti. Siihen lasketaan kuuluvaksi jokilaaksokulttuurien aika ja antiikki. 11

vasalli
palvelija, keskiajan feodaalisessa yhteiskunnassa läänityksen haltija, joka antoi miehiä hallitsijan sotaväkeen ja sai vastineeksi maa-alueen veronkanto-oikeuden. Ks. feodaalinen yhteiskunta, läänitys. 81

villa
antiikin aikainen roomalainen pieni maaseutuhuvila tai viljelytila. 64

ylijäämä
tuottojen ja kustannusten erotus silloin kun tulos on voitollinen. Varhaisissa viljelykulttuureissa tilanne, jossa sadot olivat suurempia kuin ihmisryhmän ruoaksi tarvitsema määrä. 23

yläluokka
yhteiskunnassa arvoasteikon ylin väestönosa, valtaapitävät. Ks. myös aateli. 162

Kannen iso kuva: © Acropolis Museum

Kuva vasen reuna: © DeAgostini/ Getty Images

Kuva keskellä: © Peter Bischoff/ Getty Images

Kuva oikea reuna: © Francois LOCHON/Gamma-Rapho via Getty Images

s. 7 Mignard, Pierre, Clio. The Museum of Fine Arts Budapest / Scala

s. 8 Mary Evans Picture Library / MVPhotos

s. 9 Imago Stock / MVphotos

s. 15 Sipa Press / Lehtikuva

s. 17 Sciencephoto RM / MVPhotos

s. 18 AKG Images / MVphotos

s. 19 South Tyrol Museum of Archaeology/Sara Welponer/ noparking

s. 21 AKG Images / MVphotos

s. 23 Gianni Dagli Orti / Corbis

s. 24 Topfoto / Lehtikuva

s. 27 Gianni Dagli Orti / Corbis

s. 29 Bridgemanimages

s. 30 MVPhotos

s. 31 ylin MVPhotos, muut Bridgemanimages

s. 32 Charles & Josette Lenars / Corbis

s. 33 Lowell Georgia / Corbis

s. 34 Gianni Dagli Orti / Corbis

s. 35 Historical Picture Archive / Corbis

s. 36 Don Mammoser / MVPhotos

s. 38 Charles & Josette Lenars / Corbis

s. 41 Bridgemanimages

s. 43 Jim Zuckerman / Corbis

s. 44 Gianni Dagli Orti / The Picture Desk / MVphotos

s. 46 Iso kuva MVPhotos, pieni kuva The Picture Desk / MVphotos

s. 47 Bridgemanimages

s. 48 MVPhotos

s. 49 Mary Evans Picture Library / MVPhotos

s. 45 Corbis

s. 50-51 Bridgemanimages

s. 53 Iso kuva Bridgemanimages, pieni kuva Scala

s. 55 The Picture Desk /MVphotos

s. 56 Robert Harding / MVPhotos

s. 58 Mary Evans Picture Library / MVPhotos

s. 59 MVPhotos

s. 60 Scala

s. 63 Alamy / MVPhotos

s. 64 Scala

s. 65 mosaiikki Scala, kolikko MVPhotos

s. 66 MVPhotos

s. 67 Scala

s. 69 Scala

s. 70 Action Press / Lehtikuva

s. 71 Topfoto / Lehtikuva

s. 72 Ric Ergenbright / Corbis

s. 77 Jason Langley / Corbis

s. 80 Kaikki pyramidin kuvat Bridgemanimages

s. 82 The Cycle of the Months, Castello del Buonconsiglio / Bridgemanimages

s. 83 Lambeth Palace Library, London, UK / Bridgemanimages

s. 84 Bruegel, Pieter the Elder, Children's Games (Kinderspiele) / Bridgemanimages

s. 86 The Cycle of the Months, Castello del Buonconsiglio / Bridgemanimages

s. 88 Bridgemanimages

s. 90 Jan van Eyck, Giovanni Arnolfini ja vaimo Giovanna Cenami / Bridgemanimages

s. 91 Hemis /MVPhotos

s. 93 Bridgemanimages

s. 94 Gianni Dagli Orti / The Picture Desk / MVphotos

s. 95 Gianni Dagli Orti / The Picture Desk / MVphotos

s. 99 The Cycle of the Months, Castello del Buonconsiglio / Bridgemanimages

s. 101 MVPhotos

s. 103 Catalan Atlas / Bridgemanimages

s. 107 Theodor de Bry, Histoire de l'Amerique / White Images / Scala

s. 109 Iso kuva Warhafftig Historia einer Landschaft der Wilden / AKG-images, pieni kuva De Agostini Picture Library - MVPhotostock

s.110 Yllä Muhammad al-Idrisi / Bridgemanimages, alla Theodor de Bry / AKG Images / MVphotos

s. 112 Theodor de Bry / AKG Images / MVphotos

s. 113 Livre des Merveilles du Monde / Bridgemanimages

s. 114 Bridgemanimages

s. 115 Bridgemanimages

s. 118 Yllä Ludolf Bakhuizen / AKG Images / MVphotos, alla Jan Vermeer, Die Malkunst / AKG Images / MVphotos

s. 119 Museum on the Mound, Edinburgh / MVphotos

s. 120 Vas. Mary Evans Picture Library / MVPhotos, keskellä LWL-Landesmuseum / dpa / Corbis, oik. AKG Images / MVphotos

s. 122 vas. ja oikea Bridgemanimages

s. 123 Bridgemanimages

s. 124 Heritage Images / Scala

s. 126 Mary Evans Picture Library / MVPhotos

s. 127 Hendrik Avercamp / Bridgemanimages

s. 128 MVPhotos

s. 130 Jacob Philipp Hackert / Getty

s. 131 White Images / Scala

s. 132 The Picture Desk / MVphotos

s. 134 Theodore de Bry, Conquest of Peru / Bridgemanimages

s. 137 Corbis

s. 139 William Bell Scott / Bridgemanimages

s. 140 Bridgemanimages

s. 142 Corbis

s. 145 Bettmann / Corbis

s. 146 Iso kuva Jacob Philipp Hackert / Getty , pieni kuva Minnesota Historical Society / Corbis

s. 148 Hulton Archive/Getty Images

s. 149 Qilai Shen / Bloomberg / Getty Images

s. 151 Gaston Melingue / Bridgemanimages

s. 153 Geoffrey Clements / Corbis

s. 154 Heritage Images / Scala

s. 156 MVPhotos

s. 159 Alamy / MVPhotos

s. 160 Outi Pyhäranta / Helsingin Sanomat

s. 161 Shirley / Ullstein bild via Getty Images

s. 163 vas. Remy Cogghe, The Cockfight / Bridgemanimages, oik. Georg Emanuel Opitz, Tableau de Paris / Bridgemanimages

s. 165 Le petit journal, 1906 / Photo12/UIG/Getty Images

s. 167 Iso kuva Popperfoto/Getty Images, pieni kuva SSPL/Getty Images

s. 171 Corbis

s. 172 Iso kuva Bridgemanimages, pieni kuva Popperfoto/Getty Images

s. 173 Mary Evans Picture Library / MVPhotos

s. 174 Corbis

s. 176 Bettmann / Corbis

s. 179 Lewis W. Hine/George Eastman House/Getty Images

s. 180 Michael S. Lewis / Corbis

s. 181 Roger Wood / Corbis

s. 182 MVPhotos

s. 184 Eyre Crowe, The Dinner Hour / Bridgemanimages

Maanviljelykulttuurin leviäminen Eurooppaan

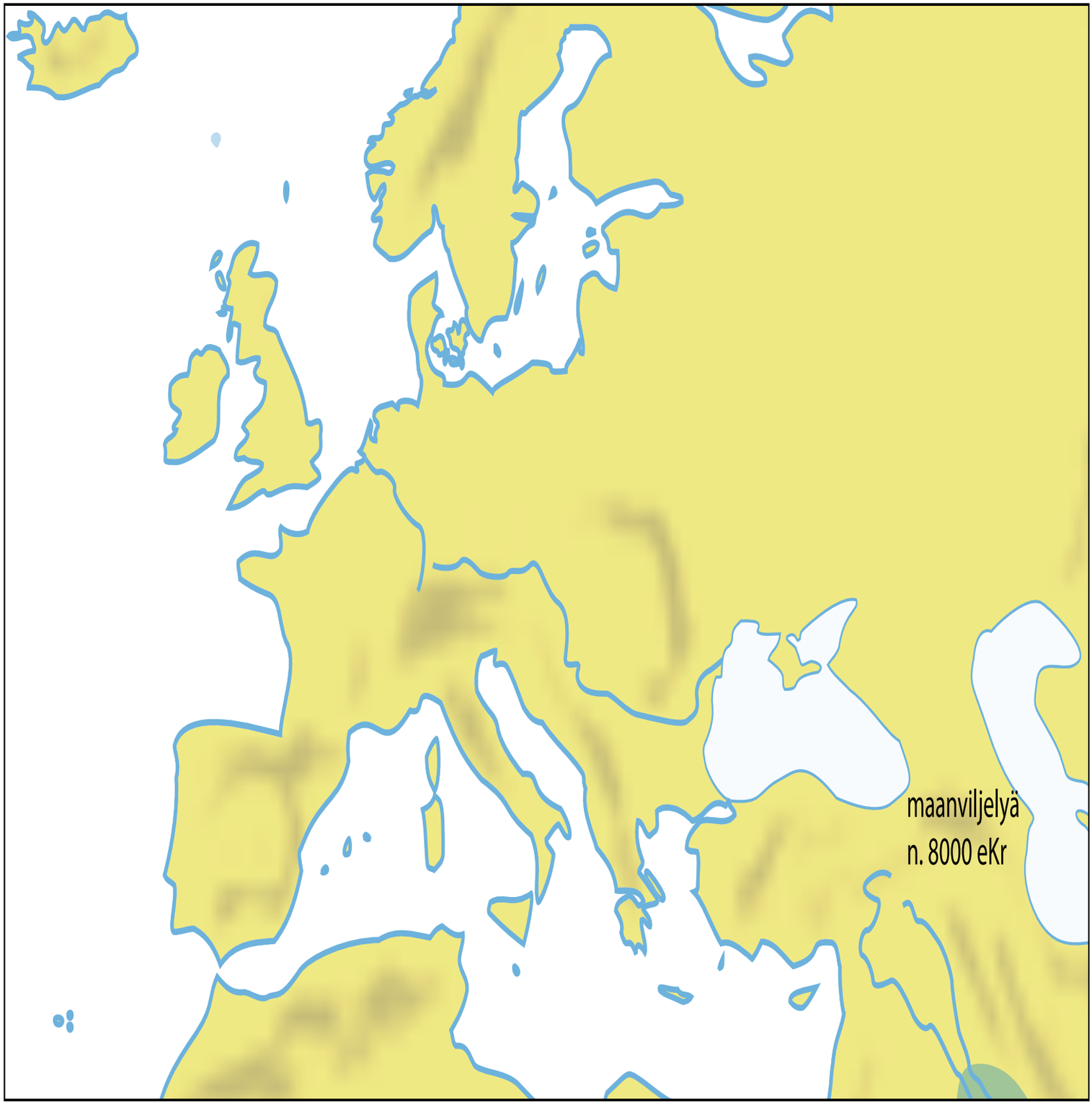

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Maanviljelykulttuurin leviäminen Eurooppaan

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Maanviljelykulttuurin leviäminen Eurooppaan

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Maanviljelykulttuurin leviäminen Eurooppaan

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Maanviljelykulttuurin leviäminen Eurooppaan

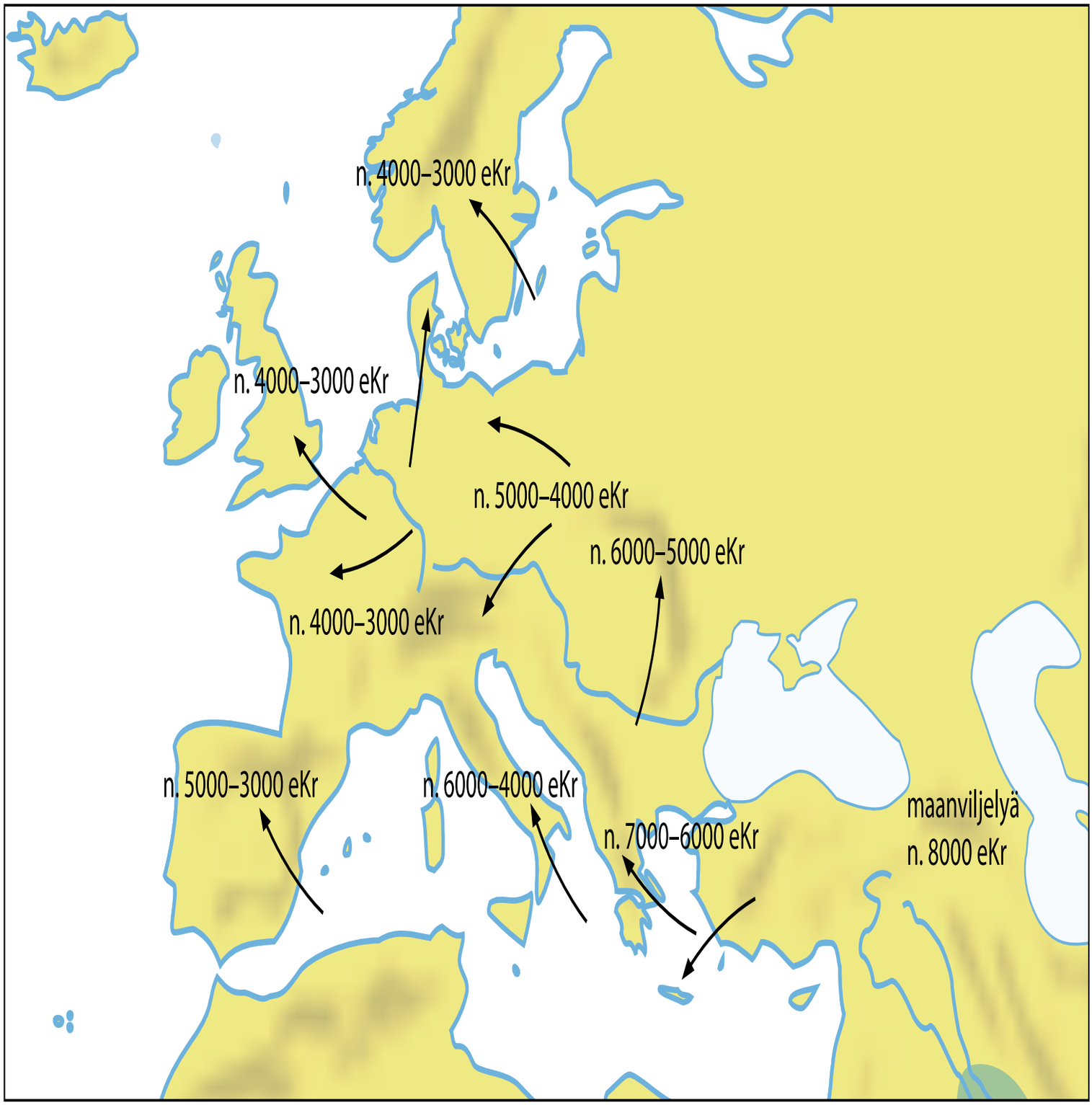

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Maanviljelykulttuurin leviäminen Eurooppaan

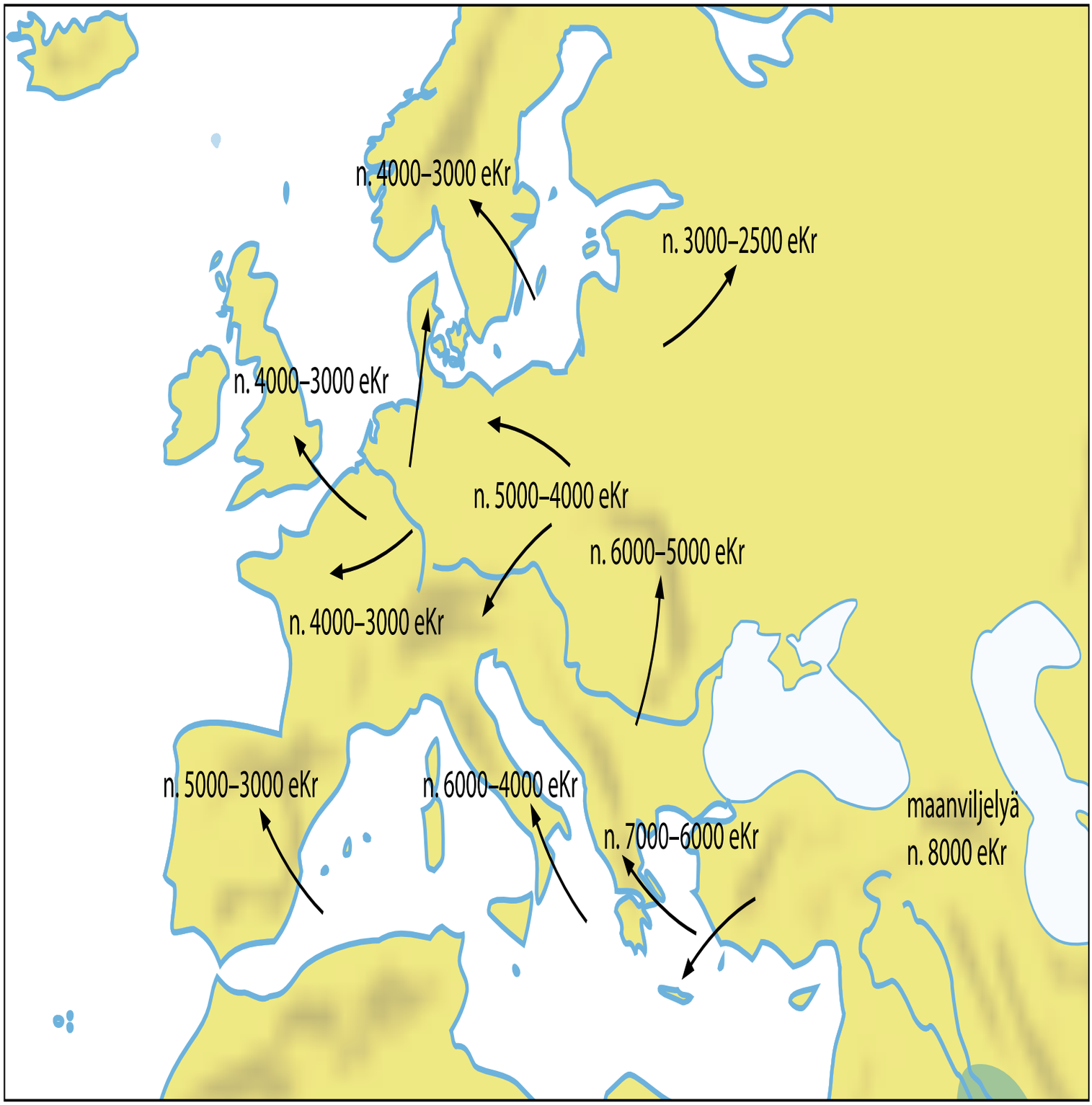

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Maanviljelykulttuurin leviäminen Eurooppaan

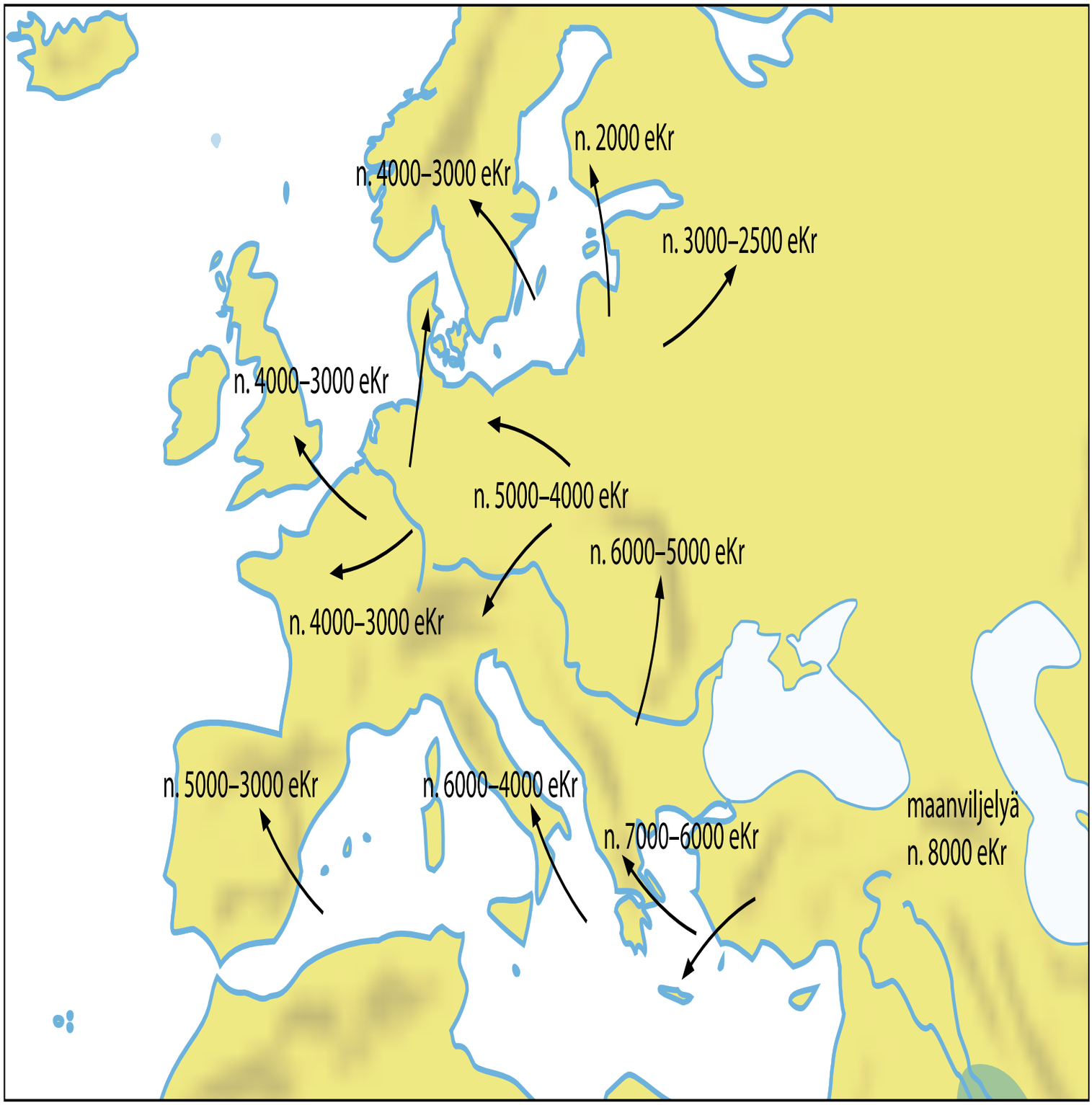

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Kuinka monta ihmistä tulee toimeen 1 neliökilometrin alueella?

Metsästys

Karjanhoito

Maanviljely

Maanviljely nykypäivänä

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Kuinka monta ihmistä tulee toimeen 1 neliökilometrin alueella?

1

Metsästys

Karjanhoito

Maanviljely

Maanviljely nykypäivänä

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Kuinka monta ihmistä tulee toimeen 1 neliökilometrin alueella?

1

Metsästys

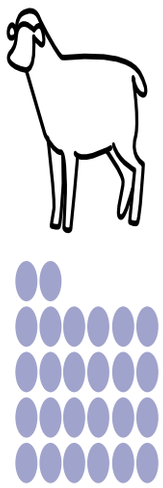

22

Karjanhoito

Maanviljely

Maanviljely nykypäivänä

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Kuinka monta ihmistä tulee toimeen 1 neliökilometrin alueella?

1

Metsästys

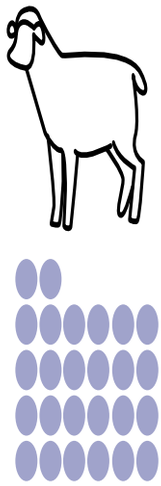

22

Karjanhoito

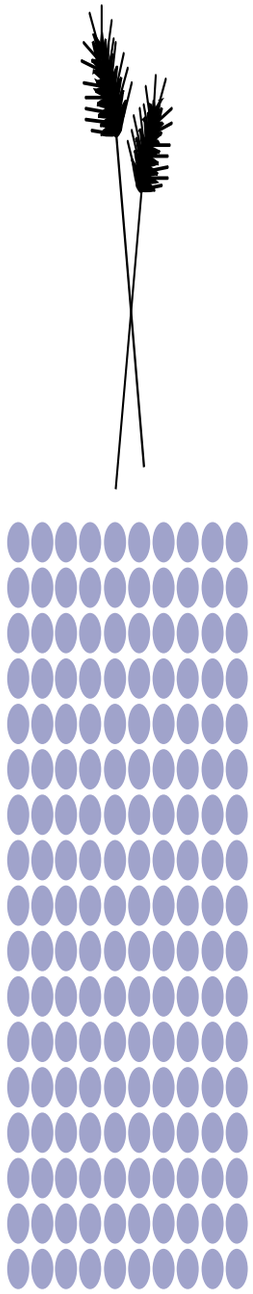

175

Maanviljely

Maanviljely nykypäivänä

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Kuinka monta ihmistä tulee toimeen 1 neliökilometrin alueella?

1

Metsästys

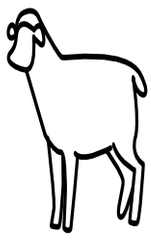

22

Karjanhoito

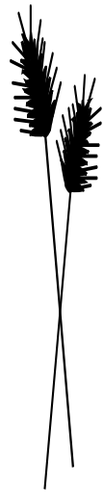

175

Maanviljely

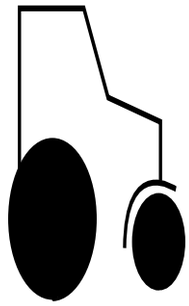

875

Maanviljely nykypäivänä

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Antiikki aikajanalla

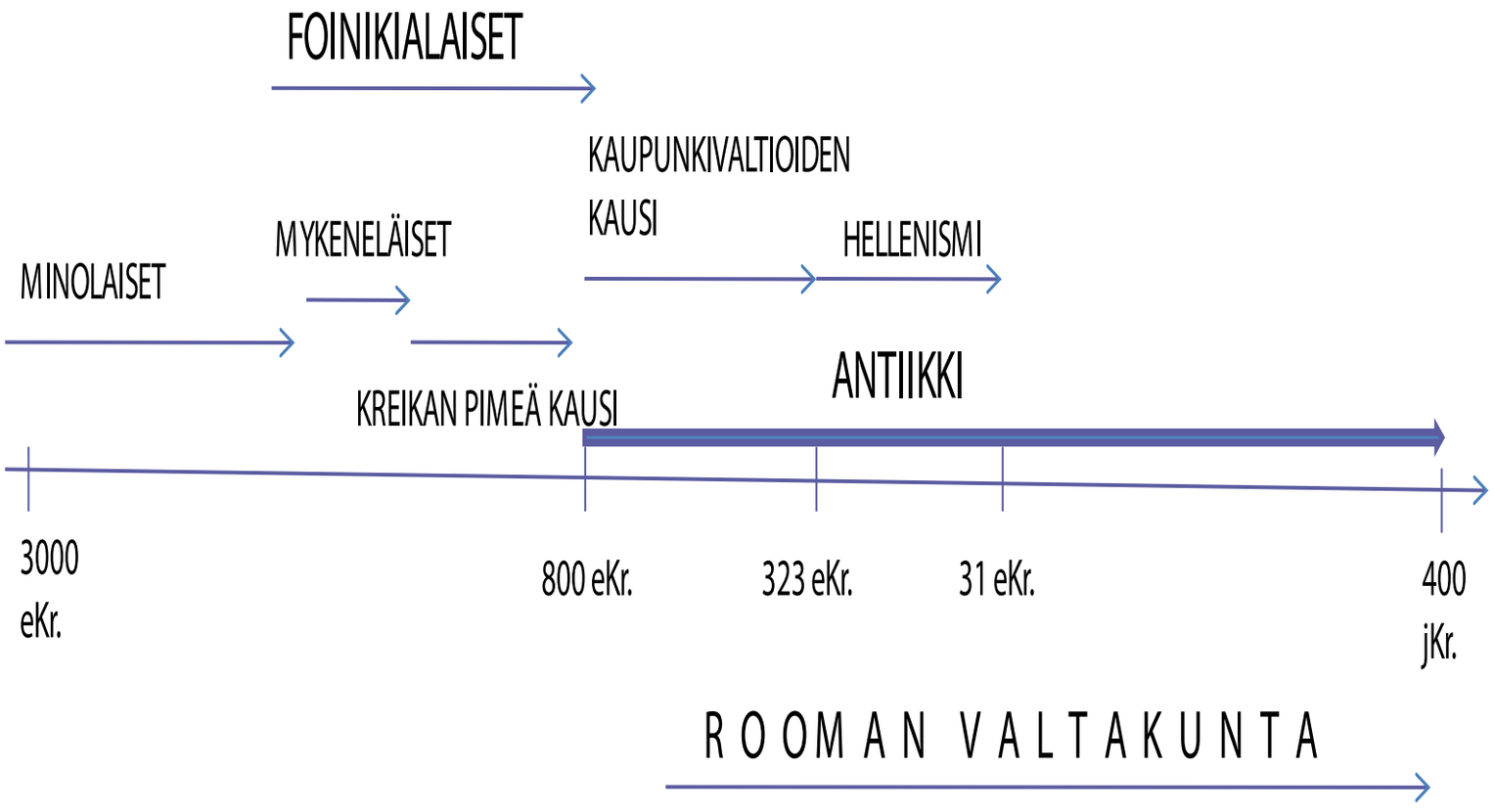

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Keskiajan kauppa

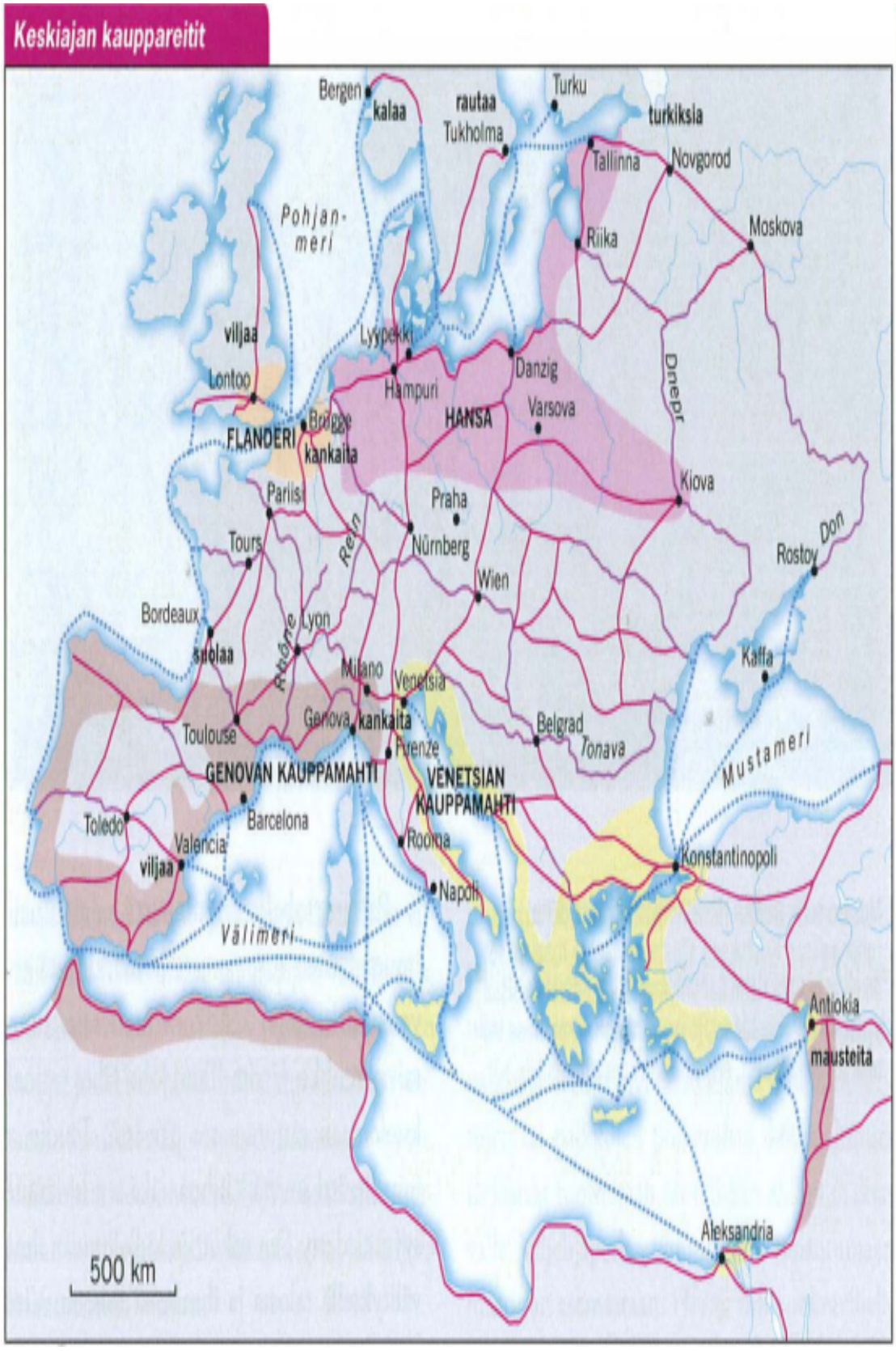

Kartta © Spatio Oy/Kauko Kyöstiö

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Keskiajan kauppa

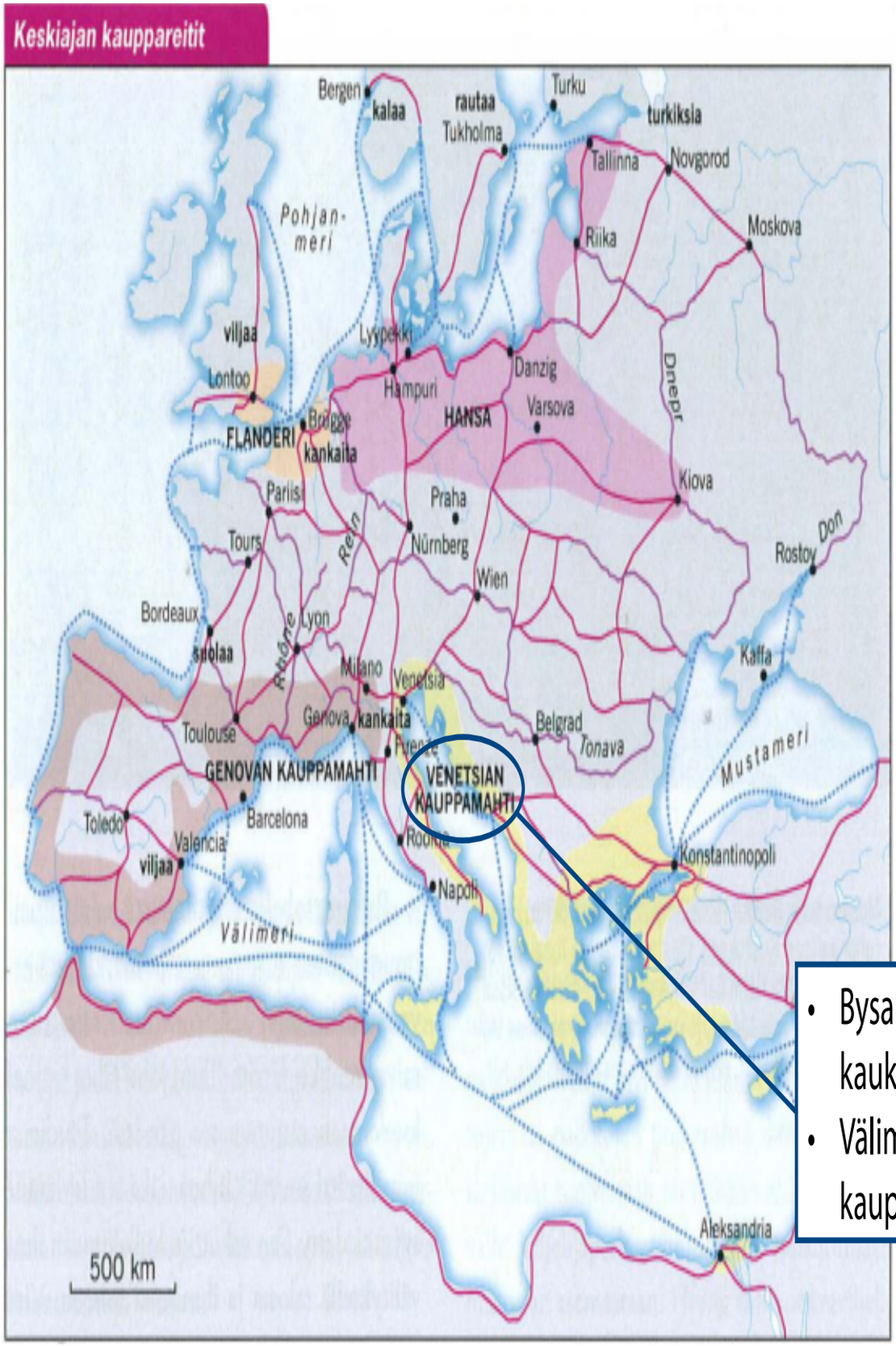

- Bysantin alueen kaukokauppa
- Välimeri tärkein kauppareitti

Kartta © Spatio Oy/Kauko Kyöstiö

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Keskiajan kauppa

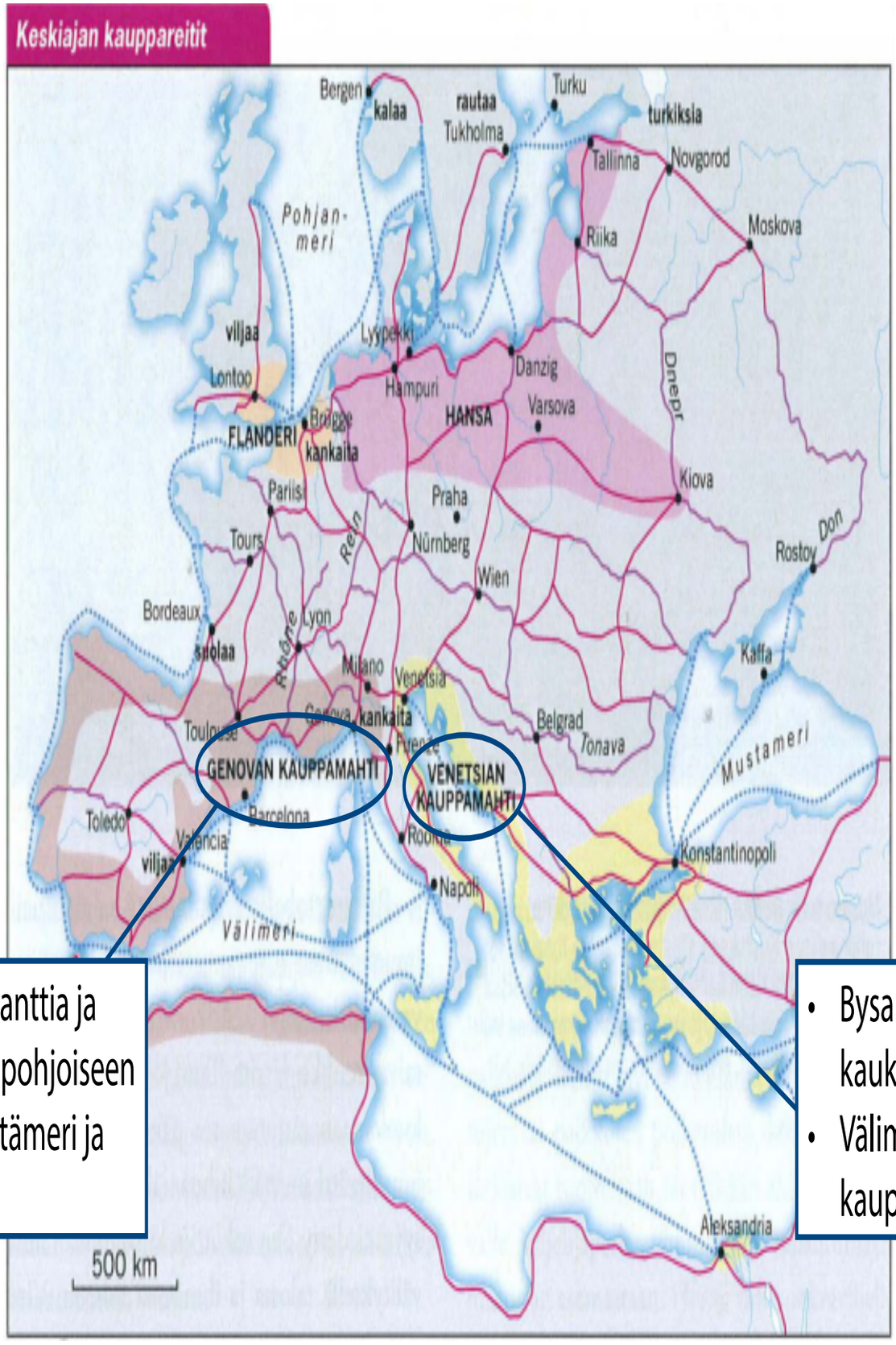

- hallitsi Atlanttia ja yhteyksiä pohjoiseen
- Välimeri, Itämeri ja jokireitit

- Bysantin alueen kaukokauppa
- Välimeri tärkein kauppareitti

Kartta © Spatio Oy/Kauko Kyöstiö

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Keskiajan kauppa

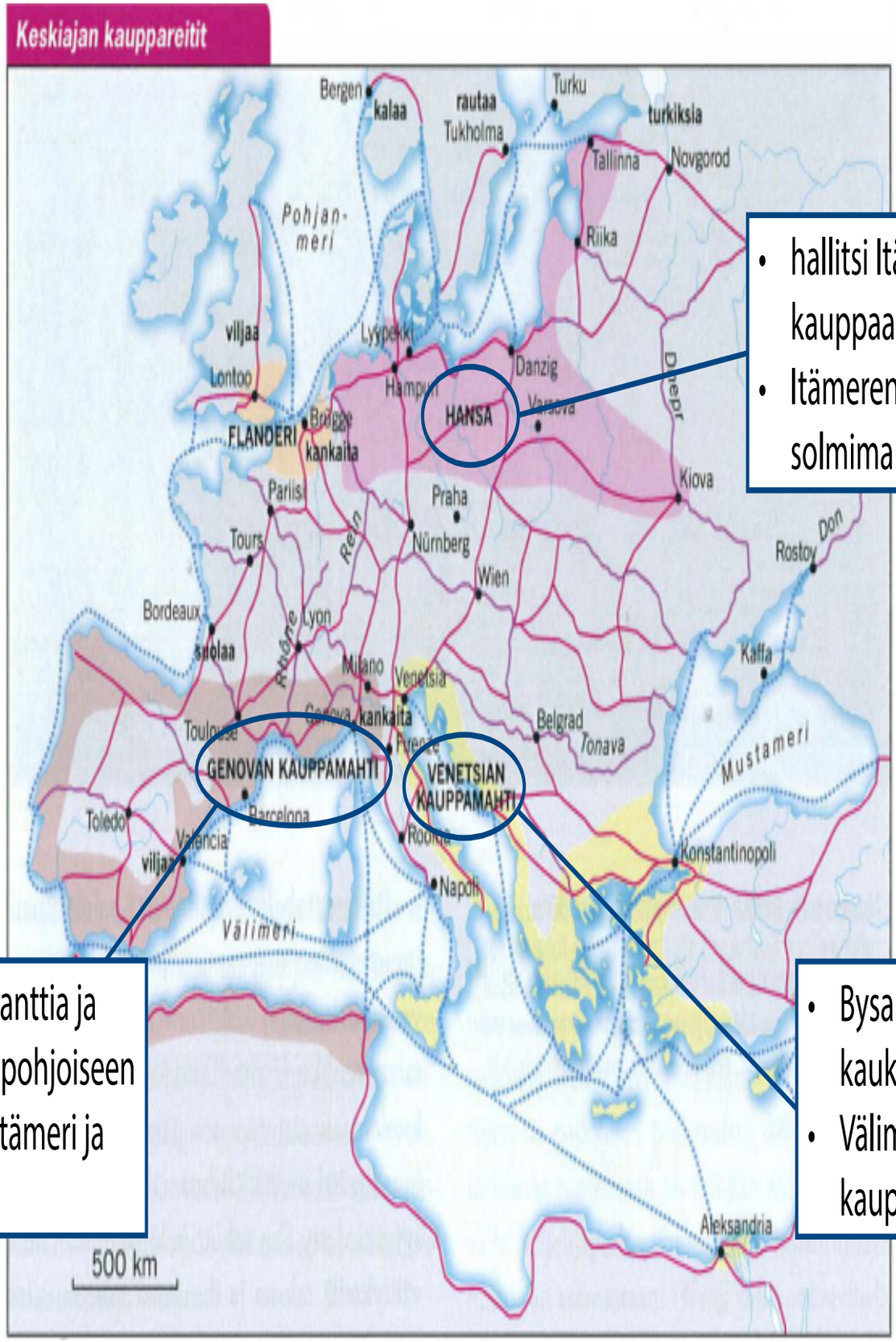

- hallitsi Itämeren kauppaa
- Itämeren kaupunkien solmima kauppaliitto

- hallitsi Atlanttia ja yhteyksiä pohjoiseen
- Välimeri, Itämeri ja jokireitit

- Bysantin alueen kaukokauppa
- Välimeri tärkein kauppareitti

Kartta © Spatio Oy/Kauko Kyöstiö

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Keskiajan kauppa

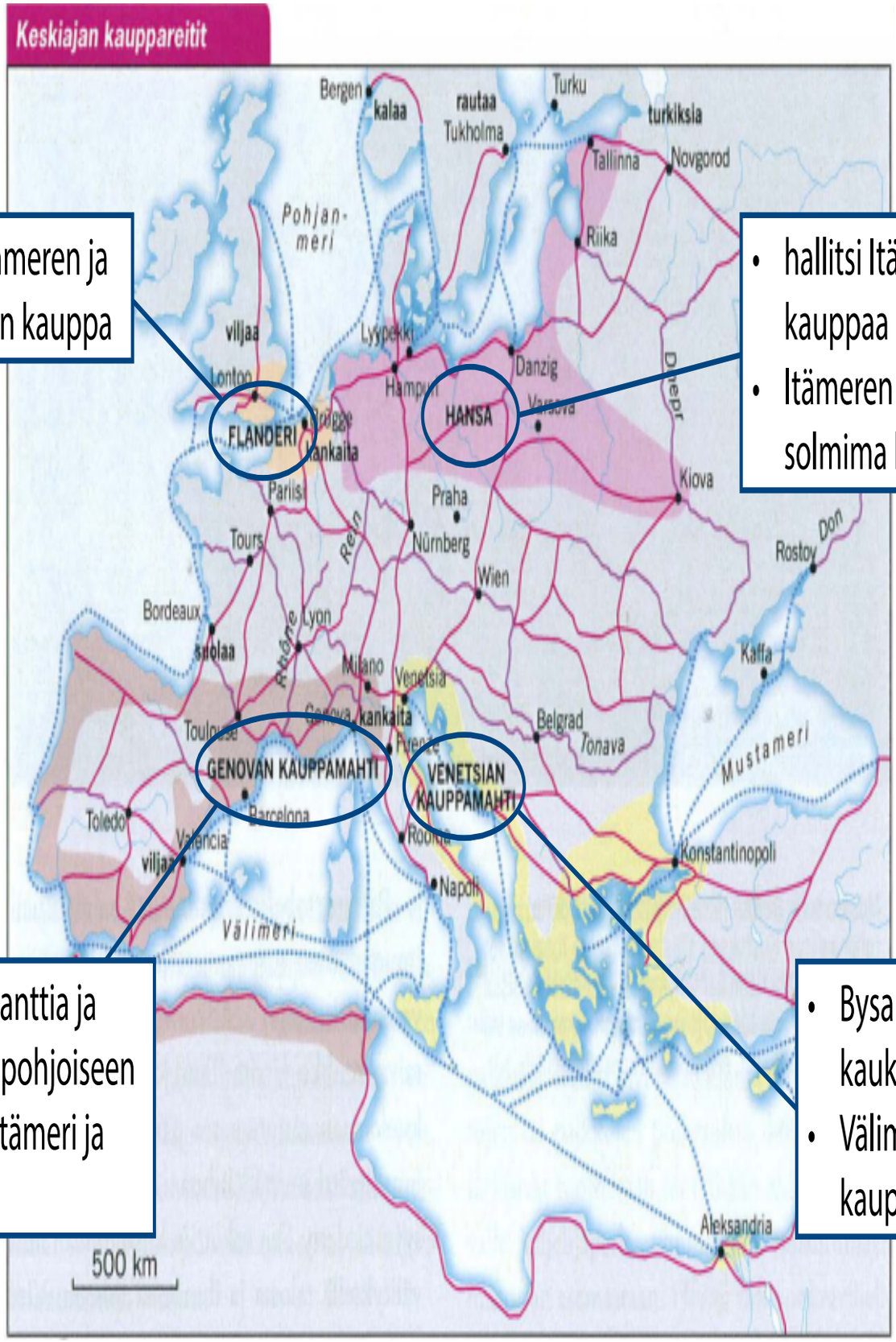

- Pohjanmeren ja Atlantin kauppa

- hallitsi Itämeren kauppaa
- Itämeren kaupunkien solmima kauppaliitto

- hallitsi Atlanttia ja yhteyksiä pohjoiseen
- Välimeri, Itämeri ja jokireitit

- Bysantin alueen kaukokauppa
- Välimeri tärkein kauppareitti

Kartta © Spatio Oy/Kauko Kyöstiö

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Keskiajan suhdannekaari

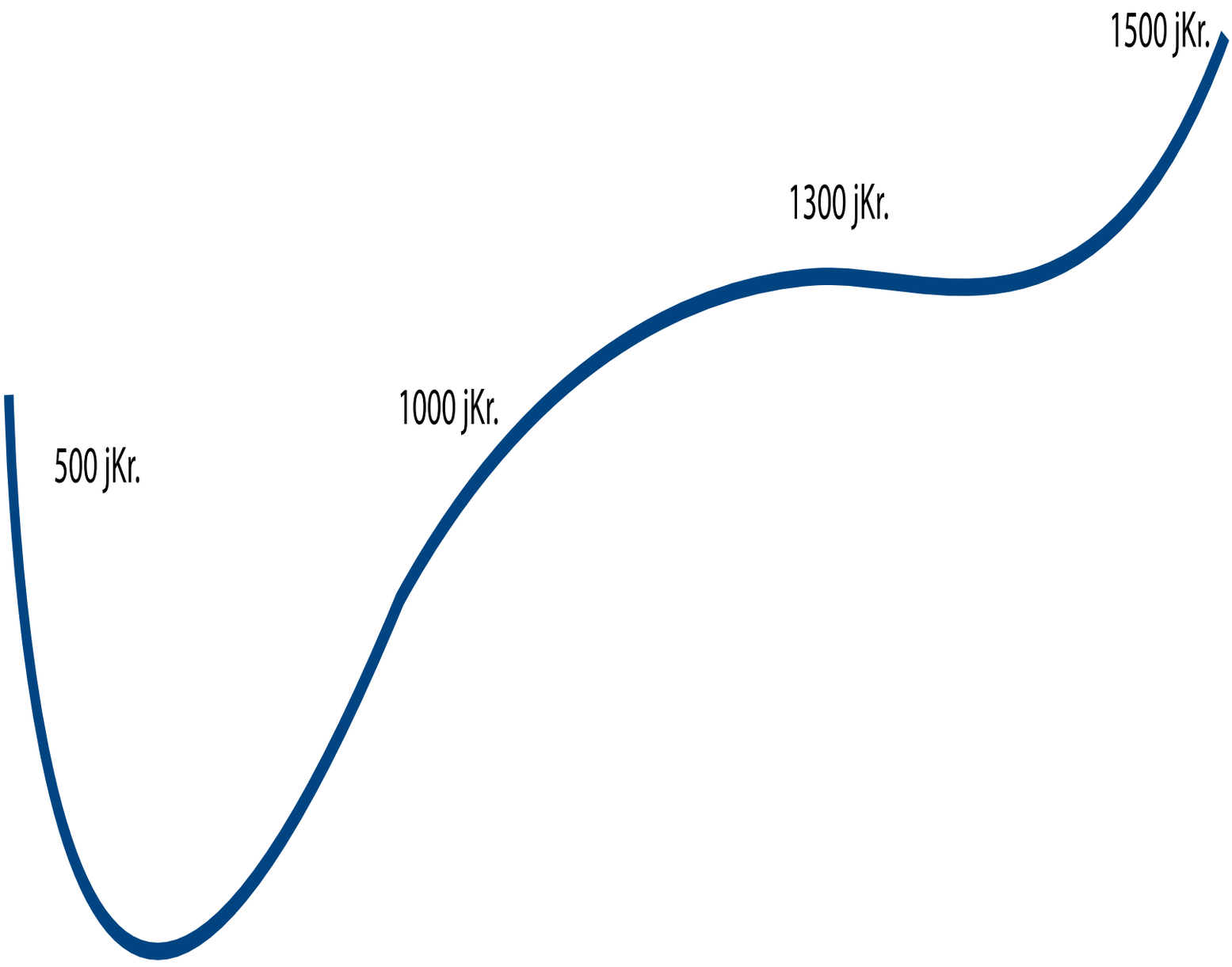

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Keskiajan suhdannekaari

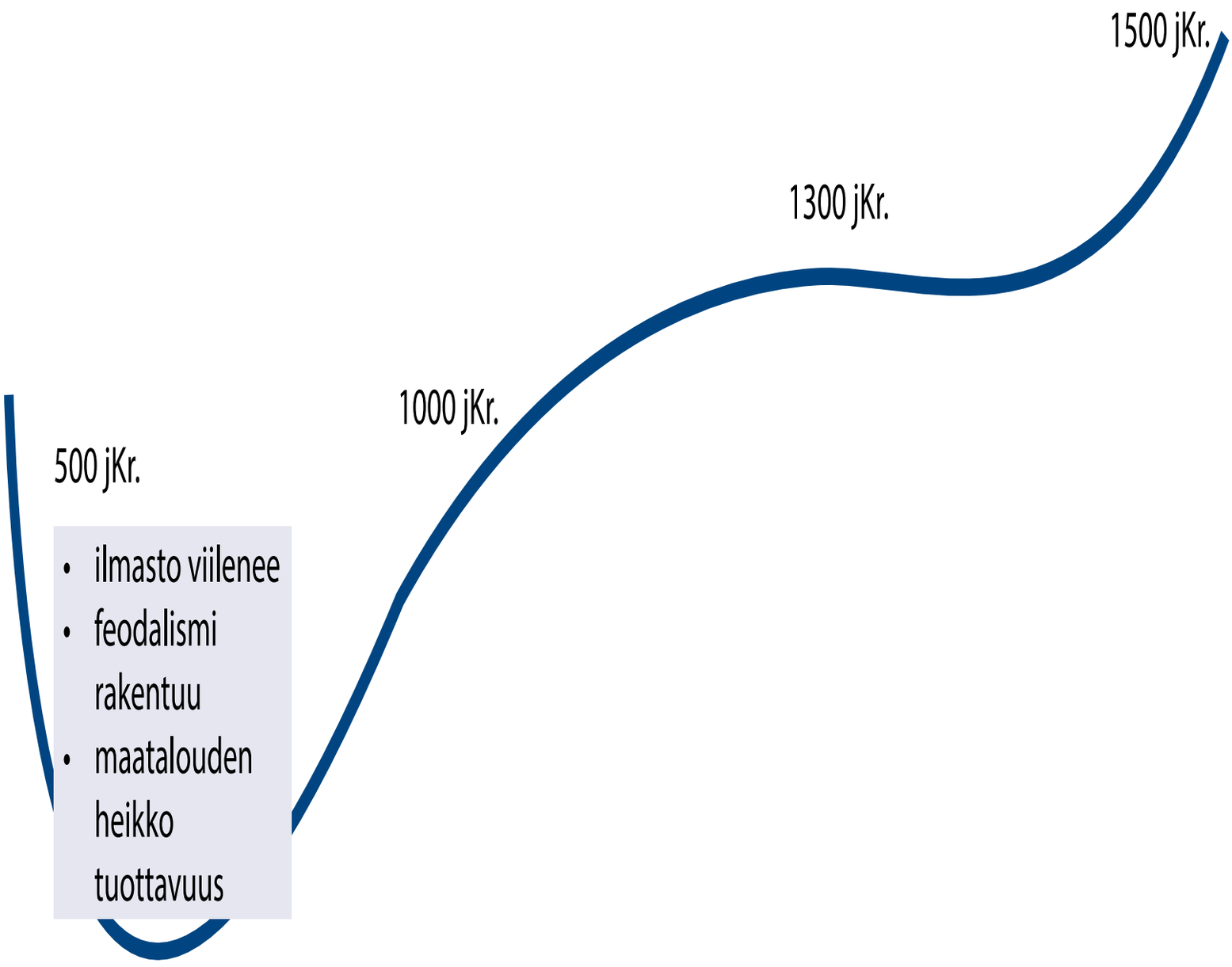

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Keskiajan suhdannekaari

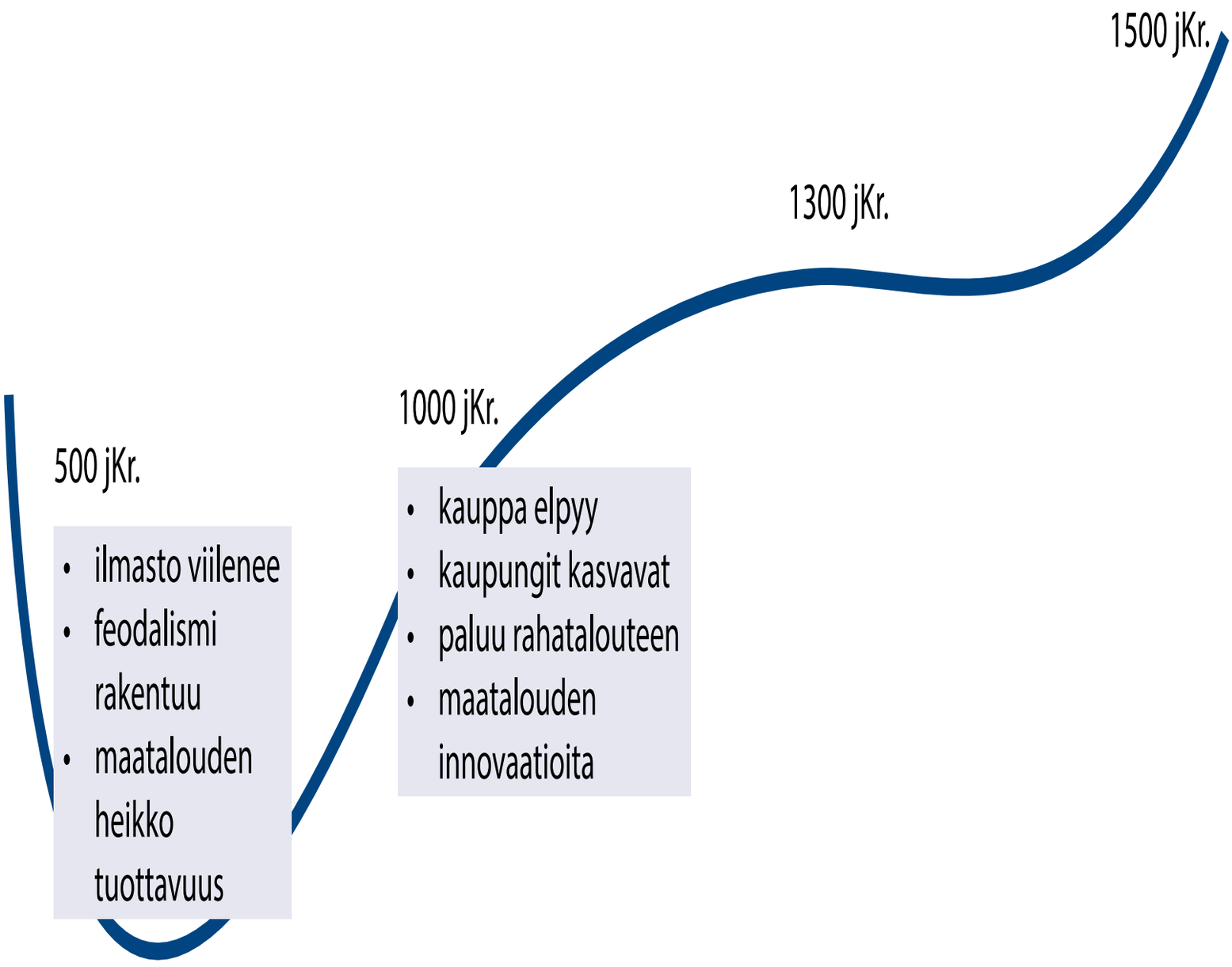

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Keskiajan suhdannekaari

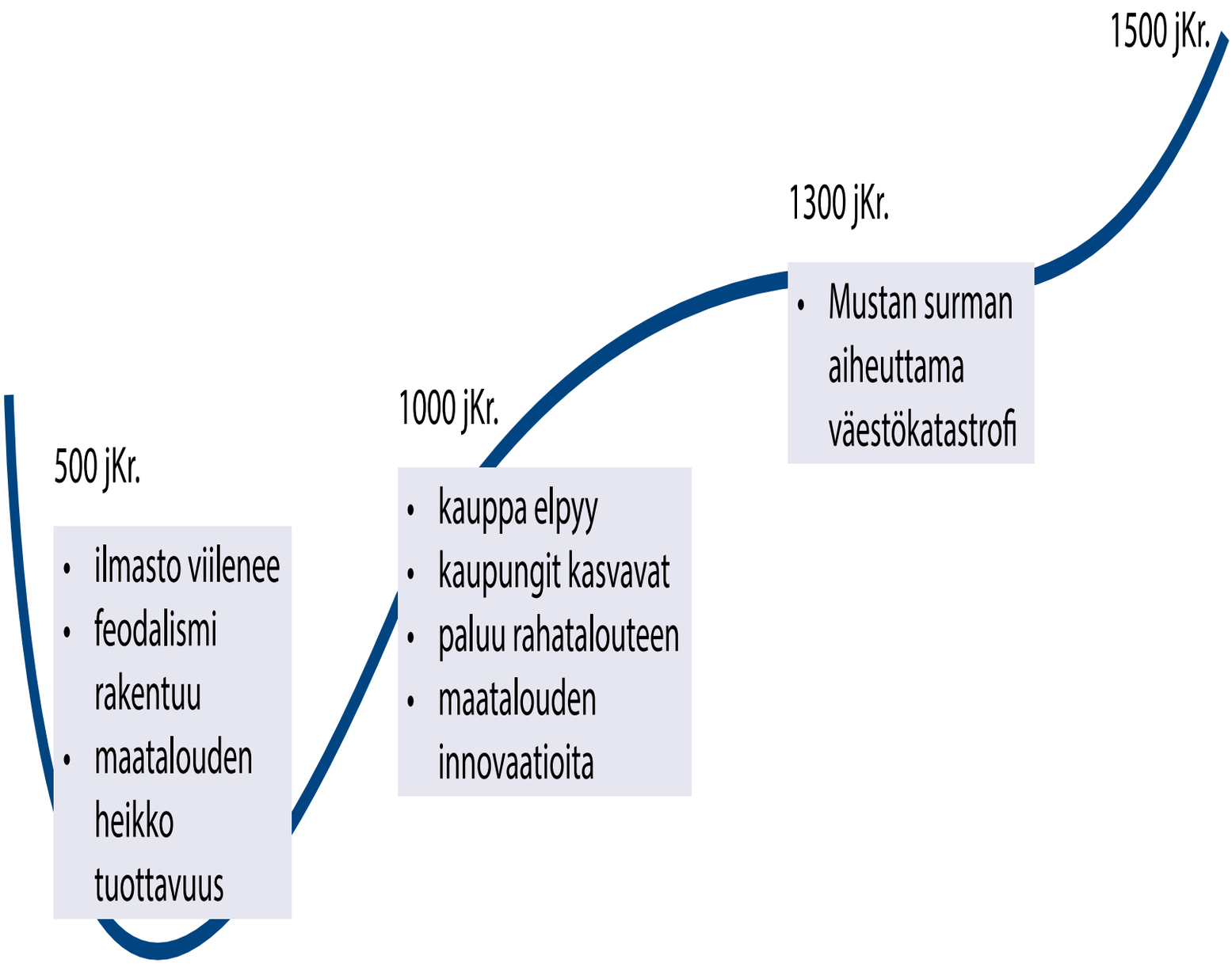

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Atlantin kolmiokaupan vaikutuksia

Eurooppa

Amerikka

Afrikka

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Atlantin kolmiokaupan vaikutuksia

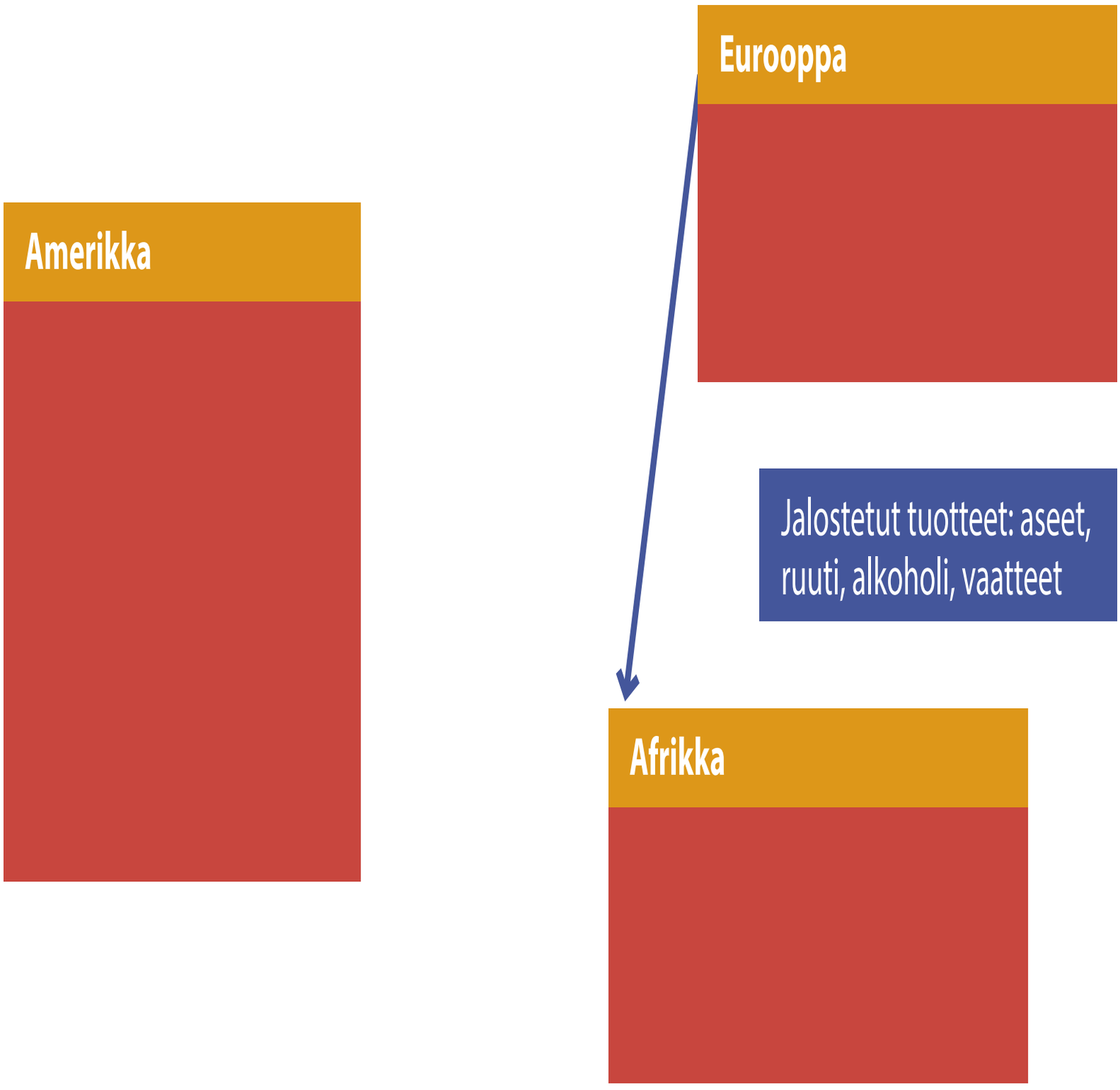

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Atlantin kolmiokaupan vaikutuksia

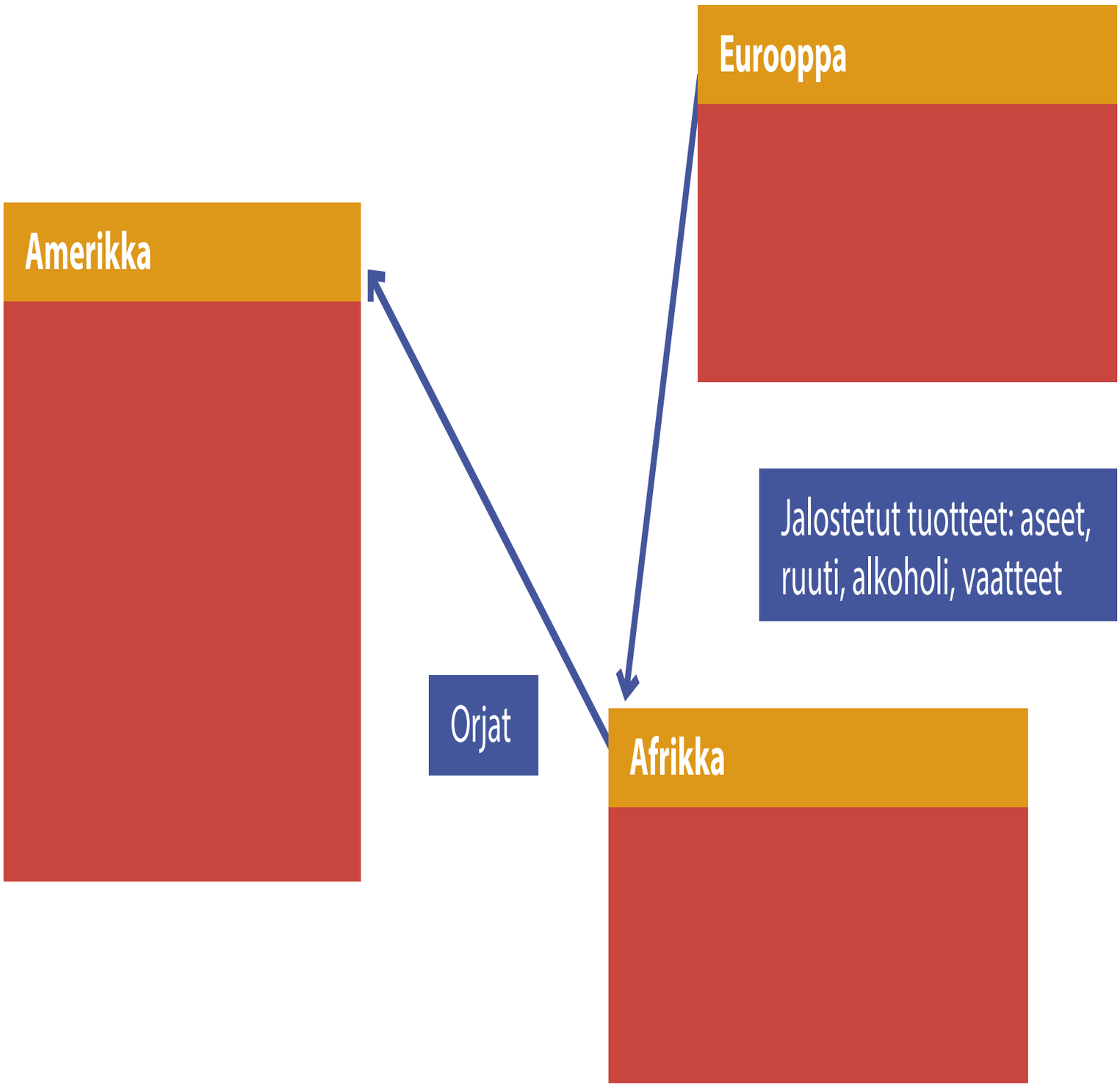

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Atlantin kolmiokaupan vaikutuksia

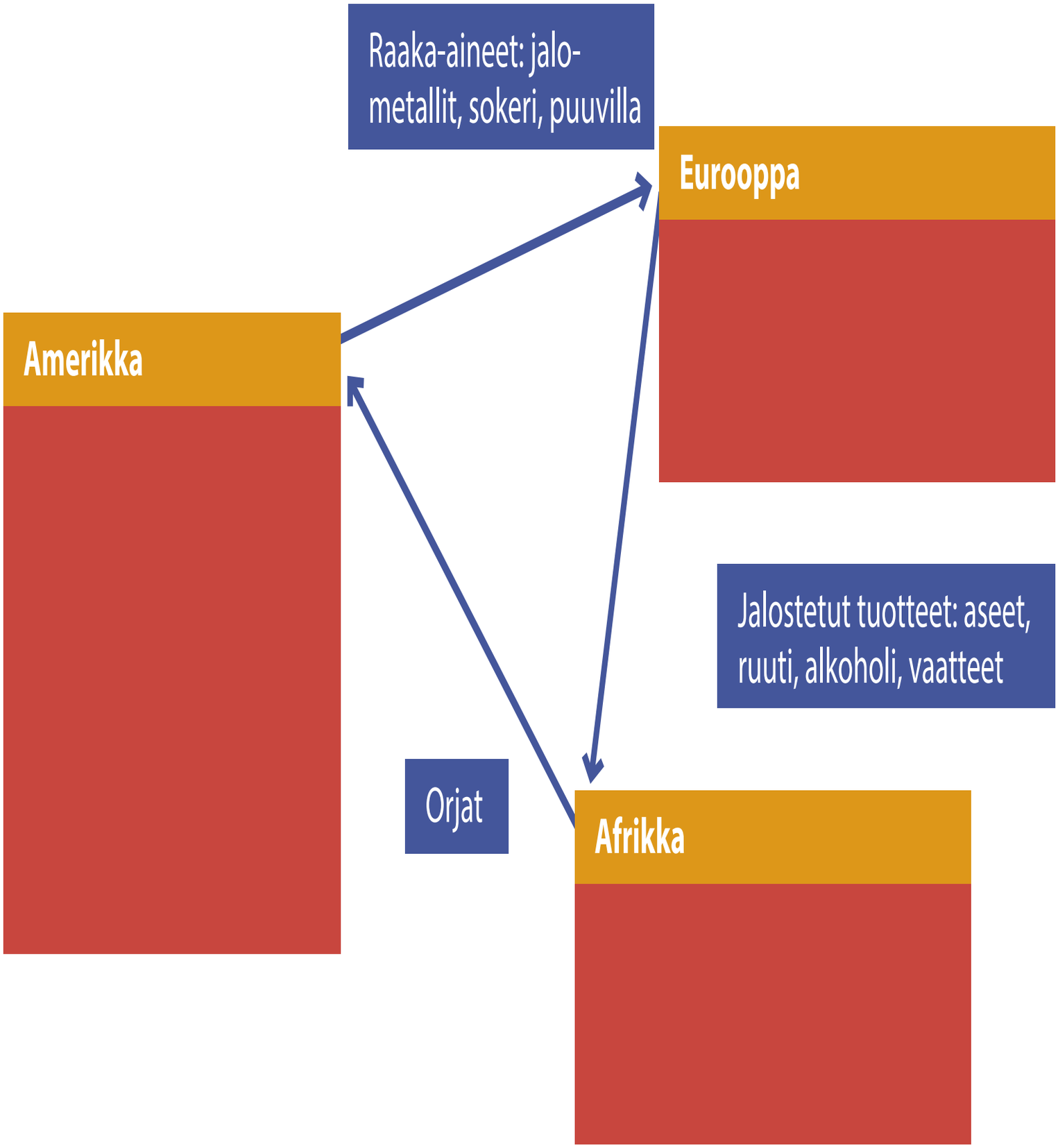

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Atlantin kolmiokaupan vaikutuksia

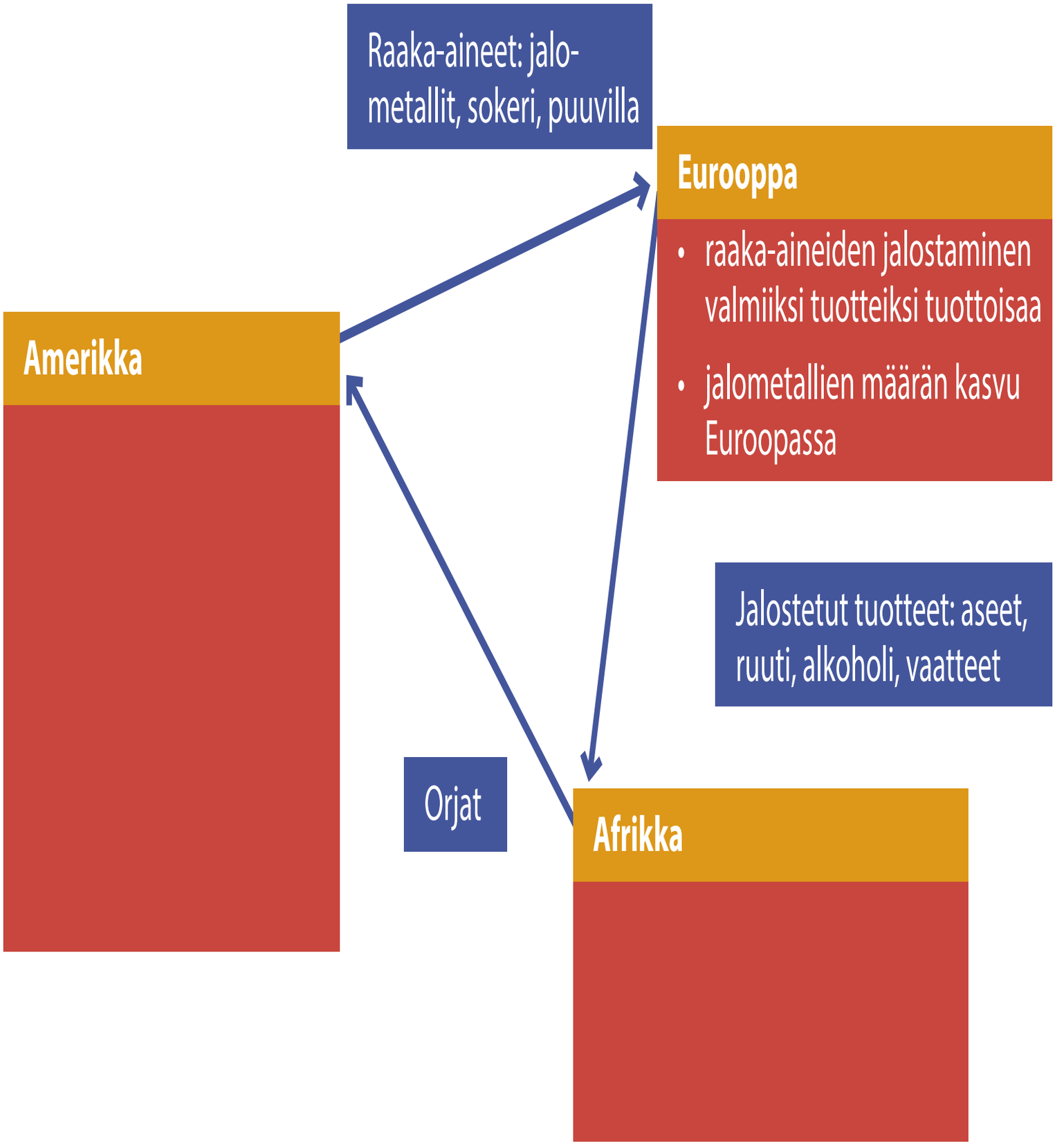

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Atlantin kolmiokaupan vaikutuksia

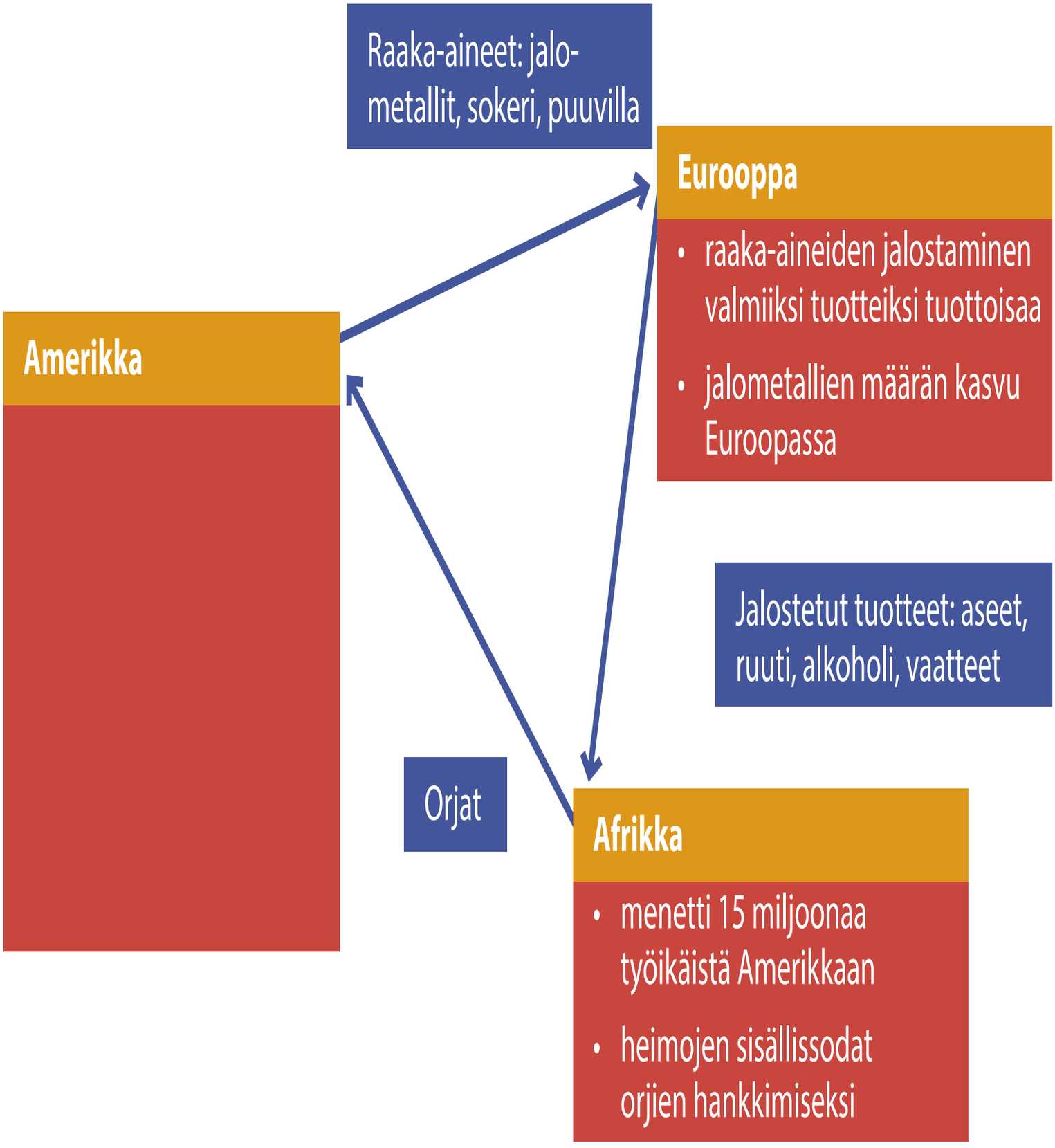

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Atlantin kolmiokaupan vaikutuksia

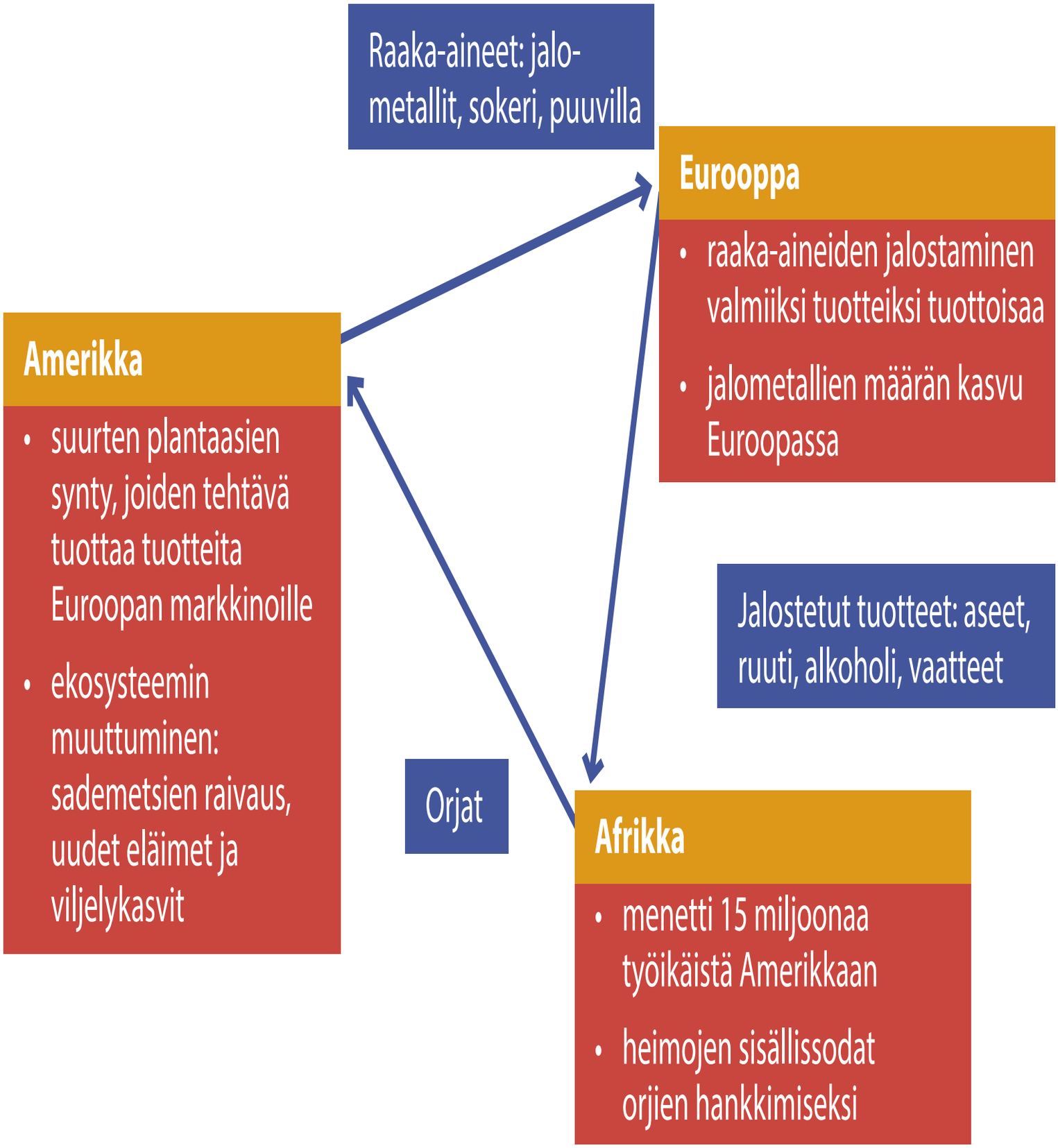

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Teollisuuden innovaatiot

	Kaivostoiminta	Tekstiiliteollisuus	Liikenne	Metalliteollisuus
Keskeiset kehitysaskeleet				
Kehityksen ajoittuminen				
Kehitysaskelien merkitys teollistumiselle				
Muuta merkittävää				

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Teollisuuden innovaatiot (ratkaisu)

	Kaivostoiminta	Tekstiiliteollisuus	Liikenne	Metalliteollisuus
Keskeiset kehitysaskeleet	• höyrykoneen kehittäminen veden pumppaukseen kaivoksista	• langan kehräyksen ja kudonnan vähittäinen koneistaminen lihasvoimasta vesivoiman kautta höyryvoimaan	• rautateiden rakentaminen • höyrykone myös laivoihin	• teräksen valmistuksen kehitys: Bessemerin patentoima uusi teräksen-valmistus-menetelmä
Kehityksen ajoittuminen	• 1700-luku	• 1700-luku • höyryvoima pääosin 1800-luvulla	• 1800-luku	• 1800-luvun puoliväli
Kehitysaskelien merkitys teollistumiselle	• Kaivostoiminnan tehostuminen johti kivihiilen hinnan laskuun ja kivihiilen voimakkaampaan käyttöön teollisuuden polttoaineena. • Kivihiili oli höyry-koneiden polttoaine.	• Vesivoiman käyttö tekstiiliteollisuudessa synnytti tehdasjärjestelmän, mutta vasta höyryvoiman käyttö keskitti teollisuuden kaupunkeihin.	• Rautatiet ja höyry-laivat alensivat kuljetuskustannuksia. • Etenkin rautatie oli varma ja nopea kuljetusväylä, joka lisäsi raudan, puun, tiilen ja koneiden kysyntää.	• Teräksen valmistus halpeni huomattavasti, joten terästä saatettiin käyttää laajemmin esim. laivoissa.
Muuta merkittävää	• Kivihiilen louhinta ja lisääntynyt käyttö aiheutti merkittäviä ympäristöhaittoja.	• Puuvillatuotteista tuli tuotantokustannusten alennuttua tärkeä vienti-tuote Iso-Britanniassa.	• Teräsrungon kehit-tämisen jälkeen oli mahdollista rakentaa valtamerikelpoisia höyrylaivoja.	

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Sääty-yhteiskunnasta teolliseen luokkayhteiskuntaan

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Sääty-yhteiskunnasta teolliseen luokkayhteiskuntaan

Sääty-yhteiskunta

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Sääty-yhteiskunnasta teolliseen luokkayhteiskuntaan

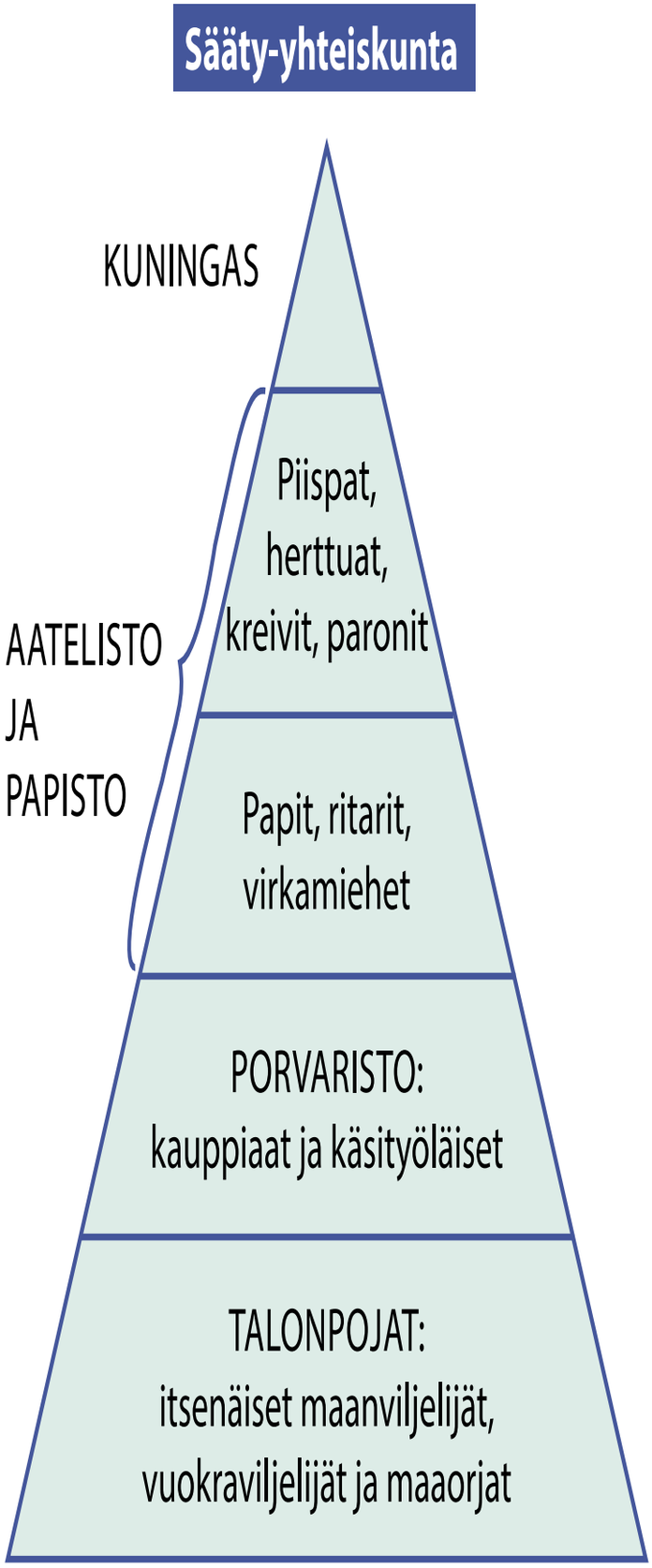

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Sääty-yhteiskunnasta teolliseen luokkayhteiskuntaan

Sääty-yhteiskunta

Sääty-yhteiskunnan murentuminen

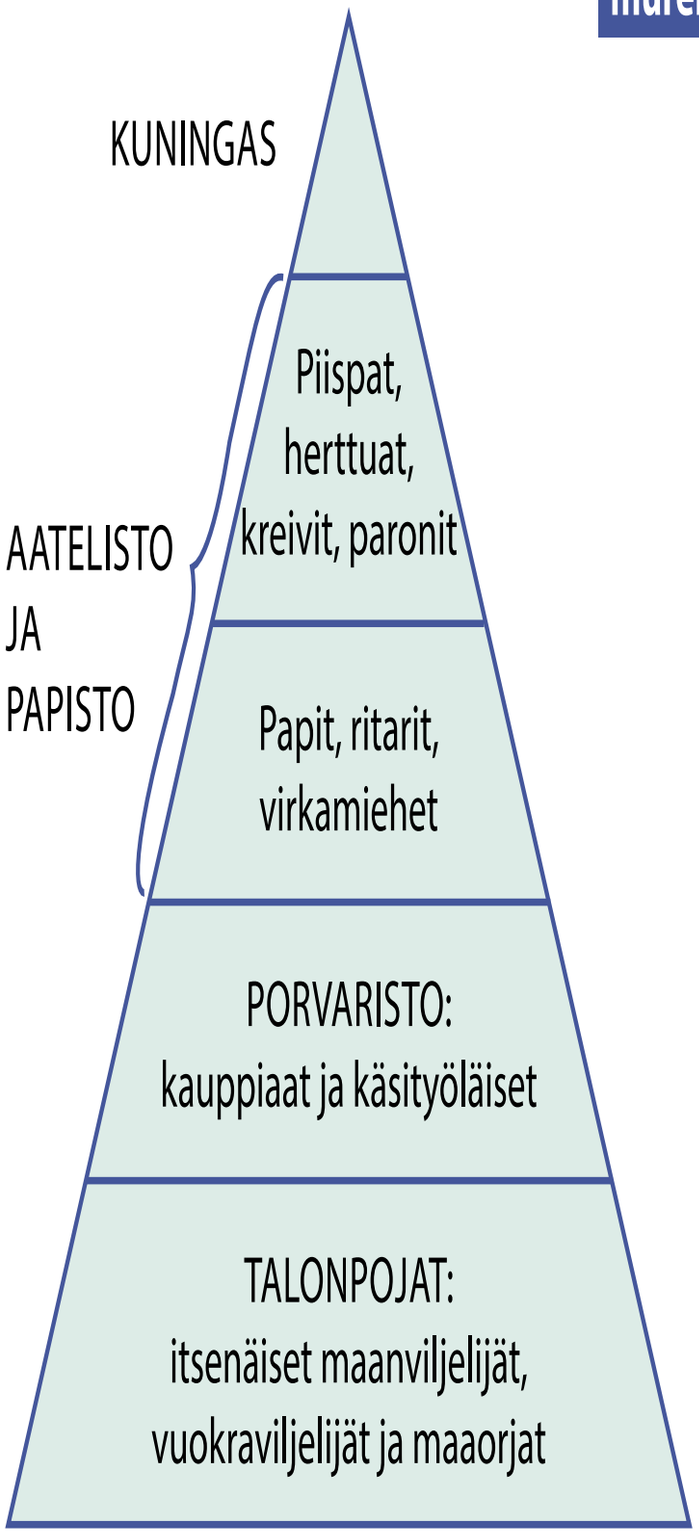

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Sääty-yhteiskunnasta teolliseen luokkayhteiskuntaan

Sääty-yhteiskunta

Sääty-yhteiskunnan murentuminen

- säätyjen ulkopuolisen väestön kasvu: teollisuuden työväestö, kaupunkien palvelu-ammattien harjoittajat
- aateliston merkityksen heikentyminen
- kaupan vapauttaminen ja elinkeinovapaus antoivat mahdollisuuden sosiaaliseen nousuun

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Sääty-yhteiskunnasta teolliseen luokkayhteiskuntaan

Sääty-yhteiskunta

Sääty-yhteiskunnan murentuminen

- säätyjen ulkopuolisen väestön kasvu: teollisuuden työväestö, kaupunkien palvelu-ammattien harjoittajat
- aateliston merkityksen heikentyminen
- kaupan vapauttaminen ja elinkeinovapaus antoivat mahdollisuuden sosiaaliseen nousuun

Teollinen luokkayhteiskunta

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Sääty-yhteiskunnasta teolliseen luokkayhteiskuntaan

Sääty-yhteiskunta

Sääty-yhteiskunnan murentuminen

- säätyjen ulkopuolisen väestön kasvu: teollisuuden työväestö, kaupunkien palvelu-ammattien harjoittajat
- aateliston merkityksen heikentyminen
- kaupan vapauttaminen ja elinkeinovapaus antoivat mahdollisuuden sosiaaliseen nousuun

Teollinen luokkayhteiskunta

Yläluokka: muodostui entisestä aatelistosta

- merkityksen heikentyminen
- menetti yleensä verovapautensa

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Sääty-yhteiskunnasta teolliseen luokkayhteiskuntaan

Sääty-yhteiskunta

Sääty-yhteiskunnan murentuminen

- säätyjen ulkopuolisen väestön kasvu: teollisuuden työväestö, kaupunkien palvelu-ammattien harjoittajat
- aateliston merkityksen heikentyminen
- kaupan vapauttaminen ja elinkeinovapaus antoivat mahdollisuuden sosiaaliseen nousuun

Teollinen luokkayhteiskunta

Yläluokka: muodostui entisestä aatelistosta

- merkityksen heikentyminen
- menetti yleensä verovapautensa

Ylempi keskiluokka: teollisuus-laitosten ja yritysten omistajat, liikemiehet, pankkiirit ja varakkaat kauppiaat

- vaurasta ja ylellistä elämää

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Sääty-yhteiskunnasta teolliseen luokkayhteiskuntaan

Sääty-yhteiskunta

Sääty-yhteiskunnan murentuminen

- säätyjen ulkopuolisen väestön kasvu: teollisuuden työväestö, kaupunkien palvelu-ammattien harjoittajat
- aateliston merkityksen heikentyminen
- kaupan vapauttaminen ja elinkeinovapaus antoivat mahdollisuuden sosiaaliseen nousuun

Teollinen luokkayhteiskunta

Yläluokka: muodostui entisestä aatelistosta
- merkityksen heikentyminen
- menetti yleensä verovapautensa

Ylempi keskiluokka: teollisuus-laitosten ja yritysten omistajat, liikemiehet, pankkiirit ja varakkaat kauppiaat
- vaurasta ja ylellistä elämää

Alempi keskiluokka: kauppiaat, käsityöläiset, mekaanikot
- pyrkimys sosiaaliseen nousuun

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Sääty-yhteiskunnasta teolliseen luokkayhteiskuntaan

Sääty-yhteiskunta

Sääty-yhteiskunnan murentuminen

- säätyjen ulkopuolisen väestön kasvu: teollisuuden työväestö, kaupunkien palvelu-ammattien harjoittajat
- aateliston merkityksen heikentyminen
- kaupan vapauttaminen ja elinkeinovapaus antoivat mahdollisuuden sosiaaliseen nousuun

Teollinen luokkayhteiskunta

Yläluokka: muodostui entisestä aatelistosta
- merkityksen heikentyminen
- menetti yleensä verovapautensa

Ylempi keskiluokka: teollisuus-laitosten ja yritysten omistajat, liikemiehet, pankkiirit ja varakkaat kauppiaat
- vaurasta ja ylellistä elämää

Alempi keskiluokka: kauppiaat, käsityöläiset, mekaanikot
- pyrkimys sosiaaliseen nousuun

Työväenluokka: tehdastyöläiset ja heikosti koulutetut palkkatyöläiset
- teollistumisen alkuvaiheessa hyvin köyhät olot

© Tekijät ja Sanoma Pro Oy

Teollisuuden innovaatiot (ratkaisu)

	Kaivostoiminta	Tekstiiliteollisuus	Liikenne	Metalliteollisuus
Keskeiset kehitysaskeleet	• höyrykoneen kehittäminen veden pumppaukseen kaivoksista	• langan kehräyksen ja kudonnan vähittäinen koneistaminen lihasvoimasta vesivoiman kautta höyryvoimaan	• rautateiden rakentaminen • höyrykone myös laivoihin	• teräksen valmistuksen kehitys: Bessemerin patentoima uusi teräksenvalmistus-menetelmä
Kehityksen ajoittuminen	• 1700-luku	• 1700-luku • höyryvoima pääosin 1800-luvulla	• 1800-luku	•1800-luvun puoliväli
Kehitysaskelien merkitys teollistumiselle	• Kaivostoiminnan tehostuminen johti kivihiilen hinnan laskuun ja kivihiilen voimakkaampaan käyttöön teollisuuden polttoaineena. • Kivihiili oli höyrykoneiden polttoaine.	• Vesivoiman käyttö tekstiiliteollisuudessa synnytti tehdasjärjestelmän, mutta vasta höyryvoiman käyttö keskitti teollisuuden kaupunkeihin.	• Rautatiet ja höyry-laivat alensivat kuljetus-kustannuksia. • Etenkin rautatie oli varma ja nopea kuljetusväylä, joka lisäsi raudan, puun, tiilen ja koneiden kysyntää.	• Teräksen valmistus halpeni huomattavasti, joten terästä saatettiin käyttää laajemmin esim. laivoissa.
Muuta merkittävää	• Kivihiilen louhinta ja lisääntynyt käyttö aiheutti merkittäviä ympäristöhaittoja.	• Puuvillatuotteista tuli tuotantokustannusten alennuttua tärkeä vientituote Iso-Britanniassa.	• Teräsrungon kehittämisen jälkeen oli mahdollista raken-taa valtamerikelpoisia höyrylaivoja.	

© Tekijät ja WSOYpro 2011